پێشهاتە سیاسییەکانی دەڤەری بارزان لە ماوەی ساڵانی ١٩٠٢ - ١٩٣٢

د. مستەفا محەمەد کەریم

دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان

٢٠٢٢

- **ناوی کتێب:** پێشهاتە سیاسییەکانی دەڤەری بارزان لە ماوەی ساڵانی ١٩٠٢ - ١٩٣٢
- **نووسینی:** مستەفا محەمەد کەریم
- **هەڵەچنی:** دەستەی ئینسکلۆپیدیای (پ.د.ک.)
- **دیزاینی ناوەوە:** دەستەی ئینسکلۆپیدیای (پ.د.ک.)
- **دیزاینی بەرگ:** دەستەی ئینسکلۆپیدیای (پ.د.ک.)
- **ساڵی چاپ و شوێن:** ٢٠٢٢ – هەولێر
- **چاپخانە:** ڕۆکسانا
- **تیراژ:** ٢٠٠٠

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان/ هەرێمی کوردستان ژمارەی سپاردنی (٢٨٢٩) ساڵی ٢٠٢١ پێدراوە.

پێشکەشە بە:

• گیانی پاکی شەهید عەبدولسەلام بارزانی، هەڵگری دروشمی سەربەخۆیی کوردستان و شێخ ئەحمەد بارزانی.

• هەموو ئەوانەی بە درێژەدان بە خەباتی ڕزگاریخوازی کورد لە قۆناغە جوداکاندا مێژووی پڕ سەروەری کوردستانیان نەخشاندووە.

پێرست

بابەت	ل
پێشەکی و شیکردنەوەی سەرچاوەکان	١ - ٦
بەشی یەکەم هەڵکەوتەی جوگرافی و بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری ناوچەی بارزان	
تەوەری یەکەم: هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافی ناوچەی بارزان	٩ - ١٧
تەوەری دووەم: بارودۆخی کۆمەڵایەتی دەڤەری بارزان	١٨ - ٢٤
تەوەری سێیەم: بارودۆخی ئابووری دەڤەری بارزان	٢٥ - ٢٨
بەشی دووەم ژیان و خەباتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم	
تەوەری یەکەم: سەرنجێك لەڕەچەڵەکی بنەماڵەی شێخانی بارزان	٣١ - ٤٠
تەوەری دووەم: کورتەیەکی مێژوویی لە ژیانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم	٤١ - ٤٧
تەوەری سێیەم: پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان	٥٨ - ٥٧
تەوەری چوارەم: شێخ عەبدولسەلامی دووەم و بیری نەتەوایەتی	٥٨ - ٦٣
بەشی سێیەم لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم	
تەوەری یەکەم: کودەتای ١٩٠٨ ی ئیتیحاد و تەرەقی	٦٧ - ٧٥
تەوەری دووەم: لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان بۆ سەر دەڤەری بارزان	٧٦ - ٩٢
تەوەری سێیەم: سلێمان نەزیف و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی	٩٣ - ١٠٣

بەشی چوارەم شۆڕشی یەکەمی بارزان ١٩٣١ – ١٩٣٢	
تەوەری یەکەم: ڕەوشی سیاسی باشووری کوردستان پێش شۆڕشی یەکەمی بارزان	١٠٧ - ١٢٣
تەوەری دووەم: ژیان و خەباتی شێخ ئەحمەد بەر لەهەڵگیرسانی شۆڕشی یەکەمی بارزان	١٢٤ - ١٣٥
تەوەری سێیەم: هەوڵە سیاسی و سەربازییەکان بۆ لاوازکردنی پێگەی شێخی بارزان	١٣٦ - ١٤٨
تەوەری چوارەم: ڕەوشی بارزان لە(٩ تا ١٢)ی کانوونی دووەمی ١٩٣١	١٤٩ - ١٦٥
تەوەری پێنجەم: خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان ودەرئەنجامەکانی	١٦٦ - ١٨٢
لیستی سەرچاوەکان	١٨٥- ٢٠٧
پاشکۆکان	٢١١ - ٢١٦

هەواڵنامەی کتێب

پێشەكی و شیكردنەوەی سەرچاوەكان

دەڤەری بارزان یەكێكە لە ناوچە سەرەكییەكانی باشووری كوردستان كە تا ئەمڕۆش سەرەڕای هەموو قۆناغە سەختەكانی مێژوویی كەپێیدا تێپەڕیوە، بەڵام وەك قەڵایەكی پۆڵاین ماوەتەوە و توانیویەتی بەردەوامی بدات بەژیان و چالاكییەكانی، بێگومان ئەم تایبەتمەندیەش لە ناوچەكانی تری كوردستان جیای دەكاتەوە.

مێژووی زیاتر لەسەدەیەكی گەلی كورد، خاوەنی چەندین قارەمانی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەر و مرۆڤدۆست و ئازادیخواز بووە، خانەوادەی شێخانی بارزان بەشێكی دیار و سەرەكی ئەم مێژووییە بەدرێژایی زیاتر لەیەك سەدە.

ڕۆڵی جوامێرانەی نیشتمانی بارزانییەكان كە شوێن و پێگەیەكی دیار و بەرچاویان هەبووە لە دەستپێشخەری گشت جووڵانەوەیەكی شۆڕشگێری لەسەرجەم پارچەكانی كوردستان، هەروەها سەرقافڵەی هەموو ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشە یەك لە دوای یەكەكان بوون، كە مێژووی پڕ سەروەری كوردیان نەخشاندووە لە قۆناغە جیاوازەكانی فەرمانڕەوایەتی هەر یەكە لە"فەرمانڕەوایەتی عوسمانییەكان و سەردەمی پاشایەتی لە عێراق (١٩٢١ – ١٩٥٨) و سەردەمی كۆماری" ڕۆڵێكی گرنگ و بەرچاویان گێڕاوە لە ژیانی سیاسی لە بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی كورد لە باشووری كوردستان بەتایبەتی و پارچەكانی دیكە بەگشتی.

نووسینەوەی مێژووی ئەم دەڤەرە لە ساڵانی ١٩٠٢ – ١٩٣٢ لەڕووی سیاسی، ئابووری، كۆمەڵایەتی و هزری، گرنگیدانە بەماوەیەكی گرنگ لە مێژووی كورد لە باشووری كوردستان، كە چەندین گۆڕانكاری و پەرەسەندنی سیاسی، كۆمەڵایەتی، ئابووری و هزری لە خۆدەگرێت، كە بە ساڵی (١٩٠٢/١٩٠٣) دەستپێكی ڕێبەرایەتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم وەك شێخی تەكیەی بارزان وەك خاڵێكی وەرچەرخان دەست پێدەكات و بە خامۆشكردنی شۆڕشی یەكەمی بارزان لە ساڵی ١٩٣٢ كۆتایی دێت.

سنووری ئەم لێكۆڵینەوەیە گرنگی خۆی هەیە، چونكە هەر لە دەستپێكەوە تا كۆتاییەكەی دەكەوێتە نێوان چەندین ڕووداوی دیاری وەك كودەتای ١٩٠٨ ئیتیحادییەكان و بەرپابوونی جەنگی یەكەمی جیهانی و هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی و دووبارە كێشانەوەی نەخشەی سیاسی سەرجەم ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و دروستكردنی چەند قەوارە و دەوڵەتی سیاسی وەك عێراق و ئوردن...... لەهەمان كاتدا بێ بەشكردنی كورد لە مافە

نەتەوەییەکانی کـە کاریگـەری ڕاسـتەوخۆی هـەبووە بەسـەر ژیـانی سیاسـی، کۆمەڵایـەتی و ئابووری کوردستان بەگشتی و دەڤەری بارزان بەتایبەتی.

ئەم کتێبە جگە لـە پێشـەکی لـە چـوار بـەش پێکهـاتووە، سـەبارەت بـە بەشـی یەکـەمی کتێبەکـە تیشـکخراوەتە سـەر هـەڵکەوتـەی شـوێنی جـوگرافی و بـارودۆخی کۆمەڵایـەتی و ئابووری دەڤـەری بـارزان کـە تێیـدا جـەخت لەسـەر تۆبـۆگرافی ناوچەکـە کـراوە، هـەروەها دیـاریکردنی کارەکتـەرە جوگرافییـەکان بـۆ مـانەوەی ئـەو ناوچەیـە لـە بەرامبـەر شـاڵاوی داگیرکاران، لەگەڵ جەختکردنەوە لەناوی بارزان لە لایـەن سـەرچاوە جیاوازەکـانی مێژوویـی، هەروەها تیشکخستنە سـەرباروودۆخی کۆمەڵایـەتی و ئـابووری دەڤەرەکـە و ڕۆڵـی شـێخانی تەکیـەی بـارزان لـە مـانەوەی بـارزان لەسـەر ئـەو ڕێچکەیـەی کـە قبـوڵی ژێـر دەسـتەیی و چەوسانەوە نەبێتە فەرهەنگیان بەرامبەر هەموو ئەو گوشارانەی کە لە لایەن دەسـەڵاتداران لە قۆناغە جیاوازەکان ڕووبەڕوویان بووەتەوە.

بەشی دووەم تیشک دەخاتە سەر ژیان و خەباتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم کە لەچوار تەوەر پێکدێت، تەوەری یەکەم "سەرنجێك لە ڕەچەڵەکی شێخانی بارزان" بـە تیشـك خسـتنە سـەر ڕەچـەڵـەکی ئـەم ماڵباتـە و دەرکـەوتنیان لـەمیرانی میرنشـینی ئامێـدی تـاکو شـێخ عەبدولسەلامی دووەم کە تێیدا جەخت کراوەتەوە لـە دەرکـەوتنی شـێخ تاجـەدین و پاشـان دامەزراندنی تەکیەی بارزان و ڕۆڵ و کاریگەرییەکانی شێخانی تەکیەی بارزان لەڕووی ئـاینی و سیاسـی و هەڵوێسـتییان لـە بەرامبـەر ناوچـەکانی دەورووبـەر و دەسـەڵاتی عوسـمانی، تەوەری دووەم خستنەڕووییێکە لەبارەی کورتەیـەك لـەژیان و خـەباتی شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم. سـەرەتا تیشـکخراوەتە سـەر ئـەو چاکسـازییانەی کـە شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم ئـەنجامی داوە لـەو ناوچەیـەی کـە هـەڵی دەسـووڕاند، لەگـەڵ جـەختکردنەوە لـە پەیوەندییەکانی شێخی بارزان لەگەڵ ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە و کاریگەرییـەکانیان لـە نانەوەی پشێوی و ئاڵۆزی لەنێوان تەکیەی بارزان و حکومەت لە مووسڵ، تەوەری دووەمـیش دەرخستنێکە لەبارەی پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ کۆمەڵە و ڕێکخـراوە کوردییـەکان و ڕۆڵی شێخی تەکیـەی بـارزان لـەو جـووڵانەوە سیاسـی و ڕۆشـنبیریانە و کاریگـەرییـەکانی لەسەر دەڤەری بارزان، لە تەوەری چوارەم و لە کۆتایی بەشەکەشدا تیشکخراوەتە سەر"شـێخ عەبدولسەلام و بیری نەتەوایەتی" کە تێیدا باس لە ڕۆڵی شـێخ عەبدولسـەلامی دووەم کـراوە لە کۆبوونەوەی بەهاری ساڵی ١٩٠٧ و ناردنی یاداشتنامەیەك بـۆ دەسـەڵاتـدارانی عوسـمانی کـە تێیـدا جـەخت کرابـووەوە لـە زمـان و شوناسـی نـەتەوەیی، هـەروەها چڕکـردنەوەی

هەوڵەکانی لەگەڵ وڵاتانی ڕۆژئاوا بە مەبەستی بەدیهێنانی مافەڕەواکانی گەلی کورد.

بەشی سێیەم "لەشکرکێشی ئیتیحادییەکان و لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم" دابەش دەبێتە سەر سێ تەوەر، سەبارەت بەتەوەری یەکەم تیشك دەخاتە سەر کودەتای ١٩٠٨ی ئیتیحاد و تەرەقی، تێیدا باس لە ڕەوت و پەرەسەندنەکانی کودەتای ١٩٠٨ و لادانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لە دەسەڵات کراوە، لەگەڵ جەختکردنەوە لەپەیوەندی کورد و ئیتیحاد و تەرەقی، تەوەری دووەم دەرخستنێکە لەبارەی لەشکرکێشی ئیتیحادییەکان بۆ سەر دەڤەری بارزان، تێیدا تیشکخراوەتە سەر هۆکارەکانی لەشکرکێشیەکە و ڕەوت و پەرەسەندنەکانی بەتایبەت ڕۆڵی فازیل پاشا داغستانی لەو هەڵمەتە و بەرئەنجامەکانی لەنێوان ساڵانی ١٩٠٩ – ١٩١٢، پاشان جەختکردنەوە لەڕۆڵی پارتی "حوریەت و ئیتیلاف" و گەڕانەوەی ئارامی بۆ ناوچەی بارزان، دوای دوورخستنەوەی ئیتیحادییەکان لە دەسەڵات، لە تەوەری سێیەم و کۆتایی بەشەکەشدا تیشکخراوەتە سەر "سلێمان نەزیف و لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی" کە تێیدا جەختکراوەتە سەر دووبارە گەڕانەوەی ئیتیحادییەکان بۆ دەسەڵات و هەڵوێستی دوژمنکارانەیان بەرامبەر بە تەکیەی بارزان لەگەڵ خستنەڕووی سیاسەتی سلێمان نەزیف بەرامبەر بە شێخی بارزان و لەشکرکێشییەکانی بۆ سەر دەڤەری بارزان، پاشان سەردەمی ئاوارەیی شێخ عەبدولسەلام و هەوڵەکانی بۆپەیداکردنی پاڵپشتی بۆ دۆزی کورد لە تاراوگە بەتایبەت "ڕووسیا" پاشان تیشکخستنە سەر پیلانی دەستگیرکردنی شێخ و دیاریکردنی هەڵوێستی سلێمان نەزیف بەرامبەر بە شێخی بارزان و لە سێدارەدانی.

لەبەشی چوارەم لێتوژ هەوڵ دەدات " شۆڕشی یەکەمی بارزان ١٩٣١ – ١٩٣٢ " بخاتەڕوو، کە پێکدێت لەپێنج تەوەر، تەوەری یەکەم تیشك دەخاتە سەر ڕەوشی سیاسی باشووری کوردستان پێش شۆڕشی یەکەمی بارزان، بەتایبەت ڕووخانی دەوڵەتی عوسمانی و دووبارە کێشانەوەی نەخشەی سیاسی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و دروست بوونی چەندین قەوارە و دەوڵەتی سیاسی نوێ لە ناوچەکە و ڕۆڵ و سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد، لەگەڵ خستنەڕووی هەڵوێستی کورد لە باشووری کوردستان لە پێشهاتە سیاسییەکانی عێراق لە نێوان ساڵانی ١٩٢١ تا ١٩٣٠.

تەوری دووەم خستنەڕوویێکە لەبارەی ژیان و خەباتی شێخ ئەحمەدی بارزانی بەر لەهەڵگیرسانی شۆڕشی یەکەمی بارزان کە تێیدا باس لە ڕۆڵ و هەڵوێستی شێخ ئەحمەدی بارزانی کراوە لە بەرامبەر داگیرکاری بەریتانیا و پشتگوێ خستنی مافە ڕەواکانی گەلی کورد،

لەگەڵ تیشکخستنە سەر هەوڵەکانی بۆ پێشکەش کردنی یارمەتی و هاوکاری بۆ بزاڤ و ڕاپەڕینەکانی کورد لە ناوخۆی کوردستانی باشوور و پارچەکانی دیکەی کوردستان، هەروەها ڕێگری کردن لە سیاسەتی بەریتانیا لە نیشتەجێ کردنی ئاسوورییەکان لە دەڤەری بارزان، سەبارەت بەتەوەری سێیەمی بەشەکەش جەخت کراوەتەوە لە هەوڵە سەربازی و سیاسییەکان بۆ لاوازکردنی پێگەی شێخ ئەحمەدی بارزانی چ لەڕووی سەربازی یاخود پڕۆپاگەندەی ڕێکخراو، چونکە بەریتانیا و حکومەتە دەستکردەکەی بەغدا هەردەم دەڤەری بارزانیان بە بەرستێکی دژوار دادەنا بەرامبەر جێبەجێ کردنی سیاسەتەکەیان لە ناوچەکەدا، بۆیە دەستیانکرد بەهاندانی هۆزەکان دژ بە تەکیەی بارزان بە بیانووی بابەتی ئاینییەوە، جگە لەمانەش تیشکخراوەتە سەر گوزارشت و ڕەهەندە دەرەکییەکان و کاریگەریان لەسەر لاوازکردنی پێگەی شێخی بارزان کە بەریتانییەکان ڕۆڵی بەرچاویان گێڕاوە لەم بابەتەدا، هەرچی تەوەری چوارەمە تیشك دەخاتە سەر ڕەوشی بارزان لە (٩ تا ١٢) کانونی دووەمی ١٩٣١ کە تێیدا باس لە ناکۆکی نێوان بارزانییەکان و برادۆستەکان دەکات، لەگەڵ خستنەڕووی شاڵاوەکانی برادۆست بۆ ناوچەی شێروان و پاشان هەوڵە نێوەندگیرییەکانی حکومەت بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان کە لەبنەڕەتدا هەوڵەکان فێڵێکی سیاسی و سەربازی هەریەکە لە بەریتانیا و عێراق بووە بە مەبەستی داگیرکردنی بارزان، چونکە لەو ماوەیەدا هەڵمەتە سەربازییەکەی سوپای عێراق و بەریتانیا کراوەتە سەر دەڤەرەکە بە سەرکردایەتی بەرقی بەگ، پاشان جەخت کراوەتەوە لە شۆڕشی ئاراراتو دیاریکردنی هەڵوێستی تورکیا لە یارمەتییەکانی تەکیەی بارزان بۆ ئەم شۆڕشە و کاریگەرییەکانی لە پەیوەندییەکانی نێوان عێراق و تورکیا. تەوەری پێنجەم و کۆتایی بەشەکە خستنەڕوویێکە لە خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان و دەرئەنجامەکانی کە تێیدا تیشکخراوەتە سەر بیانووەکانی حکومەتی عێراقی بۆ سەپاندنی دەسەڵاتیان بەسەر ناوچەکە و پاشان ئامادەکارییەکانی بە مەبەستی ئەنجامدانی لەشکرکێشی، دواتر جەخت کراوەتەوە لە ڕەوت و پەرەسەندنەکانی شەڕ لە ناوچەکە و دیاریکردنی ڕۆڵی بەریتانییەکان لە پاڵپشتیکردنی هێزەکانی عێراقی لە ڕێگای هێزی ئاسمانی، لەگەڵ تیشکخستنە سەر بەرگرییەکانی هێزی بارزان و دوا هەوڵەکانیان بۆپارێزگاریکردن لە دەڤەرەکەیان، پاشان پەنا بردنیان بۆ ناو خاکی تورکیا.

لێتۆژ پشتی بەستووە بە ژمارەیەکی زۆری سەرچاوەی جۆراوجۆر بەچەندین زمانی جیاواز لەسەرووی هەمووشیانەوە بەڵگەنامەکان کە بێگومان سوود وەرگرتن لە بەڵگەنامەکان بۆ نووسینی هەر توێژینەوەیەکی مێژوویی پێویستیەکی زانستیە، ئەو

بەڵگەنامانەی کە بۆ ئەم توێژینەوەیە بەکارهاتوون بەڵگەنامە بڵاوکراوەکان، بەتایبەت لەوبارەیەوە سوود لە کتێبە بەڵگەنامەیەکان وەرگیراوە، لەم رووەوە کتێبە بەلگەنامەییەکانی هەریەکە لە خلیل علی مراد، عبدالفتاح علی البوتانی، بەناوونیشانی "صفحات من تاریخ الکرد و کوردستان الحدیث فی الوثائق العثمانیة (١٨٤٠ – ١٩١٥)، هەروەها کتێبەکەی نجده فتحی صفوه، لەژێر ناوونیشانی "العراق فی الوثائق البریطانیة سنه ١٩٣٦"، هەروەها "ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی فەرەنسا و بەریتانیادا ١٩٣١ – ١٩٤٩".

سەبارەت بە نامە زانکۆییەکان بەڕادەیەکی کەمتر توانراوە سوودیان لێ وەربگیرێت، بەڵام بەشێکی سەرەکی لەسەرچاوە بەکارهاتووەکان لەم لێکۆڵینەوەیەدا بریتین لە کتێبەکان کە بەزمانەکانی کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی و فارسی سوودیان لێوەرگیراوە.

سەرچاوە کوردییەکان پانتاییەکی فرەوانی کتێبەکەی لەخۆ گرتووە، کە بەشێکیان بەرەچاوکردنی ڕێبازی زانستی لەنووسینەوەی مێژوو نووسراون، بەڵام هەندێکیان دوور لەڕێبازی زانستی زانیارییەکانیان تۆمار کردووە، ئەوانەی زۆر سوودیان لێوەرگیراوە کتێبەکەی "سێ قوربانییەکە (شێخ سەعید بەرزنجی، شێخ عەبدولسەلام بارزانی، شێخ زاری ئەلزەوبەعی)" عەبدولمونعیم غولامی، کەتێیدا باس لەژیان و خەبات و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی دەکات، هەروەها کتێبەکەی "چەند ڕاستییەکی مێژوویی لەبارەی شۆڕشی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شۆڕشەکانی دیکەی بارزان تا ١٩٤٥ " مەنسور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، کەتێیدا سوود وەرگیراوە لەژیان و خەباتی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و شۆڕشی یەکەمی بارزان، جگە لەمانەش کتێبە گرنگەکەی "کارەساتی بارزانی زوڵملێکراو"ی مەعرووف چیاووك، زانیاری پڕ بایەخ لەبارەی شۆڕشی یەکەمی بارزان دەخاتەڕوو.

لە لایەکی دیکەوە سەرچاوە عەرەبییەکان گرنگی تایبەتیان هەیە لەئامادەکردنی ئەم کتێبەدا، بۆ نموونە کتێبەکەی (ثورات بارزان ١٩٠٧– ١٩٣٥)ی زبیر بلال اسماعیل کە زانیاری گرنگ و بەسوودیان لەبارەی شۆڕش و بزاڤەکانی دەڤەری بارزان هەر لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی دووەم تاکو جووڵانەوەکەی خەلیل خۆشەوی لەخۆدەگرێت کە پشتی بەستووە بەچەندین سەرچاوەی جۆراوجۆر بە شێوەیەك لەپانتاییەکی فرەوانی کتێبەکە سوودی لێوەرگیراوە، هەروەها لەبارەی ژیانی ئایینی بەتایبەت تەکیەی بارزان و پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئاینزایەکانی ناوچەکە سوود وەرگیراوە لە کتێبی عەرەفات کەرەم ستونی بە ناوونیشانی (الحیاة الدینیة من نهری الی بارزان)، سەرەڕای ئەوانەش سوود

وەرگیراوە لەسەرچاوەکەی "کاوس قفطان" بەناونیشانی (الانتفاضات البارزانية "صفحات من تاريخ الحركة التحررية الكرديه فى النصف الاول من القرن العشرين") کە نووسەر بە شێوەیەکی ئەکادیمی شرۆڤەی بابەتیانەی بۆ ڕووداوە مێژووییەکان کردووە.

بە شێوەیەکی گشتی سەرەڕای ئەو سەرچاوانەی کە باس کران کتێبەکە پشتی بەستووە بە چەندین سەرچاوەی دیکە کە بە زمانە جیاوازەکانی کوردی، عەرەبی، ئینگلیزی و فارسی نووسراون، بەڵام بە پێویست نەزانراوە لێرەدا بخرێنەڕوو، بۆیە دەکرێت بگەڕێنەوە سەری لە لیستی سەرچاوەکان لەکۆتایی کتێبەکەدا.

نووسینی کتێبێکی لەم جۆرەش هەرچەندە هەوڵێکی زانستیە و هەوڵی زۆری بۆ دراوە، بەڵام بێ کەموکورتی نابێت، هیوادارم بەچاوێکی زانستییانە وەربگیرێت و تێبینییەکان ببنە هۆی دەوڵەمەندکردنی زانستیانەی کتێبەکە.

نووسەر

هەولێر ٢٠١٧/٢/١

هەواڵنامەی کتێب

بەشی یەکەم

هەڵکەوتەی جوگرافی و بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری ناوچەی بارزان

هەواڵنامەی کتێب

هەواڵنامەی کتێب

تەوەری یەکەم:

«هەڵکەوتەی شوێنی جوگرافی ناوچەی بارزان»

مێژووی هەموو گەلێك بەپێی بارودۆخی هەڵکەوتەی جوگرافی و هەلومەرجی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری چارەنووسەکەی دیاری دەکات و ئاڕاستە دەکرێ، بێگومان ئەمەش کاریگەری خۆی دەسەلمێنێت لە گۆڕەپانی ژیان و کایەکانی تری کارگێڕی و بەڕێوەبردن، کە لە کارلێکردن و کاردانەوەکانی ڕەنگ دەداتەوە.

شیاوی باسکردنە کورد بەدرێژایی مێژوو لە شوێن و پلەو پایەکانی خۆیدا توانیویەتی ببێ بە بزوێنەری ڕووداوەکان بە شێوازی جۆراوجۆر لەگەڵ قۆناغەکانی مێژوو گوزەر بکات، بەزەبری هێزو ئەو دەسەڵاتەی کە لە ژێر دەستی دابووە لە ڕێگای هەموو ئەو شۆڕش و بزاڤە نەتەوییانەی کە خۆی لەداواکاری ئازادی و سەربەخۆیی و دادپەروەری نێوان چینەکان دەبینییەوە، بوونە سەرەتای هەوێنی دروستبوونی چەندین ڕێکخراو و کۆمەڵەی نەتەوەیی لە پێش هەڵگیرساندنی جەنگی یەکەمی جیهانی، بێگومان هاتنە ئارای شۆڕشی نەتەوەیی لە دەڤەری بارزان لە سەرەتای سەدەی بیستەم نمونەی بەرچاوە لە قۆناغی خەباتی گەلی کورد، کە دەسەلمێنێت هەرچۆنێ بێ نەتەوەی کورد توانیویەتی بەقوربانیدان و شێوەکانی تری خەبات و تێکۆشان، بەپێی تواناکانی خۆی نەپچڕاوە و لەسەری بەردەوام بێت، بە مەبەستی بەدیهێنانی مافە ڕەواکانی[١].

بە درێژای مێژووی هاوچەرخی کورد، دەڤەری بارزان بووەتە مەڵبەندی سەرهەڵدانی چەندین شۆڕش و ڕاپەرین لەپێناو بەدیهێنانی مافە ڕەواکانی خۆیان، لە دژی دەسەڵاتە خۆسەپێنەکان[٢]، دیارە ئەم ناوچەیەش لەڕووی جوگرافیەوە کەوتووەتە ئەوپەڕی باکووری کوردستانی عێراق لەناو سنووری پارێزگای هەولێر، کە مەڵبەندی ناوچەکەش مێرگەسۆرە یەکێکە لە قەزاکانی پارێزگای هەولێر[٣].

---

(١) فاخر عالی عەبابەکر، مێژووی بارزان و ڕاپەڕینەکانی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم دا، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٧)، ساڵی حەوتەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- هاوینی ٢٠١٣)، ل ٩٦.

(٢) حسێن مەدەنی، کوردستان و ستراتیژی دەولەتان، بەرگی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩)، ل ٣٨٠.

(٣) مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد (١٩٣١ -١٩٥٨)، (هەولێر- ٢٠١٢)، ل ١٨.

هەروەها سنووره جوگرافییەکەی لە ڕۆژهەڵاتەوە درێژ دەبێتەوە تاکو قەزای سۆران، لە ڕۆژئاواوە تاکو قەزای ئامێدی و ئاکرێش دەکەوێتە باشووری، هەروەها لە باکووریشەوە هاوسنوورە لەگەڵ باکووری کوردستان[١].

پێشتر ئەم ناوچەیە بە قەزای زێبار ناودەبرا، کە ناوەندەکەی (بلێ) بووە، پاشان گواسترایەوە بۆ مێرگەسۆر[٢]، بەپێی بڕیارێکی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراقی لە ١٢ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣٢[٣]، هەرچەندە ناوچەی بارزان لە سەرەتادا لە سێ ناحیە پێکدەهات کە بریتیبوون لە (مێرگەسۆر، شێروان، بارزان)[٤]، بەڵام ئێستا فراوانی بەخۆیەوە بینیوە و بووەتە پێنج ناحیە ئەوانیش (شێروانی مەزن، بارزان، گۆڕەتوو، پیران، مەزنێ)[٥].

لە لایەکی دیکەوە سنوورەکەی لە گوندی (مەزنێ)وە دەست پێدەکات، کە دەکەوێتە سەر ڕێگەی ڕواندوز، لە بەرەکەی دیکەوە سنووری تورکیایە لە نزیك گوندی زێت (هەرکۆ بێداڤە)کەوتوتە بەری ڕۆژهەڵات، باڵندەش کەوتوتە بەری ڕۆژئاوا کە (٥٥ کم) لە ئامێدیەوە دوورە، لە باکووریدا چیای پیرسە کە لەگوندی (بیرەکەپرە) دەست پێ دەکات تاوەکو (بێکرێس) و (هەربۆ)[٦].

هەر لەوبارەیەوە ئەگەر چاوێك بە هەڵکەوتەی سرووشتی ناوچەی بارزان بخشێنین، دەبینین زێی بادینان دەکەوێتە باشووریەوە، هەروەها ڕووباری ڕواندوز لەڕۆژهەڵاتی و چەمی روکوچکیش لەباکووری ڕۆژئاوا ناوچەکە دەبڕێت[٧].

(١) هاشم شێروانی، دەڤەرا بارزان (جوگرافیا، دیرۆك، کلتور)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- ٢٠٠٨)، ل ١١.

(٢) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، ناوچەی بارزان لە نێوان ساڵانی (١٩٣١- ١٩٤٦)، نامەی ماستەر پێشکەشکراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- (زانکۆی سەڵاحەددین- ٢٠١٠)، ل ٦.

(٣) مامخان شێروانی، بارزان و ڕەچەلەکی بارزانیان (لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی و مێژوویە لەسەر بارزان تا بەهاری ١٩٧٤)، (لەندەن- ١٩٧٤)، ل ١٩.

(٤) مەنسوورشێخ ڕەئووف بەرزنجی، چەند ڕاستییەکی مێژوویی لەبارەی شۆڕشی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شۆڕشەکانی دیکەی بارزان تا ١٩٤٥، (دهۆك- چاپخانەی خەبات- ٢٠٠١)، ل ٦٧.

(٥) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨١؛ هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

(٦) عەبدولڕەحمان مەلاحەبیب ئەبوبەکر، عەشیرەتی بارزان لە نێوان (١٩٣١– ١٩٩١)، چ١، (هەولێر- ٢٠٠١)، ل ٩.

(٧) مامخان شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

زێی گەورە لەناو تورکیاوە دێت بۆ ناوچەی بارزان بەتایبەت ((باڵندا)) لەوێش تێدەپەڕێت بۆگوندەکانی (باز، هەڤنکا، بلێ، ڕێزان و شانەدەر)، هەروەها لە باکووریشەوە ڕووباری رووکوچك کە لە دەشتی بەرازگرەوە دێتە ناوچەکە و لەگوندی ڕێزانەوە دەچێتە سەر زێی گەورە[1]، ئەویش لە خوارووی بارزانەوە بە گەلی بێخمەدا شۆڕ دەبێتەوە و لە خوارووی مووسڵ لەگەڵ ڕووباری دیجلە یەکدەگرنەوە[2].

لەڕووی تۆپۆگرافیەوە ناوچەی بارزان ناوچەیەکی شاخاوییە، کە چەندین چیای بەرز لەخۆدەگرێت، لەوانە چیای شیرین کە بەرزییەکەی ٢٣٧٩ مەترە لەسەر ئاستی ڕووی دەریا دەکەوێتە پشت گوندی بارزان، هەروەها چیای پیران کە بەرزییەکەی ٢٠٧٦ مەترە دەکەوێتە بەرامبەر مێرگەسۆر و چیای ئەلبت لە بەرامبەر گوندی کانیالنجا و چیای برادۆست دەکەوێتە پشت گوندی گۆڕەتوو کە بەرزییەکەی لە ئاستی ڕووی دەریا بریتیە لە ٢٠٧٦ مەتر، هەرچی چیای هۆرێیە لەپشت چیای شیرینە و چیای قەلەندەریش دەکەوێتە پشت گوندی شێتنە[3]، و چیای پیرس دەکەوێتە باشووری ناوچەی بارزان کە بەرزییەکەی (١٧٦٢) مەترە لە ئاستی ڕووی دەریاوە، لەژێر ئەم چیایە گوندی سەفتێ و چەند گوندێکی تری لە تیرەی نزاری لە خۆدەگرێت[4].

لەڕووی ئاوهەواوە ئەم دەڤەرە بەفر و بارانی زۆرە لەژێر کاریگەری ئاووهەوای دەریای ناوەڕاستە، ڕێژەی بەفر و باران بارین زۆرە ساڵانە زیاتر لە هەزار ملم باران دەبارێت و بەفریش بە شێوەیەکی زۆر دەبارێت، هەندێك جار لە هەندێك جێگا دەگاتە سێ مەتر یاخود زیاتر، پلەی گەرماش لە وەرزی زستان لەم ناوچەیە نزمترین ئاست تۆمار دەکات، بە شێوەیەك دەگاتە پلەی سفر یان ژێرەوەی سفریش، بەڵام لە وەرزی هاویندا پلەی گەرما مامناوەندە بەپێی ناوچەکە دەگۆڕێت و ڕەشەبا و زریان زۆرکەم ڕوودەدەن و بەفریش تا

(١) عەبدولڕەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩؛ ڕێبوار ڕەمەزان بارزانی، ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی بارزانییەکان بۆ باشووری عێراق لە سەردەمی بەعسدا، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٩)، ل ٢٣.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٣) ڕێکاری مزویری، سەربوردا تراژیدیایێن بارزانییان، (هەولێر- چاپخانەی حاجی هاشم- ٢٠١٣)، ل ل ١٨-١٩.

(٤) ڕێبوار ڕەمەزان بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

مانگی حوزەیران لەسەر لوتکەی چیاکان دەمێنێتەوە[١].

دانیشتوانی ناوچەی بارزان بە کشتوکاڵ کردن و بەخێوکردنی مەڕ و ماڵات خەریك بوونە، مەڕ و ماڵاتیان زیاتر بزن و هێستر بووە لەگەڵ ئەسپ و مەڕو مانگا زۆربەی ژیانی خەڵکی ناوچەکە بە مەڕ و ماڵات و چاندن بووە، لەم دوایانەدا بەشێکی کەم باغداری پەیدا کردووە و پەرەی سەندووە، خەڵکی ئەم ناوچەیە بەشێکی کەم لەگەنم و جۆ و برنج و ماش و نیسك و هەندێك لە سەوزەوات بەرهەم دەهێنن ئەویش هەر بەشێکی کەمە لەسەر چیاکانیش هەندێك مێوە وەکو (ترێ و شێو و هەرمێ و گوێز) هەیە[٢].

لە لایەکی دیکەوە ناوچەی بارزان دەشت و دەری زۆر کەمە تەنها لە هەندێك ناوچە نەبێت وەکو دەشتی (ڕێزان، بلێ، بالندا) ناوچەی بارزان بە دار و درەختی سرووشتی ڕازاوەتەوە، هەندێك لە دارەکان سوودبەخشن و بەرهەمدارن، خەڵکی ناوچەکەش سوودی زۆری لێوەردەگرن وەك (بەڕوو، مازی، قەزوان، گرك، گوشك)[٣].

سرووشتی ناوچەی بارزان زۆر کوێستانیە و شاخی زۆرە و زستانی سەختە و زەوی تەختایی کەمە، چاندنی گەنم و جۆی کەمە، مێوەی زۆرە، لە کۆندا هاتوچۆیان لەگەڵ مووسڵدا هەبووە[٤]، هەروەها ناوچەی بارزان بەرز و کوێستانییە لە کوردستان، بەهۆی کەمی زەوی کشتوکاڵی لەو ناوچەیەدا بووەتە هۆی ئەوەی خەڵکی ناوچەکە زیاتر لە ئاژەڵداری و گرتنی سیلەی داری قەزوان و کەتیرە و ڕاوچێتیەوە، بژێوی ژیانیان دابین بکەن[٥].

بارودۆخی جوگرافیای بارزان سەرەڕای ئەو کاریگەریانەی لەسەر ژیان و گوزەرانی ڕابردووی خەڵکی ئەم ناوچەیەی داناوە، کۆسپی گەورەش بووە لە بەردەم پەرەسەندنی بارزگانی و ئاڵوگۆڕ و پەیوەندییە دەرەکییەکانی ئەوان و گەشەکردنی ئابووری ئەو ناوچەیەشی لەگەڵ گرفتێکی گەورەدا ڕووبەڕوو کردۆتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو بارودۆخە تایبەتیە ئەو دەرفەتەی بۆ خەڵکی ناوچەکە ڕەخساندووە تا بتوانن کەلتووری

---

(١) ڕێکاری مزویری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٢) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨١ .

(٣) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

(٤) فاخر عالی عەبابەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٥) فەرەیدوون نووری، بزاڤی بارزانی، (هەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠٠٧)، ل ل ١٠٧- ١٠٨.

ڕەسەنی خۆیان بپارێزن تا ئەو ڕادەیەی کە ڕاستگۆیی و یەکڕیزی ئەوان هەمیشە لەسەر زاری هەمووان بێت[١].

ئەو هۆزە سەرەکیانەی ناوچەی بارزان کە لەژێر سایەی دەسەڵاتی شێخانی بازانن، بریتین لە هۆزی بەرۆژ کە دەکەوێتە باشووری چیای شیرین، "بارزان" یەکێك لەگوندەکانییەتی، هەروەها تیرەی شێروان کە دەکەونە ئەو ناوچانەی نێوان ڕۆژهەڵاتی ڕووباری روکچوك تاکو هاودیان، گرنگترین دێهاتەکانی بریتین لە ڕێزان و شێروان مەزن و مێرگەسۆر و مەڵبەندی تیرەکەش گوندی شێروانە، هەرچی هۆزی مزووری باڵایە دەکەوێتە باکووری چیای شیرین، "سێلکێ و کوزێ و شنگیل" لەگوندە دیارەکانی ئەم هۆزەن، کە گوندی سێڤی مەڵبەندی تیرەکەیە، هەروەها چەندین هۆزی دیکەی وەك " نزاری، دۆلەمەری، گەردی و هەرکی بنەجێ" دەگرێتە خۆی[٢].

سەبارەت بە هەریەکە لە هۆزی "گەردی و هەرکی بنەجێ "بەشێك لە گوندەکانیان دەکەونە ناو کوردستانی باکوور بە هۆی سنووری دەستکرد و لێك جیاکردنەوەی کوردستان[٣]، لەوبارەیەوە لە کۆی "٤٨"گوندی هۆزی گەردی تەنها سێ گوند کە بریتین لە (زێت، زەرگەتە، هۆپە) دەکەونە کوردستانی باشوور، هەروەها لەکۆی "٢٠ " گوندی هۆزی "هەرکی بنەجێ" تەنها نۆ دێهاتیان دەکەوێتە ناو کوردستانی باشوور[٤].

دیارە پاش ئەوەی هۆزەکان ملیان بۆ پێشەوایەتی شێخ عەبدولسەلام دانواند، لەوساوە ناوی بارزانی ئەو هۆزانەشی گرتەوە[٥]، کەواتە لە پێناسەکردنێکی سادەی هۆز کە بریتیە لە تێکەڵاوییەکی بەهێزی خوێن کە تاکەکانی هەر هۆزێك بەیەکەوە دەبەستێتەوە، بەڵام ئەگەر سەرنج بدەینە سەر بارزان ئەوە هاوکێشەکە پێچەوانە دەبێتەوە، چونکە بارزان بریتیە لەکۆنفدراسیۆنی نێوان چەند هۆزیك کە پەیوەندی و دلسۆزی تاکەکانی ئەم هۆزانە بۆ شێخەکانی تەکیەی بارزان بە یەکەوەیان دەبەستێتەوە[٦]، کە"تەریقەت"[١]ی نەقشبەندییان

---

(١) هەمان سەرچاوە، ل ١٠٨.

(٢) زبير بلال اسماعيل، ثورات بارزان ١٩٠٧ – ١٩٣٥، (اربيل- وزارة الثقافة- ١٩٩٨)، ص ١٦.

(٣) سیامەند مەحمود سێلکی، کاروانێ سەرفرازیێ، (هەولێر- ٢٠٠٦)، ل ١٩.

(٤) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.

(٥) ڕێکاری مزویری، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٦) کاوس قفطان، الانتفاضات البارزانية (صفحات من تاريخ الحركه التحررية الكردية في النصف الاول من القرن العشرين)، (اربيل- دار ئاراس للطباعة والنشر- ٢٠٠٣)، ص ١٣.

لەم ناوچەیەدا بڵاوکردووتەوە[٢]، لێرەدا دەردەکەوێت کە هیچ هۆزێك نییە بە ناوی "بـارزان"، بەڵکو بـارزان عەقیـدە و فەلسـەفە و فیکرێکـە هـەموو بارزانییـەك دەبەسـتێتەوە بەگونـدی بارزان[٣].

بە شێوەیەکی گشتی دەکرێت بڵێین سەختی و ستراتیژی ناوچەکە لـەڕووی هەڵکەوتـە و تۆبۆگرافیاوە نزیکـی لـە سـنووری نێودەوڵـەتی، گرنگییـەکی زۆری هـەبووە بـۆ بارزانییـەکان لەڕووی بەرگریکردن بەرامبەر بە دوژمنان، دیارە ئەم هەڵکەوتە جوگرافیایەش بە شـێوەیەکی گشتی ڕۆڵی گرنگی لە خەبات و مانەوەی نەتـەوی کـورد گێـڕاوە کـە هەمیشـە وەکـو لانـەی شۆڕشی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد بووە و شۆڕشگێڕانی لە باوەش گرتووە.

سەبارەت بەناوی بارزان بیروڕای جیاواز هەیە، لەوانە عەلائەدین سـەجادی پێوایـە نـاوی بارزان لـە وشـەی "**بـەرز**" هـاتووە، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش تیشـك دەخاتـە سـەر هەڵکەوتـەی جوگرافی گوندەکە کە ڕێککەوتنی دروسـتکردنەکەی لـە شـوێنێکی بـەرز و بڵنـد بـووە، بۆیـە پێیان وتوە "بەرزان"[٤].

هەرچی مەعرووف چیاووکە چەند ئەگەرێك دەخاتەڕوو لەوانـە **بنـەوانی وشـەی بـارزان دەگەڕێنێتەوە بۆ عەشیرەتی "برازی" لە لایەکی دیـکەوە ئـەو ئەگـەرەش بـاس دەکـات کـە ناوی باپیرە گەورەی ئەوان بێت کە بەواتای " خاوەن حەق یان حەقناسی" دێت**[٥].

"کاوس قەفتان" سەبارەت بەناوی بارزان هاوڕایە لەگەڵ "سەجادی"، بەڵام بۆچوونـەکانی

(١) تەریقەت لە وشەی (الطریق، الطریقة) لەسەرشێوازی (سنن و سنة و حجة و محجة) لەزمانی عەرەبیدا هاتووە بەواتای ئادابی زیکرکردن لـەپێناو بیروبـاوەڕی خـودا، کـەڕێبازی سـۆفیەکانە، بـەگوێرەی ئەرکـەکانی (خۆبرسیکردن، گۆشەگیری و زیکرکردن و کەم دواندن) هەروەها سۆفی خۆی بە شـێخەوە دەبەسـتێتەوە، بـەم جـۆرە هـەموو جەسـتەی سـۆفی لەلایـەن شـێخەوە بـەڕێوە دەبـردرێ، لەلایـەکی دیکـەوە شـێخەکان زۆرجاران بە هەزاران سۆفیان هەبووە. بۆزیاتر زانیاری بڕوانـە: عبـدالوهاب الشـعرانی، الانـوار القدسـیة في معرفة قواعد الصوفیة، (بیروت- ١٩٦٢م)، ص ٥٦.

(٢) محمد بریفکانی، چەندڕاستییەکی مێژوویی لە بارەی بارزانییەکان، وەرگێڕان: چەپەر، (بەغدا- ١٩٥٣)، ل ٨.

(٣) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

(٤) عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو وە کوردو کۆماری عێـراق، (تـاران- ئەتلـەس چـاپ-٢٠٠٥)، ل ١٤٦.

(٥) مـەعرووف چیـاووك، کارەسـاتی بـارزانی زوڵملێکـراو، وەرگێـڕان: ئەبوبەکرسـاڵح ئیسـماعیل، (هـەولێر- چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان- ٢٠٠٩)، ل ٥٥.

"چیاوك" پەسند ناكات، پێیوایە **بارزانییەكان عەشیرەتێكی سەربەخۆ نین تا باپیرە گەورەی خۆیان هەبێت و ناوی بارزانیش دەگەڕێنێتەوە پێش دەركەوتنی سۆفیگەرایەتی**[١].

لە لایەكی دیكەوە عەبدولمونعیم غولامی بە پێچەوانەی بۆچوونەكانی سەرەوە لەو باوەڕەدایە كە **بارزان ناوی عەشیرەتێكی گەورەیە و بە بنەچە دەگەڕێنەوە سەر خێڵەكانی "هەكاری" ڕەسەن و پاك و خانەدانن**[٢].

"محەمەد علی سلطان" وای دادەنێت **كە بارزانییەكان خەڵكانێكن نیشتەجێی چیای بارزن لە هەرێمی كرمان و ئەم ناوەیان لەناوی ئەم شاخە وەرگرتووە**[٣]، كەچی ئەم بۆچوونە دوورە لە ڕاستی، بەتایبەت لە شەرەفنامە بە وردی باس لەقەڵا بەناوبانگەكانی ئامێدی دەكات "لەوانە **قەڵای ئاكرێ كە شارۆكەیەكی بەلاوەیە و هەزار و دووسەد ماڵێكی مووسڵمان و جووی لێیە، قەڵاكانی تریش قەڵای دهۆك و قەڵای دێرن كە میرزادەكانی ئامێدی بەسەریان ڕادەگەن، قەڵای بوشیریش هەیە بەدەست هۆزی ڕادكانییەوەیە و قەڵادە و شووش و عیمرانی و قەڵای "بازیران" یش قەڵان و بەدەست زێبارییانەوەن"** [٤].

لەوبارەیەوە "هەژار"یش لە پەراوێزی شەرەفنامە جەخت لەوە دەكاتەوە كە بازیران مەبەستی بارزانە، بۆ ئەم مەبەستەش مێژوونووسی عێراقی "عەباس ئەلعەزاوی" بەپشت بەستن بە شەرەفنامە دەڵێت "**شێخەكانی بارزان بە بنەچە دەگەڕێنەوە بۆ سەر عەشیرەتی بارزان و بۆ قەڵایەك بەناوی "باریزان" كە دەكەوێتە سەر لێواری ڕووباری زێی گەورە"**[٥].

بارزان ناوی شوێنێكی كۆنە، وامەزندە دەكرێت بەر لە ئاشوورییەكان شارۆچكەیەك بووبێت پاشای ئاشووری (تیگلات پلاسەری یەكەم) لە ماوەی حوكمڕانی لەنێوان ساڵانی(١٢٨٠-١٢٦١) پ. ز لە نووسراوێكدا باس لەداگیركردنی ئەوشوێنە دەكات كە بەناوی

(١) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ١١.

(٢) عەبدولمونعیم غولامی، سێ قوربانییەكە (شێخ سەعید بەرزنجی، شێخ عەبدولسەلام بارزانی، شێخ زاری ئەلزەوبەعی)، وەرگێڕان: ئیحسان ئیروانی، (هەولێر- بڵاوكراوەی ئاراس- ٢٠٠٤)، ل ٣٦.

(٣) محمد علی سلطانی، اوضاع سیاسی اجتماعی تاریخی ایلی بارزان، چاپ دوم، (تهران- انتشارات سازمان اسناد وكتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران- ١٣٨٤ه.ش)، ص ص ٦ – ٨.

(٤) میر شەرەف خانی بدلیسی، شەرەفنامە " مێژووی ماڵە میرانی كوردستان "، وەرگێڕان: مامۆستا هەژار، (تاران- پەخشانگای پانیز- ٢٠١٠)، ل ١٦٢.

(٥) عباس العزاوی، عشائر العراق الكردیة، (بغداد- ١٩٤٧)، ص ص ١٩٥-١٩٦.

بارزان ناوی دەبات و دەڵێت: (تالانمکرد و سووتاندم)[1]، هەروەها توێژەری ئەمریکی "مایکل ئاستۆ" وای بۆ دەچێت **کە ناوی بارزان لە " ئوروبارزونا"ی ناوی خواوەندی حوسیەکان و ئۆراتیەکان وەرگیراوە**[2].

هەروەها خاوەنی سەرچاوەی "اصول العقائد البارزانییە" بە پشت بەستن بە " ئەحمەد شەریفی" کە وتارێکی لەگۆڤاری مەهاباد بەژمارە ١٦ ساڵی ٢٠٠٣/١٣٨١ بەناونیشانی "برزان وبارزان" بڵاوکردووتەوەو دەڵێت **"دەرکەوتنی ئەم بنەماڵەیە پێش سەردەمی ساسانی لەهەرێمی "کرخا بیت سلوخ" واتە کەرکووکی ئێستا بوون، بەڵام لە سەردەمی ساسانییەکان ئەم خانەوادەیە دوورخراونەتەوە بۆ باشووری ئێران**[3]**، و بوونیان لە ناوچەی ئێستایان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دەرفەتەی کە هاتەپێش، ئەویش ڕووخانی ئیمپڕاتۆریەتی ساسانی لە سەدەی حەوتی میلادی بە دەست عەرەبەمووسڵمانەکان، هاتوونەتەچیای بارزان**[4].

بێگومان ئەم بۆچوونەش دوورە لە ڕاستی و هیچ لۆژیکێك قبوڵی ناکات، چونکە دوای دەرفەتەکە دەکرا بگەڕابانەوە بۆ کەرکوك بۆ ڕوویانکردە چیاکانی بارزان، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە خەڵکی ڕەسەن و پاکی ئەو ناوچەیەن. بۆیە حامید گەوهەری دەڵێت **"بارزان مەڵبەندی شێخەکانی بارزانە و بارزانییەکان ناوی خۆیان لەو گوندە وەرگرتووە"**[5].

(١) ب. ن. ن ، کوردستان لە چاپکراوە عوسمانیەکاندا، وەرگێڕان: فەیسەڵ دەباغ، (هەولێر- ٢٠٠٤)، ل ٥.

(٢) لقمان شرف، البارزانية (الجغرافية و التاريخ و الخصال الاصلية)، متاح على الموقع الالكتروني: // :http ciwanen – Kurdistan. Com، تمت زيارة الموقع في ٨:٣٠ في ٨ / ١ / ٢٠١٦.

(٣) ناوی ئێران لەسەرەتادا بە وڵاتی فارس هاتووە، ئەم ناوەدەگەڕێتەوە بۆهۆزێك کەلەساڵی ٩٠٠ پێش زایین نیشتەجێی باشووری وڵات بوونە و توانیان ئیمپراتۆریەتی ئەخمینی دابمەزرێنن، دوای ئەوەی ئەم ئیمپراتۆریەتە لەسەردەستی ئەسکەندەری گەورە لەناو چوو، کەچی ئەوشوێنە جوگرافییگ بەناوی وڵاتی فارس لەناو یۆنانیەکان بڵاوبووە و پاشانیش ئەوروپاییەکان و عەرەبەکان ئەم زاراوەیان بەکارهێنا، ئەم ناوە بەردەوام بوو تاکو سەردەمی فەرمانڕەوایەتی ڕەزا شا، بەڵام لەساڵی ١٩٣٥ز بەفەرمانی ڕەزا شا ناوەکەی گۆڕدرا بۆ ئێران. دونالد ولبر، ايران ماضيها وحاضرها، ترجمه: عبدالنعيم محمد حسنين، مراجعه، ابراهيم امين الشواربي، (القاهرة- ١٩٥٨م)، ص ١؛ مصطفى عبدالقادر النجار و اخرون، تاريخ الخليج العربي الحديث والمعاصر، الطبعة الأولى، (البصرة- مطبعة جامعة البصرة- ١٩٨٤م)، ص ١٩٩.

(٤) فريد أسسرد، أصول العقائد البارزانية، (السليمانية- مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية- ٢٠٠٨)، ص ٢٥٨.

(٥) حامید گەوهەری، ئیدریس مستەفا بارزانی و بارزانییەکان باشتر بناسین، (هەولێر- چاپخانەی شەهاب- شەهاب- ٢٠١٤)، ل ١٤.

زۆر کەس وا دەزانن کە (بارزان) عەشیرەتە، بەڵام لە ڕاستیدا هیچ عەشیرەتێك نییە بەناوی بارزان بێت، بەڵکو ناوی بارزانییەکان دەگەڕێتەوە بۆ ناوی گوندی بارزان، بێگومان لە سەردەمی شێخ "عەبدولسەلامی دووەم[١]" بارزان وەك لایەنێکی ئاینی و نیشتمانی بە دیارکەوت، بە جۆرێك دەستیکرد بە گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی لە ناوچەکەدا و بارزانییەکانی یەکخست، چونکە تا ئەو سەردەمەش بارزانییەکان لەژێرچەتری بارزان نەبوون [٢]، توانی عەشیرەتەکانی (شێروانی، مزووری، دۆلەمەری، گەردی، هەرکی بنەجێ، بەڕۆژی، نزاری) بە پێشەوایەتی بارزان کۆبکاتەوە، لەوکاتەوە ناوی بارزان ئەو هۆزانەشی گرتەوە کە هاتنە ژێر چەتری فەرمانڕەوایەتی بارزان[٣].

دوای ئەوەی هۆزەکانی شێروانی و دۆلەمەری و مزووری و بەڕۆژی و نزاری و گەردی و هەرکی ڕەزامەندی خۆیان نیشاندا لەسەر ئەم چاکسازیانە و سەرکردایەتی شێخ عەبدولسەلامیان قبووڵ کرد، لەوکاتەوە زاراوەی بارزانی بەسەر ئەو هۆزانەوە دابڕاوە[٤].

هەواڵنامەی کتێب

(١) شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ محمد کوڕی شێخ عەبدولسەلامی کوڕی شێخ عەبدوڵڵای کوڕی مەلابەکر ناسراوە بە تاجەدین، لەساڵی "١٨٧٩ز یاخود ١٨٨٢ز" لە گوندی بارزان لەدایکبووە، لەتەمەنی (٢٨) ساڵیدا ڕێبەرایەتی بنەماڵەی بارزانی گرتە دەست، ئەویش لە دوای کۆچی دوایی شێخ محەمەدی باوکی لەساڵی ١٩٠٣دا بووەتە شێخی ڕابەری ڕێبازی نەقشبەندی لەتەکیەی بارزان و دەڤەرەکەی. میر بەسری، ناودارانی کورد، وەرگێران: عەبدول خالق عەلائەدین، (سلێمانی- دەزگای چاپ وپەخشی- سەردەم- ٢٠٠٢)، ل ٤٧؛ کەریم شارەزا، شۆڕشگێری کورد شێخ عەبدولسەلامی بارزانی (١٨٨٧- ١٩١٤)، گۆڤاری K٢١، ژمارە ٤، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩)، ل ٢٥٤.

(٢) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٩ -١٠.

(٣) رشید کریم خان عقراوی، التجربه البارزانیة تقویمها وسبل تطویرها، (دهوك- مطبعة زانا- ٢٠٠٢)، ص ٣٠.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨-١٩.

تەوەری دووەم:

«بارودۆخی کۆمەڵایەتی دەڤەری بارزان»

بارزان خاوەن سیستەمێکی کۆمەڵایەتی زیندوو و پێکهاتەیەکی بە هێز و دەوڵەمەندە، پڕە لە داب و نەریت و بەهای کۆمەڵایەتی، ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە پڕۆسەیەکی هەرە گرنگی کۆمەڵایەتی و ڕامیارییەوە هەیە، ئەویش هێزی کۆمەڵایەتییە (social power) یاخود دەسەڵاتە لە کۆمەڵگادا[(١)]، بە شێوەیەك بابەتی دادپەروەری و کۆمەڵایەتی لە ڕوانگەی بارزانەوە، وەك ویستێکی بنچینەیی گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەبووە بۆ بواری ڕێکخستن و ئەنجامدانی گۆڕانکاری لە ژیانی کۆمەڵایەتی دا ئێستا و بۆ ئایندەی کۆمەڵگەی کوردستان[(٢)].

سەرەڕای کەمی ڕابەرایەتی کردنی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی، بەڵام ئەوەی سەلماند کە توانایەکی گەورەی ڕابەرایەتی کردنی ئایینی و دونیایی هەیە، جگە لە چالاکییە شۆڕشگێڕانەکانی، پەیوەندی کۆمەڵایەتی زۆر بەهێز بووە لە سەردەمی ئەودا[(٣)].

پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتی پتەوی دروستکرد لەگەڵ زۆربەی تیرە کوردەکان، بووە مایەی ڕێزی هەموو میللەتی کورد، پەیوەندییەکانی تەنها قەتیس نەبووە لەسنووری عەشیرەتە دراوسێیەکانی ناوچەی بارزان، بەڵکو ئەو سنوورەیان تێپەراند بەرەو هەموو ناوچەکانی تری کوردستان[(٤)].

سەبارەت بە پابەندبوون بە چەمکی کۆمەڵایەتی دادپەروەری کە لە ناوەرۆکدا دوورابیەکی مادییە، شێخایەتی بارزان بە پێچەوانەی شێخایەتی نەهرییەوە نەیتوانی هیچ جۆرە ئاشتەواییەکی کۆمەڵایەتی لەنێوان پەیرەوەکانی کە زۆربەی هەرە زۆریان جوتیاری کۆڵەوارن و لەنێوان ئەرستۆکراتەکانی دەورووبەرەکەیدا کە زۆرینەیان زەویدارن لەڕووی مێژوویی و تیۆرییەوە چینێك پێکدێنن دەوڵەمەندییەکەی پشت ئەستوورە بە ڕەنج و

---

(١) عبدولحەمید بەرزنجی، دادپەوەری و کۆمەڵایەتی لە ڕوانگەی بارزانەوە، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی هزرا مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزییە، (هەولێر- چاپخانەی ئاراس- ٢٠١٠)، ل ١٤٢.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل١٤٣.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٤) عەبدولحەمید بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨.

هەواڵنامەی کتێب

ماندووبوونی جوتیاران بە دیبهێنێ و لایەنە کۆمەڵایەتییەکەی وادەکات کە بەهێز بێت[١].

لەم ڕوانگەوە بەهێزبوونی لایەنی کۆمەڵایەتی لەم دەڤەرەدا زۆر بە ڕوونی دەکەوێتە بەرچاو بە شێوەیەك هەتا ئەم ساڵانەی دوایی ئەو خەڵکەی لە بارزان ژیاون لەگەڵ ئەو هۆزە کوردانەی موریدی ماڵی بارزانن و لەگەڵ بارزانیان هاوسێن، سەدان ساڵە لە چەشنێك ژیانی هاوبەشی سەرەتایی بەرخودان بوون، هیچ کات کەسی وای لێ نەبووە خۆی تێربێ و هاوسێی برسی بێت، یان هەموو پێکەوە تێربوون یان گشتیان بێ نان بوون[٢].

شێخ عەبدولسەلام لە ماوەی حوکمڕانیدا چەند کارێکی گرنگی ئەنجامدا لە بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵایەتی لەو ناوچەیەی لەژێر دەستی دابوو، چونکە تاوەکو ئەو کاتەش هەموو بارزانییەکان لە ناوخۆیاندا ڕێك نەکەوتوون لەسەر ئەوەی کە خۆیان بەلایەنگری شێخانی بارزان بزانن، بەڵام دوای ئەوەی کە کردارە باشەکانی شێخیان بۆدەرکەوت، پشتگیری و لایەنگیری خۆیان دووپات کردەوە بۆ شێخ، بە شێوەیەك هەر حەوت هۆز ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی کە شێخ عەبدولسەلام ڕابەرایەتیان بکات، هەر لەوساوە ناوی بارزانییەتی ئەم هۆزانەشی لەخۆگرت[٣].

لە گرنگترین ئەو کارانەی کە شێخ عەبدولسەلام لە بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵایەتی ئەنجامیدا بریتیبوون لە نەهێشتنی سیستەمی ئاغایەتی و نەمانی موڵکایەتی لە ناوچەکەدا، هاوسەنگکردنی جوتیارەکان و دابەشکردنی زەوی بەسەریاندا بۆ چاککردنی بژێوی ژیانیان و لابردنی دیاردەی ژن بەژنە و گەورە بە بچووك و لە ناوبردنی مارەیی بە زۆر، هەروەها کارکردن بۆ یەکخستنی پەیوەندی کاروباری بەڕێوەبردنی کۆمەڵایەتی لەسەر بناغەی دادپەروەری، ئازادی و یەکسانی[٤].

هەروەها دروستکردنی مزگەوت لە هەر گوندێك بۆ بەجێهێنانی فەرزە ئاینییەکان تیایدا و سوود وەرگرتن لێی وەك مەڵبەندێکی کۆبوونەوە و ڕاگۆڕینەوە و چارەسەرکردنی گیروگرفتی نێوان خەڵکی گونددا بۆ چارەسەری کێشەی گوندەکان[٥]، لەگەڵ پێکهێنانی لێژنە

---

(١) فريد أسسرد، المصدر السابق، ص ١٠٨.

(٢) هەژاری موکریانی، بارزانی، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- ١٩٩٨)، ل ٨.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨ – ١٩.

(٤) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٥.

(٥) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

لەهەر گوندێك بۆ سەرپەرشتی کردنی کاروباری گوندەکان لە هەموو ڕوویەکەوە[١].

چیاووك پێیوایە کە بارزانییەکان مرۆڤی چیایین، دیارە مرۆڤی چیایی فرچکی بە ئازایەتی و جەسووری و ئەوپەڕی ڕاشکاویی گرتووە، لای ئەوان درۆکردن بە تەواوی حەرامە، غەدرکردن لە ڕەوشتی ئەواندا نەبووە و ڕێزگرتن و پاراستنی ئافرەت لە ناو ئەواندا لەپایەی (واجب) دایە[٢].

لێرەدا ناکرێت بە تەواوەتی پشت بە بۆچوونەکەی ((چیاووك)) ببەستین و بڵێین بارزانییەکان بە شێوەیەکی گشتی لە درۆکردن دوورن، چونکە ئەم بابەتە پەیوەستە بە ڕەفتار و سلوکی ناوخۆیی تاکەکان، بێگومان لە هەموو شوێن و سەردەمێك پیاوی خراپ بەدی دەکرێت، بەڵام دەکرێ بڵێین بارزانییەکان درۆکردنیان زۆرکەم بووە، ئەمەش زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەری و کاردانەوەی هەڵسوکەوت و مامەڵەی شێخانی بارزان بەسەر سرووشت و ئەخلاقیەتی تاك لەم ناوچەیەدا.

دامەزراندنی چەند لێژنەیەکی کۆمەڵایەتی بۆ چارەسەرکردنی کێشە و گیروگرفتەکانی گوندەکان، هەروەها سوود وەرگرتن لە داهاتە سرووشتییەکانی ناوچەکە بە شێوەیەکی یەکسان بۆ هەمووان[٣]، بە واتایەکی دیکە لەناو هەموو هۆزەکاندا (بارزان) دابونەریتی مرۆییان وەکو یەك بوو بە شێوەیەکی یەکسان مامەڵەیان لەگەڵ یەکتر دەکرد[٤].

دادپەروەری کۆمەڵایەتی ناوچەی بارزان لە چەند نموونەیەکی ئەو ڕەفتارە مرۆییانەی دەبنە هۆکارێك بۆ هاوبەندی لەسەر پەیوەندییەکانی پێکەوەژیان و لەیەکدی گەیشتن بنیات دەنرێت، بەهۆی ئەوانیشەوە کەسانی کۆمەڵگا پێکەوە کۆدەبنەوە بەیەکەوە دەبەسترێتەوە تاکو پێکەوە کاربکەن و پێکەوە بگەنە چەند ئامانجێکی هاوبەشی دادپەروەری کۆمەڵایەتیش پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و یاساییە و دەبێتە یارمەتیدەرێك بۆ پاراستنی یاسا و کۆمەڵگا، سوودەکەش بۆ کۆمەڵ ئاشکرایە، چونکە گوزارشت لە بەرژەوەندی ئەو کەسانە دەکات کە تێیدا هاوبەشن و لە شێوەیەك لە شێوەکانی ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەی بەهۆیەوە خەڵکان دەگەنە ئامانجە

(١) رشيد كريم خان عقراوی، المصدر السابق، ص ٣١.

(٢) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٧.

(٣) ڕێبوار ڕەمەزان بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

(٤) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٤.

سەرەکییەکانیان[١].

یەکێك لە داب و نەریتە کۆمەلایەتییەکانی تری بارزانییەکان دیاردەی ژن بەژنی تا ڕادەیەك قەدەغەبووە لە زەمانی شێخ محەمەد و شێخ عەبدولسەلام و شێخ ئەحمەدیش ژن بەژنی زۆرکەم بووە، ئەگەر هەبوایەش زۆربە کەمی بووە، چونکە گەیشتبوونە ئەو بڕوایەی کە ئەستەمە چوار دڵ بەیەکتر بگەن، هەندێك جار کێشە دروست دەبێت و زۆرجاریش پیاو دەکوژرێ، کە لەناو بارزانییەکان بە ئەستەم کێشەی ئاوا دروست دەبێت[٢].

بارزانییەکان بە تەریقەت نەقشبەندین، مەزهەب سونی شافیعین، بە زمانی کوردی زاراوەی کرمانجی سەروو خواروو قسەدەکەن، لە بارزان زەکات لەسەرچی پێویستە بەپێی شەرع دەدرێت، بەسەر هەژاران دابەش دەکرێ، بە تێکڕا برایانە دەژین، یەکتریان خۆشدەوێت و ڕێزی گەورە و بچووك بە پێویست دەگیرێ، خەڵکەکەی خاوەن موڵك ومال و سامانە، شێخەکانیشیان سامانیان لە خەڵکەکەی خۆیان زیاتر نییە، مەشروب خواردنەوە قەدەغە بووە، ڕێزگرتنی ئافرەت بەلایانەوە شتێکی پێویستە، ژنهێنان لە ناویاندا بەدی دەکرێ لەسەر بنەمای خۆشەویستی دوولایەنە، ئەگەر کوڕ و کچ یەکتریان خۆش بویسبایە، سەرپەرشتیاریان ڕازی نەبوایە، شێخ بۆیانی جێبەجێ دەکرد لەسەر بنەمای خۆشەویستی هاوبەش[٣].

لای بارزانییەکان هەموو کاتێك نەختی ژن قەدەغەبووە لە زەمانی شێخەکانەوە تاکو ئەمڕۆش قەدەغە و حەرام بووە، بە شێوەیەك ئەگەر کچ و ماڵی کچەکە ڕازی بووان دەیاندایێ، بۆیە جیاوازی ناکەن کەسەکە هەژار یان دەوڵەمەند بێت، لە ناو بارزانییەکاندا پیاو زۆر ڕێز لە ئافرەت دەگرێت و بە پێچەوانەشەوە زۆر بە ئەستەم پیاو دوو ژنی دەهێنا تەنها لە هەندێ حالەتدا نەبێت و ڕێژەی تەلاقیش زۆر کەمبووە، ئەمەش وای کردووە پەیوەنییەکی کۆمەڵایەتی بەهێز لەنێوان ژن و پیاودا دروست ببێت[٤].

---

(١) عەبدولحەمید بەرزنجی، بارزانی نەمر: کەسایەتی و دادپەوەری کۆمەڵایەتی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٥)، (هەولێر- ٢٠٠٠)، ل ٨.

(٢) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥.

(٣) ئەحمەد شەریفی، بارزانییەکان لە زانستنامەی دنیای ئیسلام دا، گۆڤاری هەولێر، ژمارە(٧)، (هەولێر - هاوینی ٢٠٠٧)، ل ٦؛ مەعرووف قەرەداغی، بارزان و نەهێنی یەکانی، (بەغدا- ١٩٥٩)، ل ٢٤-٢٦.

(٤) مەلا ئەیوب، پێداچوونەوەیەك ل مێژوویا بارزان ١٨٢٠ – ١٩١٤، (هەولێر- چاپخانەی حاجی هاشم- ٢٠٠٧)، ل ٧١.

یەکێکی تر لە داب و نەریتەکان خواردنـەوە کهولییـەکان قەدەغـە بـووە بـە شـێوەیەکی گشـتی هـەر لـە سـەردەمی شـێخەکانەوە مـەشرووب خـواردنەوە قەدەغـە بـوو، بێگومـان لـەشـەریعەتی ئیسـلامیش حەرامـە، لـەناو بارزانییـەکان ئەگـەر مووچـەخۆرێك بهاتبایـە ناوچەکەیان قەدەغەبوو مـەشرووب بخواتـەوە، چونکـە ئـەنجامی خراپـی لـێ دەکـەوتەوە و ئاگای لەخۆ نامێنێـت و سـەرخۆش دەبێـت و ئەگـەر یـەکێك لـەناو بارزانییـەکان مـەشرووبی بخواردباوە ئەوا بەچاوێکی تر سەیریان دەکرد[١].

دزی کردن لەناو بارزانییـەکان زۆر کـەم بـووە و ئەوەی دزی کردبـا بـە چـاوێکی سـووك سەیر دەکراو سزای خۆی وەردەگرت لە لای شێخەکان، هەر بۆیە کەس نـەدەوێرا دزی بکـات و زۆر کەم بووە، ئەمەش دەبووە بەهێزبوونی پەیوەندی کۆمەڵایەتی[٢]، لـە لایـەکی دیکـەوە بارزانییـەکان وەکـو هـەموو عەشـیرەتەکانی تـری کوردسـتان بـە زمـانی کـوردی و زاراوەی کرمانجی قسەدەکەن و لە قسەی شێخەکانیان دەرنەدەچوون، ئەمەش وای کردبوو پەیوەندی نێوانیان بەهێز بێت[٣].

سەبارەت بـە جەژنـەکان، بارزانییـەکان جـەژنیان زۆرە هـەر وەکـو عەشـیرەتەکانی تـری کوردستان ئەوانیش جەژنەکانی (قوربان، ڕەمـەزان، جـەژنی لـە دایکبـوونی پێغەمبـەر (د.خ)، جەژنی نەورۆز)، و خەڵکەکە لە کاتی جەژندا سەردانی یەکتری دەکەن و بۆ لە ناوبردنی ئـەو ڕق و کینـەی لـە نـاو دڵیاندایـە و هـەروەها دەوڵەمەنـدەکان قوربـانی دەکـەن و خـواردن دروست دەکەن بۆ ئەنـدامانی عەشـیرەتەکە و پـێکەوە کـۆدەبنەوە و ئەمـەش دەبێتـە هـۆی دروست بوونی پەیوەندییەکی بەهێز لەنێوانیاندا[٤].

ئەو شێوە سیسـتەمە کۆمەڵایەتیانـەی کـە لـەو سـەردەمەدا شـێخانی بـارزان پـەیڕەویان دەکرد، ڕەنگە ئەوکاتە نەك هـەر لـە هـیچ شـوێنێکی کوردسـتان بـە دەرنەکـەوتبوو بگـرە لـە سەرتاسەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش هاوتـای نـەبووە، بـە شـێوەیەك وا لێـك دەدرێـتەوە کـە شـێخانی بـارزان هەمیشـە عەدالـەتخواز و خـەمخۆری میللەتەکـەیان بوونـە، هـەروەها تـا ڕادەیەکی زۆریش شارستانییەت پـارێز و پێشـکەوتنخواز بـوون، بـە ڕادەیـەك لـە زۆر ڕووەوە

(١) عەبدولڕەحمان مەلاحەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

(٢) مەلا ئەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٧١-٧٢.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦.

(٤) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨.

پێش سەردەمی خۆیان کەوتوون[١].

شێخ عەبدولسەلام بارزانی هەمیشە بانگی یەکێتی و هاوکاری دەدا، ئەوەی دووبارە دەکردەوە (یەك بگرن و هاوکاری یەکتر بکەن، کەس پێتان ناوێرێ)، شێخ کاتەکانی دابەش کردبوو بەسەر سێ ئامانج لەوانە ڕێبەری ئاین و وانەبێژی، ڕاپەڕاندنی کارەکانی خەڵك و چارەسەرکردنی ناکۆکی هۆزەکان و چارەسەرکردنی کێشەکانیان، هەروەها بایەخی بەگەلەکەی داوە هاوسۆزیان بووە لە هەموو ڕۆژانی جەژن جلوبەرگی بەسەر منداڵە هەژارەکاندا دابەش کردووە، جگە لەمانەش بە بەردەوامی لەگەڵ هەتیوان و لێقەوماوان دادەنیشت[٢].

دەستپێکی شێخایەتی عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩٠٢ دەستی پێکردوە[٣]، دیارە ناوچەکە تا ساڵی ١٩٠٧ هێمنی و ئارامی باشی بە خۆیەوە بینیووە، ئەمەش دەرفەتێکی زێڕین بووە بۆ شێخ عەبدولسەلام زیاتر تێکەڵاوی خەڵك بێت و لە نزیکەوە گوێ لە کێشە و گیروگرفتەکانیان بگرێت و کێشەکان بۆ خۆی چارەسەریان بکات، لە بواری زانستی شێخ عەبدولسەلام گرنگی زۆری پێداوە، چونکە باوەڕی وابوو نەفامی و نەزانی هۆکاری دارمانی مرۆڤە، ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستییە کە شێخی بارزان دەیەویست خەڵك بەرەو خوێندەواری و فێربوون بڕوات[٤].

---

(١) مستەفا جوندیانی، (هەلدانەوەی چەند لاپەڕەیەك لە ڕاپەڕینەکەی خەلیل خۆشەوی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ١١١١.

(٢) فائق ئەبوزێد، (دەرخستنی واتاکانی ژیان لە ژیانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ل ١٣٦-١٣٧.

(٣) سەبارەت بە دەستپێکی ڕابەرایەتی شێخی بارزان، زۆربەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە هاوڕان کە لەدوای کۆچی دوایی شێخ محەمەد لەساڵی ١٩٠٣، ڕاستەوخۆشێخ عەبدولسەلامی دووەم دەبێتە جێنشینی بۆ هەڵسوڕاندنی کاروباری تەکیەی شێخانی بارزان، بەڵام لۆنگریك بەپێچەوانەی هەموو بۆچوونەکان دەستپێکی شێخایەتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم دەگەڕێنێتەوە بۆ ساڵی ١٩٠٨، بێگومان ئەمەش دوورە لە ڕاستی، چونکە هەر لەدوای کۆچی دوایی باوکی ڕابەرایەتییەکەی وەرگرتووە. ستیفن هیمسلی لونگریك، العراق الحديث من سنة ١٩٠٠ الى سنة ١٩٥٠، ترجمة: سليم طه التكريتي، الجزء الاول، (بغداد- ١٩٩٨)، ص ص ١٠٤-١٠٥.

(٤) مەلا ئەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩.

هەر لەوبارەیەوە "سەدیق دەمەلۆجی" کە کاتی خۆی چاوی بە شێخ عەبدولسەلام کەوتبوو دەڵێت " **کابرایەکی بیر تیژە، تەنها کەموکوڕی ئەوەیە کە خوێندەوار نییە و لای من باسی ئەوەی دەکرد کە زۆر پێی ناخۆشە لەزانست بێبەش بووە، لەکاتێکدا باوك و باپیرانی لە زاناکان بوون**"[1].

شێخ عەبدولسەلامی دووەم، بەر لە هەموو شتێك دەرگای تەکیەی بارزانی واڵا کرد بۆ خوێندن و فێرکردن، بە مەبەستی ڕزگارکردنی خەڵکی ناوچەکە لە نەخوێندەواری، هەر لەبەر ئەوە بوو گەورەترین زانای لەناوچەکانی تر هێنایە تەکییەی بارزان بۆ وانەگوتنەوە لەوانە "**مەلا ئەحمەد کوڕی عەبدولخالق ئاکرەیی**" بە شێوەیەکی فەرمی کردی بە مەلای تەکییەی بارزان، هەروەها چەندین زانای تریشی هێناوە بۆ هەر زانایەکیش لە تەکییەی بارزان موچەی بۆ دابین دەکرێ[2]، شێخ لەو ناوچەیەی کە هەڵی دەسوڕاند زۆر چاکسازی ئەنجامدا، جگە لەمانەش بەردەوام لە ناو خەڵك دەگەڕا تاوەکو بزانێت خەڵکی چ پێویستیەکی هەیە تاکو بۆیان جێبەجێ بکات[3].

لە لایەکی دیکەوە شێخ زۆر دادپەروەر و یەکسان بووە بەرامبەر بەهەمووکەس، هەروەها سۆز و بەزەیی هەبووە، بەرامبەر بەهەتیو و بێ سەرپەرشتیاران، شێخ بە دەستی خۆی کاری بۆ دەکردن و جلوبەرگی بۆ دابین دەکردن[4].

یەکێك لە سیفاتەکانی شێخ ئەوەبوو کاتێك لە جەژن نزیك دەبووە چەند کەسێکی دەناردە شاری مووسڵ کە چەند بار قوماشێك بهێنن بۆ ئەوەی بەسەر چینی هەژاراندا دابەشی بکات لە ناوچەکەدا بە تایبەتی بەسەر منداڵان لەکاتی بۆنەکاندا[5]. لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی دووەمی بارزانی وەك نموونەیەکی دیاری سەردەمی دادپەروەری و چاکسازییە کۆمەڵایەتییەکان بخەینەڕوو، وەك نموونەیەکی پێشکەوتوو بەگوێرەی بارودۆخی ئەو قۆناغە مێژووییەی کەتێیدا ژیاوە، بە بەراوورد لەگەڵ ئەمڕۆ کە دەبینین بەرامبەر هەموو ئەو هەوڵ و تەقەڵایانەی بەشێکی زۆری دامەزراو و ڕێکخراوە جیهانیانەی کە ئەنجامی دەدەن لەپێناو هێنانەدی دادپەروەری کۆمەڵایەتی.

(١) صديق الدملوجي، امارة بهدينان الكردية، (الموصل- مطبعة الاتحاد- ١٩٥٢)، ص ٩٠.

(٢) ئەحمەد بالایی، سەرهلدانا شێخ عەبدولسەلام بارزانی ١٩٠٧ – ١٩١٤، (بەرلین- ٢٠٠٣)، ل ٢٤.

(٣) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩.

(٤) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٥) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٠.

تەوەری سێیەم:

«بارودۆخی ئابووری دەڤەری بارزان»

سەبارەت بە بارودۆخی ئابووری دەڤەری بارزان، بەپێی سەرژمێری"شۆڕشی ئەیلوول[١]" لە کۆتایی شەستەکاندا، ژمارەی گوندەکانی دەڤەری بارزان (٤٠٠) گوندە و ڕێژەی دانیشتوانەکەشی (٣٥٠٠٠ یان ٤٠٠٠٠) کەس بووە[٢].

ڕژد و کوێستانی ناوچەکە وای کردبوو بەدرێژایی مێژوو خەڵکەکە تێکەڵاوییەکی زۆریان لەگەڵ دەوروبەرەکانیدا نەبێت و لە بواری زانستی و ئابوورییەوە دواکەوتوو بن، بەڵام لە لایەکی دیکەوە ببووە هۆی ئەوەی کە بتوانن فەرهەنگی خۆیان بپارێزن و ڕاست و پاك بمێننەوە[٣].

بارزان وای لێهات لە تاقە گوندێکەوە بوو بە نزیکەی (٢٠٠) گوند، دانیشتوانەکەی (٢٥) هەزار کەس بووە[٤]، هەرچەندە ناوچەی بارزان ناوچەیەکی چیاییە و پڕە لە شاخ و دۆڵ واتە بەرزایی زۆرە، ئەمەش وای کردووە لەڕووی ئابوورییەوە بێ هێز بێت، تەنها بۆ پێداویستی

---

(١) شۆڕشی ئەیلوول بەیەکێك لە شۆڕشە هەرە مەزنەکانی کورد دادەنرێت کە لەپێناو هێنانەدی مافەڕەواکانی کورد لەباشووری کوردستان بەرپاکرا، لەماوەی چواردە ساڵ تەمەنی خۆیدا توانی زۆرترین چەکدار لەخۆبگرێت و زۆرترین جەماوەر لەدەوری خۆیدا کۆبکاتەوە، هەروەها توانی سۆزی گەلان بەلای خۆیدا ڕابکێشێت و ڕۆژنامەنووسان والێ بکات کە شەیدای دوای هەواڵەکانی شۆڕش بن، بەڵام ئەم شۆڕشە لەئەنجامی کۆمەڵێك هۆکاری ناوخۆیی و دەرەکی، ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، لەدوای ڕێککەوتنی نێوان عێراق و ئێران و بەستنی پەیماننامەی جەزائیر لە (٦)ی ئاداری (١٩٧٥)دا کۆتایی بەتەمەنی هات. بۆپتر زانیاری بڕوانە: هاوکار کەریم حەمە شەریف، شۆڕشی ئەیلوول "لێکۆڵینەوەیەکە لەرێکخستن و چالاکییە سەربازییەکان ١٩٦١- ١٩٧٠"، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین - ٢٠١٢).

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦. لە ساڵی ١٩٤٧ ژمارەی گوندەکانی دەڤەری بارزان (١٠٠) گوندە ودانیشتوانی (١٠٧٦٢) کەس بووە؛ عبدالفتاح علي البوتاني، ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية وملهمها، (دهوك- مطبعة جامعة دهوك- ٢٠١٣)، ص ١١٢.

(٣) بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی (شیوا)، مێژووی ناودارانی کورد، وەرگێڕان: ماجد مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی سێیەم، (هەولێر- ئەکادیمیای کوردی- ٢٠١٢)، ل ٤٨٧.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥.

خۆیـان بەرهـەمیان دەهێنـا لـەو سـەردەمەدا ئەمـەش لەبـەر بـوونی زۆری چیاکـان بـووە[١]، ئەمەش وای کردووە ناوچەکە لەڕووی ئابوورییەوە بێ هێز بێت[٢].

دیارە ئەم ناوچەیە ناوچەیەکی دەوڵەمەندە بە ڕووەکی سرووشتی کە خەڵکەکە سـوودی زۆری لـێ دەبیـنن وەکـو (دار بـەڕوو، دار مـازی قـەزوان، ڕێـواس، کەنگرۆ.....هتـد) ئەمـەش کاریگەرییەکی باشی هەیـە لەسـەر ژیـانی خـەڵکی ئـەم ناوچەیـە، هەنـدێکیان بەرهـەمێکی زۆری سرووشـتی کۆدەکـەنەوە و دەیفرۆشـن، بـەڵام بەڕێژەیـەکی زۆرکـەم هەیـە، تـەنها بـۆ دابینکردنی ژیانی ڕۆژانەی خۆیان[٣].

ئەم ناوچە سرووشـتیە چیایانـە بـە هـۆی بـارینی بـارانێکی زۆر بـواری بـۆ شـوانکارەکان ڕەخسـاندووە پشـت بـە لەوەرگـای سرووشـتییەوە ببەسـتن بـۆ لەوەڕانـدنی ئـاژەڵـەکانیان[٤]، هەروەها ژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی بە ماڵاتەوە خەریکن وەکو (ئەسپ، مانگا، هێسـتر، بـزن) بە زۆری بزنیان هەیە لەگەڵ هەندێك مانگا و مەڕ ئەو شتانەی بارزانییەکان بارزگانییان پێـوە دەکـرد بریتیـە لەپێسـتەی مـاڵات و ئـاژەڵی کێـوی، مـازو، بـەڕو، بـزن، هـەنگوین، بـە زۆری بارزانییەکان مامەڵەیان لەگەڵ خەڵکی موسڵ بووە[٥].

هەروەها بوونی دوو رووباری گەورە لەم ناوچەیەدا ئەوانیش (زێ گەورە، رووکوچك) کە زێ گەورە لە بالنداوە دێت و رووکوچکیش لـە دەشـتی بـەرازگـرەوە دێـت تێکـەڵی یـەکتری دەبن لەگوندی ڕێزان[٦]، کە ئەم دوو ڕووبارە سوودی زۆری بۆخـەڵکی ناوچەکـە هـەبووە بـە شێوەیەکی گشتی واتە باغ و بێسـتانیان بـە ئـاوی ڕووبارەکـان ئـاو دەدا و بـۆ کشتوکالیشـیان بەکاردەهێنا، هەبوونی ئەم ڕووبارانە وای کردووە خەڵکی ناوچەکە بایەخ بە راوەماسی بدەن کە ماسییەکی یەکجار زۆریان تێدایـە، بـەڵام لـە کـاتی زاوزێ راوەماسـی قەدەغەیـە، ئـەویش لەمانگی (٣ تا ٧) قەدەغەکراوە لـە دواتـر دەسـت دەکـرێتەوە بـە ڕاوەماسـی لـەو ماوەیـەدا

(١) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

(٢) ڕێکاری مزویری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

(٤) خەلیل ئیسماعیل محەمەد، بـارزان لـە نێـوان ئاراسـتەکانی ئـاین و هۆشـیاری نەتەوەیـدا، کۆنفرانسـی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزییە، (هەولێر- ٢٠١٠)، ل ٤١.

(٥) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦.

(٦) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.

خەڵکی ناوچەکە داهاتێکی باشیان دەست دەکەوێت [١].

لە لایەکی دیکەوە هەبوونی چەند دەشتێك لە ناوچەی بارزان وای کردووە گرنگی زۆر بە کشتوکاڵی بدرێت ئەوانیش (دەشتی بلێ، دەشتی ڕێزان، دەشتی بالندا) کە ئەمانەش ڕۆڵی گرنگی هەبوو لەڕووی کشتوکاڵیەوە، بوونی بارانێکی یەکجار زۆر لەم ناوچەیە وای کردووە لە کاتی بێ بارانیش بەرگەی کەم بارانی بگرێت ئەمەش وای لێدێت بەروبوومەکان ڕوو لە زیادبوون بکەن و لەم سەردەمەدا خەڵکەکە بارزگانیان پێوە دەکەن[٢].

ئەم دەشتانە بۆ گەنم و جۆ زۆر لەبار بووە خەڵکەکە بە شێوەیەکی یەکجار زۆر گرنگیان بە چاندنی گەنم و جۆ داوە و زیاتر لە پێویست بەرهەمیان دەهێنا تا وای لێدەهات بۆ فرۆشتنیان بەرهەم دەهێنا و بەرهەمی هاوینەشیان بەرهەم دەهێنا وەکو (ماش، نیسك، برنج) ئەمانەش زیاتر لە لایەن عەشیرەتی نزاری بەرهەم دەهات، بەهۆی بوونی ناوچەی گونجاو بۆ بەرهەمهێنانیان ئەمەش بە هۆی زۆری ئاوەوە بووە، لەگەڵ هەندێك لە سەوزەوات و ترێ بەرێژەیەکی یەکجار زۆر لە ناوچەکەدا هەیە، دیارە لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلام بارزانی باری ئابووری ئەوکاتە بەتایبەتی ناوچەی بارزان زیاتر پەیوەست بوو بە بەروبوومی سرووشتی وەکو (قەزوان و کەنگر و مازی...هتد)، هەروەها لە دەڤەری بارزان ڕەزی دێمی هەبوو جگە لەمەش گژوگیایەکی زۆریشی هەبوو بەپێی ئەو سرووشتە جوانەی کە هەیبوو خەڵك لە وەرزی بەهاراندا دەچوون بۆ چیاکان بۆ هێنانی ئەم گژوگیایانە، ئەم گژوگیایانەش ئەمانە بوون (لووش وسترك و چۆرین ...هتد)، هەروەها خەڵکی دەڤەرەکە مەڕ وماڵاتیشیان بەخێو دەکرد، گرنگییەکی زۆریشیان دەدا بەچاندنی دانەوێڵە وەکو گەنم وجۆ و نیسك ونۆك و...هتد[٣].

هەروەها تەکیەی بارزانیش داهاتی هەبوو کە بریتیبوو لە زەکات، زەکاتیش بەو مانایە نەبوو کە لە هەموو خەڵکی ناوچەکە وەربگرن، بەڵکو تەنها لەو جوتیارانە وەردەگرن کە بەرهەمی زۆریان بە دەست دەکەوت، بۆ ئەم مەبەستەش هەموو ساڵێك لەمانگی حەوت(شانە)یان دادەنا لە هەموو گوندەکان و هەر گوندێك شانەی خۆی هەبوو بۆ ئەمەش پیاوێکی ڕاستگۆیان دەست نیشان دەکرد و کاتێ کۆتایی بە دروێنە دەهات لە ((**دە تەنەکە**

(١) عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

(٢) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(٣) عەبدولڕەحمان مەلاحەبیب ئەبوبەکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

گەنم تەنها یەك تەنەکە)) بۆ تەکییەی بارزان بوو، خەرج کردنی ئەم بەروبوومانەش لە تەکیەی بارزان لەسەر بنەمای دادپەروەرییانە بوو لەسەر ئەو کەسانەدا دابەش دەکرێن کە پێویستیان پێی هەبوو، واتە ئەوانەی دەست کورتبوون[١].

بۆ نمونە یەکێك لە موریدەکانی شێخ کۆچی دوای دەکات و چەند منداڵێك لە دوای خۆی بە جێدەهێڵێت، پاش ئەوەی شێخ هەست دەکات ئەم خانەوادیە پێویستسان بە(مانگا)یەك هەیە بۆ ئەوەی ژیانی خۆیان پێ بەڕێوەبەرن، بۆیە بڕیار دەدات بە فرۆشتنی (گاو جۆتی) خۆی بە مەبەستی جێبەجێ کردنی داواکاری خانەوادەکە، هەروەها نەیدەهێشت کەس موحتاجی هیچ شتێ ببێت، هەر کەسێك کە داواکاریەکی هەبوایە شێخ بە خۆشحالییەوە بۆی جێبەجێ دەکرد، بۆ نمونە کەسێك بە ناوی (مەلا عومەر بیرەکەپڕی) دەچێتە خزمەتی شێخ بۆ ئەوەی ڕەزامەندی وەربگرێت بە مەبەستی گواستنەوەی ماڵەکەی لە بارزان بۆ یەکێك لەگوندەکان، دیارە پاش ئەوەی باسی مەینەتیەکانی ژیانی خۆی دەکات کە بارودۆخی زۆر خراپە و دەستکورتە، بەڵام شێخ ئەم داوایەی پەسند نەکرد، بەڵکو فەرمانی کرد هەموو پێداویستیەکانی لە تەکیەی بارزان بۆ فەراهەم بکەن، هەروەها پێی ڕاگەیاند لەکاتی هەر حالەتێکی ئەوها دەرگاکانی ئێمە بۆ هەموو کەسێك واڵایە[٢].

لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلام ناوچەی بارزان پێشوەچونێکی هەمەلایەنەی بە خۆیەوە بینی، چەندین چاکسازی لە بوارە جیاوازەکان ئەنجامدران بە تایبەتی ئەو چاکسازیانەی کە پەیوەندی بە بواری ئابووری هەبوو وەك نەهێشتنی موڵکایەتی و دابەشکردنی زەوی بەسەر جوتیاراندا[٣].

بێگومان گۆڕانکارییە سیاسی و ئابووریەکانی شێخانی بارزان هەڕەشەیەکی جدی بوو بۆ خان و دەرەبەگەکانی ناوچەکە، چونکە چاکسازییە ئابوورییەکان ڕاستەوخۆ مەترسی لەسەر بەرژەوندیەکانیان دروست کرد، بۆیە هەوڵەکانیان چڕ کردەوە لە شێوازگەلی جۆراوجۆر لەوانە ڕاپۆرت و گوزارشتنی بەردەوامی خانەکانی ناوچەکە بۆ دەسەڵاتدارانی عوسمانی[٤].

(١) هەمان سەرچاوە، ل ١١.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٠.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠.

بەشی دووەم

ژیان و خەباتی
شێخ عەبدولسەلامی دووەم

تەوەری یەکەم:

«سەرنجێک لە ڕەچەڵەکی بنەماڵەی شێخانی بارزان»

مێژووی هەموو ناوچەیەك بەپێی بارودۆخ و هەڵکەوتەی جوگرافیا و هەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی چارەنووسەکەی دیاری دەکرێت، بێگومان شوێن و پێگەی شێخەکانی بارزان، ڕۆڵی کاریگەریان لە بزووتنەوەی سیاسی و چەکداری و ئایینی و تەریقەتدا وایکردووە نەك تەنها سنوورەکەی تەنها دەڤەری بارزان بێت، بەڵکو کاریگەری گشتگیری هەبووە لەسەر تەواوی کوردستان.

شیاوی باسکردنە شێخانی بارزان لە بەرەبابی فەرماندەکانی ئامێدییەوە هاتوون[١]، پاش ئەوەی لە میرنشینی ئامێدی[٢] ناکۆکی و ململانێ دەکەوێتە نێوان دوو برا لەسەر دەسەڵات پاش وەفاتکردنی باوکیان[٣]، هەرچەندە ماف بە "مەسعود" بوو کە وەك جێنشینی باوکی دەسەڵات وەربگرێت، بەڵام برا بچووکەکەی هەڵی دەسەڵات بۆ خۆی دەقۆزێتەوە و "مەسعود"یش بەناچاری ناوچەکە جێ دەهێڵێت[٤].

دوا بە دوای ئەم ڕووداوە "مەسعود"ی باپیرە گەورەی شێخانی بارزان ڕووی کردە گوندی (هەڤنکا)ی نزیك بارزان و لەوێ نیشتەجێ بووە و کچێکی ئەو گوندەی هێنا و

(١) فاخر عالی عبابکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

(٢) میرنشینی ئامێدی یاخو بادینان بەناوی باپیرەی بنەماڵە و دامەزرێنەری میرنشینەکە "بەهائەدین" ناونراوە، یەکێکە لەمیرنشینە کوردیە کۆنەکان، دامەزراندنی دەگەڕێتەوە بۆ پێش فەرمانڕەوایەتی سوڵتان سلێمان قانوونی، ئەم میرنشینەلەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەم دووچاری چەندین ناکۆکی و ململانێ نێوخۆیی دەبێتەوە لەسەرڕابەرایەتی کردنی میرنشینەکە، کە هەریەکە لە ولایەتی مووسڵ و بەغدا ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە قولکردنەوەی کێشەکان، کە دەرەئەنجام لەساڵی ١٨٠٨ میرنشینەکە دەبێتە قوربانی ناکۆکیە نێوخۆییەکان و دەکەوێتەژێر دەسەڵاتی ولایەتی مووسڵ، کە دواتر یەکێ لەمیرەکان بەناوی "زوبێر پاشا" دەتوانێت میرنشینەکە لەچەنگی ولایەتی مووسڵ ڕزگار بکات، میرنشینەکەش لەسەردەمی ئیسماعیل پاشا کەگیرۆدەی چەندین کێشەی گەورە هاتبوو، دواجار لەساڵی ١٨٤٢ڕووخا. بۆ زانیاری پتر دەربارەی میرنشینی ئامێدی بگەڕێتەوە بۆ: انور المائي، الاكراد في بهدينان، (الموصل - ١٩٦٠)، ص ص ١٢٢-١٧٧؛ صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ص ١٨-٤١.

(٣) مامخان شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩.

(٤) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧.

کوڕێکی لێ بوو ناوی لێنا (سەعید)، نەوەی ئەویش کە شێخ (تاجەددین) بوو زانایەکی ئایینی و ناوداربوو گەلێك موریدی لەدەوری کۆبوونەوە، تەکیەیەکی لە بارزان دامەزراند تا کۆچی دوایی هەر لەوێ دەژیا پاشان شێخ (عەبدولڕەحمان)ی کوڕی جێی گرتەوەو پاش کۆچی دوایی ئەویش شێخ (عەبدوڵلا)ی کوڕی جێی گرتەوە کە بە خواناسی و دینداری و خۆپارێزیەوە ناوی دەرکردبوو[(١)].

شێخانی بارزان لە نەوەکانی میرانی ئامێدین (١٧٨٣-١٨٢٦)، بە تەریقەت دەگەڕێنەوە سەر تەریقەتی نەقشبەندی[(٢)]، سەرچاوەی ئەم شێخانەش لە شێخ (تاجەددین)ەوە هاتووە، کە ناوبراو یەکێك بووە لە خەلیفەکانی (مولانا خالید نەقشبەندی[(٣)]) و لەو گوندەدا ئیرشادی کردووە پاشان بەرەبەرە خەڵکی تر هاتوونەتە کۆڕەکەیەوە، جگە لەتەریقەتە (نەقشبەند)یەکەی پیاوێکی زانا بووە[(٤)].

دوابەدوای کۆچی دوایی شێخ (عەبدوللا)، شێخ "عەبدولسەلامی یەکەم" کاروباری تەکیەی بارزانی بەدەستەوە گرتووە، بە شێوەیەك ژمارەی موریدەکانی گەلێك زیادی کردووە و قوتابخانەی ئاینی لە بارزان دروست کردووە لە ناوچەکەدا ناوبانگی باشی کردووە و قوتابیان لە هەموو لایەکەوە ڕوویان تێدەکرد، "مەولانا خالید" لەکاتی گەڕانیدا سەری لەتەکیەی بارزان داوە شێخ عەبدولسەلامی وەك خەلیفەی خۆی دەست نیشانکردووە، جگە

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٢) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٤.

(٣) مولانا خالید یاخود شێخ خالیدی کوڕی ئەحمەدکوڕی حسێنە ڕەخاوی و مەلا حامید، ناوی باوکیان بە حسێن لە قەلەم داوە، باوکی سەر بەهۆزی مکایەلی جافی مورادیە، مەزاری پیری مکایەل کەوتۆتە گوندی دەودانی سەر بە جوانڕۆ، دانیشتوانی گوندەکە پیری ناوبراو دەبەنەوە سەر عوسمانی کوڕی عەففان (ر.خ)، مەولانا خالید لەساڵی ١١٩٣ کۆچی لەگوندی قەرەداغی سەر بە قەزای مەڵبەندی سلێمانی لەدایکبووە، لەتەمەنی گەنجیدا ڕوویکردۆتە خوێندنی زانستی ئیسلامی و زانستەکانی (عقلیة) و (نقلیة) لەزانا گەورەکانی سەردەمی وەك سەید عەبدولکەریم بەرزنجی و سەید عەبدولڕەحیمی برای و شێخ عەبدوڵلا خەرپانی و چەندینی تر وەرگرتووە، توانیوەتی لەزانستە ئیسلامیەکانی تایبەت بە (حکمت) و (کلام) بەپایەی بەرز بگات، لەدەلهی لەسەر دەستی شاعەبدوڵلای دەهلەوی تەریقەتی نەقشبەندی وەرگرتووە، پاش چوار ساڵ دەگەڕێتەوە شاری سلێمانی، پاشان ڕوو دەکاتە دیمەشق هەر لەوێش لەساڵی ١٢٤٢ کۆچی وەفات دەکات. بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێنەوە: سەید محەمەد تاهیر سەید زادەی هاشمی، مەولانا خالید و تەریقەتی نەقشبەندی، وەرگێڕان لە فارسیەوە: دلێر میرزا، (سلێمانی- چاپخانەی قانع- ٢٠٠٤)، ل ل ٣٢ – ٤٤.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥.

لەمەش لەگەڵ خۆیدا بردوویەتی بۆ "نەهری" بە مەبەستی بینینی "سەید تەها" کە ئەویش وەك خەلیفەی "مولانا خالید" دەست نیشانکرابوو[١].

شێخ (عەبدولسەلام) زانایەکی بلیمەت و کەسێکی خاکرایی بووە، لەهەمان کاتدا ژیانی جیاواز نەبووە لەگەڵ خەڵکی دەورووبەری، زۆر گرنگی بەزانست و فێرکردن داوە، بە شێوەیەك زاناکانی بانگهێشتی ناوچەکە کردووە بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی زانستە ئاینییەکان، جگە لەمانەش لەبواری نووسین دەستی باڵای هەبووە، وەك نووسینی پەرتووکێك دەربارەی "**شرح العقائد**" لە گوندی "ئاستی" لە ساڵی ١٢٦٤کۆچی، هەروەها سێ ساڵ پێش وەفاتکردنی کتێبێکی بەنرخی داناوە دەربارەی ((**فیقهی ئیسلامی**))، لەگەڵ نامەیەك بەزمانی کوردی بەناونیشانی "**بیروباوەڕی ئیمان**" سەرەڕای ئەوانەش دەستی باڵای هەبووە لە بابەتی وەرگێڕان کە هەڵساوە بەوەرگێڕانی "**رساله القدسیه**" شێخ بەهائەدین نەقشبەندی[٢]" لە زمانی فارسی بۆ زمانی کوردی[٣].

دیارە ئەو پایە کۆمەڵایەتی و ئایینی و زانستیە وایکردبوو خەڵکێکی زۆر ڕوو لەتەکیەی بارزان بکەن و بیکەنە پەناگە و پاڵپشتی خۆیان، بێگومان ئەمەش لێکدانەوەی خراپی بۆ کرا لە لایەن دەرەبەگ و ئاغاکانی ناوچەکە، کە تەکیەی بارزان وەك قەڵایەکی پۆلاین بوو بۆ پارێزگاری کردن لە زوڵملێکراو و لێقەوماوان، ئەمەش کاریگەری هەبووە لەسەر دەسەڵاتی دەرەبەگەکانی ناوچەکە، بۆیە کەوتنە داڕشتنی پیلان و بوختان هەڵبەستن دژ بە شێخ

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٢) شێخ بەهائەدین محەمەدکوڕی محەمەد ناسراو بە محەمەد شا نەقشبەند بوخاری لەساڵی ٧١٧کۆچی/ ١٣١٧زاینی لە گوندی کۆشکی هیندەوانی بوخارا لەدایکبووە، لەتەمەنی بچوکیدا لەلایەن باپیرەی برداروەتە "سەمماسی" بۆ خزمەتی عارفی گەورە شێخ محەمەد سەمماسی هەر لای ئەویش تەریقەتی وەرگرتووە، پاش مردنی شێخ سەمماس لەساڵی ٧٥٥کۆچی/ ١٣٥٤م دەچێتە لای سەید ئەمیر کەلال کە خەلیفەی شێخ سەمماس بووە، یارمەتی زۆری داوە، هەر لەوێش لای چەندین زانای سەردەم زانستە شەرعیەکان دەخوێنێت، چەندین نووسینی جۆراوجۆری هەیە لەوانە "هدایة السالكين، تحفة الطالبين، الاوراد البهائية و سلك الانوار" وچەندینی تر، لەساڵی ٧٩١کۆچی/ ١٣٨٨ زاینی کۆچی دوایی کردووە، سەبارەت بە تەریقەتەکەی سەرەتا گەیشتووتە شێخ عەبدوڵڵا دەهلەوی و لەویشەوە بۆ مەولانا خالید لەساڵی ١٨٠٩. بۆپتر زانیاری بڕوانە: محمد علی حاج یوسف، ایجاز البیان عن سیرة فضیله الشیخ رمضان (حیاة لاموت فیها وموت لا حیاة فیة)، تقدیم: محمد شریف الصواف، محمد سمیح دعدوش، (دمشق- ٢٠١٢)، ص ص ٦٦-٦٧.

(٣) عرفات کرم ستونی، الحیاة الدینیة من نهری الی بارزان، (اربیل- مطبعة اراس- ٢٠١٠)، ص ص ٣٤-٣٥.

عەبدولسەلامی یەکەم و تەکیەی بارزان لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانی بەوەی کە دەرچوون و زیادەڕەوی لەئاین دەکەن[١].

شێخ عەبدولسەلامی یەکەم بۆ ئەم مەبەستە بانگهێشتی مووسڵ کرا بە مەبەستی وەڵامدانەوەی ئەو تۆمەتانەی ئاڕاستەی کراوە، کە مانگێکی خایاند، لەو ماوەیەدا نزیکەی سێ سەد کەس لە موریدەکانی ڕوودەکەنە شاری مووسڵ بە مەبەستی گەڕاندنەوەی شێخ، بەڵام لە لایەن عوسمانییەکان دەستگیر دەکرێن، پاش سێ مانگ ڕێگا درا بە شێخ بگەڕێتەوە بارزان، سەبارەت بەچارەنووسی موریدەکانیش ژمارەیەکی کەمیان گەڕانەوە ئەوانی تر بەهۆی فەرامۆشکردنیان لە لایەن حکومەتەوە لە زیندانەکان بەهۆی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی گرانەتا "تیفۆئید"مردن[٢].

دیارە دژایەتی و ململانێی ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە دژ بە شێخ عەبدولسەلامی یەکەم بەردەوامی هەبوو، تا وەفاتکردنی لە ساڵی ١٨٧٢، پاش ئەو شێخ (محەمەد)ی کوڕی بوو بە شێخی تەکیە و بە کەسێکی دیندار و خواناس ناوبانگی دەرکرد، کە لەژێر دەستی باوکی خوێندنی تەواو کردبوو[٣].

شێخ محەمەد لە تەمەنی سی ساڵیدا جێگای باوکی دەگرێتەوە، هەر لەتەمەنی لاوێتیدا بە مەبەستی خوێندن دەچێتە باڵەکایەتی و کۆیە و ئاکرێ[٤]، لە سەردەمی ئەودا تەکیەی بارزان سەرەڕای بزاڤە تەریقەتی و زانستییەکەی بوو بە پەناگەی زۆرلێکراوانی عەشیرەتەکانی نزیك و دەورووبەری بارزان[٥].

لە لایەکی دیکەوە لە سەردەمی دەسەڵاتی عوسمانییەکاندا خەڵکی کوردستان بەڕێبەرایەتی "شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری[٦]" لە ساڵی ١٨٨٠ دژی عوسمانییەکان شۆڕشی

---

(١) پێ رەش، بارزان وحركه الوعي القومي الكوردي (١٨٢٦-١٩١٤)، (دون مكان الطبع- ١٩٨٠، ص ٣٦.

(٢) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص٩٠.

(٣) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٤) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٥) محمد على سلطاني، منبع ڤيشين، ص ٤٦.

(٦) شێخ عوبەیدوڵڵاکوڕی سەید تەهای کوڕی شێخ ئەحمەد شیهابەدینە، لەساڵی ١٢٤٧/١٨٣٠کۆچی لەگوندی نەهری لەدایکبووە، هەر لەوێ گەورە بووە، وەك باوکی چووتە ڕیزی خەلیفە نەقشبەندیەکان، دوای ماوەیەك هێز و دەسەڵاتی دەستکەوتووە و تا ئەوڕادەیەی گەیشتووە کە لە شێخایەتی پەڕیوەتەوە و بیری لە فەرمانڕەوایەتی و پاشایەتی کردۆتەوە، لەساڵی ١٨٨٠ شۆڕشی دەست پێ کردووە، پاش دامرکانەوەی

هەڵگیرساند، "شێخ محەمەد بارزانی" و بنەماڵە و موریدەکانی زۆر چالاکانە لەو شۆڕشە بەشداریان کردووە و کاریگەری بەرچاویان هەبووە، هەرچەندە شۆڕشەکە لە ئەنجامدا بە ڕێککەوتن و هاوکاری هەریەکە لەوڵاتانی قاجار[١] و عوسمانی و ڕووسیای تەزاری خامۆشکرا و ڕابەری شۆڕشەکەش بە ناچاری خۆی ڕادەستی دەوڵەتی عوسمانی کرد، پاشان دوورخرایەوە بۆ "تایف" بە مەبەستی نیشتەجێ بوونی زۆرەملێ[٢].

دەکرێت بڵێین بەشداریکردنی بارزانییەکان و ئامادەیی و کاریگەرییەکانی لەپرسی

شۆڕشەکەی دەسەڵاتدارانی عوسمانی لەگەڵ سەد خێزاندا دووری دەخەنەوە بۆ حیجاز و لەساڵی ١٨٨٣ کۆچی دوای دەکات، هەروەها ساڵی ١٨٩٣ حکومەتی عوسمانی ڕێگای بەگەڕانەوەی خێزانەکاندا بەو مەرجەی کوڕانی شێخ عوبەیدوڵلا لە ئیستانبوڵ نیشتەجێ بن. بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی (شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٨٥-٤٨٦؛ عەبدوڵلا عەلیاوەیی، کوردستان لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانی دا (لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا جەنگی یەکەمی جیهان). (خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر– ٢٠٠٤)، ل ١٠٢. دەربارەی شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵلا بگەڕێتەوە بۆ: نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە و دەسەڵات و شۆڕشەکانی لە ١١٦٩– ١٩٩٤، (بێ شوێنی چاپ- ٢٠١٤، ل ل ٢١٧ – ٢٥٣.

(١) قاجارەکان دەگەڕێنەوە بۆ ئەو هۆزە تورکانەی کەلە سەدەی چواردەهەمی زاینی لە کاتی لەشکرکێشیەکەی تەیموورلەنگ بۆ ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی لەو وڵاتەدا نیشتەجێ بوونە بەتایبەت لەناوچەی ئازەربایجان و مازندەران ڕۆڵی سەرەکیان بینیوە لە بەهێز بوونی بزووتنەوەی سەفەوی و دەوڵەتی سەفەوی، توانیان دەسەڵات لە ئێران بگرنە دەست لە نێوان ساڵانی (١٧٩٥ – ١٩٢٥ز). بۆ زیاتر زانیاری دەربارەی قاجارەکان بڕوانە سعید نفیسي، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دورة معاصر(از اغاز سلطنت قاجار تا پایان جنگ نخستین با روسیه)، جلد اول، (تهران- ناشر شرق- ١٣٤٤هـ ش)، ص ص ٨ -٢٠.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦. خاوەن پەرتووکی"بزاڤی بارزانی" ڕووداني شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری کە لەساڵی ١٨٨٠ ڕوویداوە، هاوکاتی دەکات بەسەردەمی شێخ عەبدولسەلامی یەکەم، بۆئەم مەبەستەش لەوانەیە پشتی بەستبێت بە ساڵی وەفاتی شێخ عەبدولسەلام بارزانی کەلە خاوەن پەرتووکی "بارزان وحركه الوعي القومي الكوردي (١٨٢٦-١٩١٤)" وەریگرتووە کە ساڵی وەفاتەکەی بە ١٨٨٤ داناوە، ، بەڵام لەلایەکی دیکەوە زۆربەی سەرچاوەکان ساڵی ١٨٧٢ بەساڵی وەفاتی شێخ عەبدولسەلامی یەکەم دادەنێن، کەوایە شۆڕشەکەی شێخ عوبەیدوڵلا لەسەردەمی شێخایەتی "شێخ محەمەد" بارزانییە نەك شێخ عەبدولسەلامی یەکەم، بۆپشت ڕاستکردنەوەی ئەم بابەتە خاوەن پەرتووکی "الحياة الدينية من نهري الى بارزان" جەخت لەوە دەکاتەوە کەپەیوەندی نێوان شێخ عەبدولسەلام و شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری باش نەبووە، بەلام "شێخ محەمەد" توانی ئەم پەیوەندییە جارێکی دیکە لەگەڵ شێخ عوبەیدوڵلا بەهێز بکاتەوە. فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٩؛ پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ٣٦؛ عرفات کرم ستوني، المصدر السابق، ص ٣٥.

ململانێیـە سـەربازییەکان و سیاسـییەکان، ڕێگـا خۆشـکەر بوویێـت بـۆ دەسـتەبەرکردنی زەمینەیەکی فراوان بۆ ڕاپەڕین و بزووتنەوە نەتەوەییە کشتگیرییەکانی ئـەوان لـە داهـاتوودا کە دواتر مێژوو واقیعی ئەم بابەتەی سەلماند بەوەی کـە بارزانییـەکان سەرمەشـقی چەنـدین شۆڕش و ڕاپەڕین بوون.

بێگومان ئەم هەڵوێستەی شێخی بارزان لە بەرامبەر زۆرلێکراوانی عەشـیرەتەکانی نزیـك و دەوروبەری بارزان، زەنگێکی مەترسیداربوو بۆدەوڵەتی عوسمانی بە شێوەیەکی گشـتی و ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە بەتایبەتی، چونکە لە تەکیەی بارزان خەڵك وا فێر دەکـرێ کـە ئازادبێـت و سوخرەکێشـی کـەس نـەبێت، ئەمـەش لەگـەڵ بەرژەوەندییـەکانی ئاغاکـان یەکینـەدەگرتەوە کـە هـەموو دەسـەڵات و هێزیـان لەسـەر بـازووی ئـەو خەڵکـە جوتیـار و زەحمەتکێشـانە بنیادنـابوو، کـە هـەوڵ و ماندووبوونـەکانیان هـەمووی دەچـووە خەزێنـەی دەوڵەتی عوسمانی یاخود عەمباری ئاغا و دەرەبەگەکان[1].

لەم ڕووەوە سەردەمی شێخایەتی "شێخ محەمـەد" هـێمن و ئـارامی بـەخۆیەوە نـەدی، بەڵکو بـەردەوام لـە ململانـێ دابـوو لەگـەڵ ئاغاکـانی ناوچەکـە لـەسـەرووی هـەموویانەوە "فەتاح ئاغای هەرنێ" کە هەوڵەکانی چڕ دەکاتەوە بۆ لەناوبردنی شێخی بارزان، لە سەرەتادا لە ڕێگای سکاڵایەك دەسەڵاتدارانی عوسمانی لە مووسڵ ئاگـادار دەکـاتەوە بەوەی کـە شـێخ محەمەد لەجیاتی خۆپەیوەست کردن بەکاروباری تەکیە و خوداپەرستی، خەڵك هـان دەدات لە دژی دەوڵەت، بۆیە کاربەدەستانی عوسمانی لە ساڵی ١٨٨٥ لەسەر بناغەی ئەم هـەواڵانـە بانگهێشتی مووسڵی دەکەن و لەوێش وەك دەست بەسـەرکراوێکی زۆرەملـێ دەیهێڵـنەوە[2]، پاشان دەتوانێت بەهاوکاری هەریەکە لە زوبێر مەلا محەمـەد و مـەلا مـەحموود خـۆی لـەو دەست بەسەرکراوییە ڕزگـار بکـات و بگـەڕێتەوە بـارزان[3]، ئـەم ڕووداوە هـیچ دەنگۆیـەکی نەبوو چ لەئاستی فـەرمی یـاخود ئاسـتی میللـی لـە مووسـڵ[4]، بەواتایـەکی دیکـە دەوڵـەتی عوسمانی چاوپۆشی لەم بابەتە کردووە[5].

دەکرێت هۆکاری زەق نەکردنەوەی بابەتی ڕزگارکردنی شێخ محەمەد بارزانی لـە لایـەن

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٩- ٥٠.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ٢٢.

(٣) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٤) پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ٤٣.

(٥) عرفات کرم ستونی، المصدر السابق، ص ٣٧.

کاربەدەستانی عوسمانی لە شاری مووسڵ، چەندین ڕاڤەی جیاوازی بۆ بکرێت، لەوانە بۆ شاردنەوەی ئەو شەرمەزارییە بێت کە کۆی گشتی ئیدارەی عوسمانی لە شارەکە لەکەدار کردبوو، بەوەی کە ئیدارەیەکی لاواز و ڕووخاوە، یاخود دەکرێت پەیوەست بێت بەخودی سیاسەتی عوسمانییەکان لە پەیڕەوکردنی سیاسەتی "**پەرتکەوزاڵ بە**" کە بەدرێژایی فەرمانڕەوایەتی عوسمانییەکان بەرامبەر کورد ئەنجامی داوە، بۆئەوەی لە ڕێگای ئەو سیاسەتە بەئاسانی مەرامە سیاسی و ئابووریەکانیان جێبەجێ بکات و سوود لە ناکۆکی و ململانێیەکانی نێوان کوردان وەربگرێت، بەڵگەش بۆ ئەمە هیچ بەدواداچونێکی سەربازی لە دوای ڕووداوەکە بەدی ناکرێت.

دوابەدوای گەڕانەوەی "شێخ محەمەد" بۆ بارزان نیشانەی سەرکەوتنێکی مەعنەوی زۆر گەورە بوو، بەسەر پیلانگێرییەکانی ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە، چونکە خەڵکێکی زۆر لە تیرەی "شێروانی و گەردی" ڕوویان لە تەکیەی بارزان کرد و بوون بە موریدی تەریقەت، لەگەڵ ئەوەش تووڕەیی زۆر باڵی کێشا بەسەر دەروونی موریدەکانی تەکیەی بارزان دژ بەدەسەڵاتی ئاغاکان، بەڵام شێخ زۆر بە هوشیاری مامەڵەی لەگەڵ بارودۆخەکە کرد، داوای لە شوێنکەوتووانی کرد لەبڕی دژایەتی کردن ڕوو لە خواپەرستی و ڕوحانییەت بکەن[1].

شیاوی باسکردنە ئاغاکانی ناوچەکە لە ساڵی ١٨٩٣ توانیان سوود لەو پەیوەندییە ئاڵۆزەی نێوان شێخی بارزان و شێخ محەمەد سورچی شێخی تەکیەی "بجیل" وەربگرن [2]، پەیوەستی بکەن بەخۆیان و رازی بکەن بە سەردانیکردنی شێخ" محەمەد سەدیق نەهری[3]" بە مەبەستی گەیاندنی سکاڵاکانیان دژ بە شێخ "محەمەد" لە ڕێگای ئاڕاستەکردنی چەندین قسەی هەڵبەستراو وەك " لادان لەئایینی پاکی ئیسلام، تالانکردن و ئاژاوە و پەشێوی دروست

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٥- ٥٦.

(٢) سەبارەت بە ئاڵۆزی لە پەیوەندییەکانی نێوان تەکیەی بارزان و تەکیەی بجیل بگەڕێتەوە بۆ: پێ رەش، المصدر السابق، ص ص ٦٢-٦٣.

(٣) دیارە ناوبراو لەسەردەمی باوکی بەتایبەت لەشۆڕشەکەی ڕۆڵێکی لاوەکی گێڕاوە، هەرچەندە لەدوای باوکی دەسەڵاتی تەکیەی نەهری کەوتە دەست، زیاتر گرنگی بە کۆکردنەوەی سامان داوە نەوەك کاروباری تەکیەی نەهری، ئەویش لە ڕێگای قۆرخکارییەکانی بازرگانی توتن، بەهاوکاری فەرمانبەرانی عوسمانی، کەڕێژەیەك لەقازانجەکانی پێ دەدان، ئەویتریش وەبەرهێنانی پێ دەکرد لەگەڵ بانکەکانی لەندەن. دیڤید مکدول، تاريخ الاكراد الحديث، ترجمة: راج ال محمد، (بيروت- دار الفارابي- ٢٠٠٤)، ص ١٥٧.

کردن لە ناوچەکە" زیاتریش مەبەستیان لەم کارە لەنێوبردنی شێخنشینی بارزان بوو[١].

شێخ محەمەد بارزانی لەسەر داوای شێخ محەمەد سەدیق نەهری لە ساڵی١٨٩٣ ڕووداوەکاتە "کاتینا"، هەرچەندە لە لایەن موریدەکانی تەکیەی بارزان هەوڵ درا گەشتەکەی ئەنجام نەدات، بەڵام شێخی بارزان پێداگری کرد لەسەر ڕۆشتنەکەی، بۆ ئەوەی ڕاستی و دروستی بابەتەکە بخاتەڕوو[٢]، بەڵام شێخی نەهری لە ڕێگای هەواڵە نا دروستەکانی شێخ محەمەد بارزانی گیرۆدەی زیندان دەکات لە بەدلیس بۆ ماوەی ساڵێك[٣].

دەکرێت بلێین هۆکاری نواندنی ئەو مامەڵەیە لە لایەن شێخ "محەمەد سەدیق نەهری" بەرامبەر بە شێخی بارزان، لە چەند لایەنێکەوە بوو بێت لەوانە "کەوتنە ژێر کاریگەری سکاڵای ئاغاکانی زێبار و شێخی تەکیەی بجیل، کە باس لە مەزلومیەتی خۆیان کردووە لە بەرامبەر تەکیەی بارزان، یاخود پەیوەستە بە بۆچوونەکەی "زوبێر بیلال ئیسماعیل" **کە وای دادەنێت پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە ململانێ و کێبرکێی نێوان تەکیەکان هەبێت**[٤]، چونکە ئەوکات تەکیەی بارزان لە تەواوی ناوچەکە بە گەورە و گرنگ سەیر کراوە، دیارە ئەمەش لە لایەن شێخی نەهری مایەی قبوڵکردن نەبووە کە لقێك لە ئەسلەکەی بەهێزتر بێت.

لە لایەکی دیکەوە پێدەچێت پەیوەندی ڕاستەخۆی بە خودی کەسایەتی شێخ "محەمەد سەدیق نەهری"یەوە بێت کە تاڕادەیەکی زۆر لەڕیشە و ڕێساکانی تەریقەت دوورکەوتبێتەوە و زیاتر پابەند بێت بەکاری دنیایی، ئەمەش وایکردووە کە ناوبراو ببێتە هۆکارێك بۆ گۆڕینی ڕێچکەی ئەم بنەماڵەیە بەرەو لاوازی و پوکانەوە[٥].

ئەگەر دیراسەیەکی بەراوردکاری ورد بکرێت، زۆر بە ڕوونی هۆکارەکانی تەشەنەکردنی تەریقەت لە تەکیەی بارزان لە بەرامبەر هەریەکە لە تەکیەکانی نەهری و قادری و تاڵەبانی دەردەکەوێت، دیارە ئەم بابەتە زیاتر پەیوەست بووە بە خودی شێخەکان، لەم ڕووەوە شێخەکانی تەکیەی بارزان خۆیان لە قەرەی خاوەنداریەتی زەوی نەداوە[٦]، بە واتایەکی

(١) عرفات كرم ستوني، المصدر السابق، ص ص ٣٧ -٣٩.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤.

(٣) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٤) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص ٢٢.

(٥) عرفات كرم ستوني، المصدر السابق، ص ٢٠.

(٦) جەمال گردەسۆری، بارزانی نەمر ڕابەرێك لەسەدەی بیستەم، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەڵاحەددین – ٢٠١٢)، ل ٩.

دیکە دەسەڵاتە ئاینییەکانیان نەبەستۆتەوە بە مەبەستی ماددی و زەویداری، ڕێك ئەمەش پێچەوانەی شێخەکانی نەهری و قادری و تاڵەبانی بوو، ئەم ئاکارەش کاریگەری ڕاستەوخۆی هەبووە لەسەر ڕاکێشانی هزر و بیری شوێنکەوتووانی تەکیەی بارزان کە بە شێوەیەکی سرووشتی و ئارەزوومەندانە ملکەچی بنوێنن بۆ شێخەکانی تەکیەی بارزان نەوەك بەزۆرەملێ[1].

دوابەدوای ئازادکردنی شێخ محەمەد بارزانی گەڕایەوە بارزان، بەڵام زۆری پێ ناچێت جارێکی دیکە لە ساڵی ١٨٩٥ هاوپەیمانییەك پێك دەهێنرێت لە لایەن هەریەکە لە شێخ محەمەد سەدیق نەهری و شێخی بجیل و ئاغاکانی زێبار و شێروان و مزووری و برادۆست و ڕێکان و هۆرەمارییەکان، بە مەبەستی لەنێوبردنی دەسەڵاتی شێخانی بارزان و دەست بەسەرداگرتنی تەواوی دەڤەری بارزان[2]، دیارە ئەم گەلەکۆمەیە بۆ سەر شێخی بارزان، وایکرد بە ناچاری ڕووبکاتە ڕواندوز، لەوێش بەرەنگاری هاوپەیمانان بووەوە، بەسوود وەرگرتن لەو دەرزەی کە لە نێوان ئاغاکانی زێبار ڕوویدا، بەتایبەت پاش ئەوەی هەریەکە لە حەسەن ئاغا و محەمەد ئاغا پشتگیری خۆیان بۆشێخی بارزان دەربڕی، هەروەها گوندی بیرەکەپرە (پیرەکەپرا) وەك بنکەیەك لە لایەن حەسەن ئاغا بۆ شێخ محەمەد بارزانی دیاری کرا، لە ئازاری ساڵی ١٨٩٦ پێکدادان لە بیرەکەپرە لەنێوان هەردوو هێز ڕوویدا، شەڕیش بەردەوامی هەبوو بەبێ هیچ ئەنجامێك، تا ئەوکاتەی حکومەتی عوسمانی هۆشداری دەداتە شێخی نەهری لە بەردەوامیدان بەشەڕ و داوای لێدەکات پاشەکشە بکات، بێگومان ئەم داوایە بۆ شێخی بارزان هەڵێکی زێرین بوو، چونکە دواتر بارزانییەکان لە هێزێکی بەرگریکار بوون بەهێزێکی هێرشبەر[3].

دوای هۆشدارییەکەی حکومەتی عوسمانی، هێزەکانی نەهری دەست دەکەن بە پاشەکشەکردن، هەرچەندە زنجیرەیەك شەڕ لەنێوانیاندا ڕوودەدات، بەڵام بارزانییەکان توانیان بەسەر ڕکابەرەکانیان سەربکەون و تێکیان بشکێنن لە لای چەپی زێی گەورە بۆ لای ڕاستی زێیەکە، کە پاشان ئەم ڕووبارە بووە هێڵی جیاکەرەوەی نێوان ئاغاکانی زێبار و بارزانییەکان[4]، دیارە دوای ئەم سەرکەوتننانە شێخ محەمەد بارزانی دووبارە گەڕایەوە بۆ

(١) فريد أسسرد، المصدر السابق، ص ص ١٣١-١٣٢.

(٢) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٧٤.

(٣) المصدر نفسه، ص ص ٢٢-٢٣.

(٤) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٨-٣٩.

بایەخدان بە کاروباری ئاینی تەکیەی بارزان و هەموارکردنەوە و لابردنی هەموو ئەو یاسا و سیستەمانەی کە پەیوەست بوون بە ڕژێمی دەرەبەگایەتی، هەروەها کارکردنی لەپێناو چاندنی تۆی خۆشەویستی لەنێوان تیرەکان و پاراستنی ئاسایشی ناوچەکە[١].

شێخ محەمەد بارزانی لە ساڵی ١٩٠٣ کۆچی دوایی کرد، پاش خۆی پێنج کوڕی بەجێ هێشت[٢] ئەوانیش: (شێخ عەبدولسەلامی دووەم، شێخ ئەحمەد[٣]، شێخ محەمەد سەدیق، شیخ محەمەد ناسراو بە بابۆ، مستەفا بارزانی[٤]).

---

(١) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٨٣.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

(٣) شێخ ئەحمەد بارزانی (١٨٩٢– ١١ی کانونی دووەمی ١٩٦٩) شێخ ئەحمەدکوری شێخ محەمەد کوری شێخ عەبدولسەلامە لەتشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٤ لەدوای لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەمی برای دەسەڵاتی تەواوی ناوچەی زێبار دەگرێتە ئەستۆ، مێژووی شێخ ئەحمەد بارزانی پڕە لە ململانێ و شۆڕش دژ بەدەسەڵاتی عێراق، دوای لەباربردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان لە حوزەیرانی ١٩٣٢ پەنای بردۆتە بەر تورکیا، پاشان لەساڵی ١٩٣٤ گەڕایەوە بۆعێراق و ساڵی ١٩٤٣ جارێکی تر لەسەروبەندی شۆڕشی دووەمی بارزان دژی حکومەت ڕاپەڕی و لەتەشرینی ساڵی ١٩٤٥ پەنای بردۆتە بەر ئێران، دوای شۆڕشی ١٩٥٨ هاتۆتەوە عێراق و پاش گەڕانەوەی وازی لەکاری سیاسی هێناوە، لەساڵی ١٩٦٩ کۆچی دوایی دەکات. ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی فەرەنسا و بەریتانیادا ١٩٣١– ١٩٤٩، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، بەرگی یەکەم، (هەولێر- دەزگای بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠١٠)، ل٢١٢.

(٤) مستەفا بارزانی: لە ١٩٠٣/٣/١٤ لەگوندی بارزان لەدوای دوو مانگ لەوەفاتی باوکی "شێخ محەمەد" لەدایك بووە، لەتەمەنی سێ ساڵیدا لەگەڵ دایکی لەشاری مووسڵ زیندانی کراوە لەسەردەمی عوسمانییەکان، بەشداری و هاوکاری زۆربەی بزووتنەوەو جووڵانەوە شۆڕشگێڕییەکانی کوردستانی کردووە، لەشۆڕشی یەکەمی بارزان وەك سەرکردەیەکی دیار ڕۆڵی گێڕاوە، لە حوزەیرانی ١٩٣٢ لەگەڵ خێزانەبارزانییەکان پەنا دەباتەبەر تورکیا، هەرچەندە حکومەتی تورکیا ئاوارەکان ڕادەستی حکومەتی عێراقی دەکات، بەڵام مستەفا بارزانی خۆی دەرباز دەکات و دەگەڕێتەوە ناوچەی بارزان، ساڵی ١٩٣٩ لەلایەن حکومەتی عێراقی دوور دەخرێتەوە بۆ شاری سلێمانی، لەوێش لە ١٩٤٣/٧/١٢ بەیارمەتی کەسانی نیشتمانپەروەر دەتوانێت لەسلێمانی بەرەو کوردستانی ڕۆژهەڵات بڕوات و پاشان دەگەڕێتەوە بارزان و شۆڕشی دووەمی بارزان دەست پێدەکات، لەساڵی ١٩٤٥ لێژنەی ئازادی بەسەرۆکایەتی مستەفا بارزانی پێکهێنرا، لەکۆماری مەهاباد کرایە بەرپرسی سەربازی ئەو کۆمارە و پلەی جەنەراڵی پێدرا، دوای لەباربردنی کۆماری کوردستان لەلایەن حکومەتی ئێرانی، مستەفا بارزانی لەڕێگای ڕووباری ئاراس لەساڵی ١٩٤٧ ڕوودەکاتە یەکێتی سۆڤیەت و لە ١٩٥٨/١٠/٦ دەگەڕێتەوە عێراق، پاشان لەساڵی ١٩٦١ شۆڕشی ئەیلوولی هەڵگیرساند دژ بەحکومەتی عێراقی، هەروەها ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاری لەگەڵ حکومەتی عێراقی

تەوەری دووەم:

((کورتەیەکی مێژوویی لە ژیانی شێخ عەبدولسەلآمی دووەم))

دەستپێکی شێخایەتی عەبدولسەلام بارزانی (١٨٧٩ز/ ١٨٨٢ز- ١٩١٤[1]) لە ساڵی (١٩٠٢/١٩٠٣) دەستپێکردوە تاوەکو ١٩٠٧ لەو ماوەیەدا ناوچەکە هێمنی و ئارامی باشی بە خۆیەوە بینی[2]، هەروەها لە سەردەمەکەیدا ناو و ناوبانگی "بارزان" دەکەوێتە ناو بازنەی گۆڕەپانی سیاسی، سەرەڕای پێگە ئایینییەکەی بنەماڵەی شێخ عبدولسلامی بارزانی کە پایەی ئایینی دیاری خۆی هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەرکی سەرکردایەتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی کەوتە سەرشان بە شێوەیەك بارزان بوو بە لانکێکی شۆڕشگێڕی نەك تەنیا لەسەر ئاستی ناوچەی بادینان و خوارووی کوردستان، بەڵکو لەهەر سوچێکی کوردستاندا ڕاپەڕینێك

واژووکرا، چەندین جار هەوڵی تیرۆرکردنی دراوە لەلایەن حکومەتەوە لەنێوان ساڵانی ١٩٧٠- ١٩٧٢ لە ١٩٧٩/٣/١ لەنەخۆشخانەی جۆرج تاون لەئەمریکا کۆچی دوایی دەکات. بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێنەوە بۆ: شەعبان عەلی شەعبان، هەندێك زانیاری سیاسی و مێژوویی، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٣)، ل ل ١٤ – ١٨.

(١) سەبارەت بە ساڵی لەدایکبوونی شێخ عەبدولسەلامی دووەم: بۆچوونی جیاواز بەدی دەکرێت، لەوانە نووسەرانی سەرچاوەی "صفحات من تاریخ الکرد و کوردستان الحدیث في الوثائق العثمانیة (١٨٤٠– ١٩١٥)" ساڵی لەدایکبوونی بە ١٨٤٧ز دادەنێت، کەچی کەریم شارەزا بەساڵی ١٨٨٧، لەبەرامبەریشدا لۆنگریك باس لەدەستپێکی شێخایەتیەکەی دەکات و دەیگەڕێنێتەوە بۆساڵی ١٩٠٨ کەئەوکات لەتەمەنی ٢٤ ساڵیدا بووە، بەڵام زۆربەی سەرچاوەکان کۆکن لەسەرئەوەی لەدوای کۆچی دوایي باوکی لەساڵی ١٩٠٣ ڕێبەرایەتی تەکییەی بارزانی گرتۆتە دەست، کەواتە بەگوێرەی زانیارییەکانی لۆنگریك بێت ساڵی لەدایکبوونی ١٨٨٤ز، ئەوەی زیاتر بابەتەکە پشت ڕاست دەکاتەوە گۆتەی "ویگرامە" چونکە خۆی سەردانی بارزانی کردووە لەنێوان ساڵانی ١٩٠٧-١٩٠٩ و لەنزیکەوە چاوی بەشێخ عەبدولسەلام کەوتووە، لەکاتی وەسف کردنیدا دەڵێت "تەمەنی لەدەورووبەری ٢٨ ساڵیدا بووە" کەواتە ساڵی لەدایکبوونی لەنێوان ساڵانی (١٧٧٩ یاخود ١٨٨٢ز) دەبێت. خلیل علی مراد، عبدالفتاح علی البوتاني، صفحات من تاریخ الکرد و کوردستان الحدیث في الوثائق العثمانیة (١٨٤٠– ١٩١٥)، (أربیل- مطبوعات الاکادیمیة الکوردیة- ٢٠١٥)، ص ٤٤؛ کەریم شارەزا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٤؛ ستیفن هیمسلی لونگریك، المصدر السابق، ص ص ١٠٤-١٠٥؛ دبلیو. أي. ویگرام، ادگار. تي. أي. ویگرام، مهد البشریة"الحیاة في شرق کردستان" ترجمة: جرجیس فتح الله، (اربیل- دار ئاراس للطباعة والنشر- ٢٠١٠)، ص١٢٠.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٩.

بەرپابووبێ بارزانییەکان پشتگریان کردووە و بەهانای خەڵکە زۆرلێکراوەکەیەوە چوون[1].

شێخ لەو ناوچەیەی کە هەڵیدەسوڕاند زۆر ڕیفۆرمی کرد لەوانە دابەشکردنی زەوی و زار بەسەر جوتیارەکاندا، ڕێکخستنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و نەهێشتنی پارەی مارەیی و بەزۆر بەشوودانی کچ، هەروەها لەهەر گوندێکیش کە لایەنگرەکانی تێیدا بوو، مزگەوتێکی دروستکرد و ئەنجوومەنێك بۆ مشوورخواردنی کاروباری گوندەکە و لە هەر تیرەیەکیش هێزێکی چەکداری پێکهێنا، کە ئەحمەد ئاغا بێرسیاڤی خاڵی بارزانی لەپشتگیری و پاراستنی ئەم چاککاریانەدا ڕۆڵی گەورەی هەبوو[2]، جگە لەمانەش شێخ پێی وابوو نەزانی یەکێکە لە هۆیە گرنگەکانی بەجێمانی کورد، لەبەر ئەوە بایەخی بەکردنەوەی قوتابخانە داوە[3].

لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی دووەمدا کریستیانەکان لە بارودۆخێکی سەقامگیردابوون، دووربوون لە چەوساندنەوە، لەگەڵ موسڵمانەکان بەیەکسانی دەژیان ئاغای گوندی ئەردێل "ئاغا سواریی" کە دانیشتوانی ئەو گوندە بە ئاین فەلە بوون، ئاماژە بەڕۆڵی شێخ دەکات کە بەیەکسانی مامەڵە لەگەڵ موسڵمانان و فەلەکان کردووە، مەسیحییەکان لەوپەڕی ئازادی دەژیان و دووربوون لەکەسانی تاڵانکەر، هەروەها شێخ ڕێگای نەدا شەڕ لەنێوان موسڵمانان و عەشیرەتی "التخوما"ی کریستیانی دروست بێت، کە موسڵمانەکان جیهادیان لە دژیان ڕاگەیاندبوو[4].

سەبارەت بە پەیوەندی لەگەڵ شێخ محەمەد سەدیق نەهری مێژوونووسی ڕووسی (ف. نیکیتین) دەڵێت: **(شێخی بارزان هەردەم هیواو ئومێدی هەبوو کە ئەو بۆشایەی لەگەڵ (شێخی نەهری) پەیداببوو پڕ بکاتەوە و ئاشت ببنەوە، بەڵام (شێخ محەمەد سەدیق نەهری) ڕاست نەبوو لەگەڵ شێخ عەبدولسلام دەیویست شێخ عەبدولسلام بە هەر هۆیەك بێت لە ناو ببات، چەندین پلانی دارێشت بۆ لەناوبردنی شێخ عەبدولسەلام بەڵام پلانەکانی**

(١) دلێرشاوێس، هۆکارەکانی سەرکردایەتیکردنی بارزانییەکان بۆ بزووتنەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگە پارێزییە، (هەولێر-٢٠١٠)، ل ١٢٤.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩.

(٣) عەبدوڵلا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠.

(٤) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٢؛ ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣.

سەری نەگرت و لە دوایشدا کۆچی دوایی کرد[١].

بەڵام کاتێك (سەید تەهای نەهری) دووەم هات لە جێگای باوکی دانیشت شێخ عەبدولسلام توانی پەیوەندییەکانی نێوانیان چاك بکاتەوە بۆ ئەم مەبەستە شێخی بارزان دەڵێت "**ئێمە نامانەوێت هیچ ناکۆکی لەنێوانماندا هەبێت و ئێمە دەمانەوێت خەڵکیش ئارامی و تەناهی بەخۆیەوە ببینن، چونکە دووبەرەکی لە بەرژەوەندی هیچ لایەکدا نییە**[٢]". لە لایەکی دیکەوە شێخ عەبدولسلامی دووەم بە سەید تەهای نەهری راگەیاند کە هەردوولایان لەسەر یەك تەریقەتن ئەویش (تەریقەتی نەقشبەندی)یە، لەکۆتایدا سەید تەهای نەهری هەڵوێستەکانی شێخ عەبدولسلام بارزانی بەچاك زانیووە و پێکەوە ئاشتبوونەوە، هیچ کێشە و ئاریشەیەك لەنێوانیاندا نەما، بێگومان ئەمەش پەیوەندی ڕاستەوخۆی بەهەڵوێست و کاریگەری شێخ عەبدولسلام بارزانی بووە[٣].

شێخ عەبدولسەلام بارزانی هەمیشە بانگی یەکێتی و هاوکاری دەدا و ئەوەی دووبارە دەکردەوە (یەك بگرن و هاوکاری یەکتر بکەن، کەس پێتان ناوێرێ) شێخ کاتەکانی دابەش کردبوو بەسەر سێ ئامانج لەوانە ڕێبەری ئایین و وانەبێژی، ڕاپەڕاندنی کارەکانی خەڵك و چارەسەرکردنی ناکۆکی هۆزەکان و چارەسەرکردنی کێشەکانیان[٤].

پەیوەندی هۆزی بارزان لەگەڵ هۆزەکانی دەوروبەری خۆیان بە شێوەیەکی گشتی پەیوەندییەکی ئاسایی و دۆستایەتی بووە، هەندێ جاریش خراپ بووە، دەکرێ ئەوەش بۆ پایەی ئایینی و تەریقەت بگەڕێتەوە، ئەمەش وایکردبوو کە خەڵکانێکی زۆر لە دەوریان کۆببنەوە و پەیوەندی لەگەڵ شوێن و گوندەکانی دەوروبەردا ببستن، جگە لە دوو هۆزی دەوروبەری ناوچەکە نەبێت ئەوانیش (برادۆست، زێباری) بوون ڕەنگە ئەوەش هۆکار و تایبەتمەندی خۆی هەبێ بەو پێیەی لەیەك کاتدا خاوەن پایەی ئایین و دەسەڵاتداری ناوچەی خۆیان بوون ڕووبەڕووی یەکتر بووبنەوە لەسەر بەرژەوەندی هۆزایەتی لەیەکتر توڕەبن یاخود ئەو کەسانەی زوڵمی زۆریان لە لایەن هەر یەکێك لە هۆزەکان لێکرابێ ڕەنگە

---

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٣٣-١٣٤.

(٢) ڕێبین سەعید مەلا، سەید تەهای نەهری، (هەولێر- چاپخانەی زانکۆی سەڵاحەددین- ٢٠١٦)، ل ١٠٢.

(٣) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.

(٤) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٣٦-١٣٧؛ زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ٢٦.

پەنای بۆ لایەکی تر بردبێ[(١)].

دیارە ئەوکاتەی شێخ عبدولسەلام دەبێتە شێخی تەریقەت و بارزان ناوبانگێکی زۆری دەرکرد و مورید و سۆفیەکی زۆری بۆ پەیدابوو بەم هۆیەشەوە دەسەڵاتێکی باشی پەیداکرد ئەم جۆرە دەسەڵاتەش لەگەڵ ئاغاکانی زێبار و ئاغاکانی تری دەوروبەر نەدەگونجا، بەمەش سەرەتای ناکۆکی و ململانێ دەرکەوت، ئەم ناکۆکییەی نێوان ئاغاکانی ناوچەکە و شێخانی بارزان تا سەردەمی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ عبدولسەلامی یەکەم بەردەوام بوو، دواتر زێبارییەکان ملکەچی شێخانی بارزان بوون، بەڵام ئەم ملکەچ بوونە تا کۆتایی بەردەوام نەبوو هەر کاتێ ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە دەرفەتێکیان بۆ بڕەخسایە لە پلان و بەربەرەکانی بارزان درێغیان نەدەکرد بەو ڕێگایانەی کە لە دەستیان دەهات هەر هیچ نەبوایە خۆیان لە دەسەڵاتدارانی ناوچەکە نزیك دەکردەوە لەگەڵیان ڕێك دەکەوتن لە دژی بارزان و هێرشیان دەکردە سەریان[(٢)].

دوای فراوانبوونی دەسەڵاتی بارزان بەسەر هۆزەکانی دەوروبەر و ناوچەکە وردە وردە دەسەڵاتیان بەهێزتر دەبوو بە تایبەتی ناوچەی مێرگەسۆر کە عەشیرەتی شێروانی لێ نیشتەجێ بوو، ناوچەکە بەتەواوی بوو بە پارچەیەکی تەواو لە بارزان و سنووری دەسەڵاتەکەی گەیشتە بناری ڕەواندز[(٣)].

لە سەردەمی شێخ عەبدولسەلامی دووەم جارێکی دیکە ململانێی و ناکۆکی لەنێوان تەکیەی بارزان و ئاغاکانی ناوچەکە سەرهەڵدەداتەوە، چونکە ئاغاکان لە بەرامبەر فراوانبوونی دەسەڵاتی شێخانی بارزان نا ڕازیبوون، هەوڵیاندا سنوورێك بۆ ئەم فراوانخوازییە دابنرێت، چونکە خەڵکێکی زۆر چوونە ژێر ڕکێفی تەکیەی بارزان بە بەردەوامی، ئەمەش وایکرد ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە بگەنە ئەو باوەڕەی ئەگەر بەشەڕکردن نەتوانن سنوورێك بۆ ئەم کارەی تەکیەی بارزان دابنێن، دەکرێت لە ڕێگای دروستکردنی بیانو و هەڵبەستنی هەواڵی نا دروست عوسمانییەکان لە دژی شێخانی تەکیەی بارزان هانبدەن[(٤)].

لە لایەکی دیکەوە جگە لەئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە، بنەماڵەی "محەمەد پاشای

---

(١) سیامەند مەحموود سێلکی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٧.

(٣) فاخر عالی عابکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٢.

(٤) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩.

سابوونچی"یەکێك بوون لە خانەوادە گەورەکانی شاری موسڵ، ڕۆڵی سەرەکییان هەبووە لە بەگژوەنانی دەوڵەت لە دژی شێخ عەبدولسەلامی دووەم، بۆ ئەم مەبەستە "دەمەلوجی" لەزاری شێخ عەبدولسەلام دەگێڕێتەوە و دەڵێت "**ڕێی بەردەممان داخراوە، کەسمان نییە بەرگریمان لێ بکات، هەموویان مەبەست و بەرژەوەند دارن و گوندمان نییە بیدەینە پیاو ماقولانی مووسڵ و هەروەك نەیارەکانمان دەیاندەنێ، ئێمە خۆمان بەرگری لە خۆمان دەکەین. لێم پرسی دوژمنەکانتان کێن ؟ گوتی کەسمان دوژمن نییە، ئاغاکانی زێبار نەبێت**[١]".

جێگری کونسوڵی بەریتانیا لە مووسڵیش هەمان بۆچوونی هەیە و دەڵێت "**پیاوماقوڵانی مووسڵ بەتایبەتی محەمەد جەمیل سابوونچی پاشا چاوی بڕیوەتە گوندەکانی بارزان، کۆشان و بەربەرەکانی نێوان بارزانییەکان و سەرۆکەکانی زێباری بقۆزنەوە بۆ ئەوەی دەست بەسەر گوندی کشتوکاڵی زۆرتردا بگرن**[٢]".

دیارە ململانێی توندی نێوان شێخ عبدولسەلام و شێخ عوسمان ئاغا لە نزیك ئاکرێ، هاندەرێکی باش بوو بۆ شێخ عوسمان هەوڵەکانی خۆی چڕ بکاتەوە بە مەبەستی خۆڕزگارکردن لەو ناکۆکییە، بۆ ئەم مەبەستە داوای یارمەتی لە سابوونچی پاشای هاوڕێی کرد کە خاوەن دەسەڵات و هەژموون بوو لە مووسڵ، توانی باوەڕ بە والی مووسڵ بکات لە دەرفەتێکی زۆر نزیك هێرش بکاتە سەر بارزان[٣] لە بەرامبەردا عوسمان ئاغای زێباری کۆمەڵە گوندێکی بەخشییە سابوونچی پاشا[٤].

لەوبارەیەوە "ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی" لێکدانەوەیەکی ئابووریانە بۆمەرام و مەبەستەکانی"سابوونچی پاشا" دەکات سەبارەت بە ناوچەی بارزان کە پێیوایە بۆ بەخێوکردنی مەڕوماڵاتیان (شوانکاری) بێت، چونکە ناوچەیەکی لەبار بووە بۆ ئەم بابەتە یاخود بۆ فراوانکردنی دەسەڵاتیان بێت لە ناوچە سنوورییەکان بە مەبەستی بازرگانی کردن

(١) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ٩٢.

(٢) عوسمان عەلی، بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی "لێکۆڵینەوەیەکی بەلگەنامەییە لەهۆکارە ناوخۆیی و هەرێمیەکاندا"، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ٥٧.

(٣) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ص ٣٢-٣٣.

(٤) عوسمان عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

لەگەڵ ئەودیوی سنوور[١].

دەکرێت ئەم بابەتە لە ڕوانگەیەکی فرەوانترەوە خوێندنەوەی بۆبکرێت و پەیوەست بکرێت بە ڕەهەندە سیاسی و کارگێڕیەکانەوە، ئەگەر سەیری دەزگا کارگێڕییەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەو ماوەیەدا بکرێت زۆر بەڕوونی دەردەکەوێت لە لێواری دارمان بووە بەهۆی گەندەلی و سوود وەرگرتن و خراپی یەکە کارگێڕیەکان، لەو بۆشاییەدا دەرفەت بۆ "سابوونچی پاشا" دەرەخسێت لە ڕێگای سەرمایە و پەیوەندییەکانی هەژموونی خۆی بەسەر دەسەڵاتی جێبەجێکار لەمووسڵ بسەپێنێت، هەر دەنگێکی نا ڕازی دژی جەور و ستەم کە ئەوکات شێخ عەبدولسەلامی دووەم ڕابەڕایەتی دەکرد لە ناوچەکە زەنگێکی مەترسیدار بووە بۆ دەسەڵاتی "سابونچی" بۆیە هەموو هەوڵێکی چڕ دەکردەوە بۆ کپکردنی ئەم دەنگە نا ڕازیە.

دیارە نەیارانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم بە هەواڵ و ڕاپۆرتە ناوخۆییەکان نەیاتوانی مەرام و مەبەستەکانیان بپێکن، بۆیە ئەمجارە هەوڵیاندا شێخ تۆمەتبار بکەن بەوەی کە دەستی تێکەڵاو کردووە لەگەڵ ڕووسەکان بە مەبەستی جیابوونەوە لە دەوڵەت، ئەم تۆمەتەش لە لایەن عوسمانییەکان جێگای خۆی گرت، بۆ ئەم مەبەستەش دەستیانکرد بە دەستگیرکردن و زیندانیکردنی هاوڕێیەکانی شێخ[٢].

لەوبارەیەوە "عەبدولمونعیم غولامی" **پێیوایە شێخ عەبدولسەلام لەوە گەورەتر بوو پشت بە دەوڵەتێکی نا موسڵمان ببەستێت و ملی بۆ کەچبکات و گوێ ڕایەڵی بکات و بەپارێزەری موسڵمانانی دابنێت، ئەگەر وادابنرێت پەناشی بردبێتە بەرخاکی ڕووسیا[٣] دوای ئەوەی بۆیەکەم جار عوسمانییەکان هێرشیان کردە سەر، بەڵام بە هیچ شێوەیەك ئامادە نەبووە قبوڵی ئەو خستنەڕوو"عروض"ە زۆرانەی کە زۆرجار بۆیان دەخستەڕوو بۆپارێزگاری کردن لەخۆ بکات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە شێخ عەبدولسەلام ناخرێتە خانەی تۆمەتباری مادام ئاوڕی لەو خستنەڕووانە نەداوەتەوە و ئارەزووی بۆ نەچووە، ئەوەش بە بەڵگەی دڵنەوابوونی دوای ئەوەی حکومەت فەرمانی لێخۆشبوونی**

(١) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧.

(٢) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٣٣.

(٣) زیاتر ئەم بابەتە وەك لێكدانەوەیەك خراوەتەڕوو، لەهێرشی یەکەمی عوسمانیەکان شێخ عەبدولسەلامی دووەم دەچێتە تیاری مەڵبەندی مارشەمعون، بەهیچ شێوەیەك ڕووی لە ڕووسیا نەکردووە.

دەرکرد بە بێدەنگی و ئاسوودەیی گەڕایەوە جێگای خۆی[١].

دوابەدوای ئەم هەوڵانەش، نەیارانی شێخ عبدولسەلامی دووەم، لە ساڵی ١٩٠٧ پیلانیان دارشت بە مەبەستی تیرۆرکردنی شێخ، دیارە ئەم پیلانەش بەهاوبەشی لەنێوان ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە و قایمقامی مووسڵ دارێژرا، بۆ ئەم مەبەستە قایمقامی زێبار لە ساڵی (١٩٠٧) داوای لەشێخ عەبدولسەلامی دووەم کرد، سەردانی **بیرەکەپرا** بکات بۆ تاوتۆکردنی کێشە و گرفتەکانی ناوچەکە بە هاوکاری حکومەت بە مەبەستی چارەسەرکردنی[٢].

دیارە بەر لە بانگهێشت کردنی شێخ، قایمقام چەندین جار لەگەڵ ئاغاکانی ناوچەکە کۆببووە و سەرەنجامی ناوەڕۆکی کۆبوونەوەکان بەوە گەیشت، لەکاتی هاتنی شێخ بیگرن، گەر نەشکرا بیکوژن، شێخیش لەسەر نیاز پاکی خۆی لەگەڵ هێزێکی بچووك چووە **بیرەکەپرا** کە کاتەکە دەمەو پاییز بوو[٣]، بەر لەگەیشتنی شێخ عەبدولسەلامی دووەم بۆ شوێنی کۆبوونەوە، لە لایەن یەکێك لە شوێنکەوتووانی بەناوی "**ئەبو زێد**" ئاگادار دەکرێتەوە لەو پیلانەی کە بۆی دارێژرابوو، گومانەکە ئەوکاتەش جێگای خۆی گرت کە پیاوانی شێخ بۆسەیان بینی لە ڕێگادا بۆیە ڕێگای خۆیان گۆڕی و گەڕانەوە دواوە، کاتێك گەیشتنە چۆمی"قورەبەگ[٤]"، هەندێك لەپیلانگێران خۆیان وا پیشاندا کە نوێژ دەکەن ئەوەبوو لە هەموو لایەکەوە گوللەیان ئاڕاستەی شێخ و پیاوەکانی کرد، بەڵام زوو پاسەوانەکان شێخیان خستە نێوان خۆیان لە سەنگەری بەرگری دانیشت ڕووبەڕووی پیلانگێڕان بوونەوە و توانیان ژمارەیەکی زۆریان لێ بکوژن بەتایبەتی کاتێك کەنعان هەرنی کوژرا ورەی پیلانگێڕان نەماو هەڵاتن[٥]، دیارە قایمقام لە جیاتی گفتوگۆ بەم شێوازە پێشوازی لە شێخ کرد، ئەمەش وای کرد شێخ زیاتر ئاگاداری خۆی بێت لە داهاتوودا[٦].

---

(١) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٩-٤٠.

(٢) صالح محمود البارزاني، رواية محمدأمين أبو زيد البارزاني خادم الشيخ الخاص، نسخة خطية بحوزة (ئـ . د . ئـ)، رقم الملف (p.٣)، ص ص ٥-٦.

(٣) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤١.

(٤) قورەبەگ شوێنێکە دەکەوێتەسەر زێی گەورە نزیك گوندی پرێسە دەکەوێتە باشووری گوندی بارزان.

(٥) صالح محمود البارزاني، المصدر السابق، ص ص ٦-١٠.

(٦) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

تەوەری سێیەم:

«پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ کۆمەڵە و ڕێکخراوە کوردییەکان»

پێش کۆتایی هاتنی سەدەی نۆزدەیەم، گۆڕانکاریەکی گەورە لەخەباتی سیاسی و ڕۆشنبیری کوردی پەیدابوو، ئەویش دەست پێکردنی ڕۆژنامەگەری کوردی بوو لە ٢٢ نیسانی ١٨٩٨ز بە دەرچوونی یەکەم ژمارەی "ڕۆژنامەی کوردستان" لە لایەن میر (میقداد مەدحەت بەدرخان) لە قاهیرە[١]، ئەم ڕۆژنامەیەی بەزمانی (کوردی و تورکی) بڵاوکردەوە کە هەستی پشتیوانی بۆ کورد بە ڕێبەرایەتی شێخ و گەورەکانیان دەوروژاند[٢]، ئەم ڕۆژنامەیە سەرەتا لە قاهیرە دەرچوو، دواتر گوازرایەوە بۆ ژنێف[٣]، کە سەرجەمی (٣١) ژمارەی لێ دەرچوو، لە ١٤ی نیسانی ١٩٠٢ دواین ژمارەی دەرچوو[٤].

گەشەی سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردەکانی سنووری عوسمانی بووە هۆی لە دایکبوون و بەرهەم هێنانی دەستەی ڕوناکبیری و خوێندەواری کورد کە ڕۆڵی کاریگەریان لەداڕشتنی بنچینەی سیاسی و کۆمەڵایەتییەکانی ناسیۆنالیزمی کوردا گێڕا[٥].

دوای شۆڕشی ڕووسیا، شۆڕشی دیموکراتی هەموو ئاسیای گرتەوە (تورکیا و ئێران و چین)، شۆڕشی ١٩٠٥ی ڕووسیا هەوێنی بە ئاگابوونی یەکجارەکی هەموو ڕۆژهەڵات بوو،

---

(١) عەلی تەتەر نێروەیی، بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ (١٩٠٨-١٩٢٧)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارتی پەروەردە- ٢٠٠٢)، ل ٦٧ .

(٢) دیڤید مکدول، المصدر السابق، ص ١٥٨.

(٣) عەبدولڕەحمان قاسملوو، کوردستان و کورد، وەرگێڕان: عبدالله حسن زادە، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢)، ل ٤٩.

(٤) کەمال بورکای، کوردوکوردستان لە سەردەمی باستانەوە تا کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم، وەرگێڕان: علی فەتحی، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٨)، ل٢٧٣.

(٥) جەعفەر عەلی، سۆفیزم و کاریگەری لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی نەتەوەی گەلی کورددا (١٨٨٠-١٩٢٥)، (هەولێر- ٢٠١٣)، ل ١٧٦.

زۆر کاریکردە سەر جووڵانەوەی پێشکەوتووخوازی گەلی کورد[١].

مەشروتـەی ئێـران (١٩٠٥-١٩١١) و پێشـتر لـەویش شۆڕشـی تورکـە لاوەکـان لـە ساڵی (١٩٠٨) کە ئەنجامەکانیان بوونە هۆی دەست پێکردنی قۆناغێکی نوێی پڕ لە تەوژم لەڕەوتی ڕووناکی خوازی کورد و هەموو گەلانی دیکەی ناوچەکە[٢].

بۆیـە کوردەکـان لـە دیـارترین ئـەو نەتەوانـە بـوون کـە شۆڕشـیان هەڵگیرسـاند لـە ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی، کوردەکان هاوکاریەکی زۆریان کرد لە ڕووخانی ڕژێمەکەی سـوڵتان عەبدولحەمید لە ساڵی ١٩٠٨ و بەرپاکردنی شۆڕشی (دەرسیم و بەدلیس و بایەزید)[٣].

لەیەکەمین بەیاننامەی نووسراودا کە دەربارەی ناسیۆنالیزمی کورد لە دەست دایە، شێخ عوبیدوڵڵا بە یەکێك لە نوێنەرانی هێزە ڕۆژئاواییەکان کە دۆستایەتی لەگـەڵ هـەبوو دەڵێـت ((**میر و سەرانی کوردستان چ لەتورکیا چ لە ئێران خەڵکی کوردستان هەر هـەموویان ڕایـان وایە کە ناکرێت بەم جۆرە لەگەڵ ئەم حکومەتـەدا هـەڵبکرێت، دەبـێ کارێـك بکرێـت کـە دەوڵەتانی ئەوروپا لەدۆخەکە ئاگەداربن و لەم بارەیەوە لێکـۆڵینەوە ئـەنجام بـدەن، گـەلی کورد نەتەوەیەکی جیایە ئێمە دەخوازین کاروباری خۆمان لەدەسـتی خۆمـان بێـت**))، شـێخ عوبیدوڵڵا بەم بەیاننامەیە دەبێتە یەکێك لە دامەزرێنەرانی ناسیۆنالیزمی کوردی[٤].

بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان لە کۆتایی سـەدەی نوزدیـەم و سـەرەتایی سـەدەی بیسـتەم، پێـی نایـە قۆنـاغێکی نـوێ کـە چەنـدین ڕێکخـراو کۆمەڵـە و ناوەنـدی ڕۆشـنبیری کۆمەڵایەتی و ڕامیـاری و فەرهـەنگی کـوردی سـەریان هەڵـدا، لەوانـە کۆمەڵـەی (ئیتیفـاقی کوردی) ١٨٨٠ز، ئەم کۆمەڵەیە بە یەکـەم کۆمەڵـەی نـەتەوەیی دەناسرێـت، لـە لایـەن شـێخ عوبیدوڵڵای نەهری دامەزراوە لە ساڵی ١٨٨٠ز، ئەگەرچی ئەم کۆمەڵەیە نەگەیشتۆتە ئاسـتی کۆمەڵەیەکی سیاسی، بەڵام هوشیاری نـەتەوەیی گەشـەپێدابوو، بـە خـاڵی کـاری هاوبـەش و

---

(١) عەزیز شەمزینی، جووڵانەوەی رزگاری نیشتیمانی کوردستان، وەرگێڕان: فەرید ئەسەسەرد، (چاپخانـەی شەهید ئیبراهیم عەزو- ئەیلوولی ١٩٨٥)، ل ٦٣.

(٢) کەمال مەزهەر ئەحمەد، چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد، بەرگی دووەم، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠١)، ل ٢٦٤.

(٣) م. س لازاریف و ئـەوانی تـر، مێـژووی کوردسـتان، وەرگێـڕان: هۆشـیار عـەبدوڵلاسـەنگاوی، (هـەولێر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٢)، ل ٢٦٦.

(٤) کریس کۆچێرا، کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستدا، وەرگێڕان: حەمەکەریم عـارف، (هـەولێر- چاپخانـەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١)، ل ٢٧.

کوتلەیەکی سیاسی کە بانگەشەی بۆ ڕزگاربوون دەکرد لەدەستی عوسمانی و پێکهێنانی دەسەڵاتێکی سەربەخۆی تایبەت، بەڵام حکومەتی عوسمانی پەی بەئامانجی ئەم کۆمەڵەیە برد، هێندەی نەبرد لەگەڵ سەرنەکەوتنی ڕاپەڕینی ١٨٨٠ز ئەم کۆمەڵەیە بەخێرایی تـوایەوە[١]. (کۆمەڵەی عەزمی قەوی کورد) لە ساڵی ١٩٠٠ ئەم کۆمەڵەیە بە یەکەمین کۆمەڵەی کوردی دادەنرێت، کە لەسەرەتای سەدەی بیستەم دامەزرا[٢]، ئەم کۆمەڵەیە لە ئەستەمبۆڵ دامەزراوە لەم ڕووەوە بایەخدارە، وەك زاندراوە دامەزرێنەری ئەم کۆمەڵەیە (فکری ئەفەندی) دیاربەکریە، لەسەر بەرگی کتێبێکدا لە بارەی بەدرخانیانەوە، لە ئەستەمبۆڵ بڵاوکراوەتەوە، ڕوونکردنەوەی داهاتی بۆ کۆمەڵەی عەزمی قەوی کوردستانە[٣].

لە ئەندامە چالاکەکانی ئەم کۆمەڵەیە (ئەحمەد رامز کوردی زادە، ئەحمەد خاسی زادە) ئەمەی دوایی لە ساڵی ١٨٩٩، مەولوود نامەیەکی بەزمانی کوردی و (بەدیالێکتی زازای) نووسیوە، ئەحمەد رامز کوردی زادە لە ساڵی ١٩٠٤ لە میسر بووە، بەڵام نازانرێت بۆ لەوکاتە لەوێ بووە، ئاخۆ لەبەر ئەوە بووە دەسەڵاتدارانی عوسمانی ڕاوەدوویان ناوە، یاخود بۆ ئەوەی لقێکی کۆمەڵەکە لە میسر بکاتەوە[٤].

پاش ئەوەی لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانی ئاشکرا دەبێت، کۆمەڵە نامێنێت و ئەندامەکانیش هەندێکیان پێدەچێت دەستگیر کرابن، ئەوانەی دیکەشیان ئەوا وڵاتیان بەجێ هێشتبێت، بەوەی کە کۆمەڵەیەك بووە مەبەستی هوشیارکردنەوەی لاوانی کورد بووە، هاوکات ئامانجیشیان داکۆکی کردن بووە لە نەتەوەی کورد[٥].

بێگومان لە دوای کودەتای ساڵی ١٩٠٨ لەدەوڵەتی عوسمانی ڕۆشنبیرانی کورد لە ئەوروپاوە گەڕانەوە، ئەمەش ڕێگا و یارمەتی ڕاستەقینە بوو بۆ ڕۆشنبیرانی کورد لەپێناو دامەزراندنی یەکەم ڕێکخستنی سیاسی و کۆمەڵایەتی سەرەتایی کوردیدا، ڕێکخستنێکی وا لەپاییزی ساڵی ١٩٠٨ پێکهێنرا تا کۆمەڵەی جیاجیای ڕۆشنبیری کورد لەیەك بۆتەی سیاسی دا

---

(١) عبدالخالید سابیر کەریم، بیری نەتەوەیی لە پەیڕەو و ئامانجەکانی جەمعیەت و حزبە کوردییەکان (١٩١٩-١٩٤٥)، (سلیمانی- چاپخانەی کەمال- ٢٠١٣)، ل ٦٦.

(٢) عبدالله عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٣.

(٣) ڕۆهات ئەلاکۆم ، کوردەکانی ئەستەمبۆڵی کۆن (١٤٥٣-١٩٢٥)، وەرگێڕان: ئەحمەد تاقانە، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٥)، ل ١١٥.

(٤) عبدلله عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٤.

(٥) عبدالخالید سابیرکەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٨.

یەك بخات و ڕێنوێنییان بکات. بەم شێوەیە"شێخ عەبدولقادری نەهری[١]" کوڕە بچووکی شێخ عوبیدوڵڵای نەهری و میر ئەمین عالی بەدرخان[٢] ڕێکخستنەکەیان لە ئەستەمبۆڵ پێکهێنا بەناوی کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کورد کە یەکەم کۆمەڵەی کوردیە بە ئاشکرا ئیش بکات، ئەم کۆمەڵەیە پەیڕەوی تایبەت بەخۆی هەبوو و خۆی بەنوێنەری شەرعی گەلی کورد دەزانی[٣].

یەکێك لە چالاکییە هەرە دیارەکانی ئەم کۆمەڵەیە بریتی بوو لە دەرکردنی گۆڤارێك بەناوی (کورد تەعاونی و تەرەقی گازتس) کە سەرنووسەرەکەی (جەمیل بەگ) بوو، نووسەرە کوردەکان ئەو گۆڤارە بە مەڵبەندی وتوویژ و توند و جدی سەبارەت بە مەسەلەی کەلتووری و زمانی کوردی و یەگگرتوویی و میللەتی کورد دەزانێت و باس لەپێشوازی گەرمی کوردانی دانیشتووی ئەستەمبۆڵ دەکەن[٤].

ئەم کۆمەڵەیە لە مێژوویەکی کورتدا دەتوانێ چەند یانەی کوردی و کەلتووری و هوشیاری لە زۆربەی شارە کوردیەکانی ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی بکاتەوە[٥]، ئەو کۆمەڵەیە

(١) سەرکردەی ئایینی و سیاسی کوردە، کوڕی شێخ عوبیدوڵڵای نەهریە، پیاوی سیاسی عوسمانی بوو، و سیناتۆری وان بوو، ساڵی ١٨٨١ لەگەڵ باوکی دوای لەنێو بردنی شۆڕشەکەی باوکی ڕەوانەی مەککە دەکرێت ساڵی ١٩٠٨ دوای کودەتای تورکە لاوەکان دەگەڕێتەوە ئیستانبۆل، یەکێك لە لایەنگرەکانی تێزی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کورد لەچوارچێوەی دەولەتی عوسمانی و دواتر لەگەڵ سەرەتای سەرهەلدانی بزووتنەوەی کەمالیزم دژی ئەوە بوو کە کورد دژی تورك چەك هەڵبگرێت، لەساڵی ١٩٢٥ بەبیانووی بەشداریکردن لەشۆڕشی شێخ سەعیدی پیران لەلایەن کەمالییەکان بەدیل دەگیرێت و دواتر لە سێدارەدرا. کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا ١٩٢٠-١٩٢٢، وەرگێڕان: شێرکۆفەتحوڵڵا، (هەولێر- چاپخانەی ئاراس- ٢٠١٢)، ل ١٢٧.

(٢) ئەمین عالی بەدرخان لەساڵی ١٨٥١ لەدایك بووە، خوێندنی یاسایی لە قوتابخانەی سولتانیە تەواو کردووە، یەکێك بووە لەدامەزرێنەرانی کۆمەڵەی تەعالی کوردستان، خاوەنی شەش مندال بووە، چەندین چالاکی جۆراوجۆری لەبوارە جیاکان ئەنجامداوە، لەساڵی ١٩٢٦ لەقاهیرە کۆچی دوایی کردووە. یووسف ئەحمەد، بەدرخانیەکان ماڵباتێکی خەباتکەر، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٥)، ل ٣٥.

(٣) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٤٠-١٤١.

(٤) موجتەبا بورزوویی، بارودۆخی سیاسی کوردستان (١٨٨٠-١٩٤٦)، وەرگێڕان: نازناز محەمەد عەبدولقادر و ئەوانی تر ، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٥)، ل ١٢٨.

(٥) کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردییەکان (١٩١٨- ١٩٣٣) لەبەڵگەنامەکانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا و فرانسادا، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان- ٢٠٠٧)، ل١٥.

چەندین لقی لە شارە گەورەکان کردۆتەوە وەك (دیاربکر، بەدلیس، مووسڵ، بەغدا، سلێمانی، ئەرزەرۆم، خنس) هەرچەندە یانەی ئەستەمبۆڵ کە لەڕۆشنبیری هەڵبژاردە پێك نەهات بوو، بەڵام دەرفەتێکی باش بوو بۆ ئەوەی گەلی کورد بە تورك کرابوو جارێکی تر بگەڕێنەوە بۆ باوەشی نەتەوایەتی(1).

بەپێی ئامانج و چالاکییەکان و ڕاوبۆچوونی کەسایەتی و لایەنی دیکە، کۆمەڵەی تەعاون تەرقی کورد بە کۆمەڵەیەك دادەنرێت کە بیری نەتەوایەتی لەخۆگرتووە و تەنانەت بەگەڕانەوە بۆ دامەزرێنەرانی کۆمەڵە، کە پێشتر باسکرا دەردەکەوێت کە ئەوانەی بەهۆی ڕادەی ڕۆشنبیری و نەتەوەخوازی و شۆڕشگێرانەوە ئەم کۆمەڵەیان گەیاندۆتە ئاستێك کە ژمارەرەیەکی بەرچاو لە خەڵکی کورد لەدەوری خۆی کۆ بکاتەوە و دواتر پەلیهاوێشت بۆچەندین شارو شارۆچکەی کوردستان وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد(٢)(٣).

هەر لە پێڕەوەکەی کۆمەڵەوە، ئەوە دەردەکەوێ کە ئەم ڕێکخراوە بایەخی بە زمان و ئەدەبیاتی کوردی داوە، بۆ نموونە، هەر لەو پێڕەوەدا ئەوە دیاری کراوە کە کۆمەڵە ویستوویەتی کتێبێك بۆ ئاسانکردنی فێربوونی سەرەتایی زمانی کوردی بنووسێت، ئیتر پێ بەپێ زانیاری سەبارەت بە زمانی کوردی و فەرهەنگێکی باش ئامادە بکات، یاخود پشتیوانی لە ئامادەکردنی بکات. هەروەها هەوڵی ئەوەی داوە کە هەموو کتێبە کوردیەکان، واتەچ ئەوانەی کە بڵاوبوونەتەوە یاخود ئەوانەی کە بڵاونەبوونەتەوە، دووبارە پەخشیان بکاتەوە و ڕێگا هەموار بکات بۆ خوێندنەوەیان، لە تەقەڵاشدا دەبیت بۆ نووسینی کورتە مێژوویەکی ئەدەبیاتی کوردی(٣).

هەر لەچوارچێوەی ئەو ڕۆژنامەیەی کە ئەم کۆمەڵەیە دەریکرد بە ناوی "کورد تەعاون و تەرەقی جەمعیەت غەزەتەسی لەیەکێك لەژمارەکانیدا "مەلا سەعید" لە وتارێکدا بەناوی (چی بۆ کورد پێویستە) دەڵێت ((**نزیکەی پانزە ساڵە من دەهێنم و دەیبەم بیرم لای ئەم مەسەلەیە و گەیشتوومەتە دوو ئەنجامی گرینگ، لام وایە تەنیا ئەم دووشتە چارەنووسی**

(١) عبدالخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣؛ عەلی تەتەر بیرەوەری، سەرچاوەی پێشوو، ٢٠٠٢، ل ل ٨٧-٨٩.

(٢) هەمان سەرچاوە، ل ٧٣.

(٣) مالمیسانژ، جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد و ڕۆژنامەکەی، وەرگێڕان: زریان ڕۆژهەڵاتی، (سلێمانی- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی حەمدی- ٢٠٠٧)، ل ل ٤٣-٤٤.

کوردستان دیاری دەکەن، یەکێتی نەتەوەیی و زانست[١].

هەروەها ئەم کۆمەڵەیە خەڵکی مافناس و ئاینی و ئەفسەری تێیدابوو، بەڵام نەبۆتە حزبێکی دامەزراوەیی و جەماوەری و خاوەن نەخشە و بەرنامە، هەروەها دوو ڕای جیاوازی تێیدابوو، یەکەمیان داوای سەربەخۆیی بۆ کوردستان دەکرد و دووەمیان کۆنفیدرالیەت بەناوی کۆمەڵەی ئیسلامی، بۆیە ئەو کۆمەڵەیە نەیتوانی سەرکردایەتی شۆڕش بکات[٢].

سەرەڕای هەموو ئەوانەش، کەچی هەر زوو لەگەڵ ڕەوتی ناسیۆنالیستی تورکخوازانەی ئیتحادیەکان پێکداهەڵپژران و دواجار نەیتوانی لەڕووی سیاسی جگە لە سەرەتایەکی کورت بۆ ژیانی ڕێکخراوەیی، چیتر لە دوای خۆیەوە بەجێ بهێڵێت و پاشان لەدوا دواییەکی ساڵی ١٩٠٩ بەیەکجاری کۆتایی بەژیانی ئەم ڕێکخراوە هات[٣].

لە لایەکی دیکەوە سەبارەت بەکۆمەڵەی هێڤی (محەمەد ئەمین زەکی بەگ) پێ وایە ئەم کۆمەڵەیە لە ساڵی ١٩١٠ دامەزراوە[٤]، بەڵام زۆربەی سەرچاوەکان پێیان وایە ساڵی ١٩١٢ دامەزراوە، خوێندکارانی زانکۆی کشتوکاڵ لەگەرەکی خەڵکالی کۆمەڵەی هێڤیان بە سەرۆکایەتی (قەدری جەمیل پاشا، فوئاد تەمۆ، جەراح زادە زەکی) ئەندامانی ئەم کۆمەڵەیە زۆر چالاکانە کاریان دەکرد لە شارەکانی دیکەی کوردستان لەگەڵ بەشداریکردنیان لە جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی[٥].

ئەم کۆمەڵەیە لە ڕێگای بڵاوکردنەوەی گۆڤارێکی هەفتانەیی بە زمانی کوردی لە ساڵی ١٩١٣ بەناوی (ڕۆژی کورد) کە ئامانجی سەرەکی ئەم گۆڤارە پەرەپێدانی ڕۆشنبیری کوردی بوو بە زمانی کوردی لەنێوان دانیشتوانی کوردستان، سەرنوسەرەکەی (عبدالکریم بەگ) خەڵکی سلێمانی بوو بەشێکی گۆڤارەکە بەزمانی تورکی بوو، ئەوانەی لە بەشی تورکی نووسەرەکانی"عەبدوڵڵا جەودەت بەگ، مەمدوح سەلیم بەگ" کە خەڵکی وان بوون[٦].

(١) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢.

(٢) مەسعود عبدالخالق، ناسنامەی حزبە کوردستانیەکان، (هەولێر- چاپخانەی هێڤی- ٢٠١٢)، ل ٦٨.

(٣) کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردییەکان ....، ل ١٦.

(٤) محمد ئەمین زەکی بەگ، خولاسەیەکی تأریخی کوردوکوردستان، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦)، ل٢٣٥.

(٥) کەمال بورکای، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧٦.

(٦) زنار سلۆپی، دۆزی کوردستان، وەرگێڕان: فەیزوڵڵا برایم خان، بارزان وەهاب، (دیاربەکر- دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بیر، - ٢٠٠٧)، ل ٤٥.

ئەم گۆڤارە چوار ژمارەی لێ بڵاوکراوەتەوە و یەکەم ژمارەی لە ٦ی حوزیرانی ١٩١٣دا لە ئەستەمبۆڵ دەرچووە، هەروەها لەلاپەڕەی (٥)ی یەکەم ژمارەی ڕۆژنامەکەدا پەیڕەو و پرۆگرامی کۆمەڵەکە خراوەتەڕوو، هەروەها لە لایەکی دیکەوە داوای مافی ئازادی زمان و کەلتوور و پەروەردەی کردووە لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانی ئەمەش هەستێکی نەتەوەیی بەبەرگی خۆیدا دەکات[1].

هۆکاری دامەزراندنی کۆمەڵەی هێڤی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی حکومەتی تورکیا سیاسەتی تورکایەتی گرتبووە بەر ئیدی دەوڵەتی عوسمانی نەمابوو، هەروەها ئەم پێکهاتە جیاوازانەی دەوڵەتی عوسمانی کە بنەماکەی ئیسلام ئەم پێکهاتە جیاوازانە پێکەوە دەبەستەوە ئیتر وەکو بنەمایەك بۆ پتەوکردنی بیری تورکایەتی بەکار دەبران، هەر لەبەر ئەمەش بوو کە پێکهاتە ئەتنیکی موسڵمانەکانی عوسمانی هەستیان بەستەمکاری دەکرد و گەیشتە ئەم بڕوایەی کە پێویستە ئەوانیش پرۆسەی نەتەوەخوازی خۆیان دەست پێ بکەن، بۆ ئەم مەبەستەش ڕێکخراوی جۆراوجۆریان دامەزراند، عەرەبەکان ڕێکخراوی (مونتەدا ئەلئەدەب) ئەلبانییەکان (باشکیم) و کوردەکانیش (جڤاتی هێڤی)یان دامەزراند[2].

دیارە بەستنی کۆنگرەی ساڵی ١٩١٣ بووە هۆی ئەوەی کە حکومەتی تورکیا داوا لە سەرکردایەتی (هێڤی) بکات لە بەردەم دادگا ئامەدەبن، بە هۆی ئەمەش ئەنجوومەنی سەرکردایەتی ڕاگرتنی چالاکیەکانی دا، بەمەش مەرامی تورکیا بەدی هات کە هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە دوژمنایەتیان هەبوو لە بەرامبەر هێڤی[3].

سەبارەت بە شێخ عەبدولسەلامی دووەم پەیوەندییەکی گەرم و گوڕ و بەتینی هەبووە لەگەڵ هەموو کۆمەڵە کوردییەکانی ئەو سەردەمەدا، ئەوانیش بریتی بوون لە کۆمەڵەی تەعالی تەرەقی، کۆمەڵەی هێڤی، کۆمەڵەی سەربەخۆیی کورد، کە بەگرنگیەوە بەدواداچوونی بۆ هەنگاوەکانی چینی ڕۆشنبیرانی کورد دەکرد و پاڵپشتی پرۆگرامە چاکسازییەکانیان بووە، کە بڵاوکراوەکانیان بەتایبەت دەگەیشتە تەکیەی بارزان[4].

(١) عبدالخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.

(٢) مالمیسانژ: جڤاتا هێڤی تەلەبەیێ کوردان (١٩١٢-١٩٢٢) وەرگێڕان: زریان ڕۆژهەڵاتی، (سلێمانی- بنکەی ژین- چاپخانەی شیڤان- ٢٠٠٨)، ل ٢٩.

(٣) زنار سلۆپی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٦-٤٨.

(٤) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٨٩؛ احمد عثمان ابوبکر، الاثار الکاملە، الجزء الثاني، اعداد: ازاد عبید صالح، (السلیمانیة- مؤسسة ژین- ٢٠١٠)، ص ١٣٤.

لەگەڵ پەرەسەندنی سیاسەتی توندڕەوانەی دەسەڵاتدارانی ئیتیحاد و تەرەقی بزاڤی کوردیش وەکو کاردانەوەی خۆی بەگوڕوتین بەرەو ڕێکخراوی تر دەچوو، شان بەشانی خەباتی چەکداری هەوڵی سیاسی و ڕۆشنبیریش برەوی پێدراوە لەم ڕووەوە (ئەستانە) پایتەختی عوسمانی بووە بنکەی هەڵسوڕانی جموجۆڵ و چالاکیە ڕۆشنبیری سیاسەتمەدارانی کورد لەچوارچێوەی بڵاوکردنەوەی ئەم بزاڤە بە ناوچەکانی کوردستان، ئەم خەباتە گەیشتە دەڤەری بارزانیش دیارە هەبوونی پەیوەندی لە نێوان شێخ عەبدولسەلام و ڕۆشنبیرانی کورد لەئەستانە و گەیشتنی بڵاوکراوە و چەمکەکانی ئەم پەرەسەندنە ڕۆشنبیری و سیاسی بۆ بارزان خوێندنەوە و تێگەیشتنی لە لایەن خەڵکی بارزان کاریگەری گرینگ و بەهای هەبوو لەبەرەو پێشوەچوونی بزاڤی کورد لەو مەڵبەندە کوردیە ڕەسەنەدا[١].

هەر لەبەر ئەوە بوو کە ئەو گۆڤارو بڵاوکراوانە لە لایەن ئەو کۆمەڵە کوردیانە دەردەچوون وەکو کۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی کورد و استقلال کورد و کۆمەڵەی هێڤی و چەندین کۆمەڵەی دیکە دەگەیشتە بارزان و شێخ عەبدولسەلام لەلای خۆی گرینگی زۆری بەو بزاڤە کوردییانە دەدا ئامادەیی خۆی دەربڕی بۆچین و توێژی ڕۆشنبیران[٢].

لەوبارەیەوە شێخانی بارزان لەسەرەتای سەدەی بیستەم بەشداری ژیانی هزری و سیاسی کوردیان کردووە، هەروەها ڕۆڵیان گێڕاوە لە پێکهێنانی ڕێکخراو و کۆمەڵە کوردییەکان لەپێناو کێشەی کورد، بۆ ئەم مەبەستە شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩٠٤ لەگەڵ هەندێ لەسەرکردە کوردییەکان لە ئەستانە ڕێکخراوێکی کوردیان دامەزراندووە، ئەم هزرە سیاسیەی کە خۆی دەبینییەوە لە یەکڕیزی و یەکگرتن نەك تەنها لە نێوان هۆزە جیاوازەکان، بەڵکو باڵی کێشابوو بۆ هەموو کەمە نەتەوایەتی و ئاینزایی ناوچەکە کە زۆربەی جار دووپاتی دەکردەوە بە یەکگرتن و لێك تێگەیشتن و لەبیرکردنی هەڵەکان هۆکاری سەرکەوتنە بەسەر دوژمنەکانمان، هەر ئەم هوشیاری و بیرکردنەوانەی وایکرد کە ببێتە جێگای ڕێز و شانازی لە لایەن خەڵکی ناوچەکە لە هەموو ڕەگەزە جیاوازەکانی نەتەوەیی و ئاینزایی[٣].

---

(١) سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی رزگاریخوازی کوردی (سەرهەلدان و قۆناغەکان و نمونەیەك)، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٦)، ل ل ٨٢-٨٣.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ١٦. سەبارەت بەم کۆمەڵەیەکە لەساڵی ١٩٠٤ شێخ عەبدولسەلام و هەندێ لە سەرکردەکان دایانمەزراندووە، دیار نیە مەبەست چ کۆمەڵەیەکە، بەڵام ئەوەی کە دیارە

هەروەها شێخ پێی وابوو نەزانی یەكێكە لە هۆیە گرینگەكانی بەجێمانی كورد لەبەرئەوەی بایەخی بەكردنەوەی قوتابخانەدا و بڵاوكراوەكانی كۆمەڵەی تەعاون و تەرەقی كورد و كۆمەڵەی هێڤی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا دەگەیشتە ناوچەی بارزان و شێخ بە پەرۆشەوە بوو بۆ كۆمەڵە كوردیەكان و پشتگیری و پشتیوانی پڕۆگرامەكانیان بوو(١).

سەرەڕای ئەو پەرۆشیەی بۆ چین وتوێژی ڕۆشنبیران، كەچی شێخ لەبەر ئەو بارودۆخە سەختەی كە ڕووبەڕووی بنەماڵە و تەكیەی بارزان ببوویەوە نەیتوانی بە شێوەیەكی ڕێك و پێك پەرە بەخوێندن بدات و لەسەر ڕێچكەی باوك و باپیرانی بەردەوامی بدات بەزانست و زانیاری لەگەڵ ئەوشدا كە ماوەی سەركردایەتییەكەی لە بارزان كورت بوو، بەڵام توانایەكی بەرزی لەڕێبەرایەتی ئایینی و دونیای پێشكەش كرد(٢).

لە لایەكی دیكەوە شێخ عەبدولسەلام بارزانی پەیوەندی نزیكی لەگەڵ كۆمەڵەی "استخلاص كوردستان" هەبووە و هاوكاریانی كردووە، بێگومان ئەم كۆمەڵەیە لە ساڵی ١٩١٢ دامەزراوە، سەرۆكی كۆمەڵەكەش سەید عەبدوڵڵا كوڕی شێخ عەبدولقادری نەهری بوو(٣)، یەكەمین ڕێكخراوی سیاسی كوردی كە خاوەن ئامانجی سیاسی و نەتەوەیی و ڕزگاریخوازی بوو لە ڕۆژهەڵاتی كوردستان، جگە لەمەش كۆمەڵەی "جیهاندانی" كە لە سەرەتای ساڵی ١٩١٣ لە لایەن هەریەكە لە عەبدولڕەزاق بەدرخان و سمكۆ ئاغای شكاك دامەزرا، شێخی بارزان پەیوەندی زۆری لەگەڵ ئەم كۆمەڵەیە هەبووە، تەنانەت نامەگۆڕینەوە هەبووە لەنێوان ئەو و عەبدولڕەزاق بەدرخان، ئەم كۆمەڵەیە جگە لەئەندامانی لەڕۆژهەڵاتی كوردستان، ژمارەیەكی یەكجار زۆر لە سەرۆك هۆزی كوردی ژێردەسەڵاتی عوسمانی لەو كۆمەڵەیە ئەندام بوون(٤).

دەكرێت بڵێین پشتگیری و پشتیوانی شێخی بارزان لەو سەردەمەدا بۆ ئامانج و

لەوسەردەمەدا تەنها كۆمەڵەی" كردستان عزم قوی جمعیتی" هەبووە و هەر لەوساڵەدا چالاكییەكانی ڕاگیراوە. عەلی تەتەر نێروەیی، (سەرهەلدان وگەشەكرنا ژیانا حزبایەتی و كۆمەڵە و ڕێكخراوێن سیاسی ل كوردستانێ و دەوری شێخ عەبدولسەلامێ بارزانی تێدا)، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، كۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەكەم ، (هەولێر- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- ٢٠٠٣)، ل ٢٤.

(١) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠.

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، سەرهەلدان....، ل ٢٨.

(٣) توماس بوا، تاریخ الاكراد، ترجمة: محمد تیسیر میرخان، (دمشق- دارالفكر المعاصر- ٢٠٠١)، ص ١٩٤.

(٤) عەلی تەتەر نێروەیی، سەرهەلدان....، ل ٢٨.

پرۆگرامەکانی کۆمەڵ و رێکخراوە کوردیەکان، دەرخەری ئەو ڕاستیەن کە ژیری و هوشیاری شێخ عەبدولسەلام بارزانی هۆکاری سەرەکی و داینەمۆی ئەو گۆڕانکارییە بنەڕەتییانە بوو لە هزری رێبازی سۆفیگەری بەرەو ئاڕاستەی ڕێبازی سۆفیگەری سیاسی نەتەوەیی، ئەمەش زۆر بەڕوونی لەو چاکسازیە کۆمەڵایەتیانە و پێشکەوتنانەی کە کۆمەڵگای بارزانی بەخۆیەوە بینی لەو سەردەمەدا، کە کاریگەری ڕاستەوخۆی کردە سەر بەرژەوەندییەکانی حکومەت و سەرۆك هۆزەکانی ناوچەکە.

تەوەری چوارەم:

«شێخ عەبدولسەلامی دووەم و بیری نەتەوایەتی»

دوا بە دوای جێبەجێ کردنی بڕیاری ڕەهای دەسەڵاتی ناوەندی لە لایەن عوسمانییەکان نەهێشتنی دەسەڵاتی میرنشینە کوردییەکان، ئاغا و دەرەبەگ و سەرۆك هۆزە کوردییەکان نەیانتوانی وەك میرانی کورد ڕۆڵی ڕێبەرایەتی بگێڕن، لەبڕی فرەوانکردنی دەسەڵاتیان، بەڵکو بە پێچەوانەوە دەسەڵاتیان قەتیس مایەوە لە سنوورێکی بەرتەسك کە زۆرجار لەسنووری هۆزەکان تێنەدەپڕی، بێگومان ئەمەش کاردانەوەی نەرێنی هەبوو لەسەر گەشەکردنی هزری نەتەوایەتی و نیشتمانی.

دیارە لەو بارودۆخە ناهەموارەی کە بەرۆکی کوردی گرتبوو لە دوای نەمانی میرنشینە کوردییەکان، دەسەڵاتی ڕێبازە ئاینییەکان بوون بەفریادڕەس لەم قۆناغە هەستیارە و شوێنی میرانی کوردیان گرتەوە، کە زۆرجار ئەم دەسەڵاتە ڕوحیانە قەتیس نەدەبوو لەسنووری هۆزێك یاخود ناوچەیەك، بەڵکو سنووری دەسەڵاتەکەی ڕووبەرێکی زۆر فرەوانی دەگرتەوە[١]، لەم ڕووەوە شێخانی ڕێبازی نەقشبەندی و قادری ڕۆڵی سەرکیان هەبووە لە فرەوانکردنی دەسەڵات و گەشەکردنی هزری نەتەوەیی لەنێو کوردا کە بنەماڵەی نەهری و بارزانی لە ڕێبازی نەقشبەندی و ڕێبازی قادری لە سلێمانی سەرمەشقی ئەم گۆڕانکاریانەن[٢].

شێخ عەبدولسەلامی دووەم لەسەر ڕێچکەی باوکی ڕۆیشت و بوو بە چاکسازێکی ئایینی و سەرکردەیەکی نیشتمانی[٣]، قورسایی زیاتری بە ناوەندی شێخایەتی بارزاندا داو چالاکتری کرد لە ڕێگەی نەهێشتنی موڵکایەتی و دابەشکردنی زەوی بەسەر جوتیاراندا و ڕەتکردنەوەی مارەیی و بە زۆر بەشوودانی کچ و ڕێکخستنەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر بنچینەی یەکسانی و دادپەروەری، هەروەها دروستکردنی مزگەوت بۆ ئەنجامدانی ئەرکە ئایینییەکان و کردنی بە ناوەندێك بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی و ئایینی و سیاسی، سەرەڕای ئەوانەش لەسەرانسەری بادیناندا زانای ئایینی لەسەنتەری دینی بارزان نزیك کردەوە، لە

---

(١) مارتن ڤان برۆنسن، ئاغا و شێخ و دەوڵەت، وەرگێڕان: کوردۆ عەلی، بەرگی دووەم، (سلێمانی- ٢٠٠٣،..

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، سەرهەڵدان....، ل ٢١.

(٣) *Michael m. Gunter ،the a to z of the kurdsm, (published by scarecrow prees, united kingdom – ٢٠٠٩), p.١.*

بەرامبەردا پاداشتی ئەو زانا ئاینیانەی دەکرد و لە کاروباری شێخایەتیدا لەڕووی کۆمەڵایـەتی سیاسی و زانستی پرس وڕای پێ دەکردن[١].

شێخ هەموو کاتێـك دەیویسـت پەیوەنـدی لەگـەڵ دەورووبەریـدا بـاش بکـات و بـەرەو پێشەوەی ببات، هەروەها هەموو کێشەیەك چارەسـەر بکـات، چونکـە شـێخ تـاڵبی ئاشـتی و تـەناهیی بـووە، دەیزانـی کـە جـەنگ و دووبـەرەکی لـە ئەنجامـدا سـوود بـە هـیچ کەسـێك ناگەیەنێت و تەنها ماڵ وێرانی دەمێنێتەوە، بەڵام وادیارە کـە نـەیارانی (بـارزان) هـەمووکات دەیانویسـت ئـەم شـێخە لـەناو ببـەن و بـە قسـەی شـێخ ڕازی نـەبوون کـە باسـی ئاشـتی و دانوستاندن بکات[٢].

لەلای خۆییەوە شێخ عەبدولسەلام پەیوەندی کرد بەناودارانی دەڤـەری بادینـان بـۆ ڕازی کردنیـان بـۆ ئەوەی بۆچـوونی ئـەوان وەربگرێـت کـە چاکسـازی بکرێـت و سـەردانی کەسایەتیەکانی وەك شێخ بەهائەدین نەقشبەندی خـاوەنی تەکییـەی بامـەڕنێ و کەسـایەتی شێخ بریفکانی خاوەنی تەکییەی قادری و هـەموو لایـەك هانـدەر بـوون کەبزووتنەوەیـەکی نەتەوایەتی هەبێت لەناو کوردا[٣].

لەبەهاری ١٩٠٧ز شێخ عەبدولسەلام ئامادەبوو بۆ مەبەستی کۆبوونەوەیەکی گرنـگ کـە لە ماڵی شێخ (نـوور محەمـەد قـادر بریفکـانی) ڕابـەری تەکیـەی قـادری گـەیلانی لەگونـدی بریڤکانی بەسترا و ژمارەیەکی زۆر لە گەورە و سەرۆك هۆزە کوردیـەکانیش ئامـادەبوون لـەم کۆبوونەوەیەدا سەرەتا شێخ نوور محەمەد وەك سەرۆکی کۆنگرە هەڵبژێردرا[٤]، بەمەش شـێخ داوای لێبوردنی کرد کە باری تەندروستی باش نییە بۆیە داوای لە شێخ عەبدولسەلام کـرد کـە ببێتە سەرۆکی کۆنگرەکە[٥].

شێخ عەبدولسـەلام بـە سـەرۆکی کـۆنگرە هـەڵبژێردرا، پاشـان یادداشـتنامەیەکیان بـەرز کردەوە بۆ (باب عالی) لە ئەستانە کە یادداشتنامەکە ئەم داواکاریانەی لە خۆگرتبـوو: زمـانی

---

(١) جەعفەرعەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٥.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٣) جرجيس فتح الله، يقظة الكرد (تاريخ سياسي ١٩٠٠-١٩٢٥)، (اربيل- دار ئاراس للطباعة والنشر- ٢٠٠٢)، ص ٦٦.

(٤) صالح محمود البارزاني، المصدر السابق، ص ٣.

(٥) محەمەد ڕەسووڵ هاوار: کوردو باکووری کوردستان لەسەرەتای مێژووە هەتا شەڕی دووەمـی جیهـان، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی خاك- ٢٠٠٠)، ل ٤٨٧.

کوردی زمانی فەرمی بێت لەناوچە کوردیەکاندا، قایمقام و بەڕێوبەر و فەرمانبەرانی دامـوو دەزگاکان لەم جۆرە کەسانەبن کە پسـپۆڕن لـە زمـانی کـوردی و شـارەزاییان هەیـە، ئـەحکام بەپێی شـەریعەتی ئیسـلام بێـت و زمـانی کـوردی زمـانی ڕەسـمی بێـت لەقوتابخانەکانـدا[١]، هەروەها دامەزراندنی موفتی لە ناوچەکە دەبێت لەسەر مەزهەبی ئیمامـی شـافعی بێـت و مافی فتوادانی هەبێت و باج بەپێی شەریعەتی ئیسـلام لـە دانیشـتوان وەربگیرێـت و بـاجی بەدەل (نەبونە سەرباز) وەکوخۆی بمێنێتەوە بە مەرجێك پارەکە بـۆ چـاککردنەوەی ڕێگاوبـان و کردنەوەی قوتابخانە تەرخان بکرێت[٢]، ئەم بروسکەیە کـە لـە مـاڵی شـێخ نـوور محەمـەد نـووسراوە پێچەوانـەی ئـەو کەسـانەی کـە ئیمزایـان لەسـەر کـردووە و گـەرەکیـان بـووە برووسکەیەکی تەواو ڕەسمی بێت، لەسەر داوای شـێخ عەبدولسـەلام وێنـەی دراوە بـە هـەر یەك لە (شەریف پاشای کوڕی سەعید پاشای خەندان[٣])، شـێخ (عەبـدولقادری شـەمزینی) و (ئەمین عالی بەدرخان)[٤].

ئەم ڕیفۆرمە پیشنیارکراوانە کە لە ڕێگای یاداشتێك ئاڕاستەی دەسەڵاتدانی عوسمانی کرا، بەتایبەت کە جەخت لە لایـەنی زمـان دەکـاتەوە، لێـدانی زەنگێکـی مەترسـیدار لـە بنگـوێی تورکـانی لاو[٥]، چونکـە زمـان بنـەمای بنـەڕەتـی شوناسـی نەتەوەیـە، بـە تێروانینـی ئـەوان بەخشینی ئەم جۆرە مافانە بە گەلانی ژێر دەستە، یـەکێتی عوسـمانی لاواز دەکـات، ئـەوکات ولاتە ئەوروپییەکان دەتوانن بەئاسانی یەك لە دوای یەك قوتیان بدەن، بەهانەشیان بۆ ئەمـە سەربەخۆیی بولگاریـا، یـاخود ئـەو چارەنووسـە بـوو کـە ڕووبـەڕووی میسر- بووتـەوە، بۆیـە

---

(١) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان د بزاڤێن بارزانـدا، کۆنفرانسی- یەکـەمی بـارزان: سـەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگە پارێزییە، (هەولێر- ٢٠١٠)، ل ل ٦٢-٦٣.

(٢) پێ رەش، المصدر السابق، ص ٩٩.

(٣) شەریف پاشا کوڕی سەعید پاشای خەندانە لەساڵی ١٨٥٦ لە ئەستانە لەدایك بـووە، لەلایـەن دەوڵـەتی عوسـمانی پلـەی جـەنڕاڵی پێبەخشراوە، نوێنەرایـەتی کـوردی کـردووە لـەکۆنگرەی پـاریس لەسـاڵی ١٩١٩، تێکۆشاوە بۆ بەدەست خستنی مافەکانی گەلی کورد، لەساڵی ١٩٥١ لەشاری نـاپۆلی لـەولاتی ئیتالیـا کـۆچی دوایی کردووە. جەلادەت عالی بەدرخان، شەریف پاشای خەندان بیرەوەریەکانی بەرهەلستێك بەربـەرەکانی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی، وەرگێڕان: زریان ڕۆژهـەڵاتی، (سـلێمانی- چاپخانـەی شـڤان- ٢٠٠٦)، ل ل ٩-٣٠.

(٤) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ٩٦.

(٥) جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ٦٧؛ تلار علی امين، موقف تركيا مـن القضـية الكرديـة في العـراق ١٩٣٧- ١٩٧٥، (السليمانية– مطبعة بينايي– ٢٠١١)، ص ٦٥.

دەسەڵاتدارانی عوسمانی یاداشتەکەیان بەسەرەتای جیابوونەوە لە دەوڵەت لە قەڵەمدا[١].

گوتاری شێخ عەبدولسەلام گوتارێکی ئاشکرایە و ڕەهەندەکانی دیارە، ئەو یەکەم کەسە کە بەرنامەی بۆ بزووتنەوەی نیشتمانی کوردی نووسیوە و داواکاریەکانیشی تێیدا تۆمار کردووە، کە لە پلەی یەکەمدا بە ڕەسمی ناسینی زمانی کوردی هاتووە، بە شێوەیەك زمان لە گوتاری شێخ عەبدولسەلام بارزانی پلەی یەکەمی وەرگرتووە، دیارە لەپشت داواکردنی بە ڕەسمی ناسینی زمانی کوردیەوە دەلالەتی گەڕان بەدوای شوناسدا دێتە ئاراوە، شوناس بەو واتایەی کە بوونی کورد وەك پێکهاتەیەکی ئیتنیکی جیاواز و سەربەخۆ لەوانی تر پیشان بدرێت و مافەکانیشی پێ بدرێت[٢].

لە لایەکی دیکەوە شێخ عەبدولسەلامی دووەم هەوڵیداوە کورد ئیسلام بێت، بەڵام بەناسنامەی کوردیەوە، واتە لەبڕی ئەوەی کورد لە ئیسلام بتوێتەوە، پێویستە پەیامی ئیسلام بکات بە یارمەتیدەر و هۆکاری مانەوە و پاراستنی خۆی، ئەم ڕەگەزە دیارەش لە گوتاری شێخ بە ئاشکرا دەبینرێت، تەنانەت ئەم بۆچوونە لەبەرنامەی سەرجەم ئەم بزووتنەوانە دەبینرێت کە شێخەکانی تەریقەتی نەقشبەندی سەرکردایەتیان کردووە[٣].

دەسەڵاتی ئەستانە کەچاوی بەو یاداشتنامەیە کەوت ئەوەندەی تر ڕەقی هەڵساو وتی ئەم جۆرە داواکاریانە هی شێخێکی تەریقەت نییە، بەڵکو ئەمە تێوەژەندنێکە لە کۆمەڵە کوردییەکانەوە کە دەیانەوێت حکومەتێکی لامەرکەزی بۆ کورد دروست بکەن جگە لەوەش وایان لە بابی عالی گەیاندووە کە شێخ عەبدولسەلام ژێربەژێر لەگەڵ ڕووسیا ڕێککەوتووە بۆ دروستکردنی حکومەتێکی کوردی، بۆیە هەموو ئەو شتانە بوونە هۆی ئەوەی کە حکومەتی ئەستانە بە هەموو جۆرێك خەشموقین لە بارزان و بارزانییەکان هەڵبگرێت و خەریکی ئەوە بێت لە ناوییان بەرێت[٤].

پەیوەندی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ بەریتانیا بگەڕێنینەوە بۆ ئەوکاتەی کە کونسوڵی بەریتانیا سەردانی بارزانی کردبوو بە مەبەستی ئاگاداربوون لەبارودۆخی ناوچەکە و لەگەڵ

(١) خالد مەحمود کەریم، دەولەتی عوسمانی و عەشیرەتە کوردەکان لەکوردستانی باشوور (١٨٦٩-١٩١٤)، (سلێمانی- بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هوشیاری و پێگەیاندنی کادیران- ٢٠١٢، ل ٢٩٧.

(٢) عەتا قەرەداغی، گوتاری ناسیۆنالیستی کوردی، بەرگی یەکەم، (سلێمانی-چاپخانەی رەنج- ٢٠٠٧)، ل ل ٢٨٩-٢٩٠.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل ٢٨٩.

(٤) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨.

ئەوەشـدا گفتوگـۆی لەگـەڵ شـێخی بـارزان کردبـوو لەهـەمان کاتیشـدا شـێخ عەبدولسـەلام پشتگیری خۆی بۆ بەریتانییەکان ڕاگەیاند لەکاتێکدا بـەریتانیا پاڵپشـتی ئـەوان بکـات، بـەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەردەم شێخی بارزان بەپشـت بەسـتن بـەهێزەکانی نـاوخۆ بەپلـەی یەکـەم دێت، هەروەها پشت بەستن بەهێزەکانی کورد سوود وەرگرتن لـەو ناکۆکیانـەی کەلـە نێـوان دەوڵەتە گەورەکانی ڕۆژئـاوادا هەیـە کـە بەرژەوەنـدیەکانیان لـە لایـەك و ناکۆکیـەکانی نێـو دەوڵەتان سەروەری و ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی لە لایەکی دیکەوە[1].

شـێخ عەبدولسـەلام بـۆ مـانەوە و ڕزگـارکردنی گەلەکـەی پەیوەنـدی لەگـەڵ جێگـری کونسوڵی بەریتانی لە مووسڵیش باش بوو و بەردەوام هەوڵی دەدا هانی دەوڵەتە گـەورەکان بدات و بیان بزوێنێ بە تایبەت بەریتانیا و ڕووسـیا تـا پشـتیوانی لـە مـافی کـوردان بکـەن و گوشار بخەنە سەر دەوڵەتی عوسمانی بۆئەوەی بـە دەنـگ داخوازیـەکانیانەوە بچـن[2]، هـەر لەم بارەیەوە دەتوانین پێ لەسـەر ئەوە داگـرین کـە پەیوەنـدی کردنـی شـێخ بـە نوێنـەرانی دەوڵـەتی بـەریتانیا و ڕووسـیا لـە ناوچەکـەدا، گومـانی لـەدڵی دەسـەلاتدارانی عوسـمانی دروسـتکرد، هـەروەکو بەڵگەنامـە عوسـمانییەکان بـە دیـاری دەخـەن و زیـاتر هانیـدان بـۆ پەلەکردنی ئامادەکاریەکانیان بـۆ بـەرەنگاربوونەوەی ئـەو کارانـەی شـێخی بـارزان دەیکـات لەگەڵ دەوڵەتە زلهێزەکان[3].

دەکرێت بڵێین هەستی نەتەوایـەتی لـەلای شـێخ عەبدولسـەلام شـاراوە نـەبووە، بـەڵکو بەدرێژایی ڕۆژگار هەردەم گەرەکی بووە گەلی کـورد وەکـو هـەمو گـەلانی تـری دونیـا بێتـە خاوەنی دەسەلاتێکی سەربەخۆ و دیار بێت لە ڕیزی نەتەوەکانی دیکە بێت، بەتایبـەت پـاش ئەو هەموو ئەزموونە تاڵەی بەسەریدا هاتووە.

لە لایەکی دیکەوە بیری نەتەوایەتی زۆر بە ڕوونی لەهزری شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی دەردەکەوێت، کاتێك گەڕیدەی ئینگلیزی بەناوی"ویگرام" لە گەشتەکەی خۆیـدا بـۆ دەڤـەری بادینان لەوێشەوە سەردانی بارزان دەکات و دەبێتە میوانی شێخ عەبدولسەلام بـارزانی، لـەم ڕووەوە شێخ بە ویگرام دەڵێت "**ئێوە چوون بۆ هیندستان و ئەوان ئێوەیان نەویسـت، بـەڵام ئێوە بۆ نایەنە ئەم وڵاتە کە خەڵکەکە ئێوەی دەوێت، چونکە خەڵکی ئێمـە حـەزدەکات لـە**

(١) محەمەدساڵح عەقراوی، کـوردو دەوڵـەتی سـەربەخۆ بـە پێـی بەڵگەنامـە نێودەوڵەتیـەکان، (دهـۆك- چاپخانەی خانی- ٢٠٠٧)، ل ل ١٨-١٩.

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، بزاڤا سیاسی...، ل ٣٠٤.

(٣) سەعدی عوسمان هەروتی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

ئێوە فێربێت....، شێخ عەبدولسەلام کە زانی پاش چەند مانگێك دەگەڕێینەوە بەریتانیا پێداگری کرد لە هاوەلی کردنمان بۆ ئەوەی خودی خۆی داوا لەسەرۆکی ئەساقفەی کانتربری بکات بۆ کردنەوەی قوتابخانە لە دێهاتەکانیان، هەروەها سەردانیکردنی پاشا جۆرج بە مەبەستی باسکردنی کێشەی کوردستان و بڕیاردان لەسەر سەربەخۆییەکەی، هەرچەندە نەتوانرا هیواکانی جێبەجێ بکەین، بەڵام پێشنیارەکانی لەناخی دڵیەوە بوو"[١].

بە شێوەیەکی گشتی بەریتانەییەکان سەبارەت بە شێخ عەبدولسەلامی بارزانی گەیشتبوونە ئەو بڕوایەی کە شێخ هەوڵەکانی چڕ دەکاتەوە لەپێناو کارکردن بۆڕزگارکردنی گەلی کورد و سەربەخۆیی، هەروەها دەستپێکردنی چاکسازی و بەکارهێنانی هۆیەکانی پێشکەوتن، لەگەڵ بڵاوکردنەوەی بیروبۆچوونی لێبوردن لە نێوان هەموو چین و توێژ و ئایینە جیاجیاکان و بەرهەڵسکاری زوڵم و زۆرداری لە ناوچەکەدا[٢].

(١) دبليو.أي. ويگرام، ادگار. تي.أي . ويگرام ، المصدر السابق، ص ص ١٢٢-١٢٣.

(٢) محەمەدساڵح عەقراوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤.

بەشی سێیەم

لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلامی دووەم

تەوەری یەکەم:

«کودەتای ١٩٠٨ ی ئیتیحاد و تەرەقی»

پەیوەندییەکانی نێوان کورد و عوسمانییەکان دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی سەدەی شازدەیەم، لە دوای شەڕی چاڵدێران ساڵی (١٥١٤)[١]، دوای ئەم شەڕە سوڵتان سەلیمی یەکەم گەیشتە ڕێککەوتنێك لەگەڵ میرە کوردییەکان لە ڕێگای (مەلا ئیدریسی بەدلیسی)[٢] بەگوێرەی ئەم ڕێککەوتننامەیە دەوڵەتی عوسمانی دانی نا بە سەربەخۆیی میرنشینە کوردییەکان، لە سەردەمەکانی دواتردا کوردستانی عوسمانی لە هەڕەشەی دەسەڵاتدارانی ئێران پارێزراوبوونە[٣].

بەڵام لە سەردەمانی دواتردا ئەم پەیوەندییە گۆڕانی بەسەر داهات پێشێلکاری ڕێککەوتنی کورد و عوسمانی کرا، ئەو ڕێکخستنە بەردەوام بوو تاکو نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم کە دەوڵەتی عوسمانی دەستیکرد بە سیاسەتی بە مەرکەزی کردنی دەسەڵات و لەناوبردنی هێز و دەسەڵاتی میرنشینە کوردییەکان وەکو میرنشینی سۆران ساڵی (١٨٣٦)، میرنشینی بادینان ساڵی (١٨٤٢)، میرنشینی بۆتان (١٨٤٧)، میرنشینی هەکاری ساڵی (١٨٤٨)،

---

(١) شەڕی چاڵدێران: ئەو شەڕە بوو عوسمانیەکان بە سەرکردایەتی سوڵتان سەلیمی یەکەم (١٥١٤_١٥٢٠) سەرکەوتنێکي گەورە بەدەست دەهێنێت بەسەر سەفەویەکان. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی شەڕی چاڵدێرانب ڕوانە: سعدی عثمان هروتی، کوردستان والامبراطوریة العثمانیة (١٥١٤_١٨٥١)، (دهوك- مطبعة خانی - ٢٠٠٨)، ص ص ٣٩_٤٢.

(٢) مەلا ئیدریسی بەدلیسی: زانا و شاعیر و مێژوونوسی لێهاتووی کورد، دوای مردنی سوڵتان بایەزیدی دووەم (١٤٨١_١٥١٢)، درێژە بە پەیوەندی سوڵتان سەلیمی یەکەم دەدات زۆر لێیەوە نزیکبوو، لە ساڵی (١٥١٥) لە ئەستەمبۆڵ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: قامووس ئەعلامی شەمسەدین سامی، کورد و کوردستان لە یەکەم ئەنسکلۆپیدیای تورکی، وەرگێڕان: ئەحمەد تاقانە، چاپی دووەم، (هەولێر- دەزگای ئاراس- ٢٠١٠)، ل ١١١.

(٣) سەعدی عوسمان هەروتی، چەند لایەنێکی مێژووی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان لە سەردەمی عوسمانیدا، (هەولێر- چاپخانەی حاجی هاشم- ٢٠١٣)، ل ٣٦.

میرنشینی بابان ساڵی (١٨٥١)[١].

لە دوای لەناوبردنی میرنشینە کوردیەکان، لە ڕێگای والی و فەرمانبەران و سوپای عوسمانی کوردستان بەڕێوەدەبرا، لەم رووەوە بۆشایی هێز لە ناوچەکە دروست بوو[٢]، ئیتر لێرەوە ڕۆڵی (شێخ و سەرۆك هۆزەکان) دەرکەوت لە ڕابەرایەتی و بزووتنەوە سیاسی و چەکدارییەکانی کورد، کە جووڵانەوەی چەکداری لە گەشەسەندن دابوو بە تایبەت لە لایەن هۆزە کوردییەکان[٣] کە هەندێك لە سەرچاوەکان دڵنیای ئەوە دەکەن کە سیاسەتی عوسمانییەکان بەرپرس بوو لە تێکدانی ئاسایشی ناوچەکە ئەمەش بە بەکارهێنانی سیاسەتی (پەرتکە و زاڵ بە)[٤].

لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (١٨٧٦-١٩٠٩)، هەوڵی دا سوود لە کورد وەربگرێت لە کۆکردنەوەیان لە (جامیعەی ئیسلامی) کە پیاوانی ئایینی کورد لە خۆی نزیك کردەوە، دامەزراندنی هێزێکی نانیزامی بەناوی (سوارەی حەمیدیە)[٥]، لە ساڵی (١٨٩٠) لە چەند هۆزێکی کوردی، بەڵام سەرەڕای ئەمەش سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید بەدەرنەبوو لە هەندێك ڕاپەڕین و چالاکی کوردی وەکو ڕاپەڕینی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری (١٨٣٠_١٨٨٣) لەساڵی (١٨٨٠)[٦].

هەروەها ئۆپۆزسیۆنی سیاسی کورد لە دەرەوە لە لایەن بەدرخانییەکان و دەرچوواندنی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی بەناوی (کوردستان) ساڵی (١٨٩٨) لە قاهیرە لە لایەن (میقداد

(١) دەربارەی لەناوبردنی میرنشینە کوردیەکان بڕوانە: سەعد بەشیر ئەسکەندەر، سەرهەڵدان و ڕووخانی سیستەمی میرنشینی لە کوردستان، وەرگێڕان: جەوهەر کرمانج، (سلێمانی- چاپخانەی داناز- ٢٠٠٤)، ل ل ٦٠_٧٥.

(٢) عەتا قەرەداغی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٣) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٤) سەعدی عوسمان هەروتی، چەند لایەنێکی ....، ل ٤٦.

(٥) سوارەی حەمیدیە: بریتی بوو لە یەکەیەکی سەربازی بە فەرمانی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لە ساڵی (١٨٩٠) لە چەند هۆزێکی کوردی پێکهێنرا تاوەکو ئەم هێزە نا نیزامییە لەکاتی شەڕ ببێتە پشتیوانی سوپای نیزامی بەتایبەت بەکارهێنانی ئەم یەکەیە بۆسەرکوتکردنی هەر شۆڕش و یاخیبوونێك. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، وەرگێڕان:کامەران جەمال بابان زادە، بەرگی یەکەم، (سلێمانی- چاپخانەی ڕێی نوێ- ٢٠١٠)، ل ل١٦٠_١٦٥.

(٦) دەربارەی شۆڕشەکەی شێخ عوبیدوڵڵای نەهری بڕوانە: جەلیلی جەلیل، ڕاپەڕینی کوردەکان ١٨٨٠، وەرگێڕان: کاوس قەفتان، (بەغداد-١٩٨٧)؛ دیڤید مکدول، المصدر السابق، ص ص ١٠٥- ١١٤.

مەدحەت بەدرخان) کە هەنگاوێکی گەورەی ڕۆشنبیری و هەستی نەتەوەیی کوردی دەورووژاند[١].

لەگەڵ دەرکەوتنی چەند بارودۆخێك لە دەوڵەتی عوسمانی ڕێگەخۆشکەر بوو تا لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەم کۆمەڵەی (ئیتیحاد و تەرەقی) لە ساڵی (١٨٨٩) دامەزرا، ئەم کۆمەڵەیە یەکەم پارتی سیاسی لە دەوڵەتی عوسمانی لە مایسی ساڵی(١٨٨٩)دا وەکو گروپێکی نهێنی لە ساڵۆنێك دامەزرا، بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە دەسەڵاتی ڕەهای سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم و بەدیهێنانی ئازادی و دادپەروەری و یەکسانی[٢]، بیرۆکەی دامەزراندنیشی دەگەڕێتەوە بۆ قوتابییەکی ئەلبانی بەناوی (ئیبراهیم تەمۆ)[٣].

بێگومان ئەویش بەیارمەتی سێ قوتابی قوتابخانەی پزیشکی سەربازی شاهانەی ئەستەمبۆڵ[٤]، ئەوانیش"عەبدوڵڵا جەودەت"[٥] و "ئیسحاق سك وتی"[٦] کە هەردووکیان بەڕەگەز کورد بوون، لەگەڵ "محەمەد ڕەشید چەرکەسی"[٧]، ئەم کۆمەڵەیە هەر لە سەردەمی سەردەمی سوڵتان عەبدولعەزیز (١٨٦١-١٨٧٦) وەك ڕێکخراوێکی ڕۆشنبیری دەرکەوت، بەڵام

---

(١) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٢) ابراهيم محمد العقيدى، الجيش العراقي والسياسة ١٩٤١ – ١٩٥٣، (بغداد – مكتبة النهضة العربية للطباعة والنشر والتوزيع – ٢٠١٧)، ص ٢٨.

(٣) ئیبراهیم تەمۆ (١٨٦٩_١٩٣٩): لەشاری (نوانی) ئەلبانیا لەدایکبووە، قوتابی قوتابخانەی پزیشکی سەربازی بووە، لە ئەستەمبۆڵ کۆچی دوایی دەکات. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: جاوان حسین، الكورد و دورهم في جمعية الاتحاد والترقي، (دمشق- دارالزمان- ٢٠١٢)، ص ٦٨.

(٤) أرنست أ.رامزور، تركية الفتاة و ثورة ١٩٠٨، ترجمة: صالح أحمد العلي، (بيروت- ١٩٦٠)، ص ص ٤٩_٥٠.

(٥) عەبدوڵڵا جەودەت (١٨٦٩_١٩٣٢): خەڵکی شاری (عەرەبگیر)ی مەلاتیایی لە کوردستانی تورکیا، لەبنەماڵەیەکی کوردی لە دایکبووە، ڕۆژنامەنووس و چالاکوانی بواری سیاسی بوو. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: ڕۆهات ئەلاکۆم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٣_١٠٤.

(٦) ئیسحاق سکووتی (١٨٦٨_١٩٠٢): سیاسەتمەدارو ڕۆشنبیری کورد خەڵکی دیاربەکرە، یەکێکەلە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ئیتیحادو تەرەقی، لە وڵاتی ئیتالیا کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ل ل ١٠٣_١٠٤.

(٧) محەمەد ڕەشید چەرکەسی: لە قەفقاز ساڵی (١٨٧٢) لەدایکبووە، یەکێکە لە دامەزرێنەرانی کۆمەڵەکە، ساڵی(١٨٩٥) دووردەخرێتەوە بۆ تەڕابلۆس تا ساڵی (١٩٠٨) پاشان دەگەڕێتەوە بۆ ئەستەمبۆڵ ڕۆڵێکی گەورە دەگێڕێت لەناو کۆمەڵەکە. بۆزانیاري زیاتر بڕوانە: جاوان حسين، المصدر السابق، ص٧٠.

لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، چوارچێوەیەکی سیاسی وەرگرت، لە سەرەتا بەناوی کۆمەڵەی (ئیتیحادی عوسمانی) بوو دواتر بۆ کۆمەڵەی "ئیتیحادوتەرەقی" گۆڕا(١).

کۆمەڵەکە لەسەر سیستەمی (کۆمەڵەی کاربۆناری)(٢) ئیتاڵی کاریان دەکرد، بیروباوەڕی کۆمەڵەکە تەشەنەی کرد بۆ هەموو قوتابخانە باڵاکانی دیکە، ئەو بەرە ڕکاربەریەی لەپاریس گیرسابوونەوە بە هاوکاری ماددی و مەعنەوی ناسیۆنالیستە فەڕەنسیەکان و جووڵەکەکانی دژ بە سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم ڕێکخراوێکی سیاسییان بەناوی (تورکە لاوەکان) دامەزراند(٣).

زۆربەی لایەنگرانی تورکە لاوەکان سەرسامی شارستانییەتی ئەوروپی و بنەماکانی شۆڕشی فەرەنسی، وەکو (ئازادی، دادپەروەری، یەکسانی)(٤)، لە سەرەتا کۆمەڵەکە بانگەشەیان بۆ هیچ نەتەوەیەك نەدەکرد(٥)، ئامانجی سەرەکیان گەڕانەوەی ژیانی دەستور و پەیڕەوکردنی سیستەمی لامەرکەزیەت لە وڵات دا تیایدا سەرجەم گەلانی عوسمانی لە ماف و ئەرکیان یەکسان بن، ساڵی (١٨٩٢) کۆمەڵەکە ئاشکرابوو ژمارەیەك لە ئەندامانی گیران(٦).

ساڵی (١٨٩٥) ناوی کۆمەڵەکە گۆڕا بۆ (کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی) کە زۆربەی کار و چالاکیەکانیان لەدەرەوە ئەنجام دەدا، (ئەحمەد ڕەزا) ڕابەرایەتی کۆمەڵەکەی گرتە ئەستۆ لە پاریس (ڕۆژنامەی مەشروتیەت)یان بڵاوکردەوە کە زمانحاڵی کۆمەڵەکەبوو بەنهێنی

(١) شكري محمود نديم، أحوال العراق في مرحله المشروطية الثانية (١٩٠٨_١٩١٨)، جامعة بغداد، اطروحة دكتوراه، مقدمة الى مجلس كلية الاداب/ جامعة بغداد، (بغداد- ١٩٨٥)، ص ص ٣٩_٤٠.

(٢) کۆمەڵەی کاربۆناری: یەکێکە لە کۆمەڵە شۆڕشگێڕە نهێنیەکانی ئیتالیا لەسەرەتای سەدەی ١٩ دامەزرا، ئامانجیان دژایەتی کردنی فەرمانڕەوای ستەمکار و هەوڵدان بۆگێڕانەوەی دەستور، خەباتیان کرد بۆ یەکێتی خاکی ئیتالیا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:فاضل حسين و كاظم هاشم نعمة، التاريخ الأوروبي الحديث ١٨١٥-١٩٣٩، (جامعة الموصل- دار الكتب للطباعة والنشر- ١٩٨٢)، ص ص ٩٦_٩٧.

(٣) تورکە لاوەکان: بەوکەس و ڕێکخراوانە دەگوترا کە لەڕیزەکانی ئۆپۆزسیۆن بوون لە دەرەوەی وڵات، ئامانجیان گەڕانەوەی دەستور و دژی دەسەڵاتێکی تاك ڕەوی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، دەوڵەتێکی نەتەوەی تورکی دروست بکەن و هەڵگری ئایدۆلۆژیای پان تۆرانیزم بوون. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: رفیق سابیر، ئیمپراتۆریای لم (دەربارەی ئیسلام، خێڵ و ناسیۆنالیزم)، (سوید- بڵاوکراوەکانی ڕابوون- ١٩٩٨)، ل ل ١٥٩_١٦٠.

(٤) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٠٨.

(٥) زنار سلۆپی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥.

(٦) خالد مەحموودکەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.

دەهێنرایە ناو وڵات[١].

کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی لە ساڵی (١٨٩٦) لەڤیەننا کۆنگرەیان بەست، کە گشت نەیارانی فەرمانڕەوایی سوڵتان بەشداربوون، بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە ڕژێمی فەرمانڕەوایی سوڵتان (عەبدولحەمیدی دووەم) بەمەش سوڵتان هەڵوێستی توندی بەرامبەریان هەبوو، لە بەربەست دروست کردن و پەرتەوازەکردنی ڕیزەکانی کۆمەڵەکە و هیچ یارمەتیەکیان نەدرێت لە لایەن وڵاتە ئەوروپییەکانەوە[٢].

ئەندامانی کۆمەڵەکە هەوڵیان دا سوپا بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان تاوەکو ناوی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی بێت وەکو ڕێکخراوێك بۆ یەکگرتنی هەردوو باڵی (سەربازی و مەدەنی) کە لە بازنەی یەکیەتیەکە کاریان دەکرد، ساڵی (١٨٩٦) جارێکی دیکە پیلانێك لە لایەن (تورکە لاوەکان) ڕێکخرا، بۆ ئەنجامدانی کودەتا بەسەر سوڵتان، بەڵام ئاشکرا بوو ژمارەیەکی زۆر لە لایەن پۆلیسی سوڵتان گیران و هەندێکیان هەڵهاتن بۆدەرەوە و هەندێکیان دوورخرانەوە[٣] .

لەوانە (عەبدوڵڵا جەودەت) بۆ تەڕابلۆس و (ئیسحاق سك وتی) بۆ ڕۆدس دوورخرانەوە، لەوێشەوە توانیان خۆیان بگەیەنە (جنێف)، بەیەکەوە لە ساڵی (١٨٩٧) (ڕۆژنامەی عوسمانلی) دەرکەن، داواکاریان لەسەر لاپەڕەی ڕۆژنامەکە بریتیی بوو لەڕێکخستنی شۆڕش دژی سیستەمی فەرمانڕەوایەتیەکەی سوڵتان، لە ساڵی (١٩٠٢) ڕۆژنامەکە لەدەرکردن دەوەستێت، بەڵام لە (ئەیلولی١٩٠٢) عەبدوڵڵا جەودەت، گۆڤاری (ئیجتیهاد)ی دەرکرد تا ساڵی (١٩٣٢) بەردەوام بوو لە دەرکردن لە جنێف و قاهیرە و ئەستەمبوڵ، گۆڤارەکە ئاڕاستەکرا بۆ چاکسازی و چاکردنی بارودۆخی دەوڵەتی عوسمانی دواتر بۆکارکردن بۆ دۆزی میللەتی کورد[٤]، بەڵام بە وەرگرتنی دوو پلەی سیاسی لە لایەن (عەبدوڵڵا جەودەت) وەکو

(١) أرنست أ. رامزور، المصدر السابق، ص ٨٥؛ جەعفەر عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢.

(٢) محەمەد سوهەیل تەقوش، عوسمانییەکان لە دامەزراندنی دەولەتەوە تا کودەتا بەسەر خەلافەتدا، وەرگێڕان: نەریمان خۆشناو و مستەفا سەید مینە، (هەولێر- چاپخانەي ڕۆژهەڵات- ٢٠٠٩)، ل ل ٦٠٠_٦٠٥.

(٣) علي محمد الصلابي، دەولەتی عوسمانی، وەرگێڕان: أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبیب الله، (بیروت- دارالمعرفة- ٢٠٠٧)، ل٦٠٠.

(٤) سروة أسعد صابر، كردستان من بداية الحرب العالمية الى نهاية مشكله الموصل (١٩١٤_١٩٢٦)، (اربيل- (اربيل- مطبعة وزارة التربية-٢٠٠١)، ص ٢٢؛ أحمد محمد أحمد، أكراد الدوله العثمانية "تاريخهم الاجتماعى والاقتصادي والسياسي(١٨٨٠– ١٩٢٣)"، (اربيل- مطبعة حجي هاشم- ٢٠٠٩)، ص ٢٣٧.

باڵیۆز لەڤیەننا و (ئیسحاق سکوتی) لەڕۆما بەفەرمانی سوڵتان (ڕۆژنامەی عوسمانلی) داخرا، بەمەش ڕۆڵیان لەپارتەکە نەما(١).

کۆنگرەی یەکەمی تورکە لاوەکان بە نهێنی لەپاریس لە ساڵی (١٩٠٢) بەناوی (کۆنگرەی ئازادی) بەسترا بە ئامادەبوونی هەر چوار لەدامەزرێنەرانی کۆمەڵەکە و ژمارەیەك لەکورد وەکو نوێنەری کورد بەشداربوون لەوانە (حیکمەت بابان، عەبدولڕەحمان بەدرخان، ئیسماعیل حەقی بابان)، ئامادەبووان (شازادە سەباحەدین)یان وەکو سەرۆکی کۆمەڵەکە دەست نیشانکرد و جەخت لەسەر دامەزراندنی حکومەتێکی دادپەروەر کرایەوە.

جارێکی تر سوڵتان ڕووبەڕووی هەوڵێکی تیرۆرکردن بوو لەسەر دەستی کەسێکی ئەرمەن لە ساڵی (١٩٠٥)، بەڵام سەرکەوتوو نەبوو، هەروەها شۆڕشێك لە ئەنادۆل بەرپابوو باری ئابووری و تەندروستی وڵات بەرەو خراپ بوون ڕۆیشت، بەرووبوومەکان نرخیان بەرزبووەوە، بەمەش بووە هۆی تووڕەیی لەنێو چینەکانی کۆمەڵگا و دواکەوتنی مووچەی سەربازەکان بەمەش نارەزایی و دەرچوون لەژێر حوکمی سوڵتانی لێدەکەوێتەوە(٢).

دوای ڕێکخستنی کۆمەڵێك لە ئەفسەرەکان یەکەمین شانەی کۆمەڵەکە بەناوی (کۆمەڵەی ئازادی عوسمانی) لە دیمەشق دامەزرا، لە (کانونی یەکەمی١٩٠٧) لە پاریس دووەمین کۆنگرەی تورکە لاوەکان بەڕێوەچوو، عەبدولڕەحمان بەدرخان، وەکو نوێنەری کورد بەشداری کرد کە عەبدوڵڵا جەودەت بانگێشت نەکرا، لە کۆنگرەکە بڕیاردرا بۆ ڕووخانی حکومەتی ناوەندی، لە ئەنجام دا کودەتای ساڵی (١٩٠٨) تورکە لاوەکانی لێکەوتەوە(٣).

کودەتای (١٩٠٨)ی تورکە لاوەکان کتوپڕ ڕووی نەدا، بەڵکو زادەی چەند هەوڵی دەیان ساڵ بە شێوەی خەباتی نهێنی درێژەی کێشا(٤)، سەرەتای ساڵی (١٩٠٨) لەبەر چەند هۆکارێك پڕۆژەی کودەتای سەربازییان بۆسەر سوڵتان (عەبدولحەمیدی دووەم) دواخست، بەهۆی نەبوونی هێزی تەواوی کۆمەڵەکە بۆ کەنارگیرکردنی سوڵتان، هەروەها گرتنەبەری سیاسەتی نەرمی سوڵتان لەگەڵیان، جگە لەمانەش ئیتیحادیەکان بوێری تەواویان نەبوو بۆ بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەکانیان دژی سوڵتان لەنێو سەربازەکاندا، چونکەسەربازەکان

(١) جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ٥١.

(٢) محەمەد سوهەیل تەقوش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢؛ جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص٥٠.

(٣) مەنسوور عبدالحكيم، مستەفاکەمال ئەتاتورك، وەرگێڕان: شەویار حەسەن، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١١)، ل ٨١.

(٤) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٣.

دۆستایەتیان بۆ سوڵتان دەربڕیبوو[(١)].

بۆیە ئیتیحادیەکان بڕیاریان دا لە (٢٣ی تەموزی ١٩٠٨)دا دەست بە جووڵانەوەکانیان بکەن، لە هەڵمەتێك دا چەند ئەفسەرێك لەوانە (نیازی بەگ و ئەنوەر بەگ) کە ئەندامانی کۆمەڵە بوون بەسوپاکانیانەوە لە مەکدۆنیا یاخی بوون[(٢)]، لە (٢٣ی تەموزی ١٩٠٨) کودەتاکەیان سەرکەوتوو بوو، ئەفسەرە تورکەکانی ئەندامی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی سوڵتانیان ناچارکرد جاڕی مەشروتیەت بدات هەر لە هەمان ڕۆژ (مەشروتیەتی دووەم) ڕاگەیەنرا و دووبارە کارکردن بە دەستوری ساڵی (١٨٧٦)[(٣)]، هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی نوێنەران بە ئازادی لە وڵات ئەنجام درا، لە (٢٤ی تەمووزی ١٩٠٨) ئەم هەواڵانە بڵاوبووەوە لە وڵات دا، بەتایبەت لە ئەستەمبۆڵ ئاهەنگ گێران و برایەتییان بە خۆیەوە بینی[(٤)].

هاونیشتمانیان دڵخۆش بوون، ئیتیحادیەکان بەڵێنی دەستەبەر کردنی ئازادی بێگوێدان بە ئایین و زمان، فەرماندە نیزامیەکانی تورك بەڵێنیان بە کورد دا کە دان بە مافی سەربەخۆییان دەنێن[(٥)]، ئەم گەشبینییە ماوەیەکی کورت بوو، پەرلەمان یەکەم دانیشتنی خۆی لە (١٧ی کانونی یەکەمی ١٩٠٨) بە ئامادەیی سوڵتان ئەنجام دا و گوتارێکی تەختی پاشایەتی دا، کەش و هەوایەکی نالەبار دانیشتنەکەی داپۆشیی بوو، چونکە ئیتیحادیەکان هەرەسیان هێنابوو لە ڕووبەڕووبوونەوەی مەترسیەکانی دەرەکی، بەتایبەت بولگاریا کە لە (١٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٠٨) سەربەخۆیی ڕاگەیاند، نەمسا و مەجەر لکاندنی هەریەك لە بۆسنە و هەرسکی ڕاگەیاند[(٦)].

---

(١) کۆمەڵێك نووسەر، عوسمانیەکان، وەرگێڕان: سەلام عەبدولکەریم، (سلێمانی- چاپخانەیگەنج-٢٠١٣)، ل ٢٨٢.

(٢) ئیریك جەی زۆجەر، مێژووی هاوچەرخی تورکیا، وەرگێڕان: یاسین سەردەشتی، (سلێمانی- چاپخانەی سیڤار-٢٠٠٩)، ل ١٥٦.

(٣) عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية الكوردية التحررية" دراسات و وثائق"، (اربيل- مطبعة وزارة التربية- ٢٠٠٤)، ص ١٨.

(٤) حەمید بۆز ئەرسلان، مێژووی تورکیای هاوچەرخ، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، (هەولێر- دەزگای ئاراس- ٢٠٠٩)، ل ٢٦؛ کۆمەڵەی خۆیبوون، قەتلوعامی کورد لە تورکیا، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان-٢٠٠٧)، ل ١٠.

(٥) مارتن ڤان برۆنسن، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٢.

(٦) محەمەد ڕەسوڵ هاوار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦٣.

سەرانی كۆمەڵەكە بڕیاریان دا بەرهەڵستییەكی چەكدارانە بۆ لابردنی سوڵتان ئەنجام بدەن، بۆیە لە ساڵۆنێك بە خێرا هێرشیان كردە سەر ئەستەمبوڵ لە (٢٤ی نیسانی ١٩٠٩) توانیان بارودۆخ كۆنترۆڵ بكەن و حوكمی كاتی ڕابگەینن، بۆیە شێخولئیسلام (محەمەد زیائەدین) ناچاركرا فتوای لابردنی سوڵتان بدات[١].

لە شوێنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، (محەمەد ڕەشاد)ی برای بەناوی سوڵتان محەمەدی پێنجەم (١٩٠٩-١٩١٨) هاتە سەر دەسەڵات[٢]، بەڵام دەسەڵاتی ڕاستەقینە بەدەست ئیتیحادیەكان بوو، واتە دوای كودەتای (١٣ی نیسانی١٩٠٩) توانیان جلەوی سیاسی و سەربازی بگرنە دەست، كەوتنە بڵاوكردنەوەی بیری تۆرانییەت و نەیانتوانی چارەسەری كێشەی نەتەوەیی لە وڵات دا بكەن، دەستیان كرد بەپەیڕەوكردنی سیاسەتی توندڕەوی و مەركەزیەت[٣].

دوا بە دوای جێگیربوونی دەسەڵاتی ئیتیحادیەكان گوشارێكی زۆرتووند خرایە سەر كورد بە سیاسەتی بە تورك كردن و خراپبوونی ڕەوشی ئابووری، بەمەش شەپۆلێكی ناڕەزایی لە لایەن كورد هاتە ئاراوە كە دەرئەنجامەكەی هۆكارێك بوو بۆ تێكچوونی پەیوەندیی نێوانیان[٤]، بۆ ئەم مەبەستەش سەرچاوەیەك ئاماژە بەوە دەكات كە سیاسەتی چەوسێنەری توركە لاوەكان پاش ساڵی ١٩٠٩ هەستی ناسیۆنالیستی كوردی بە خەبەر كردەوە و زەمینەی خۆشكرد بۆ داوا كردنی دەوڵەتێكی كوردی[٥]. كوردەكان كەوتنە چالاكی لە دژیان و دروشمی دروشمی (ئەم خاكە خاكی خۆمانە) و گەڕانەوەی حوكمی ئیسلامیان بەرزكردەوە، كوردەكان بەتووندترین شێوە ڕووبەڕووی ئیتیحادیەكان بوونەوە[٦]، لە ڕێگای ئەنجامدانی چەندین

---

(١) وەدیع جوەیدە، جووڵانەوەی نەتەوەی كورد و بنەما و پەرەسەندنی، وەرگێڕان: یاسین سەردەشتی، (سلێمانی- چاپخانەي سیما-٢٠٠٨)، ل ٢٢٨.

(٢) فؤاد صالح السيد، اعظم الاحداث المعاصرة ١٩٠٠– ٢٠١٤، (بيروت- مكتبه حسن العصرية-٢٠١٥)، ص ٣٣.

(٣) م.س. لازاریف، كێشەی كورد، وەرگێڕان: كاوس قەفتان، (بەغداد- چاپخانەی الجاحظ-١٩٨٩)، ل ٢٣٤.

(٤) عوسمان عەلی، چەندلێكۆڵینەوەیەك....، ل ١٩٩؛ عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٢.

(٥) ئەلبێرت عیسا، ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە بۆ عێراقی سەردەمی فاشیزم (وێنەیەك لە رابردوو كە نایەوێت راببورێت)، (سلێمانی – دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم – ٢٠٠٩)، ل ١٨٠.

(٦) م.س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی....، ل ل ٢٣٣-٢٣٤.

شۆڕش وەك شۆڕشی ئیبراهیم پاشای میللی (١٩٠٨) [1]، هەروەها شۆڕشی شێخ سەعید بەرزنجی (١٩٠٩) [2]، شۆڕشی شێخ عەبدولسەلام بارزانی (١٩٠٧-١٩١٤) و شۆڕشی مەلا سەلیم بەدلیسی (١٩١٣-١٩١٤) [3].

---

(١) برایمی کوڕی مەحموود بەگی کوڕی تیماوی، پەیوەندی بەهێزی بە سوڵتان (عەبدولحەمیدی دووەم) هەبووە، نازناوی (میری میرانی) بە ئیبراهیم بەخشیبوو، دوای کودەتای ئیتحادییەکان، شۆڕشی ڕاگەیاندو توانی دیرئەلزوور بخاتە ژێر کۆنترۆڵ، لە بەرایی هەندێك شەڕی دژ بە ئیتحادیەکان سەرکەوت بەتایبەت لە (وێرانشەهر)، بەڵام لەدواتر بەهۆی ناهاوسەنگی هێز و ناپاکی هەندێك لە هۆزە یەزیدیەکان لە چیای (عەزیزیە) لە ڕووبەڕووبوونەوەیەك دەکوژرێت. بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێنەوە بۆ: أحمد عثمان ابوبكر، اكراد الملي و ابراهيم باشا، (بغداد- مطبعة دارالجاحظ- ١٩٧٣)، ص ٣٨؛ جەلیلی جەلیل وئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی کورد لە سەردەمی نوێدا، وەرگێڕان: بەهائەدین مستەفا، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١٣)، ل ٨٣ ؛ محمد ئەمین زەکیبەگ، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨٢_١٨٣.

(٢) شێخ سەعید کوڕی کاك ئەحمەدی شێخ رێبەری تەریقەتی قادری، پەیوەندی پتەوی بە سوڵتان هەبوو، بە هۆی سیاسەتی تووند و مەرکەزیەت لەلایەن ئیتحادیەکان کەشێخ سەعید یان بە کۆسپ دەزانی لەبەردەم جێبەجێ کردنی سیاسەتەکەیان، شێخ شۆڕشی بەرپاکرد دژ بە ئیتحادیەکان، سلێمانی بوو بە مەڵبەندی بزاڤ دژ بە دەسەڵاتدارانی تورك، شێخ سەعید سەرکردایەتی جووڵانەوەکەی کرد، بۆهێور کردنەوەی ئەم بارودۆخە شێخ سەعید و بنەماڵەکەی دوورخرانەوە بۆ مووسڵ بەمەش لە پیلانێك شێخ سەعید و هاوەڵانی کوژران. عوسمان عەلی، چەندلێکۆلینەوەیەك ....، ل٢٣٤؛ عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٦. م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی قارەمان و دەولەتەکەی خوارووی کوردستان، بەرگی یەکەم، (لەندەن- چاپکراوی بلاك ڕۆژ-١٩٩٠)، ل ل ١٤٩_١٥٢.

(٣) ئەم شۆڕشە لەلایەن مەلا سەلیم ئەفەندی بەرپابوو کەیەکێکە لە بەهێزترین شۆڕشی کوردەکان، لە هۆکاری سەرەکی شۆڕشەکە بە دەست هێنانی سەربەخۆیی نەتەوەیی و خراپی دەسەڵاتی حوکمەت، خزمەتی سەربازی زۆرە ملێ تێکچوونی باری ئابووری، لە (تەمووزی ١٩١٣) شۆڕشگێران توانیان بەدلیس کۆنترۆڵ بکەن بەمەش ئیدارەی ئیتحادییکان کەوتە مەترسی ژمارەی ڕاپەڕیوان لە زیاد بوون دابوو، بەڵام شەڕ وپێکدادانی تووند و هێنانی هێزیکی زۆر لەلایەن تورك لە (نیسانی ١٩١٤)، شۆڕشەکە دامرکایەوە، مەلا سەلیم ڕووی کردە کۆنسۆلخانەی ڕووسیا لە بەدلیس کە ئامادەنەبوون بیدەنە دەست تورك بەڵام لە دەستپێکی جەنگی یەکەمی جیهانی هێرشیان کردە سەر کۆنسولخانە و مەلا سەلیم لەسێدارەدرا. بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێنەوە بۆ: سروە أسعد صابر، المصدر السابق، ص ٢٨. محمد ئەمین زەکی بەگ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

تەوەرەی دووەم:

«لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان بۆ سەر دەڤەری بارزان»

شێخ عەبدولسەلام، دوای کۆچی دوایی باوکی ڕابەرایەتی تەکیەی بارزانی گرتوتە دەست لە دەڤەری بادینان، کەوتە چالاکی سیاسی و بەرگری لە مافی کورد[١]دوای کودەتای (١٩٠٨) لەگەڵ چەند سەرکردە و شێخی ناوچەکە داواکارییان نارد بۆ ئەنجوومەنی نوێنەران لە ئەستەمبۆڵ کە جەخت لە زمان و خوێندنی کوردی و لایەنی ئابووری و چاککردنی ڕێگاوبان، ئەم داواکاریە چاکسازییە بە هەنگاوێکی یاخی بوون و مەترسی لێك درایەوە لە لایەن ئیتیحادییەکان بۆیە هەوڵیاندا سنوورێك بۆ دەسەڵاتی شێخ دابنێن، بەڵام شێخ عەبدولسەلام لە بەرامبەر هەڕەشەکانیان لە (تشرینی یەکەمی ١٩٠٩) شۆڕشی ڕاگەیاند[٢] .

خەباتی سیاسی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی بریتی بوو لە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو شاڵاوە سەربازییەی کە"فەریق محەمەد فازیل پاشا داغستانی" ئەفسەری سەربازی عوسمانی لە کۆتایی ١٩٠٩ و سەرەتای ١٩١٠ کردیە سەر بارزان، پاش ئەوەی ئیتیحادیەکان لە ئاکامی کودەتای ١٩٠٨دەسەڵاتیان گرتە دەست، داغستانی وەك والی مووسڵ دانرا[٣]، لە تەمووزی ١٩٠٩ والی مووسڵ بانگهێشتی شێخ عەبدولسەلامی کرد بۆ مووسل، بەڵام لە لایەن دۆستانی لە ئاکرێ و مووسڵ ئاگادارکرایەوە کە ئەم بانگهێشت کردنە ڕەت بکاتەوە و ڕوونەکاتە مووسڵ و ئاگاداری خۆی بێت[٤].

شێخ عەبدولسەلام بارزانی ئاگادارکردنەوەی دۆستانی بەهەند وەردەگرێت و بانگهێشتەکەی داغستانی ڕەت دەکاتەوە، دیارە هۆکاری ڕەتکردنەوەکەشی ئاشکرایە کە بەر لەو داواکارییە دەسەڵاتدارانی مووسڵ بەهاوکاری ئاغاکانی ناوچەکە لە بیرەکەپرە هەولی تیرۆرکردنیان بۆ دانابوو کە لە پێشوودا باسمان کردووە، بەڵام سەرکەوتوو نەبوون، بۆیە دوای ئەم ڕووداوە زۆر بە هوشیاریەوە مامەڵەی دەکرد، گەیشتە ئەو بڕوایەی کە بانگهێشتەکەی

---

(١) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٤.

(٢) م.س. لازاریف، کێشەی....، ل ٢٣٨.

(٣) فائق ئەبو زێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٢.

(٤) عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی: بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی لە بواری سیاسی و پێشمەرگایەتی، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٩)، ساڵی دووەم، (هەولێر- ١٩٩٨)، ل ١٢.

داغستانیش وەك هەوڵەکانی پێشوو، دوو مەبەستی هەیە یان دەستگیرکردنی یاخود تیرۆرکردنی، هەرچەندە لە داب و نەریتی تەکیەی بارزان و تاکی دەڤەرەکە وا باوبوو کە خۆڕادەستکردن کارێکی وا ئاسان نابێت، بەڵکو پەیوەستیان کردبوو بە کەرامەتی مرۆڤ کە پێویستە گیان و لاشەی بۆ تەرخان بکرێت[١].

دیارە دوای ڕەتکردنەوەی بانگهێشتەکە لە لایەن شێخ عەبدولسەلام بارزانی و نەچوونی بۆ مووسڵ داغستانی لە (ئاکرێ)وە ئاگاداری شێخی کردەوە ئەگەر گوێڕایەڵی فەرمانەکانی نەبێت و نەچێتە مووسڵ، ئەوا سوپایەك بەرەو بارزان دەنێرێ و تەکیەکەی وێران دەکات[٢].

وەڵامی شێخ بۆ هەڕەشەکەی (داغستانی) گوللەیەك بوو لە ناو نامەیەکی پێچراودا کە تێیایدا هاتبوو (**ژیان لای من هیچ بەهایەکی نییە و مەرگ نامترسێنێ لە ئێستاشەوە پەیوەندیم لەگەڵ تورکیادا دەبێتە شەڕو کوشتار، چیت دەوێ بیکە**)[٣]، دیارە ئەم وەلامدانەوەی شێخ لە ڕێگای ئەم نامەیە کاریگەری گەورەی لەسەر دەروونی داغستانی دروستکرد، لەوبارەیەوە "عەباس ئەلعزاوی" دەڵێت "**داغستانی پیاوێکی سەربازی و پیاوی شەڕ و لێدان وکوشتار بووە، نەك پیاوی نووسین و قەلەم**[٤]" ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستەیە کە شێخ عەبدولسەلام چۆن زیرەکانە توانیویەتی دەروونی بەرامبەرکەی بخوێنێتەوە کە ئەم کەسایەتیە تەنها بۆ جەنگ دەشێت نەوەك ئیدارەدانی ویلایەتێك .

دوا بە دوای وەڵامی شێخ عەبدولسەلام بارزانی هێرشی ئیتیحادیەکان بۆ سەر بارزان دەستیپێکرد، ناردنی هێز و لەشکرکێشی بلێسەی ئاگری شۆڕشی خۆشکرد، بێگومان ئەم شۆڕش و ڕاپەڕینەی تەکیەی بارزان وا پێناسە دەکرێت و دەناسرێت کە یەکەمین ڕووداوە توانی پەردە ڕابماڵێت لەسەر شۆڤینییەتی فەرمانڕەوایەتی ئیتحاد و تەرەقی، بەوەی کە هەموو بەڵێنەکانیان مایەپووچ بوون بەرامبەر بە میلەتانی عوسمانی[٥].

سەبارەت بەرەوت و پەرەسەندنەکانی جەنگ، نەخشەی شێخ عەبدولسەلام لەڕووی سەربازییەوە تەواو بەرگریکردن بوو، بە شێوەیەك خۆ قایمکردن لەچیای پیرس و ڕێگا و بانەکان بە مەبەستی ڕێگاگرتن لە پێشڕەوییەکانی سوپای عوسمانی، کە لە (ئاکرێ)وە ڕوویان

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥.

(٢) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل١٤٢.

(٣) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص٢٢؛ عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية.....، ص ٢٥.

(٤) عباس العزاوي، تاريخ العراق بين احتلالين، (بغداد- ١٩٥٦)، ص ١٨١.

(٥) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٢٠-٢١.

کردبووە دینارتە، تۆپە ئاگرینەکانیان لەوێ دامەزراند و سوپای پیادەش بەرەو چیای پیرس پێشڕەویان کرد، بەڵام لێهاتوویی سەرکردە سەربازییەکانی تەکیەی بارزان لەسەرووی هەموویانەوە "فەقێ عەبدولڕەحمان" توانرا شکست بە سوپای عوسمانی بهێندرێت و ناچاریان بکەن بە پاشەکشە بە ئاڕاستەی دینارتە[١].

هێزەکانی شێخ لەچیای پیرس و دەروازەکانی بەسەر سوپای عوسمانیدا سەرکەوتن، زیانی گیانی جەنگاوەرانی تەکیەی بارزان بریتی بوو لە کوژرانی دوو جەنگاوەر بە ناوەکانی "سارم و مامل" لەگەڵ برینداربوونی ساڵح بێرسیاڤی برای ئەحمەد ئاغای بێرسیاڤی، بەڵام لەڕیزی عوسمانییەکان ژمارەیەك دیل و کوژراویان لەدوا بەجێما لەگەڵ بڕێك چەك و تەقەمەنی، سەرەڕای ئەو بارودۆخەش شێخ عەبدولسەلام بۆ دەربڕینی نیازپاکی دیلەکانی ئازاد کرد، هەروەها چەکە دەست بەسەرداگیراوەکانی بەسەر جەنگاوەرەکاندا دابەش کرد[٢].

ئەم شکستەی داغستانی لەڕووی سەربازییەوە بەرامبەر بە تەکیەی بارزان گورزێکی کوشندە بوو لە ناو و ناوبانگی داغستانی، بۆیە ناوبراو هەموو دەستپێشخەریەکی ئاشتی ڕەت کردەوە، دەستی کرد بە دووبارە ڕێکخستنەوەی هێزەکەی کە سێ مانگی خایاند، بە مەبەستی هێرشکردنە سەر بارزان، بۆ ئەم مەبەستەش تاکتیکێکی نوێی سەربازی پەیڕەو کرد کە بریتی بوو لەفرەوانکردنی بەرەکانی جەنگ، بە تایبەت لەبەری ڕۆژهەڵاتی چیای پیرس[٣].

جگە لەمەش گوشاری فەرمی خستە سەر هۆزەکان بۆ بەشداریکردن دژ بە تەکیەی بارزان، بە پێچەوانەوە هەر هۆزێك بەشداری نەکات بەهاریکار و پشتیوانی شێخ عەبدولسەلام هەژمار دەکرێت[٤]، ئەمەش وایکرد لەکاتی لەشکرکێشی ئیتیحادیەکان هیچ سەرۆك هۆزێکی ناوچەکە بەرەنگاری سوپای عوسمانی نەبێتەوە، بەڵکو هەموو قورسایی شەڕەکە کەوتە سەر شانی تەکیەی بارزان[٥]، لەوبارەیەوە "کاوس قەفتان" بۆچوونێکی جیاواز دەخاتەڕوو، پێی وایە **سەرەڕای گوشاری ئیتحادیەکان بۆ سەر هۆزە کوردییەکان، بەڵام هەندێك سەرۆك هۆز بەتایبەت ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە ئارەزوومەندانە پاڵپشتی**

---

(١) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٣.

(٢) پێ رەش: المصدر السابق، ص ص ١٠٢-١٠٣.

(٣) زبیر بلال اسماعیل: المصدر السابق، ص ٤١.

(٤) پێ رەش: المصدر السابق، ص ١٠٣.

(٥) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

حكومەت بوون، بەهیوای گەڕانەوەی هێز و دەسەڵاتیان بۆ ناوچەكە و پەیڕەوكردنی سیستەمی پێشوتریان[١].

پاش ئەوەی شێخ عەبدولسەلام بە ڕاوێژكردن لەگەڵ سەركردە سەربازییەكانی گەیشتنە ئەو بڕوایەی كە نا هەوسەنگی لە تەرازووی هێزدا هەیە، هەروەها نەخشەی حكومەتی عوسمانی بۆ داگیركردنی سەرتاپای ناوچەكە ئاكامەكەی كاولكاری و مەرگەساتی پتر دەبێت، بۆیە لەسەر ئەوە ڕێككەوتن كە ڕووبەڕووی سوپای عوسمانی نەبنەوە و بەرگری نەكەن[٢].

دیارە سوپای ئیتحادیەكان لە پەلاماری دووەمدا توانیان دەست بگرن بەسەر دەڤەری بارزان، دوای ئەوەی شێخ و هاوەڵەكانی لە ناوچەكە دووركەوتنەوە و ڕوویان كردە چیاكانی هەكاری بە مەبەستی خۆ وونكردن[٣]، هەرچەندە شێخ عەبدولسەلام سەرەتا پەنای بردە بەر چیای "هیرێ" لە نزیك بارزان و چەندین مانگ لە شوێن گۆڕكێكرندا ژیانی بەسەر برد، چونكە لەدڵنیایدا نەبوو[٤]، پاشان ڕوودەكاتە لای "بنیامین مار شەمعون[٥]" لە ناوچەی "تیاری" لە دەڤەری جۆلەمێرگ[٦]، كە ئەویش بەوپەری ڕێزەوە مامەڵەی لەگەڵ شێخ كردو پەناگەی بۆ ڕێكخست[٧].

دەسەڵاتدارانی عوسمانی بە تەواوەتی دەركیان بەمەترسییەكانی شێخ عەبدولسلام بارزانی كردبوو[٨]، بۆیە لە هەموو لایەك هەوڵی كۆكردنەوەی زانیاریان دەدا لەسەر شێخ،

---

(١) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢١.

(٢) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٤٤-١٤٥.

(٣) جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص٧٠.

(٤) خالد مەحموودكەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٩٨-٢٩٩.

(٥) بنیامین مار شەمعون ڕابەری باڵای دونیای و ئاینی كەمینەیی ئاسووری بوو، لەچوارچێوەی تێكۆشانەكانیدا بۆ دەستەبەركردنی مافەكانی ئاسووری لەهەرێمی ئازەربایجانی ئێراندا، لەكۆتایی جەنگی جیهانی یەكەم لە ئازاری ساڵی ١٩١٨ ئینگلیزەكان هانیاندا لەگەڵ سمكۆی شكاك هاریكاری بكات، پاش ئەوەی هەردوو كەسایەتی بڕیاریاندا لە كۆنە شاری نزیك سەلماس كۆببنەوە بەمەبەستی گۆڕینەوەی بیروڕا لەمەر پرسی هاریكاری نێوان كورد و ئاسووری دژ بەئێرانییەكان، بەڵام لەناو كۆبوونەوەكەدا سمكۆی شكاك هەڵدەستێت بەكوشتنی مارشەمعون، پێدەچێت جیاوازی بیروڕاكانی نێوانیان هۆكارێك بێت بۆڕوودانی ئەم كارە.

(٦) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣١.

(٧) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٨) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢١.

تەنانـەت دوای ئەوەی زانیـاری دەگاتـە والـی وان کـە شـێخ عەبدولسـەلام لـە لایـەن "مـار شەمعون" داڵدەدراوە، بڕیار دەدات بە ناردنی هێزێك بە مەبەستی دەستگیرکردنی، بەڵام کـە سەرکردەی ئەم هێزە لەسەر ڕاسپاردەی والـی وان ڕوو دەکەنـە دیوەخـانی مارشـەمعون، کـە ئەوکات شێخ عەبدولسەلام لەوێ بوونی دەبێت، بـەڵام نـاسراو نابێـت لـە لایـەن سـەرکردەی هێزە ڕەوانکراوەکە، مارشەمعون بەئینجیل سوێند دەخوات کە تۆ چەند شێخ دەبینـی منـیش وەك تۆ دەیبینم[1].

دیـارە نوانـدنی ئـەم ڕەفتـارەی "مارشـەمعون" بـووە هۆکارێـك بۆڕزگـارکردنی شـێخ عەبدولسەلام، بۆیە "مەسعود بارزانی" لە بەرامبەر ئەو هەڵوێستەی ناوبراو دەڵێـت "**ئێمـەی بارزانی منەتباری ئەم هەڵوێستە پڕ لە شانازییەی مارشەمعونین**[2]".

بارودۆخی شێخ و شوێنکەوتووانی تـا دەهـات ئـاڵۆز و سـەخت دەبـوو، بەتایبـەت پـاش ئەوەی داغسـتانی نـەفی عـامی بـۆ بارزانییـەکان ڕاگەیانـد و دەسـتی کـرد بەسـوتاندن و وێرانکردنی دێهاتی دەڤەرەکە[3]، بـە شـێوەیەك دەسـەڵاتداران بـە دوای شـێخ عەبدولسـلامی دووەم دەگەڕان، هیچ شێوازێك نەما گوندییەکانی پێ ئـازارو ئەشـکەنجە نـەدەن، بـۆ ئەوەی ناچاریان بکەن زانیاری لەبارەی هەڵسوکەوت و گەڕان و سووڕانیان بدەن، لەهـەر گوندێکـدا پیاوێکی شێخ لە لایـەن حکومـەتەوە دەسـتگیر بکرایـە ئەوە ئـەو گونـدە خـاپوور دەکـرێ و زۆریش لە ڕۆڵەکانیان دەخرایە زیندان[4].

لـەم نێوەندەشـدا ژن و منـداڵیش لـەو ڕەشـبگیریە بـەدەر نـەبوون، تەنانـەت "مسـتەفا بارزانی" برا بچووکی شێخ کە تەمەنی لەدەورووبەری سێ ساڵاندا بوو لەگەڵ دایکـی کەوتنـە بەر ئەو هەڵمەتە و لە مووسڵ زیندانی کران بۆ ماوەی سێ ساڵ[5].

داغستانی بەمەش نەوەستا، بـەڵکو دەسـتیکرد بـە پـەیڕەوکردنی سیاسـەتێکی دیکـە کـە بریتـی بـوو لـە ڕاسـپاردنی ئەفسـەرانی کـورد لـە سـوپای عوسـمانی بـە ڕاوەدوونـان و

---

(١) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٦.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٣) هاشم شێروانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣١.

(٤) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٦.

(٥) حامید گەوهەری، سەرچاوەی پێشوو، ل١٧؛ احمد عثمان ابوبکر، الاثار....، ص ١٣٣؛

Iraq a then and now: A Guide of the country and its people، Geoff hann، Karen dabrowska، (london – ٢٠٠٨)، p.١٥٣.

دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی، یەکێك لەو ئەفسەرانە بەناوی "جەمیل عەلی ئەفەندی ڕەسووڵ ئاغا برای ئیسماعیل حەقی شاوێس" کە فەرمانە سەربازییەکەی جێبەجێ نەکرد، بۆیە لە کارەکەی دوورخرایەوە و لە ئەستانە نیشتەجێ بوو، هەرچەندە ئیتیحادییەکان فەرمانی لە سێدارەدانیان بۆ دەرکرد، بەڵام بەهۆی هەڵگیرساندنی جەنگی جیهانی یەکەم، بڕیارەکە جێبەجێ نەبوو[١].

دوا بە دوای ئەم ڕووداوە ژمارەیەکی زۆر لە چەکدار لە شوێنە دوورە پەرەکاندا خۆیان حەشاردابوو، چاوەڕوانی فەرمان بوون، پاشان شێخ عەبدولسەلام گەڕایەوە ناوچەی بارزان و پیاوەکانی لە دەوری خۆی کۆ کردەوە لە وڵاتی ژێری کە کەوتۆتە پشتی چیای شیرین لە باکووری گوندی بارزان لەوێوە پەلامارێکی توند و کتوپڕیان کردە سەر ئەو هێزە تورکەی کە لە ناوچەکەدا دەواریان هەڵدابوو توانیان سەرجەم ناوچەکە پاك بکەنەوە[٢].

هەر لەوبارەیەوە ڕۆژنامەی "صدی بابل" لە ٣١ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٠٩ بە ڕوونی تیشك دەخاتە سەر بارودۆخی دەڤەری بارزان بەگشتی و شێخ و جەنگاوەرەکانی بە شێوەیەکی تایبەت لە دوای پەلاماردانی دووەمی داغستانی و دەنووسێت "**ئەوان لەکاتی ئێستادا لەچیاکان خۆیان قایم کردووە، بەتایبەت لەم وەرزەی زستاندا شێخی بارزان لە پەناگەکەی خۆی هاتۆتەدەر و پیاوەکانی لە دەوری خۆی کۆ کردەوە بە مەبەستی تۆڵەسەندنەوە لە حکومەت و ئەوانەی دەستیان هەبووە لە بەدیل گرتنی پیاوان و خێزانەکەنیان لە مووسڵ، هەروەها بە توندی و لافاو ئاسا پەلاماری ئەو سەربازانەیان داوە کە کەوتوونەتە لای ئاکرێ، سەرەڕای ئەوەی کە ئەو سەربازانە چەك و تفاقیان هەبووە، بەڵام شەڕێکی سەختی لەگەڵ کردوون و تێکیانی شکاندوون**[٣].

پاش ئەم ڕووداوە "سەفوەت بەگ" کە یەکێك بووە لە ئەفسەرەکانی داغستانی، بەبێ ئاگاداری سەرکردەکەی نامەیەك ئاڕاستەی "ئەستانە" دەکات و ڕاوبۆچوونی خۆی لەمەڕ کێشەی بارزان دەخاتەڕوو، کە تێیدا جەخت دەکاتەوە لەوەی کە پێویستە شێخی بارزان ببەخشرێت و ڕێگای پێ بدرێت بگەڕێتەوە بارەگاکەی لە بارزان، بە مەبەستی گوێڕایەڵ بوون بۆ دەسەڵات، بێگومان ئەنجامدانی ئەم کارە لە بەرژەوەندی دەستوور و ڕێگایەکە بۆ

---

(١) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٧٦-٧٨.

(٢) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١.

(٣) ابراهیم خلیل احمد، ولایة الموصل دراسة في تطورها السیاسی ١٩٠٨-١٩٢٢، رسالە ماجستیر، قدمت لکلیة الاداب، (جامعة بغداد- ١٩٧٥)، ص ٩٠.

سەرکەوتنی[(۱)].

ناردنی ئەو نامەیە لە لایەن "سەفوەت بەگ" بووە مایەی ناڕەزایەتی تووندی داغستانی، بۆیە ناوبراو وەك کاردانەوەیەك بەرامبەر "سەفوەت بەگ" ڕاپۆرتێك ئاڕاستەی دەسەڵاتدارانی ئەستانە دەکات و تێیدا ناوبراو تۆمەتبار دەکات بە وەرگرتنی بەرتیل لە شێخ عەبدولسەلام بارزانی، هەر ئەمەش وایکرد لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانییەوە سەفوەت بەگ بانگهێشتی ئەستانە بکرێت، بەڵام بەر لە ڕۆیشتنی بە نامەیەك ئاگاداری شێخ دەکاتەوە **کە لە شوێنی خۆی ئارامبگرێت، لەکاتێکیشدا داغستانی هەوڵەکانی چڕبکاتەوە بۆ هێرشکردن ئەوە هیچ پاساوێك نامێنێت تەنها بەرگریکردن نەبێت**[(۲)]**، منیش لەلای خۆمەوە لە ئەستانە دەسەڵاتداران تێدەگەیەنم کە بەرپرسی ڕاستەقینە لەوکارە خودی داغستانییە**[(۳)].

لە لایەکی دیکەوە دەرکەوتنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و خەباتە چەکدارییەکانی لە گوندی بابسیڤا مەترسیەکی گەورە بوو لەسەر خودی داغستانی، بۆیە لە ساڵی ۱۹۰۹ بڕیاریدا هێرش بکاتە سەر بارەگای شێخ لەو ناوچەیە، بەیاوەری (٤۰۰) سەرباز لە ڕەگەزی داغستانی و کۆمەڵێك لە چەکدارە هۆزە کوردیەکانی وەك "سورچی و گۆران و زێبار و هەرکی" کە ئامانجی سەرەکی چیای شیرن بوو، لەوێشەوە بۆ لوتکەی "سەری بازێ" کە بە تەواوی دەڕوانێتە سەر سەرجەم گوندەکانی ناوچەکە و بەتایبەت گوندی "بابسیڤا" کە بارەگای شێخی تێیدا بوو[(٤)].

بەر لە ئەنجامدانی لەشکرکێشیەکە داغستانی ڕوودەکاتە چەکدارە هۆزە کوردییەکان و دەڵێت "**ئێوە وەك تورك نین کە ویژدانیان نییە، باوەڕیان بەچوار لیرە دەفرۆشن، ئێوە پیاوە ئازاکانی هۆزەکانن، هێرش بکەنە سەر ئەم شێخە (شێخ عەبدولسەلام بارزانی) و بیکوژن و خۆی و شوێنکەوتووانی لەناوبەرن**[(٥)]".

شێخ دوای ئاگاداربوونی لە جموجۆڵە سەربازییەکانی داغستانی زۆر هوشیارانە پلانی جەنگی داڕشت، ئەویش پشت بەستن بوو بە هەڵکەوتەی جوگرافیای ناوچەکە، کە

(۱) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص ٤٢.

(۲) ف. نيكيتين، العائله البارزانية، ترجمة: كاوس قفطان، مجله شمس كردستان، العدد (٥)، السنة الثانية، (بغداد- ۱۹۷۳)، ص ۲۰.

(۳) خالد مەحموودکەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ۳۰۳.

(٤) پێ رەش، المصدر السابق، ص ۱۱۰.

(٥) ف. نيكيتين، المصدر السابق، ص ۲۰.

گەرووپەکی تەنگ دەکەوێتە نێوان بارزان و بابسیڤا جەنگاوەرەکانی لە هەردوو بەری گەروەکە جێگیر کرد وەك دانانی بۆسەیەك بۆ سەربازانی داغستانی، لە هەمان کاتیشدا دەستیکرد بەبەرزکردنەوەی ورەی جەنگاوەرەکانی و پێیانی ڕاگەیاند کە ئێمە لەناو وەرزی زستانداین و ناتوانین ڕوو بکەینە شاخەکان، پێویستە بەرەنگاری بارودۆخەکە ببینەوە و بە کەرامەتەوە بمرین[١].

شیاوی باسکردنە ئەم جەنگە لە مێژووی نوێی کورد لە کوردستانی باشوور بە جەنگی "سەری باز"[٢]ناسراوە، لەم بارەیەوە خاوەن سەرچاوەی "مهد البشریە" دەڵێت **"لەم جەنگەدا ئەو سەربازانەی کە لە دەوروبەری مووسڵ بوون هەموویان بۆ شەڕ نێردران، کە پێکدەهات لە حەوت فەوجی نیزامی سێ فەوج بەرەو ئەو بۆسەیە ڕۆیشتن کە بۆیان دانرابوو، هەموویان بەچەك و کەلوپەل و تۆپەکانیان خۆیان ڕادەستکرد، ترسێکی گەورە کەوتە نێو خەڵکی مووسڵ، کە ترسی ئەوەیان هەبوو شارەکەیان لە دەست بچێت"**[٣].

دەرەنجامەکانی جەنگی "سەری باز" ئەگەر نەبوو بێتە فاکتەرێکی بنەرەتی بۆ ئەوەی بەرپرسانی عوسمانی هەڵوێستی خۆیان بەرامبەر شێخی تەکیەی بارزان بگۆڕن، ئەوە بێگومان کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر ئەوەی کە داواکارانی ڕێگەچارەی ئاشتی هان بدات لەسەر ڕای خۆیان سوور بن، هەر بۆ ئەم مەبەستەش حکومەتی عوسمانی"سەفوەت بەگ"ی ڕاسپارد ئەرکی چاوپێکەوتن و دانوستان لەگەڵ شێخ عەبدولسەلام بارزانی بگرێتە ئەستۆ[٤].

بێگومان پەیڕەوکردنی سیاسەتی توندی ئیتیحادیەکان دژ بەگەلانی ژێر دەسەڵاتیان، هاوکات بوو لەگەڵ شکستخواردنیان لە ساڵی ١٩١١ بەرامبەر بەئیتالییەکان و بەناچاری هێزەکانیان لەئەفریقیا کێشاوە[٥]، ئەمەش بووە هۆی زیادبوونی بەرهەڵستی لە پەرلەمان و پەرەسەندنی ململانێ لەنێوان ئیتیحادی و ئیتلافییەکان، بۆیە ئیتیحادیەکان لە ڕێگای فەرمانی سوڵتانییەوە بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی ئەنجوومەنی نوێنەرانیاندا لە ١٨ی کانوونی

---

(١) زبير بلال اسماعيل: المصدر السابق، ص ٤٣.

(٢) سەبارەت بەرەوت و پەرەسەندنەکانی جەنگی "سەری باز "بگەڕێتەوەبۆ: پێ رەش، المصدر السابق، ص ص ١١٠ - ١١٣.

(٣) دبليو. أي. ويگرام، ادگار. تي. أي. ويگرام، المصدر السابق، ص ص ١٢٢-١٢٣.

(٤) پێ رەش، المصدر السابق، ص ١١٨.

(٥) فؤاد صالح السيد، المصدر السابق، ص ٣٤.

دووەمــی ســاڵی ١٩١٢، بـۆ ئەوەی هــەڵبژاردنی نـوێ ئـەنجام بـدەن، کـە ئاکامەکـەی بـە سەرکەوتنی ئیتیحادیەکان تـەواو بـوو، توانیـان زۆرینـەی کورسـیەکانی پەرلـەمان بـۆ خۆیـان دەستەبەر بکەن[١].

هەرچەنـدە ئـەم کـارەی ئیتیحادییـەکان لـە مێـژووی تورکیـا بـە کودەتـای دووەمـی ئیتیحادیەکان دادەنرێـت، کـە بەهـەموو شـێوەیەك لـە هەوڵـدابوون کـە پارتی"حورییـەت و ئیتیلاف" سەرکوت بکەن[٢]، بەڵام دامەزرانـدنی کۆمەڵـەی سـەربازی لـە ئایـاری سـاڵی ١٩١٢ بەناوی"ئەفسەرانی ڕزگارکەر" کە زۆربەیان ئەلبانی بوون، ناڕەزایەتی و یـاخی بـوونی خۆیـان لەڕوم ئیلی ڕاگەیاند و پێیان وابوو ئەم حکومەتە و پەرلەمانە نوێیەی ئیتیحادییەکان شـەرعی نییـە و دەبێـت هـەڵبژاردنی ئـازاد ئـەنجام بـدرێت و حکومەتەکـەی "مـەحموود شـەوکەت پاشـا[٣]" هەڵبوەشـێندرێتەوە، ئـەویش لـە ڕێککـەوتی ٢١ی تـەمووزی سـاڵی ١٩١٢ بـەدەم داواکارییەکانیان هات[٤].

پارتی "حورییەت و ئیتیلاف" لە ئەستانە دەسەڵاتیان کەوتـە دەسـت و ئیتیحادییـەکانیان لــە دەســەڵات دوورخســتەوە، پــارتی نــاوبراو بــە پێچەوانــەی ئیتحــاد و تــەرەقی خۆیــان دوورخستەوە لە نانەوەی بارگرژی لە نێوان گەلانی نێو مەملەکـەت و بـە ژیـری و لێـزانییەوە کاریان دەکرد بۆ هێنانەکایەی تەبایی لە شوێنی ڕق و کینە و لێك دوورکەوتنەوە[٥].

بێگومان پەیرەو کردنی ئەم جۆرە سیاسـەتەی ئیتیحادییـەکان کاریگـەری هـەبوو لەسـەر

---

(١) **Bernard Lewis, The Emergence of modern turkey, (London-١٩٦١), P. ٢١٨.**

(٢) عوسمان عەلی، بزاڤی شێخ....، ل ٤٣.

(٣) مەحموود شەوکەت پاشاکوڕی سلێمان فائق بەگ کوڕی حاجی تالیب، لەساڵی ١٨٥٦ لەبەغدا لـەدایك بووە، لەوێش خوێندوویەتی، پاشان پەیوەندی دەکات بەکۆلێژی سـەربازی لـە ئیسـتانبۆل بەپلـەی نـەقیب "یوزباشی" دەردەچێت، لەساڵی ١٨٨٢ وەك مامۆسـتایەك کـاری کـردووە لەقوتابخانـەی ئـەرکانی سـەربازی لەئیستانبۆل و سەردانی فەرەنسا و ئەڵمانیای کردووە، لەساڵی ١٩٠٥ بووەتە والی کۆسۆڤۆ، لەکودەتای ١٩٠٨ لەسلانیك بەرەو ئیستانبۆل هات و سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمی ناچار کـرد واز لەدەسـەلات بهێنێـت، لەساڵی ١٩١٠ لەلایـەن ئیتیحادییـەکان کراوەتـە وەزیـری جـەنگ لەحکومەتەکـەی محەمـەد کامیـل پاشـا قەبرسلی، لەکودەتای دووەمی ئیتیحادیەکان بەسەرپارتی حوریەت و ئیتلاف لە٢٢ی کانونی دووەمـی ١٩١٣ کراوەتە سەدری ئەعزەم "سەرۆك وەزیـران"، بـەڵام لـە ١٣ی حـوزەیرانی هـەمان سـاڵ لەئێسـتانبۆل تـیرۆر دەکرێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: **www.marefa.org/index.php/** محمود شوکت باشا

(٤) **Bernard Lewis, Op. Cit, P. ٢١٨.**

(٥) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢.

کۆتـایی هێنـان بەحکومـەت و دەسـەڵاتیان و هاتنـە سـەر دەسـەڵاتی پارتی"حورییـەت و ئیتیلاف"، لەم حکومەتە نوێیەش "نازم پاشا" دەبێتە وەزیری جەنگ و سەفوەت بەگیش دوای خانەنشین بوونی لەپۆستی سەربازی دەبێتە پارێزگاری ئەستانە[١].

"نازم پاشا" بەر لەوەی کە لە لایەن پارتی "حورییـەت و ئیتـیلاف" بانگهێشـت بکـرێتەوە ئەستانە بە مەبەستی پێ سپاردنی وەزارەتی جەنگ، والی بەغدا بوو زۆر زیرەکانـە مامەڵـەی کرد و وای بینی کە بەرژەوەندییەکان وا دەخوازێت پـەردە لـەسـەر هـەموو ئـەو تۆمەتانـەی درابوونە پاڵ شێخی بارزان لابەرێت و فەرمانی لێبووردن بۆ شێخ و لایەنگرەکانی دەرکرد[٢].

لە لایەکی دیکەوە "ئەسعەد پاشای دەروزی" فەرماندەی فەیلەقی دوانزە و والی مووسڵ بەوەکالەت داوا لە "باب العالی" دەکات کە مەداڵیاییەکی مەجیدی لەجۆری سێیەم بـە شـێخ عەبدولسەلامی دووەم ببەخشرێت وەك پێزانینێك بۆ هاورێیەتی و دڵسۆزی[٣].

دوا بـە دوای گـۆڕانی هەڵوێسـتی عوسـمانییەکان لـە سـەردەمی کابینـەی حکومـەتی "حورییەت و ئیتیلاف" بەرامبەر بە شێخی تەکیـەی بـارزان، ڕێگـای خۆشـکرد بـۆ لێـك نزیـك بوونەوە و ئەنجامدانی دانوستان لەنێوان هـەردوولا، بـۆ ئـەم مەبەسـتەش (سـەفوەت بـەگ) وەك سەرۆکی شاندی عوسمانی ڕاسپێردرا بۆ ئەنجامدانی ئـەو کـارە، نـاوبراو لـە مووسـڵ بـە ڕێککەوت بەرەو بارزان، لە هاوینەهەواری "تاتویك" لە ناوەندی چیـای شـیرین کۆبـوونەوەی ئەنجامدا لەگەڵ شێخی بـارزان و ڕایگەیانـد کـە زەرەر و زیـانێکی گـەورە بـەئێوە گەیشـتووە لەسەر دەستی ئیتیحادیەکان، بۆیە هاتووم ئەم هەڵەیە ڕاست بکەمەوە[٤].

لە ئاکامی وتوێژەکانی هەردوولا، بەتایبەت پاش ئاڵوگۆڕکردنی بۆچوونەکان لەسەر چەند خاڵێك ڕێککەوتن لەوانە، هەموو هەوادار و ئەندامانی بنەماڵەی شێخ کە بەدیل گیراون ئازاد بکرێن[٥]، هەروەها قەرەبووکردنەوەی خەڵکی بارزان کە زیانێکی زۆریان پێگەیشـت بـوو لـە ئەنجامی جەنگەکان و ئاواکردنی قوتابخانە و نەخۆشخانە و دامەزراندنی بنکەیـەکی ئیـداری و بنکەی پۆلیس لە دەڤەرەکە، لەگەڵ ڕادەستکردنەوەی هەموو ئەو کەلوپەلە سـەربازییانەی

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، لەژێرئاڵای کوردسـتاندا ژیـان و ڕێبـازی مەلامسـتەفا بـارزانی، (هەولێر- خانەی موکریانی بۆچاپ و بڵاوکردنەوە-٢٠١٤)، ل ٣٣.

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٨؛ جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ٧٠.

(٣) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٤؛ صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص٩٨.

(٤) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٦٩– ١٧٠؛ محمد بريفكاني، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠، ٤٣.

(٥) صالح محمود البارزاني، المصدر السابق، ص ١٩.

حکومەت کە بارزانییەکان لە ئەنجامی شەڕەکان بەدەستیان کەوتبوو، جگە لەمەش هەموو هێزەکانی عوسمانی پاشەکشە لە ناوچەکە بکەن و تەنها حامیەك بمێنێتەوە[١].

جەخت کردنەوە لەسەر دەرکردن یان گواستنەوەی ئەم کارمەندانەی کە هۆکاربوون بۆ ئەوەی باردۆخەکە ئەم ڕێچکەیە بگرێتەبەر و کارەسات دروست بێت، لە بەرامبەردا دامەزراندنی کارمەندی نوێ و دەست پاك کە زمانی کوردی بزانێت، هەروەها سەپاندنی سزا بەسەر دەرەبەگەکانی کە هاوپەیمانیان لەگەڵ فەرمانبەرە بەرتیل خۆرەکان هەبووە بە مەبەستی ناشیرین کردنی هەڵوێستی شێخی بارزان[٢].

پاش مۆرکردنی بەڵگەنامەی ئاشتی، ژیان گەڕایەوە باری ئاسایی خۆی دوور لە هەموو ڕق و تیرۆرێك، بەڵکو سیاسەتێکی ڕەواخواز جێگای گرتەوە[٣]، لە هەمان کاتدا پەیوەندییەکانی شێخی بارزان لەگەڵ پارتی"حورییەت و ئیتیلاف" تا ڕادەیەك گەرم وگوڕی تێکەوت کە بارزانییەکان هەستیان کردووە لەگەڵ حکومەتێکی خاوەن ویژدان مامەڵە دەکەن[٤].

ماوەی حوکمڕانی پارتی"حورییەت و ئیتیلاف" درێژەی نەکێشا، تا ئەو کاتەی ئیتیحادییەکان لە٢٣ی کانونی دووەمی ساڵی ١٩١٣ کودەتایان ئەنجامدا بە سەرۆکایەتی "ئەنوەر پاشا"[٥]، پاش ئەوە سیاسەتی تیرۆر و دەربەدەرکردن و لەناوبردنی خەڵکی ناتورك

---

(١) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤١ – ٤٢.

(٢) پێ رەش: المصدر السابق، ص ١١٩.

(٣) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٤) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٥) ناوی ئیسماعیل پاشایە، بەڵام لەلایەن ڕۆژئاواییەکان بە ئەنوەر پاشا ناسراوە، لە ٢٢ی تشرینی دووەمی دووەمی ١٨٨١ لەئیستانبۆل لەدایك بووە، سەرکردەیەکی سەربازی عوسمانی بووە، هەروەها یەکێ بووەلەسەرکردە دیارەکانی بزووتنەوەی تورکە لاوەکان، پاش ئەوەی لەکۆلێژی سەربازی دەردەچێت وەك ئەفسەرلەسلانێك لەفەیلەقی سێ دەست بەکاردەبێت، دواتر دەبێتەسەرۆك ئەرکانی فەیلەقەکە، هەر لەوکاتەوەپەیوەندی بەئیتیحاد وتەرەقی دەکات و لەساڵی ١٩٠٨ بەشداری کارای هەبووە لەکودەتای ئیتیحادیەکان بۆ دوورخستنەوەی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم لەدەسەلات، بەشداری جەنگی کردووی لەتەرابلۆس بەرامبەر بەئیتالیەکان، پاشان دەگەڕێتەوە ئێستانبۆل دەکرێتە وەزیری جەنگ "ناظر الحربیة" لەجەنگی جیهانی یەکەم سەرکردایەتی سوپای سێیەمی عوسمانی کردووە لەجەنگی سەری قامیش دژ بە ڕووسیا لە قەوقاز، لە٤ی ئابی ١٩٢٢ لەبوخارای ناوەڕاستی ئاسیا لەشەڕی بەلشەفیەکان دەکوژرێت. بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێنەوەبۆ: انور باشا www.wikiwand.com/ ar/

دەستی پێکرد[١]، یەکێك لە قوربانییەکان کە بە دەستی "ئەنوەر پاشا" تیرۆر کرا "نازم پاشا" بوو کە ئەوکات وەزیری جەنگ بوو لە ئەستانە لە کۆڵەکە دیارەکانی پارتی "حورییەت و ئیتیلاف" بوو[٢].

دیارە ئەو سیاسەتە سەرکوتکەرانەیە لە لایەن ئیتیحادیەکان لە دوای کودەتای ساڵی ١٩١٣ نارەزایەتییەکی زۆری لە کوردستان دروست کرد، لەو بارەیەوە "کەمال مەزهەر" دەڵێت" **بارودۆخ لە کوردستان بەر لە هەڵگیرساندنی جەنگی یەکەمی جیهانی وەك بورکان وابوو، ئەگەر ئەم جەنگە هەڵنەگیرسابایە تەقینەوەی گەورە و سەرتاسەری بەدەمەوە بوو**[٣].

شیاوی باسکردنە نێوەندگیری بەرپرسانی پارتی"حورییەت و ئیتیلاف" پەیوەندییە بەستەلەك و ساردوسڕەکەی نێوان شێخی بارزان و بابی عالی بەتین کردبوو، بەڵام سەرکەوتنی ئیتیحاد و تەرەقی لە ڕێگای کودەتاکەیان ئەو ڕەوتەیان تێکداو جارێکی دیکە ئەم پەیوەندییە ڕووی لە کزی کرد[٤]، بەمەش نەوەستان بۆ نیشاندانی دژایەتی و دوژمنایەتی خۆیان بۆ تەکیەی بارزان، "سلێمان نەزیف[٥]" کە دوژمنایەتییەکی لەمێژینەی

---

(١) ابراهیم خلیل احمد، المصدر السابق، ص ٧٨؛ عوسمان عەلی، بزاڤی شێخ....، ل ٤٣.

(٢) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤ ؛ نووری کەریم، پانۆڕامای دیرۆکی کورد ٤٠٠ پز- ١٩٧٥ز، کورد (نەتەوە، نیشتمان، ناسنامە، کولتور)، بەرگی دووەم، (سلێمانی- چاپخانەی چوارچرا- ٢٠١٧)، ل ١٦٢.

(٣) کمال مظهر احمد، کردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى، ترجمة: محمد الملا عبدالكريم، (اربيل- دار اراس للطباعة والنشر- ٢ ٠١٣)، ص ١٣٤.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١١ - ١١٢.

(٥) ناوی ڕاستەقینەی وندکارە، هەرچی "سلێمان نەزیف" وەك لەقەبێك دواتر بۆ خۆی داناوە، ناوبراو لەساڵی ١٨٦٨ لەدایك و باوکێکی کورد لە دیاربەکر لەدایك بووە، کوڕی سەعید پاشایە کەلە حکومەتی عوسمانی والی بووە، یەکێ لەسەرسەخترین ئەندامانی ئیتحاد و تەرەقی بوو، لەسەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید لەئەوروپا ژیاوە، دوای کودەتای ئیتحادییەکان چەندین پۆستی کارگێڕی و سەربازی وەرگرتووە، لەساڵی ١٩٠٩ دەبێتە والی بەسرە، ساڵێك دواتر دەیگوازنەوە بۆ قستەمونی وەك والی، ئینجا لەتشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٣ بۆماوەی سێزدە مانگ وەك والی مووسڵ لەو شارە دەمێنێتەوە، لەئاکامی تێکشکانی ئیتحادیەکان لەجەنگی جیهانی یەکەم لەساڵی ١٩١٨ تورکەکان کەوتنە جموجوڵ و هاندانی سەردارانی کورد لەناوچەی ماردین و دیاربەکر بۆ خواستی سەربەخۆیی کوردستان، سلێمان نەزیف لەگەڵ عەبدوڵڵا جەودەت لەپێشەوەی هەموو داواکارانی ئەم بیروڕایەدا بوون، لەساڵی ١٩٢٧ لەئەستانە دەمرێت.

لەگەڵ بنەماڵەی بارزانیدا هەبوو، کردیانە والی مووسڵ[١].

هەرچەندە تا ئێستا هیچ سەرچاوەیەك ئاماژە بەهۆکاری ئەم دژایەتییەی ناوبراو ناکەن بەرامبەر بە شێخانی بارزان، بەڵام دەکرێت بڵێین سلێمان نەزیف یەکێك بووە لە جەمسەرە دیارەکانی ئیتیحاد و تەرەقی بە شێوەیەك وابەستە بوو بەجێبەجێ کردنی پەیڕەو و ئامانجی ئەم کۆمەڵەیە کە دژ بە هەموو گەلانی ژێر دەستەی عوسمانی کاریان دەکرد و هەوڵەکانیان بۆ سێ دروشم بووە، ئەویش (سەنترالیەت و تۆرانییەت و تورکاندن)، بێگومان ئەمەش لەگەڵ بیرو بۆچوونەکانی تەکیەی بارزان یەکی نەدەگرتەوە، کە هەردەم لە خەبات بوون بۆ ئەوەی بەئازادی بژین و پارێزگاری لە بوون و ناسنامەی نەتەوەیی خۆیان بکەن، ئەوەش پێچەوانەی بیرکردنەوەکانی سلێمان نەزیف بوو، هەرچەندە هەریەکە لە میر بەسری و جەرجیس فەتحوڵلا ئاماژە بەوە دەکەن کە لە کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم لە ساڵی ١٩١٨ ناوبراو لەگەڵ عەبدوڵلا جەودەت لە پێشەوەی هەموو داواکارانی بیروڕای سەربەخۆیی کوردستان بووە، ئەمەش بە ڕاست نازانرێت، چونکە هیچ سەرچاوەیەك باس لەجموجۆڵی سیاسی ناوبراو ناکەن، هەرچەندە بەر لەمردنی بە دوو ساڵ جووڵانەوەیەکی گەورەی شۆڕشگێڕی لە ساڵی ١٩٢٥ بە سەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران لە دژی تورکەکان سەرهەڵدەدات.

دیارە ئیتیحادییەکان لە یەکەم هەنگاویان بۆ یەکلاکردنەوەی کارەکانیان لەگەڵ شێخی بارزان، بریتی بوو لە لادان و دوورخستنەوەی "ئەسعەد پاشا دەروزی" لەپۆستەکەی کە ناوبراو دۆستێکی نزیکی شێخ عەبدولسەلامی دووەم بوو[٢]، لە شوێنی ئەو "سلێمان نەزیف"یان کردە والی مووسڵ، بەگوێرەی ڕۆژنامەی "المقطم" میسری ئاماژە بەوە دەکات کە **"والی نوێ هەموو هەوڵەکانی بۆ ئەوەیە بزووتنەوەکەی شێخی بارزان لەناوببات[٣]، کە**

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ص ٧٢ – ٧٣؛ میر بەسری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٦٩ - ٧٢.

(١) تاريخ وقائع الشهر في العراق وماجاورة في (مجله لغة العرب البغدادية: يوليو ١٩١١– اكتوبر ١٩٣١م)، تحقيق: ابراهيم حامد الخالدي، (بيروت– جداول للنشر والترجمة والتوزيع– ٢٠١٤)، ص ٢٣٥.

(٢) عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية.....، ص ٣٠.

(٣) عبدالفتاح على البوتاني، الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦–١٩٥٨، (اربيل-مطبعة وزارة التربية– ٢٠٠٣)، ص ص ٤٤-٤٥.

توانیویەتی بەرپەرچی هەموو لەشکرکێشیەکانی عوسمانی بداتەوە کە بۆی ڕەوانە کراوە[١].

سلێمان نەزیف لە لایەن ئیتیحادیەکان تەواوی دەسەڵاتێکی درایە دەست لە مووسڵ وەك کوشتن و بڕین و زیندانی کردن[٢]، ناوبراو بەگشتی سیاسەتی دژایەتیکردنی هەموو ڕەگەزە نا تورکەکانی گرتبووە بەر، لەوانەش کوردەکان کەدەیانویست مافەکانی خۆیان دەستەبەر بکەن[٣].

دیارە دەست بەکاربوونی سلێمان نەزیف لە مووسڵ وەك والی، هاوکات بوو لەگەڵ نزیکبوونەوەی حکومەتی ئیتیحادی لە بەرەی ئەڵمانەکان و پێشبینییەکان دەرخەری ئەوە بوون کە لەپاڵ ئەڵمانەکان بچێتە ناو جەنگە چاوەڕوانکراوەکەی جیهان، بۆ دەستەبەرکردنی خەرجییەکانی جەنگیش، دەستیانکرد بە سەپاندنی باجی زیاتر لەسەر گەلانی عوسمانی، سەبارەت بە ناوچەی بارزان وەك بەهانەیەك و تۆڵەکردنەوە لەشێخی بارزان سەپاندنی باجەکە بۆ ٢٥% لەسنووری داواکراو تێپەڕی کرد[٤].

هەر لەوبارەیەوە حکومەتی ئیتیحادی دەیویست ئامارێك بۆ تۆمارکردنی ناوی گوندەکان و کەسانی عەشیرەتەکان و سەرژمێرییەکی مەڕ ومالاتی ئەوێ بکات، شێخی تەکیەی بارزان ڕەخنەی لەو کارە گرت و ڕوونی کردەوە کە ئەوانیش لەو عەشیرەتە "نا نیشتەجێ"یانەن کە کەسیان ناچێ بۆ سەربازی وەك عەشیرەتەکانی"جاف" و ئەوانی دیکە، ئەو گوندانەی کە ئێستا ئاوادانن بەگوێرەی هەلومەرجی وا پێوست دەکات زۆربەی دانیشتوانەکەی کۆچ بکەن بەرەو جێگایەکی دیکە، بەتایبەت لە ڕۆژانی نەهاتی و گرانیدا، ئەو باجانەی ئێستا دەیدەن بەخەزێنە زۆر لەو ڕادەیە زیاترە کە پێویستە بیدەن، بەڵام حکومەتی ئیتیحادی گوێی بە داخوازییەڕەواکانی ئەوان نەدا[٥].

لەو هەلومەرجەدا "سەفوەت بەگ" قایمقامی سەربازی و ئەندامی کارا لە پارتی"حوریەت و ئیتیلاف" لە مووسڵەوە بەنهێنی پەنا دەباتە لای شێخ عەبدولسلام بارزانی، هۆکارەکەشی دەگەڕایەوە بۆ خستەنە پاڵی تۆمەتی کوشتنی مەحموود شەوکەت پاشا

(١) عبدالعزيز المفتي، محاضرة التبعية السياسية للكورد، متاح على الموقع الالكتروني:
http: // algadenia. Com ، تمت زيارة الموقع في ٣:٣٠ في ١٥ / ١ / ٢٠١٦

(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٩.

(٣) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ٩٩.

(٤) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص٢٢؛ کەمال بورکای، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩٢.

(٥) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

وەزیری جەنگی ئیتیحادییەکان لە لایەن ناوبراو، ئەمەش بیانوویەکی باش بوو بۆ "سلێمان نەزیف پاشا" کە داوا لەشێخ عەبدولسەلام بارزانی بکات "سەفوەت بەگ" ڕادەستی حکومەت بکات[١].

شێخ عەبدولسەلام بارزانی داواکەی والی مووسڵی پەسند نەکرد و ئامادە نەبوو سەفوەت بەگ بەدەستەوە بدات[٢]، لەهەمان کاتدا ڕەتیکردەوە باجی زیاد بدات و خەڵکەکەشی بۆ سەربازی زۆرەملێ ڕەوانە بکات، بەڵکو داوای کرد کار بەخاڵەکانی ئەو ڕێککەوتننامەیە بکرێت کە لەهاوینەهەواری "تاتویك" ئەنجام درا[٣].

بیانووی حکومەت و داواکارییەکانی والی مووسڵ دەرخەری ئەو هەنگاوە مەترسیدارانەی حکومەت بوو، کە دەیویست بەهەر جۆرێك بێت هێرش بکاتە سەر بارزان، بۆیە "سەفوەت بەگ" بەر لەوەی کە بارزان جێ بهێڵێت شێخی ئاگادارکردەوە کە بەهیچ شێوەیەك بە نواندنی نیازپاکی بەرپرسانی تورك بڕوا نەکات، چونکە ئەوان نە زەمیریان هەیە و نە ئەو پیاوەن کە پشتیان پێ ببەسترێ و لێیان دڵنیا بێت[٤]، هەروەها پێی ڕاگەیاند کە بچێتە ڕووسیا، چونکە ئەگەر بکەوێتە دەست تورکەکان لە سێدارەی دەدەن[٥].

لە لایەکی دیکەوە سلێمان نەزیف دژی پێدانی خەڵاتە مەجیدییەکەی حکومەت بوو، کە پێش بوونی بە والی مووسڵ پێشکەش بە شێخ عەبدولسەلام بارزانی کرا بوو، لەوبارەیەوە دەیگوت "**شێخ عەبدولسەلام شایستەی کووشتنە نەوەك پێدانی خەلات**"[٦]، بۆ ئەم مەبەستەش لێدوانێکی فەرمی لە ڕۆژنامەی مووسڵ بڵاوکردەوە تێیدا ڕایگەیاند کە شێخ مافی خەڵات وەرگرتنی نییە، چونکە لە دەوڵەت یاخی بووە[٧].

دیارە هەر بەمەش نەوەستا، بەڵکو بەر لە دەست پێکردنی لەشکرکێشی بۆ سەر بارزان، دەستیکرد بە سزادانی قایمقامی ئامێدی، بە بیانووی ناتوانایی لە دابین کردنی ئاسایش لە ناوچەکە، هەروەها "عەبدولعەزیز بەگ" قایمقامی ئاکرێی لەکارەکەی دوورخستەوە لە

(١) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٩.

(٢) ف. نیکیتین، المصدر السابق، ص ٢١.

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢٢.

(٤) عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٥) ڕێبین سەعید مەلا، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٤ - ١٠٥.

(٦) خليل علی مراد، عبدالفتاح علی البوتاني، المصدر السابق، ص ١٥.

(٧) عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨.

ساڵی ١٩١٤ پاش ئەوەی زیندانی کرد و دەسەڵاتدارانیشی ڕاسپارد کە لەهیچ فەرمانگەیەکی حکومەت سوودی لێ وەرنەگیرێت[١].

دوا بە دوای ئامادەکارییەکانی حکومەت لەڕووی سەربازییەوە، لەئازاری ساڵی ١٩١٤ لەشکرکێشیەکانی سوپای ئیتحادی بۆ ناوچەی بارزان دەستی پێکرد، خەڵکی ناوچەکە بە موسڵمان و فەلە و ئاشووری لەژێر سایەی ڕێبەرایەتی شێخ عەبدولسەلامی دووەم کۆبوونەوە، بەرگریکردنی شۆڕشگێڕان ئەوەندە بەهێز بوو، کە زەرەر و زیانی زۆری بەهێزەکانی حکومەت گەیاند، بەڵام زۆری ژمارەی هێزەکانی حکومەت و پاڵپشتی کردنی ئاغا و دەرەبەگەکانی ناوچەکە لە لایەك و کەمی ئازووقە و پێداویستی جەنگی شۆڕشگێڕان لە لایەکی دیکەوە، هاوکێشەی جەنگەکەی بەسوودی ئیتحادییەکان گۆڕی[٢].

سەبارەت بە ڕەوت و پەرەسەندنەکانی شەڕەکە[٣]، لەسەر شێخ عەبدولسەلام بارزانی پێویست بوو لەسێ بەرەوە بەرەنگاری سوپای ئیتحادییەکان بێتەوە، لەوانە بەرەی ئامێدی بۆ بارزان، هەروەها بەرەی ڕواندوز بۆ مێرگەسۆر لەگەڵ بەرەی ئاکرێ بۆ چیای پیرس، بەڵام نەخشەی سەربازی حکومەت زیاتر جەخت دەکرێتەوە لەسەر ئەوەی کە قورسایی شەڕەکە لەمێرگەسۆر بێت[٤].

دیارە مەبەستی حکومەت لە جەختکردنەوە لە بەرەی مێرگەسۆر دەگەڕایەوە بۆ چەند هۆکارێك، لەوانە ڕاکێشانی زۆربەی هێزەکانی بارزان بۆ ئەم بەرەیە، بە مەبەستی لاوازکردنی بەرگرییەکانی بەرەی پیرس لە بەرامبەر هێزەکانی ئاکرێ، هەروەها سەرقاڵکردنی هێزەکانی بارزان لە بەرەی ئامێدی بۆ ئەوەی نەتوانن هاریکاری هێزەکانیان بکەن لە بەرەکانی دیکە[٥].
دیکە[٥].

شۆڕش بۆ ماوەی چەند مانگێك بەردەوام بوو، بەڵام شێخ عەبدولسەلام و شوێنکەوتووانی نەیانتوانی تاسەر بەرگری بکەن، بۆیە شێخ فەرمانیدا بە پەلە لە ناوچەکە بکشێنەوە و ڕوو بکەنە سنووری ئێران، پاشان هێزەکانی حکومەت و هۆزە کوردیە

(١) خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتاني، المصدر السابق، ص ١٥.

(٢) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٢٢ - ٢٣.

(٣) سەبارەت بەرووداو و پەرەسەندنەکانی جەنگەکە بگەڕێنەوە بۆ: پێ رەش، المصدر السابق، ص ص ١٢٨ - ١٣١.

(٤) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٢.

(٥) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٥٧.

هاوپەیمانەکانیان لە دوای شەڕێکی دژوار توانیان لە حوزەیرانی ساڵی ١٩١٤ دەست بەسەر ناوچەی بارزان دابگرن و هەرچی دەستیان پێگەیشت لە دێهاتەکان تاڵانیان کرد و گوندی شێخیشیان وێران کرد و تەکیە ئاینییەکەشیان خاپوور کرد[1].

(١) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٢؛ کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٢٣.

تەوەری سێیەم:

«سلێمان نەزیف و لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی»

ئیتیحادیەکان بە سەرپەرشتی سلێمان نەزیف کە ئەوکاتە والی مووسڵ بووە، هێرشیان کردە سەر دەڤەری بارزان بۆ دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی پاش بەرگریەکی زۆر لە لایەن خەڵکی ناوچەکەوە ئەوە بوو بە ناچاری شێخ ناوچەکەی بە جێهێشت ڕووی کردە کوردستانی ئێران [(١)]، دوای گەیشتنی بارزانییەکان بۆ نێو خاکی ئێران، بەسەر گوندەکانی دەورووبەری ناوچەی "ورمێ" دابەش و نیشتەجێ بوون، شێخ عەبدولسەلام بووە میوانی ماڵی سەید تەهای شێخ محەمەد سەدیقی شەمزینی بۆ ماوەی پێنج مانگ لە گوندی ڕاژان کە ئەم گوندە نزیکەی سێ قۆناغ لە شاری "ورمێ" دوورە[(٢)]، بێگومان چوونی شێخ عەبدولسەلام بۆ ڕۆژهەڵاتی کوردستان، خۆدزینەوە نەبووە لە گۆڕەپانی خەبات، بەڵکو زیاتر مەبەستی سیاسی و دیپلۆماسی بووە کەوای دەخواست خۆی لە کاربەدەستانی ڕووسیا نزیك بکاتەوە و داوای پاڵپشتیان لێ بکات، بە مەبەستی بەردەوامی دان بە خەبات دژبە عوسمانییەکان [(٣)].

شیاوی ئاماژە پێکردنە، شەڕی جیهانی لەسەروبەندی بەرپابوون دابوو، شێخ عەبدولسەلام بارزانی بێ ئاگا نەبوو لە ڕەوشی نێودەوڵەتی، بۆیە ویستی ئەم دەلیڤەیە بقۆزتەوە تا دۆزی کورد بە وڵاتانی گەورە بناسێنێ، هەرچەندە لەو ماوەیەدا کە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بوو، دەچێتە دیدەنی "سمایل ئاغای شکاك" لەوێشەوە لە ئابی ١٩١٤ پێکرا چوون بۆ "تەفلیس"و چاویان بە نوێنەری تزاری ڕووسیا کەوت، [(٤)]

---

(١) مسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٢) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٩.

(٣) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠.

(٤) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠. سەبارەت بەسەردانەکەی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بۆ تەفلیس بۆچوونی جیا بەدی دەکرێت، زۆربەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە کۆکن کەشێخ عەبدولسەلام لەگەڵ سمایل ئاغای شکاك سەردانەکەی ئەنجام داوە، تەنها "پێ ڕەش" نەبێت کە پێی وایە سەردانەکەی تەنها ئەنجام داوە، کە زۆر بەنهێنی بوو بۆ ماوەی چل ڕۆژ دەخایەنێت و پاشان گەڕاوەتەوە. پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ١٣٦.

سەبارەت بە ناوەرۆکی وتووێژەکانی شێخ عەبدولسەلام لەگەڵ ڕووسەکان، تا ئێستا ڕوون نییە، تەنها ئەو نەبێت کە "ف. نیکتین" دەڵێت" **دەسەڵاتدارانی ڕووسیا ئامۆژگاری شێخ عەبدولسەلام بارزانی دەکەن، لەو بارودۆخەدا لە بەرژەوندیاندا نییە دژایەتی تورك بکەن، واباشترە بۆ ماوەیەك خۆی بشارێتەوە**[١].

جێی سەرنجە کە کورد بەدرێژایی مێژوو بە دەگمەن خێری لە ڕووسەکان دیوە، چونکە کورد زۆرجار پەیوەندی پێوە کردوون و داوای کۆمەك و یارمەتی لێکردوون کەچی هەڵوێستی ڕووسەکان سەرەڕای ململانێی ڕووسیا- دەوڵەتی عوسمانی هەموو جار نێگەتیڤانە بووە[٢] .

لەم هەلومەرجەدا چالاکییەکانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی وا لە دەوڵەتی عوسمانی دەکات، نیگەرانی و ڕەخنەکانیان ئاڕاستەی دەسەڵاتدارانی ڕووسیا بکەن، لە بەرامبەردا ڕووسەکان بۆ ڕواندنەوەی ئەو پەرۆشیانەی حکومەتی ئەستانە، بەڵێن دەدەن کە هیچ یارمەتی و پشتگیرییەکی شێخ عەبدولسەلام نەکەن، بەمەش ناوەستن، بەڵکو دەیگوازنەوە نەخچەوان و دەیخەنە ژێر چاودێری و پێی ڕادەگەیەنن نابێت بە هیچ شێوەیەك دژی تورك بجوڵێتەوە[٣].

حکومەتی تەزاری سیاسەتێکی جێگیری نەبووە بەرامبەر بە شێخ عەبدولسەلام بارزانی، بەڵکو پەیوەندیەکانیان لەگەڵیدا پەیوەست کردبوو بە پەیوەندییەکانیان لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانی، بۆ ئەم مەبەستەش داوایان لە شێخ کردووە بۆ ماوەی دوو تا سێ مانگ چاوەڕوان بکات، ئەگەر لە حالەتێکدا نێوانیان لەگەڵ تورکەکان بەرەو باشی بڕوات، ئەوە هەوڵ دەدەن لێبوردنێکی بۆ فەراهەم بکەن لە لایەن کاربەدەستانی عوسمانی، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەگەر پەیوەندییەکانیان ئاڵۆز بوو، ئەوە هەموو هەوڵێك دەدەن لە ڕێگای دابینکردنی هێز و چەك بە مەبەستی گەڕاندنەوەی بۆ ناوچەکەی خۆی[٤].

شێخ عەبدولسەلام بەر لە دەستپێکردنی جەنگی جیهانی یەکەم، جارێکی دیکە داوای یارمەتی لە حکومەتی تەزاری ڕووسیا دەکات و ئاگاداریان دەکاتەوە کە وەڵامەکەی پەسند

(١) ف. نیکتین، المصدر السابق، ص ٢١ .

(٢) عەبدوڵڵا عەلیاوەیی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٣.

(٣) ئەفراسیاو هەورامی، کورد لە ئەرشیفی ڕووسیا و سۆڤیەت دا، پێداچوونەوە: مستەفا غەفوور، (هەولێر- دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی- ٢٠٠٦)، ل ٣٨٥.

(٤) ف. نیکتین، المصدر السابق، ص ٢١.

بكرێت یاخود نەكرێت دەگەڕێتەوە كوردستان، بـەڵام پیتربـۆرگ لـە وەڵامـی حـاكمی قـەفقاز دەڵێت" **دەوڵەتی ڕووسیا دژی هەر چەشنە یارمەتیـدان و ڕاپـەڕینێكی شـێخ عەبدولسـەلام بارزانییە دژ بەدەوڵەتی عوسمانی "جگـە لەمـەش فـەرمان بـە حـاكمی قـەفقاز دەدەن كـە نابێت بوار بە گەڕانەوەی شێخ بدەن بۆ كوردستان، لە بەرامبەردا مانگانە بری "١٥٠" ڕوبلی پێ بدەن و لە تەفلیس لەژێر چاودێریتان بێت**[1].

دیارە ئەم ڕەفتارەی حكومەتی ڕووسیا بووە مایـەی نیگـەرانی بەشـێك لـە هەڵسـوڕاوانی سیاسەتی دەرەوەی حكومەتی تەزاری، چونكە پێیانوابوو بێ هەڵوێسـتی حكومەتەكـەیان لـە بەرامبەر شێخ عەبدولسەلام و شۆڕشەكەی دەبێتە هۆكارێك بۆ نـەمانی متمانـە و دەسـەڵاتی ولاتەكـەیان بەسـەرهۆزە كوردییـەكان، هـەروەها ڕێگـا خۆشـكەریش دەبێـت بـۆ هـۆزە كوردییەكان خۆیان بخزێنە باوەشی ئەڵمانەكان، هەر ئەمەش وایكرد "چیركوف " یاریدەدەری كۆنسوڵی ڕووسیا لە شاری "خوی" لە سەرەتای دەركـەوتنی شۆڕشـەكەی شـێخ عەبدولسـەلام بارزانی ناڕەزایەتی و ڕەخنە لە سیاسەتی ولاتەكەی بگرێت[2].

سیاسـەتی دەرەوەی ڕووسـیا لـەو ماوەیـەدا كـاری بـۆ دوو مەبەسـتی سـەرەكی دەكـرد، یەكێكیان بریتی بوو لەوەی بە هەر شێوەیەك بێت پارێزگاری لە پێگەی خۆی بكـات لـەڕووی سەربازی و ئابووری لە ناوچەكانی ژێر قەلەمڕەوی خۆی، ئەویتریان بریتی بوو لە زامنكردنـی توانا بەرگرییەكانی لە سنوورەكانی قەفقاز لە بەرامبەر عوسمانییەكان كـە ئـەوكات لـە لایـەن ئەڵمانەكانەوە هاندەدرا، كەواتە دەگەینە ئەو ڕاستییەی كە بۆچی ڕووسیا ئامادە نـەبوو هـیچ بەڵێنێك یاخود پشتگیرییەك بۆ شێخ عەبدولسەلام فەراهەم بكات، لەوانەیە زیاتر بگـەڕێتەوە بۆ ئەوەی نەوەك ببێتە مایەی ئاڵۆزی و كێشـەی نـوێ لـە ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت، هـەروەها لەسەر پەیوەندییەكانی ڕووسیا لەگەڵ ولاتە زلهێزەكان[3].

دوا بە دوای بێ ئومێد بـوونی شـێخ عەبدولسـەلام بـارزانی لـە ڕووسـەكان دەگـەڕێتەوە كوردستان، بـە مـەرجێك لـە "ورمـێ" لـەژێرچاودێری كۆنسـوڵخانەی ڕووسـیا بێـت و بـەهیچ شـێوەیەك نەگـەڕێتەوە شـەمدینان و ڕوانـدز و بـارزان، هـەروەها جـەخت كـرایەوە لەسـەر

---

(١) ئەفراسیاو هەورامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٦.

(٢) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٥.

(٣) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ص ٦١ – ٦٢.

ئەوەی بەبێ ئاگاداری ڕووسیا هیچ هەنگاوێك نەهاوێژێت دژ بە عوسمانییەكان [١].

لـە مـاوەی مـانەوەی زۆرە ملـێ شـێخ عەبدولسـەلام دەچێتـە گونـدی "چاریـە"ی نزیـك سنووری نێوان توركیا و ئێران بە مەبەسـتی سـەردانیكردنی سـمایل ئاغـای شـكاك، ئـەو مـاوە كورتەی لەوێ مایەوە زۆر بەگەرمی پێشوازیان لێكرد، بە یـەكەوە لەكۆبوونەوەیەكـدا باسـیان لە نەخشەی دواڕۆژی كورد كرد [٢]، هەروەها دوای ئەوە سەردانی ژمارەیەك سەرۆكی كوردی ناوچەكەی كرد لە نێویانـدا "سـلێمان خـان" سـەرۆك هـۆزی زەرزا و نوێنـەری سـەید تـەهای نەهری چەندین كەسایەتی دیكە[٣].

دیارە ئەوكات سمكۆی شكاك خەریكی خەبات بـوو دژ بـە حكومـەتی قاجـار لـە ئێـران، شێخ عەبدولسەلام پەیمانی دۆستایەتی و هاوكاری لەگەڵیدا بەست [٤]، بێگومـان ئـەو دیـدارە یەكەم پەیوەنـدی ڕامیـاری بـوو لـە نێـوان بنەماڵـەی بارزانییـەكان و ڕێبـەرە خـەباتكارەكانی هاونەتەوەی خۆیان لە ئێران كە دواتر ئەم پەیوەندییانە قایمتر كرانەوە و پەرەیان پێ درا، بـە جۆرێ لەكاتی كۆماری كوردستاندا بارزانییـەكان و هێـزە سـەربازییەكانیان لـە دامەزرانـدن و بەرگریكردن لەو كۆمارەدا ڕۆڵی بەرچاو و سەرەكییان هەبووە[٥].

عوسمانییەكان لە بەرامبەر چالاكییەكانی شێخ عەبدولسەلام بـارزانی ئۆقرەیـان لێبڕابـوو، هەربۆیە هەموو تواناكانییان خستەگەڕ تاكو شێخ دەستگیر بكەن یاخود لەناوی بـەرن[٦]، بـۆ ئـەم مەبەسـتە "جـەودەت بـەگ" والـی وان خـەڵاتێكی گـەورەی دیـاریكرد بـۆ هەركەسـێك بەزیندوویی یاخود مردوویی شێخ عەبدولسەلامیان ڕادەست بكات[٧].

دەزگا هەواڵگرییـەكانی حكومـەتی عوسـمانی بـەردەوام سۆسـەی جموجۆڵـەكانی شـێخ عەبدولسەلام بارزانیان دەكرد، بە جۆرێك ئەگەر ناڕاستەوخۆش بێـت ئاگـاداری سـەردانەكەی شـێخ بـوون بـۆ تـەفلیس و دیـدار ئەنجامـدان لەگـەڵ كاربەدەسـتانی ڕووسـیا كـە دەوڵـەتی عوسمانی بە مەترسیەكی گەورەی لەسەر ئاسایشی خۆی هـەژمار دەكـرد، چونكـە لـە لایـەك

(١) ئەفراسیاو هەورامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٦.

(٢) فائق ئەبوزێد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٧.

(٣) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٦٢.

(٤) بابە شێخ مەردۆخ رۆحانی (شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨٩.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢.

(٦) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

(٧) خليل على مراد، عبدالفتاح على البوتاني، المصدر السابق، ص ٥٩.

نزيك بوونەوەی جەنگی جیهانی یەکەم مەترسیەکی گەورەی خستبووە سەر کۆی دام و دەزگاکانی دەوڵەتی عوسمانی، لە لایەکی دیکەوە مەترسیان لە گەڕانەوەی شێخ هەبووە لەوەی کە پەیوەندی ببەستێت لەگەڵ سەرۆك هۆز و بنەماڵە کوردییەکانی باکوور لە دژی حکومەتی عوسمانی[١].

شیاوی باسکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی پاش تەواوکردنی سەردانییەکانی لە گوندی چاریە بەرەو ڕاژان بە ڕێکەوت، بە هاوەڵی شەش کەس لە دڵسۆزانی ئەوانیش بریتی بوون لە "عەلی مح، عەزیز گوهار، نووری (خاڵی شێخ عەبدولسەلام)، ساڵح ئاکرەیی، عەزیز حاجی و ئەحمەد حاجی ئەمین ئاکرەیی"[٢]، هەرچەندە سمایل ئاغای شکاك داوا لەشێخ عەبدولسەلام دەکات کە چەند چەکدارێکی لەگەڵ ڕەوانە بکات، بەڵام ئەم پێشنیارە لە لایەن شێخ قبول نەکرا، سەرەڕای مەترسی ڕێگاکان کە نزيك بووە لەسنووری تورکیا و هەوڵەکانی هەواڵگری حکومەتی عوسمانی بۆ دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام[٣].

لەکاتی گەڕانەوەیدا دەستەیەك لە دارودەستەی "سۆفی عەبدوڵلا"، لەو ڕێگایەدا لە بۆسەدا بوون، هەر بەدەرکەوتنی شێخ عەبدولسەلام هاتنە سەر ڕێگاکەی بەناوی "سۆفی عەبدوڵلا" و داوایان لێکرد، ڕوو بکاتە گوندی"گەنگەچین[٤]" و گوندەکەیان پیرۆز بکات[٥]، هەر چەندە شێخ چەندین بیانووی بۆ هێنانەوە بۆ ئەوەی نەچێت، بەڵام پێداگری ئەو دەستەیە بە شێوەیەك بوو، "سۆفی عەبدوڵلا" کە یەکێك بووە لەسەرۆك هۆزێکی بچوکی شکاك، لە ڕواڵەتدا خۆی بە یەکێك لە دۆستانی شێخ داناوە، پێی ڕاگەیاندوون ئەگەر شێخ ماڵەکەم پیرۆز نەکات ئەوە ماڵەکەم دەسوتێنم، ئەمەش شێخ عەبدولسەلامی ناچار کرد داواکانیان پەسند بکات[٦].

هەر بە گەیشتنی شێخ عەبدولسەلام و یاوەرەکانی بۆ گوندی گەنگەچین، لە لایەن سۆفی عەبدوڵلا پێشوازی گەرمی لێکرا و یاوەری کرد بۆ ماڵەکەی خۆی، پاشان دارودەستەکەی گەمارۆی ماڵەکەیان دا، بە مەبەستی دەستگیرکردنی شێخ و هاوەڵەکانی،

(١) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٤ – ٥٥.

(٢) مەلا ئەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٦.

(٣) پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ١٣٨.

(٤) گوندیکە لەسەر ڕێگای ورمێ– سێرۆ لەسەر سنووری تورکیا

(٥) رشيد كريم خان عقراوی، المصدر السابق، ص ٣٥.

(٦) عەلائەدین سوجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠١.

به‌تایبه‌ت دوای ئه‌وه‌ی سۆفی عه‌بدوڵڵا به‌ره‌و ڕووی شێخ هات و نیشانه‌كانی ناپاكی و دووڕوویی له‌سه‌ر ده‌م چاوه‌كانی هه‌ڵماڵی پێی گوت " **تۆ له‌ یاسای ئه‌و حكومه‌ته‌ی ئێمه‌ ملكه‌چێیه‌تی ده‌كه‌ین ده‌رچووی، ئێستاش بۆت نییه‌ ته‌نها ئه‌وه‌ نه‌بێت كه‌ خۆت به‌ ئه‌مری واقع بسپێری، ئێمه‌ش ده‌تده‌ینه‌ ده‌ست حكومه‌ت**"[(١)].

هه‌رچه‌نده‌ شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی هه‌وڵه‌كانی چڕ كرده‌وه‌ بۆ ڕازیكردنی سۆفی عه‌بدوڵڵا بۆ ئه‌وه‌ی ده‌ست هه‌ڵگرێت و دووربكه‌وێته‌وه‌ له‌و هزره‌ نابه‌جێیانه‌، به‌ڵام هه‌وڵه‌كانی سه‌ركه‌وتوو نه‌بوو[(٢)]، بۆیه‌ هاوه‌ڵانی شێخ هه‌وڵیاندا به‌رگری بكه‌ن، كه‌ ئه‌نجامه‌كه‌ی كوژرانی هه‌ریه‌كه‌ له‌ "ئه‌حمه‌د حاجی ئه‌مین و عه‌زیز گوهار" لێكه‌وته‌وه‌، پاشان شێخ گه‌یشته‌ ئه‌و بڕوایه‌ی كه‌ به‌رگریكردن هیچ سوودێكی نابێت، به‌ ناچاری ده‌ست به‌سه‌ر ده‌كرێن[(٣)].

به‌م شێوه‌یه‌ جارێكی تر خائینان و شڕه‌خۆرانی ناوخۆ له‌به‌ر ته‌ماح به‌وپه‌ڕی گه‌مژه‌یی و ساویلكه‌ییه‌وه‌ یه‌كێكی تر له‌ خزمه‌تگوزاران و خه‌باتكاره‌ شۆڕشگێره‌ ڕاسته‌قینه‌كانی ئه‌و گه‌له‌یان ته‌سلیم به‌ دوژمنه‌كه‌ی كرد، دیاره‌ له‌نێوان خزمه‌تگوزاری و خیانه‌تدا ڕێگای دووه‌میان هه‌ڵبژارد، هه‌ڵبه‌ت ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ یه‌كه‌مین و دواین خیانه‌ت نه‌بووه‌ كه‌ به‌كرێگیراوانی ناوخۆ به‌رامبه‌ر ئازادیخوازه‌كانی ئه‌و سه‌ر زه‌مینه‌ تووشی بوون[(٤)].

له‌و باره‌یه‌وه‌ هه‌موو سه‌رچاوه‌كان كۆكن كه‌ شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی و هاوه‌ڵانی له‌ گوندی گه‌نگه‌چین ده‌ستگیركراون و ڕاده‌ستی حكومه‌تی عوسمانی كراون، به‌ڵام ئه‌وه‌ی جێی سه‌رنجه‌ "مه‌كدول" له‌و باوه‌ڕه‌دایه‌ كه‌ سمكۆی شكاك له‌ پشت به‌دیلگرتنی شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانییه‌وه‌، له‌ به‌رامبه‌ریشدا "جه‌رجیس فه‌تحوڵڵا" جه‌خت له‌وه‌ ده‌كاته‌وه‌ چه‌ند جه‌رده‌ و ڕێگرێك له‌ پیاوانی سمكۆی شكاك ئاگاداربوون به‌و پاره‌یه‌ی كه‌ ته‌رخانكراوه‌ له‌ لایه‌ن ده‌وڵه‌تی عوسمانی بۆگرتن و به‌ ده‌سته‌وه‌دانی شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی[(٥)].

ده‌كرێت بڵێین ده‌ستگیركردنی شێخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی تا ڕاده‌یه‌ك په‌یوه‌سته‌ به‌

(١) عه‌بدولمونعیم غولامی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٥١.

(٢) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ٦٣؛ مه‌عرووف قه‌ره‌داخی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ١٦.

(٣) صالح محمود البارزانی، المصدر السابق، ص ٣٢.

(٤) فه‌ره‌یدوون نووری، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ١١٣.

(٥) نجم سه‌نگاوی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل٤٣٠؛ دیڤید مكدول، المصدر السابق، ص ١٧٤؛ جرجیس فتح الله، المصدر السابق، ص ٧٤.

هۆکارە ناوخۆییەکان، بەڵام لە ڕاستیدا بابەتەکە زۆر لەوە گەورەترە کە قەبارەکەی بچووك بکرێتەوە، بەڵکو پەیوەندی ڕاستەوخۆی بە بەرژەوەندی و هاوکێشە سیاسییەکانی ئەو کاتەی زلهێزەکان هەبووە.

لەکۆتایدا شێخ و هاوڕێکانی برانە نزکترین بنکەی سەربازی عوسمانی، پاش دیدەنی کردن لەگەڵ فەرماندەی بنکەکە توانی ڕازی بکات بە ڕێگادان بەی هکێك لە هاوەڵانی بەناوی "عەلی مح" بە مەبەستی گواستنەوەی خانەوادەکەی لەمەرگەوەڕ، پاشان گواسترانەوە بۆ سەنتەری ویلایەتی "وان" لەوێش بۆ "دیاربەکر" ئینجا لە ڕێگەی هێزێکی پاسەوانی توندوتۆڵ ڕەوانەی مووسڵ کران[١].

کاتێك "سلێمان نەزیف" کە ئەوکات والی مووسڵ بوو، هەواڵی گەیشتنی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی پێگەیشت، سواری گالیسکەکەی بوو بەرەو ڕێگای "باب سنجار" بە ڕێکەوت و لە شوێنێکی نزیك مەزارگەی"شێخ قەزیب ئەلبان "گالیسکەکەی ڕاگرت و هاتە خوارەوە و لەسەر لێواری ڕێگاکە دانیشت، وەك بڵێی بەپەلە بێت بۆ بینینی شێخ بە دەست بەسەرکراوی [٢].

پاش بەسەرچوونی ساتێکی کەم شێخ عەبدولسەلام بەسواری دەوارێك بوو بەدیارکەوت، چوار دەورەشی بە سەرباز دەور درابوو، پاشان "سلێمان نەزیف" هەڵساو لێی چووە پێش و پێی گوت تۆ عەبدولسەلام بارزانیت؟ شێخ وەڵامی دایەوە: ئەزم ئەوێ تو دبێژی، دیارە والی مووسڵ بەمەش نەوەستا، بەڵکو پێیگوت بۆچی سەرپێچیت لە فەرمانەکانی حکومەت کرد و نەهاتیە مووسڵ و بەم شێوەیە هاتی، ئینجا چووە سەر گالیسکەکەی و بەرەو سەرای میری گەڕایەوە[٣]، بە دوایدا سەربازەکان شێخیان برد تاکو گەیشتنە "قوڵغە سەربازییەکە" لەوێ شێخ و هاوەڵانی زیندانی کران[٤].

دواتر (سلێمان نەزیف) ئەنجوومەنێکی سەربازی پێکهێنا بۆ دادگایی کردنی ڕووکەشانە،

(١) پێ ڕەش، المصدر السابق، ص ١٣٩. سەبارەت بە ڕووداوی خیانەتەکەی سۆفی عەبدوڵڵا و دەستگیرکردنی شێخ عەبدولسەلام، جیاواز لە هەموو بۆچوونەکان "نیکتین" بەکەمێك گۆڕانەوە چیرۆکی دەستگیرکردنی شێخ باس دەکات. بۆ زانیاری پتر بگەڕێتەوە بۆ : بازیل نیکتین و کوردناسی، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، (سلێمانی- بنکەی ژین-٢٠٠٤)، ل ل ٦٠ -٦١.

(٢) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣.

(٣) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٠٣ – ٢٠٤ .

(٤) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٦٦.

کە گوایە شێخی بارزان کاتی خۆی بۆتە بەربەست لەبەردەم پێشڕەوی لەشکری شەشەمی عوسمانییەکان کە ویستوویانە بچن بۆجەنگی ڕووسیا[١]، بۆیە لە ئێوارەی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٤ز بڕیاریدا شێخ و یاوەرەکانی لە سێدارە بدرێن، بەبێ گەڕانەوە بۆ فەرمانی باب عالی[٢].

هەرچەندە لە دەوڵەتی عوسمانیدا جێبەجێ کردنی فەرمانی لە سێدارەدان دەبێت بە ئاگاداری فەرمانی سوڵتان بێت، بەڵام والی مووسڵ گوێڕایەلی ئەم ڕێورەسمە کارگێڕیانەی سەرووی خۆی نەبوو، پێدەچێت ترسی لەوە بووبێت لەبەر نزیکبوونەوەی جەنگی جیهانی یەکەم سوڵتانی عوسمانی لەشێخی بارزان و یاوەرەکانی خۆشبێت[٣].

لەوبارەیەوە"زوبێر بیلال" جەخت دەکاتەوە لە وتەکانی "ڕەشاد موفتی"کە لە کەسە بەتەمەنەکانی خانەوادەکەی گوێی لێ بووە و دەڵێت" **بەر لە جێبەجێکردنی بڕیاری لەسێدارەدانی شێخ و یاوەرەکانی بەچەند کاتژمێرێك یاخود ڕۆژێك برووسکەیەکی بابی عالی گەیشتە مووسڵ بە مەبەستی دواخستی بڕیاری لە سێدارەدانەکە، بەڵام سلێمان نەزیف دەیزانی بروسکەکە تایبەتە بەکێشەی شێخی بارزان و یاوەرەکانی بۆیە ئامادەنەبوو بیکاتەوە، تا کارەکەی جێبەجێ کرد**"[٤].

هەر بۆ ئەم مەبەستە فەرمانیدا بە هەندێك لە جەندەرمەکان تەقە بکەن وەك ئاگادارییەك بۆ لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام لەو شەوەدا بە مەبەستی هاتنە دەرەوەی خەڵك بۆ بینینی ئەم دیمەنە جەرگبڕ و دڵتەزێنە[٥]، کەچی "دەمەلوجی" هۆکاری دروستکردنی ئەو پەشێوییە دەخاتە ئەستۆی والی مووسڵ، بۆ ئەوەی وانیشان بدات کە لایەنگرانی شێخی بارزان هاتوونەتە شاری مووسڵ بۆ ڕزگارکردنی شێخ و یاوەرانی، هەروەها

(١) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٠.

(٢) عەدالەت عومەر ساڵح، بارزانییەکان لە ڕاگواستنەوە تاکو جینۆساید بە پێی بەڵگەنامە فەرمی و مێژووییەکان، کۆنفراسی جینۆساید لەناسنامەوە بۆ پرۆژە، (چەمچەماڵ-٢٠١٦)، ل ٦. بۆئەم مەبەستە بەڵگەنامەیەکی عوسمانی بڵاونەکراوە جەخت لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام و یاوەرەکانی دەکات، بۆ بینینی بەڵگەنامەکە بگەڕێوە بۆ پاشکۆی ژمارە(١).

(٣) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦.

(٤) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص٧٠.

(٥) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٤.

بەرپاکردنی شۆڕش کە مەترسی دەخاتە سەر شاری مووسڵ[١]. پێدەچێت ئەم کارەی بۆ پەردە پۆشکردنی نییەتە شاراوەکانی بەرامبەر بە شێخی بارزان و ڕازیکردنی ڕای گشتی عوسمانی لەکارە ترسنۆك وقێزەوەنەکەی بێت.

سلێمان نەزیف لەزیندان بە شێخی بارزان دەڵێت "**حکومەت دەسەڵاتدارە هەر زیانێکی پێ بکەوێت دەتوانێت دە هێندە تۆڵە بسێنێت، بەڵام هەر زیانێك بە تۆ بکەوێت بەهیچ قەرەبوو نابێتەوە و چاری حکومەتیش بەتۆ ناکرێت "شێخ عەبدولسەلام بارزانی لەوەڵامدا دەڵێت"من لەپێناو ئازادی گەلی کورد هەموو ئازارێك دەچێژم، بۆچی مافی کورد نادەن ؟**"[٢].

شێخ عەبدولسەلام بەر لەوەی بچێتە بەر تەنافی لە سێدارەدان دەست نوێژێکی شۆرد و هەندێ قورئانی خوێند، پاشان بەرەو پەتی قەنارەکە ڕۆیشت و گوتی"**مردنی من بەم شێوەیە لە بەژەوەندی دەوڵەتدا نییە**[٣]"، پاشان هەرسێ یاوەرەکەشی لە سێدارەدران کە ئەوانیش"محەمەد ئاغای هێشتەیی کە لەتەمەنی پیریدا بوو، هەروەها"عەبدی ئاغای مزووری کە تەمەنی لەدەورووبەری چل ساڵیدا بووە، لەگەڵ "عەلی کوڕی محەمەد ئەمین ئاغای مزووری" خەڵکی گوندی باسێڤا و گەنجێکی تازەپێگەیشتوو بوو[٤].

"عەلی کوڕی مەحەمەد ئەمین ئاغا مزووری" کاتێك سەرکەوتە سەر کورسی سێدارەکە وتە بەناوبانگەکەی وت" **مردن بۆ ئەو حکومەتە با باش بزانن کە بارزانییەکان کۆتایان نایەت بە لە سێدارەدانی ئێمە، بارزانییەکان نامرن**"، ڕاستی وت گەلی کورد هەرماوە و بارزانییەکانیش بەرەو دواڕۆژێکی گەش و خەباتی خۆیان بەردەوام کرد[٥]".

والی موسڵ لە دوای لە سێدارەدانی شێخی بارزان و یاوەرەکانی هەستی دوژمنکارانەی خۆی بەرامبەر شێخ نەشاردەوە، بەڵگەش لەسەر ئەوە، هەڵسا بە بڵاوکردنەوەی ئەو وێنەیەی کە لەگەڵ شێخ و یاوەرەکانی لەکاتی هەڵواسینیان وەرگیرا بوو، لە ڕێگای دانانی ئەم وێنەیە

(١) صديق الدملوجي، المصدر السابق، ص ١٠٤.
(٢) عەدالەت عومەر ساڵح، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦.
(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٠.
(٤) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٥٤ - ٥٥.
(٥) احمد عثمان ابوبكر، الاثار....، ص ص ١٣٢-١٣٣.

لەسەر کارت و بڵاوکردنەوەی لەنێوان بارزانییەکان[١].

دیارە ئەو کارەی والی مووسڵ کاریگەری نەرێنی لەسەر هەڵوێستی کورد بەرامبەر بە ئیتیحادییەکان لە جەنگی جیهانی یەکەم بەجێ هێشت، بەتایبەتی ئەو کاتەی بەریتانییەکان دەستیان بەسەر شاری بەسرە داگرت، کوردەکان ڕەتیانکردەوە ڕووبکەنە بەرەی جەنگ لە باشووری عێراق دژ بە سوپای بەریتانیا، بۆ ئەم مەبەستە "جاوید پاشا" والی بەغدا(١٩١٤ – ١٩١٥) لەیاداشتنامەکەی خۆی دەڵێت "**داوام لەوالی مووسڵ کرد، ژمارەیەك لە خۆبەخشە کوردەکان ڕەوانە بکات، هەرچەندە توانی حەوت سەد چەکدار کۆبکاتەوە لەقەزای دهۆك، بەڵام کاتێك زانییان لەگەڵ بەریتانییەکان دەجەنگن، ڕەتیانکردەوە بچن بۆ باشوور و پێیانوابوو بەریتانییەکان کەسانی چاکن و دەتوانن بەئاشتی لەگەڵیاندا بژین**"[٢].

پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام و یاوەرەکانی لە یەکی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٤ پاشان لەگۆڕستانی بەرامبەر مزگەوتی (عومەر ئەلمەولا) کە ئێستا بەگۆڕستانی (ئەلبوبەدران) دەناسرێ نێژران، بارزانییە دەستبەسەر کراوەکانی تریش خرابوونە نێو بەندینخانەوە، ژمارەیەکی زۆریشیان هەرلە نێو بەندینخانەکەدا کۆچی دواییان کرد[٣].

دەسەڵاتی عوسمانیش بۆ ڕێزگرتن لەو خزمەتەی"سلێمان نەزیف" مەدالیایی لیاقا زێڕی کردە خەڵات[٤]، کەچی پەنگخواردنەوە و ڕق وکینەی بارزانییەکانی فەرامۆشکردبوو، بۆیە لەوبارەیەوە "دەمەلوجی"تیشك دەخاتە سەر هەڵوێستی بارزانییەکان و دەڵێت (**بە هەموو دڵنیاییەوە دەڵێم لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام هۆکاری یاخیبوون و گوێڕایەڵ نەبوونی**

(١) خليل علي مراد، عبدالفتاح علي البوتاني، المصدر السابق، ص ٦٠. هەر لەو کاتەدا "سلیمان نەزیف" دەستی کرد بە دەستگیرکردنی هەریەکە لە شێخ بەهائەدین بامەڕنی و شێخ نوور محەمەدی گەورە (بریفکانی) بەتۆمەتی بەرزکردنەوەی یاداشتەکە بۆ باب عالی و هاوکاریکردنی شێخ عەبدولسەلام بارزانی، هێنانیان بۆ شاری مووسڵ، سەبارەت بە شێخ محەمەد نوور بریفکانی خرایە زیندانی خنکاندنەوە، بەڵام بەهۆی نەخۆشی پاش پێنج ڕۆژ بردرایە نەخۆشخانە و زۆری پێ نەچوو لەوێدا مرد، دواتر ڕێگای نەدا کەسوکارەکەی تەرمەکەی ببنەوە، بۆیە هەر لەشاری مووسڵ نێژرا، هەرچی شێخ بەهائەدین بامەڕنی بوو، لەلایەن والی مووسڵ ڕێگای پێدرا بگەڕێتەوە شوێنی خۆی. عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥١.

(٢) ابراهيم خليل احمد، المصدر السابق، ص ١٩١.

(٣) عەبدولمونعیم غولامی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥.

(٤) ئەحمەد بالایی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

بەردەوامی بارزانییەکانە لە دەوڵەتی عوسمانی و تاساڵانێکی زۆریش لەبیری ناکەن)[١].

دوا بە دوای لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و یاوەرەکانی لەسەر فەرمانی والی مووسڵ تەرمەکانیان ڕادەستی کەس و کارەکانیان نەکرایەوە، لەو بارەیەوە چەندین بۆچوون هەیە دەربارەی ئەوەی لەکوێ بەخاك سپاردراون، هەندێك دەڵێن "لەگۆڕستانی "الغرباء المتقطعین" بەخاك سپاردراون، لە بەرامبەریشدا بۆچونێکی تر هەیە کە جەخت لەوە دەکاتەوە شوێنی بەخاك سپاردنیان نادیارە، بەم جۆرە ئەگەر مەزارەکەی شێخی بارزان دیاریش نەبێت، بەڵام خەباتەکەی لە ناو دڵی هەموو کوردێکی دڵسۆزو و کوردپەروەر ماوەتەوە و یادی ئەم شێخە مەزنە تەنها ڕووڕەشی و شەرمەزاری بۆ پیاوێکی ترسنۆکی وەك "سلێمان نەزیف" هێشتەوە، کەناوبراو نەك بەزیندوویی لێی دەترسا، بەڵکو وا دەردەکەوێت پاش لەسێدارەدانیشی هەر لێی ترساوە[٢].

دەکرێت بڵێین شێخ عەبدولسەلام ئاسۆیەکی ڕوون بوو بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازی کورد، بە شێوەیەك وەك داینەمۆی بیری ئازادی لە کۆمەڵگەی کوردی لەم قۆناغە هەستیارە دەردەکەوێت، بوو بە قوتابخانەیەك بۆ بنیادنانی کەسایەتی کوردی شۆڕشگێڕ، ئەزموونەکانی دەرخەری ئەو ڕاستییەن کە چەندین کەسایەتی دیار قوتابی ڕێبازەکەی ئەون وەك شێخ ئەحمەدی بارزانی و مەلا مستەفای بارزانی کە ئاڵای خەباتییان هەڵگرت لە شۆڕشە یەك لە دوا یەکەکانی کوردستانی باشوور بە مەبەستی بەدیهێنانی خەونی سەربەخۆیی کوردستان.

---

(١) صدیق الدملوجي، المصدر السابق، ص ص ٩٩ - ١٠٠.

(٢) مەلائەیوب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٩.

بەشی چوارەم

شۆڕشی یەکەمی بارزان

١٩٣١ - ١٩٣٢

تەوەری یەکەم:

«ڕەوشی سیاسی باشووری کوردستان پێش شۆڕشی یەکەمی بارزان»

دۆزی کورد لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانی (١٩١٤-١٩١٨)، وەك دۆزێکی گرنگی ڕۆژهەڵات دادەنرێت، هەروەها وەك کێشەیەکی گەورە کە ململانێ و گفتوگۆی زۆری لەسەر بوو لەسەر هەردوو ئاستی هەرێمی و نەتەوەیی[١]، هەرچەندە لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانی کوردستانی عوسمانی هیچ ڕێگەیەکی تری لەبەردەمدا نەبوو، تەنها ئەوەی بەتەك سوپای عوسمانییەوە بچنە ناو جەنگەوە، تەنانەت لە کوردستانی ئێران کە ئەو وڵاتە بێلایەنی خۆشی لەجەنگدا نیشاندابوو، بەڵام چەندین لافیتە لە سابڵاغ هەڵواسرابوون کە داوایان لە موسڵمانان دەکرد کە بەشداری لە جیهاد بکەن[٢].

حکومەتی بەریتانیا لە کۆتایی ساڵی ١٩١٤دا بۆی ڕوون بوویەوە کەوا دەوڵەتی عوسمانی هاوپەیمانی لاسایکەرەوەی بەریتانیا بەنیازە لەپاڵ هێزەکانی میحوەرەوە بێتە ناو جەنگ و خەریکی جموجۆڵە لە ناوچەی سەرووی کەنداودا، هەر ئەوکاتە بەریتانیا بە مەبەستی پاراستنی بەرژەوەندییەکانی ستراتیژی و هێڵەکانی هاتووچۆکردنی و کێڵگە نەوتییەکانی لە ناوچەی سەرووی کەنداودا بڕیاری داگیرکردنی ناوچەی بەسرەی دا[٣].

لەسەرەتای ساڵی ١٩١٧ پاش سێ ساڵ جەنگ و وێرانکاری، سوپای عوسمانی کۆنترۆڵی شەڕی لەدەستدا و لەشکری ڕووس و بەریتانیا بەرەو ئێران و عێراق هەڵشکان، یەکەمیان تاوەکو ئەسفەهان و شارە کوردییەکانی ڕواندز و خانەقین و دووەمیشیان ناوچەکانی باشووری داگیرکرد و دواتر لە ١١ی ئاداری ١٩١٧ بەریتانییەکان بە سەرکردایەتی سێر ستانلی مۆد شاری بەغدا داگیر دەکات[٤].

---

(١) صالح البياتى، الشيخ محمود الحفيد البرزنجى، (السليمانية- مطبعة شفان-٢٠٠٧)، ص ١٧.

(٢) کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی.....، ل ٨.

(٣) فیبی مار، مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان: حەمە شەریف حەمە غەریب، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١٠)، ل ٣٧.

(٤) کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی....، ل ٩.

دوای کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی لە۳۰ی ئابی ۱۹۱۸ بەپێی ڕێککەوتنامەی مۆدرۆس، هاوپەیمانەکان لە بەریتانیا و فەرەنسا و ئیتاڵیا و ویلایەتە یەکگرتووەکان و یابان بەسەر وڵاتانی مەرکەزی (نەمسا و مەجەر و دەوڵەتی عوسمان و ئەڵمانیا)، بەریتانیا دەتوانێ بەشێك لە ویلایەتی مووسڵ و ویلایەتی بەغدا و ویلایەتی بەسرا داگیر بکات وێڕای گرتنی بەشێك لەناوچەکانی ژێر دەستی دەوڵەتی عوسمان کە دۆڕاوی جەنگ بوو و شکستیهێنا، کوردەکان پەیوەندی باشیان لەگەڵ بەریتانییەکان هەبوو تاوەکو کۆتایی هاتنی جەنگ لە ۱ی تشرینی دووەمی ۱۹۱۸هێزەکانی بەریتانیا گەیشتنە ناوچەی کفری لە باشووری شاری کەرکووك و لەوانەی کە پەیوەندییان بە بەریتانییەکان کرد، مستەفا باجەلان لە شاری خانەقین و شێخ مەحموودی حەفید لە سلێمانی و ئەو کوردانەی کە لە کەرکووك نیشتەجێ بوون، هەروەها کوردە ئێزدییەکان لە شنگال لە ۱۹۱۸[١].

لە ۷ی ئایاری ۱۹۱۸ هێزەکانی بەریتانیا لەکاتی جەنگدا شاری کەرکووکیان داگیرکرد دەتوانین بڵێین ئەو ڕووداوە یەکەم بەیەك گەیشتنی کارابوو لەنێوان هێزەکانی بەریتانیا و ناوچە کوردنشینەکان[٢]، لە دوای ئاگربەستی مۆدرۆس لە ۳۰ ی ئۆکتۆبەری ۱۹۱۸ چاوەڕەێی تەنهایەکی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەکرێ، سەبارەت بە گەلانی غەیرە تورك کە ئەمەش لەخۆڕا نەبوو، بەڵکو پەیوەست بوو بە حوکمی ئیتحادییەکان لە ناوچەکەدا، سەبارەت بە کوردەکان، بەریتانیا بەرلەوەی حکومەتی عێراقی هەردوو ویلایەتی بەغدا و بەسرا دابمەزرێنێ حوکمدارێکی لە ناوچەی سلێمانی دامەزراند[٣].

شایەنی باسە ڕەفتاری نا مرۆڤانەی تورکەکان بەگشتی بەرامبەر بە عەشیرەتە کوردییەکان، وایکرد شێخ مەحموود ئەمە پەسند بکات و پەیوەندیان پێوە بکات[٤]، ناوبراو

(١) سروة أسعد صابر، كوردستان الجنوبیة ١٩٢٦- ١٩٣٩، ط١، (السلیمانیة- مطبعة حمدی- ٢٠٠٦)، ص ١٧.

(٢) ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، کێشەی کورد لەسەردەمی ئاشتی و دوای جەنگی یەکەمی جیهانی، (دهۆك- چاپخانەی خانی- ٢٠١٢)، ل ١١.

(٣) سەلام ناوخۆش، شێخ مەحموود و سێ ئەفسەرەکەی داگیرکەران، چ١، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠١٠)، ل ٤٥.

(٤) ئیمان ئیبراهیم ساڵح، شێخمەحموود و هەڵوێستی نێودەوڵەتی لەبەرامبەر شۆڕشەکانی لەنێوان ساڵانی (١٩١٨-١٩٢٧)، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٠)، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات - ٢٠١٣)، ل ٦١.

نامەیەکی بۆ (وڵسن)[١] نارد و داوای کرد کە بەیارمەتی ئەوان حوکمێکی خۆیی لە سلێمانی دامەزرێنێ[٢]، شێخ لە نامەکەیدا وێڕای پیرۆزبایی لە سەرکەوتنی ئینگلیز، ئاماژە بەوە دەکات کە کورد هیچ سودێکی لە عوسمانییەکان وەرنەگرتووە و داوا لە ئینگلیزەکان دەکات دان بە مافەکانی کورد دابنێن و ئازادی و سەربەستی لە کوردستان بڵاوبکەنەوە و ڕێگە نەدەن جارێکی دیکە تورکەکان بگەڕێنەوە کوردستان[٣].

دیارە ئەو نامەیە بە دەستی (عەبدوڵلا سافی) ڕەوانە دەکات بۆ ئینگلیزەکان، بەڵام ناوبراو یەکسەر نامەکە دەداتە دەست (خلیل پاشا)ی فەرماندەی عوسمانییەکان لە عێراق[٤]، تورکەکان لە بەرامبەر ئەم هەڵوێستەی شێخ مەحموود کەوتنە تۆڵەسەندنەوە و شێخیان دەستگیر کرد[٥]، دوای دادگایکردن فەرمانی لە سێدارەدانیان بۆ دەرکرد، بەڵام لە ترسی ڕاپەڕینی کوردە لایەنگرەکانی شێخ و بە نیازی ئەوەی لەکاتی پێویستدا بۆ بەرژەوەندی خۆیان کەڵکی لێوەربگرن لە بەرامبەر ئینگلیز، ناچار بوون لە بڕیارەکەی خۆیان پاشگەز ببنەوە و بە خەڵات و پارە و ڕێزێکی زۆرەوە لە تشرینی دووەمی ١٩١٨ گەیاندیانەوە سلێمانی، جگە لەمەش (شێخ مەحموود)یان بە سەرکردەی مەدەنی ناوچەکە دامەزراند و نازناوی (نەقیب)یشیان پێ بەخشی، ئیتر لەوکاتەوە بوو بە شێخ مەحموودی نەقیب[٦].

تورکیا لەوکاتەدا دەیویست شێخ مەحموود زویر نەکاتەوە، بۆیە کاتێ کە بەیاننامەی شەڕ وەستان (مۆدرۆس) بڵاوکرایەوە لە ٣٠ تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٨ عەلی ئیحسان پاشای سەرلەشکری بەناوبانگی عوسمانی لە مووسڵەوە تەلگرافێکی بۆ شێخ مەحموود نارد

---

(١) " وڵسن "حاکمی گشتی بەریتانیا بوو لەعێراق بۆ کاروباری سیاسی و مەدەنی، ناوبراو حەزێکی زۆر گەورەی هەبوو بۆ داگیرکردنی عێراق و کوردستان بۆئەوەی بنە داگیرگەی بەریتانیا". هەمان سەرچاوە، ل ٨٩.

(٢) جەمال بابان، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەرگی١٢، (هەولێر- چاپخانەی ئاراس- ٢٠١٢)، ل ٢٠٧.

(٣) جەعفەر عەلی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٩.

(٤) ولید حمدی، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا، وەرگێڕان: موحەمەد نوری تۆفیق، (سلێمانی- ١٩٩٩)، ل ٣٥.

(٥) و. همدی، کردستان و کرد در اسناد محرمانە بریتانیا، ترجمە: بهزاد خوشحالی، (همدان– انتشارات نور علم– ١٣٥١هـ.ش)، ص ٢٠ .

(٦) ئەحمەد تەقی، خەباتی گەلی کورد لەیادداشتەکانی ئەحمەد تەقیدا، ڕێکخستن و ئامادەکردنی: جەلال تەقی، (سلێمانی- چاپخانەی ڕەنج-٢٠١١)، ل ١٩؛ م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی.... ، بەرگی یەکەم، ل ل ٣٥٤ -٣٥٥.

كە بەناوی حكومەتی عوسمانییەوە حوكمداری سلێمانی بكات[١]، ئەوە بوو شێخ بە ناوی حكومەتی عوسمانییەوە بوو بە موتەسەریف و حوكمی گرتە دەست و ویستی سود لەكات وەربگرێت، دووبارە نامەیەكی بۆ ئینگلیزەكان نارد و داوای لێكردن بەچەند مەرجێك بێنە سلێمانی[٢] .

لە وەڵامی ئەو دەستپێشخەریەی شێخ مەحموود لە كانونی یەكەمی ١٩١٨ وڵسن حاكمی گشتی ئینگلیز لە بەغدا (مێجەر نوئێل)[٣]ی وەكو نوێنەری خۆی ناردە سلێمانی[٤]، نوئێل لە ١٦ی تشرینی یەكەمی ١٩١٨ بە ناوی ئینگلیزەوە لە كۆبوونەوەیەكی فراوانی بەردەركی سەرادا شێخ مەحموودی بە فەرمانڕەوای سلێمانی و تیرە كوردییەكانی ناوچەی نێوان زێی گەورەو ڕووباری سیروان ناساند[٥].

شێخ مەحموود هەر لەیەكەم ڕۆژی دەست بەكاربوونییەوە لە هەوڵی بنیات نانی كیانێكی سەربەخۆدا بوو، بەڵام بارودۆخ وانەبوو، لەبەر ئەوەی بەریتانیا شێخ مەحموودی بۆ ئەوە دەویست كە حكومەتی توركیای پێ بترسێنێ كە هێشتا هێزەكانی لە مەڵبەندی مووسڵ دامابوون، هەروەها كاربەدەستانی عەرەبی عێراقیشی پێ بترسێنێ بۆ ئەوەی لە قسەی بەریتانیا دەرنەچن[٦].

---

(١) ملا خالید فریزی، پوختەی مێژووی كورد، (بێ شوێنی چاپ- ٢٠٠٣)، ل ٩٨.

(٢) عوسمان عەلی، كورد لە بەڵگەنامەكانی بەریتانیدا، وەرگێڕان: كامەران جەمال بابان زادە، (هەولێر- خانەی موكریانی بۆچاپ و بڵاوكردنەوە-٢٠١٣)، ل ١٥٤.

(٣) مێجەر نوئێل: ئەفسەرێكی چالاكی بەریتانی بوو، شارەزای خاكی كوردستان بوو و فارسی بەباشی دەزانی، لەسەرەتادا لەناو خێلی بەختیاری كاری دەكرد لە ساڵەكانی دوای جەنگی یەكەمی جیهانی نوئێل توانی بچێتە ناو كۆمەڵگەی كوردەوە و پەیوەندی پتەو لەگەڵ سەرۆك خێل و كار بەدەستانی كوردستاندا ببەستێت و كوردیەكی پوخت فێر ببوو، لەناوەڕاستی تشرینی دووەمی ١٩١٨وەكو حاكمی سیاسی لەكەركووك دامەزرا، دواتر وەك ڕاوێژكار لەگەڵ شێخ مەحموود كاری كردووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: مێجەر نوئێل، یادداشتەكانی مێجەر نوئێل لەكوردستان، وەرگێڕان: حسێن ئەحمەد جاف، حسێن عوسمان نیركسە جاری، (بەغدا- ١٩٨٤)، ل ٧٨ ؛ سەلام ناوخۆش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

(٤) المس بیل، فصول من تاریخ العراق القریب، ترجمة: جعفرالخیاط، (بیروت- ١٩٧١)، ص ٢٠٨.

(٥) سدیق صالح، بەڵگەنامەیەكی دووەم حكومەتی كوردستانی باشوور، گۆڤاری هەزار مێرد، ژمارە(٦)، (سلێمانی-١٩٩٨)، ل ١٢٠.

(٦) هیوا عەزیز سەعید، ناسیۆنالیزمی كوردی ١٨٨٠-١٩٣٩، (سلێمانی- ٢٠٠٣)، ل ١٠٢؛ عەبدولڕەحمان قاسملوو، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

لـە ڕاسـتیدا چەنـد هۆکـارێکی تـریش هـەبوون وایکـرد کـەوا پەیوەنـدی شـێخ لەگـەڵ ئینگلیزەکـان تێکبچێـت لەوانـەش: شـێخ کەوتـە ژێـر کاریگـەری ئـەو سـەرکردە تورکـەی کـە لەناوچەکەدا هەبوو بە ناوی (علی ئیحسان پاشا) کـە لایـەنگری خـۆی بـۆ شـێخ دەربـڕی لـە لایەکی تریشەوە شێخ مەحموود داوای لە ئینگلیز کرد وشـەی حوکمـداری بـۆ شـیبکەنەوە و سنووری دەسەڵاتەکەی بۆدیاری بکەن، بەڵام ئینگلیزەکان ئەمانەیان نەکرد[١] .

لە دەرئەنجامی ئەمەدا ئینگلیز"مێجەر نوئێل"ی گـۆڕی تاڕادەیـەك لەگـەڵ شـێخدا نـەرم بوو، (مێجەرسۆن)[٢] شوێنی گرتەوە و بوو بەڕاوێژکاری سیاسی شێخ مەحموود لە سلێمانی[٣]، سۆن کەسێکی کەللەڕەق بوو ڕق و کینەیەکی زۆریشی بەرامبەر بە شێخ مـەحموود هـەبوو، هەرلە سەرەتاوە کەوتە پلانگێران دژی شێخ و دەسەڵاتەکەی [٤].

قۆناغی ١٩١٨- ١٩٢٠ کە بە قۆناغی ئاشتی دادەنرێت لە کوردستان بەڵام بەهۆی نـاڕازی بوونی ئەفسەرانی ئینگلیز بە دەسەڵاتی عەشائیری ئاکامی ئەوەی لێکـەوتەوە کـە کوردسـتان لە قۆناغی ئاشتیش لەئاشتیدا نەبێ و لێرەو لەوێ ڕاپەڕین بەرپا بێ[٥].

سەرەتاکانی ڕاپەڕین دژی دەسەڵاتدارانی بەریتانی لە کوردستان لـە ناوچـەکانی بادینـان دەسـتیپێکرد، دوای ئەوەی کـە هـۆزی (گۆیـان) لـە زاخـۆ دژی بەریتانییـەکان ڕاپـەڕین و لـە شارەکە دەریانکردن کە بـووە هـۆی ڕێخۆشـکردن و هانـدان بـۆ ناوچـەکانی تـر و لـە لایـەن کۆمەڵە چەکدارێك بە هاندانی سەرۆك عەشیرەتێك بەناوی (حەسۆ دینـۆ)، توانیـان (بیرسـن) جێگـری حـاکمی سیاسـی لەشـارەکە بکـوژن[٦]، لـەو سـەردەمەدا کوردەکـان لـە ناوچـەکانی

---

(١) جعفر علی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٣.

(٢) مێجەر سۆن: کەسایەتیەکی سـیاسی ئینگلیـز بـوو، زمـانی کـوردی و فـارسی بـاش زانیـوە، پـێش جـەنگی یەکەمی جیهان بە ناوی (میرزا غولام حسین) لە هەڵەبجـە و سـلێمانی ماوەیـەك ژیـاوە، لـە دوای لابـردنی مێجەرنوئێل دەبێتە حاکمی سیاسی، دوژمنی سەرسـەختی شـێخ مـەحموود بـووە. ئـیمان ئیبراهـیم صـالح، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١ .

(٣) ئومێد حەمەئەمین، شێخ مەحموودی حەفید ١٩٢٢-١٩٢٥، (سلێمانی- چاپخانـەی چـوارچرا- ٢٠٠٨)، ل ٢٨.

(٤) مارتن فان برونەسن، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٦.

(٥) سەلام ناوخۆش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

(٦) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩١٤-١٩٣٠، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهـەڵات-٢٠٠٨)، ٢٠٠٨)، ل ل٩٦-٩٧.

سلێمانی بە سەرکردایەتی (شێخ مەحموود) بەرهەڵستکاری داگیرکەرانیان دەکرد، هەروەها کوردەکان لە ناوچەکانی بادینان سەرقاڵی لێدانی دوژمنی داگیرکەربوون [١].

دوای ڕاگەیاندنی ڕژێمی "ئینتداب[٢]" بەسەر عێراق لە کۆنگرەی سان ڕێمۆ لە ٣ ی ئازاری ١٩٢٠، بەپێی بریاری کۆمەڵەی نەتەوەکان لە ٢٥ی نیسانی ١٩٢٠ عێراق کەوتە ژێر دەسەڵاتی ئینتدابی بەریتانیا[٣]، ئەمەش هۆکاری سەرەکی شۆڕشی نیشتمانی لە عێراق بوو دژی بەریتانیا کە لە پێنجی حوزەیرانی ١٩٢٠ دەستی پێکرد هەرچەندە چەندین جووڵانەوەی تر پێش ئەم شۆڕشە دەستی پێکرد و دژی بەریتانیا وەك لە (نەجەف، کەربەلا، حیلە، سلێمانی و ناوچەی تری کورد) و چەندین چالاکی سیاسی لە بەغدا ڕوویدا بۆ کۆتایی هێنان بە ئینتداب، لەم ڕووەوە شۆڕشی ١٩٢٠ دەستی پێکرد و خەڵکێکی زۆر بەشداری ئەو شۆڕشەیان کرد لە سەرۆك هۆز و پیاوانی ئایینی خەڵکی دیکەی عێراق و نزیکەی چەند مانگێکی خایاند[٤].

لەکاتی شۆڕشی ١٩٢٠ لە عێراق، بارودۆخ لە ناوچەکانی بادینان زۆر ئاڵۆزبوو بەتایبەت بارودۆخی ئاکرێ کە سەرجەم سەرچاوە بەریتانییەکان ئاماژەیان بە ئاڵۆزی بارودۆخی ناوچەی بادینان لەو ماوەیەدا دەکرد [٥].

دوای ئەو ڕووداوە هۆزەکانی (سندی، گولی، سورچی، سلێڤانی، قشووری و زێباری) دەستیان بە جموجۆڵکرد دژ بە بەریتانییەکان و ناچاریان کردن کە شوێنەکانیان جێ بهێڵن، لە شارەکانی تر خۆیان قایم بکەن بەرامبەر هەر ڕووبەڕبوونەوەیەکی ڕاستەوخۆ و

(١) محەمەدساڵح عەقراوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٢) لەبەندی "٢٢"ی پەیمانی کۆمەڵەی نەتەوەکان باس لەسیستەمی ماندێت کراوە، کە بریتییە لەشێوازێکی شاراوەی داگیرکاری، بەواتای گەلێك بخرێتە ژێر سەرپەرشتی گەلێکی دیکەوە، سەرچاوەی ئەم جۆرە سیستەمە دەگەڕێتەوە بۆ کۆنگرەی ئاشتی لەپاریس کە بڕیاریدا جێبەجێ بکرێت لەسەرئەوگەلانەی کەپێشتر لەژێر ڕکێفی ئیمپراتۆری عوسمانی و ئەلمانی بوون، بەبیانووی ئەوەی کەئەم گەلانە نەگەیشتوونەتە ئاستی وریایی سیاسی، بۆیە پێویستیان بەیارمەتی و ڕاوێژی دەولەتە گەورە پێشکەوتووەکانە تاکو بگەنە سەربەستی و ئازادی تەواو. خليل على مراد واخرون، دراسات في تاريخ الاوروبي الحديث والمعاصر، (موصل- دارالكتب- ١٩٨٩)، ص ٢٧٢.

(٣) عبدالوهاب حميد رشيد، العراق المعاصر، (دمشق- دار المدى للثقافة والنشر- ٢٠٠٢)، ص ٧٣.

(٤) عزيز الحاج، القضية الكردية في العشيرينات، ط٢، (بغداد- مطبعة الانتصار- ١٩٨٥)، ص ٣٤.

(٥) خليل مصطفى عثمان، كوردستان الجنوبية/العراق في سنوات الاحتلال والانتداب البريطانى ١٩١٨-١٩٣٢، ١٩٣٢، رساله ماجستير، قمت لكلية اداب، (جامعة دهوك-٢٠٠٥)، ص ٥٩.

شۆڕشگێڕەکان لە شاری ئامێدی کاپتن (ویلی) و مولازم (ماکدۆنالد)یان کوشت دەستیان بەسەر شارەکەدا گرت[١].

لە لایەکی دیکەوە سەبارەت بە سەرەتاکانی ڕووبەڕبوونەوە لەنێوان خەڵکی هەولێر و بەریتانییەکان لەچوارچێوەی نارەزای دەربڕین لە داگیرکردنی شارەکە و کۆڕ و کۆبوونەوەکان بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە دژی تێپەڕی نەدەکرد، دەکرێت قۆناغێکی هێمنانە و نەهێنی بێت، بەڵام بەو شێوازەش بەردەوام نەبوو، بەڵکو لە سەرەتاکانی ئابی ١٩٢٠ گەیشتە ڕادەی ئاشکرابوون و هەوڵدان بۆ دەرکردنی ئینگلیز لە شارەکە، سەبارەت بەهۆکارەکانی ئەم ڕووبەڕووبوونەوەیە و سەرەڕای بیرۆکەی بەرگری لە شارەکە هەندێك پەیوەست بوو بە هەڵسوکەوتی بەریتانییەکان لە هەولێر و نارازی بوون لێیان، لە لایەکی تریش هاوکات بوو لەگەڵ ئەم پەشێوییەی کە ناوچەکانی تری کوردستانی گرتەوە و شۆڕشی دژی بەریتانییەکان لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان دەستی پێکرد، کە ئەمەش بەهۆی ڕەنگدانەوەی ئەو واقیعە بوو کە گەلی کورد لە کوردستان لەژێر سایەی بەریتانیا و بەڵێنەکانی تێیدا دەژیان[٢]

سەبارەت بە هەوڵە کردارییەکانیش لەڕۆژی ١٢ی ئابی ١٩٢٠ کاتێك کاپتن (هی) لە ڕێگای گەڕانەوەی لە ڕواندز بەرەو هەولێر دێت لە بۆسەیەکدا لە ناوچەی گەلی عەلی بەگ دەدرێتە بەردەستڕێژی گوللە و بە شێوەیەکی سەرسووڕهێنەر ڕزگاری دەبێت لە مردن، ئەوانەی لەگەڵ کاپتن (هی) بوون لەکاتێکدا کە هێرشەکەی کراوەتە سەر (مستەفا ئاغا و عەلی ئەفەندی کوێخا عەبدوڵلا و مەجید و کانەبی) بوونە، پێش گەڕانەوەی پەیوەندی بەپیاوەکانی لە هەولێر دەکات بۆ ئەوەی یارمەتی بدەن، کاپتن (هی) لەمبارەیەوە دەڵێت: **"پەیوەندیم لەگەڵ هەولێر کرد و داوامکرد کە سەید عەلی و کۆمەڵێك لە پۆلیسەکان و کۆمەڵێك سوارچاك بێنن، لە ئێوارەی هەمان ڕۆژ بەسواری لەگەڵ مستەفا ئاغا گەیشتمە شەقڵاوە، کۆمەڵێك لە خەڵکی شەقڵاوە، پێشوازیان لێکرد و پیرۆزباییان لێکردم"**[٣]

سەبارەت بە لیوای سلێمانی بارودۆخی سیاسی و ئاسایش بە بەراورد لەگەڵ ناوچەکانی تری کوردستان زۆر ئاڵۆز نەبوو لەبەرئەوەی بارودۆخی شار دوای شۆڕشی شێخ مەحموود لە ساڵی ١٩١٩ ئاسایی بووە و ئەو بارودۆخەش تەنها چەند مانگێکی کەمی بەسەردا تێپەڕی،

---

(١) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦.

(٣) دبليو. ئار. هی، سنتان في كوردستان، ترجمة: فؤاد جميل، ط١، ج٢، (بغداد-١٩٧٣)، ص ١٠٢.

هەروەها هێزەکانی بەریتانی هێزی خۆیان توونودتۆڵ کرد بوو بۆ دەستگرتن بەسەر شارەکەدا و هێزی سەربازی خۆیان زیاد کرد لە شاردا مووچەی هێزی پۆلیسیان زیاد کرد کە خەڵکی ناوچەکە بوون و چەندین ئیمتیازی پێدان[١]

دواتر هەڵوێست لە ناوچەکانی سلێمانی بەتایبەتی لە سەرەتای ساڵی ١٩٢٢ جارێکی تر ئاڵۆز بوو، ئەو لە خۆبایی و سەربەستییەی کە مێجەرسۆن لەناو خەڵکدا پێشان دەدا سەری نەگرت و تا دەهات خەڵك زۆرتر لە بەریتانییەکان تورە دەبوون و کار گەیشتە ئەو ڕادەیەی ڕاپەڕین لە هەموو لایەکەوە دەستی پێکرد[٢]

لە سلێمانی دوای مێجەر نوئێل و دامەزراندنی مێجەرسۆن چاوەڕوانی سەرەتای شۆڕشێکی نوێ کوردی دەرکرا، لە قۆناغی حوکمی ڕاستەوخۆ بەریتانیا بەتایبەتی لە نێوان ساڵانی ١٩١٩-١٩٢٢ کە زیاتر بەدەسەڵاتی مێجەرسۆن لە کوردستان بە تایبەتی لە سلێمانی دادەنرێ، چەندەها گۆڕانکاری لە ڕەوتی سیاسی ئینگلیزدا بەرپابوو، مێجەرسۆنی کوردزان و کوردناس خۆی وا پێشاندەدا تەنها لە دژی دەسەڵاتی شێخ مەحموود نەك کورد و لە بۆچوونی هەندێ توێژەر، سۆن دەیویست ئیدارەیەکی کورد نوێ هەبێ، نەك سیستەمێکی عەشایەری وەك ئەوەی شێخ مەحموود[٣]

"سێر پرسی کۆکس"[٤] مەندوبی سامی بەریتانی لە عێراق لە ١ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٠ بە ئەرکی نەهێشتنی شۆڕش و پێکهێنانی حکومەتێکی عەرەبی لە عێراق گەیشتە بەغدا و دوای گفتوگۆکردن لەگەڵ "عەبدولڕەحمان نەقیب[٥]" و ڕەزامەندی ناوبرا لە ٢٥ی تشرینی

---

(١) خليل مصطفى عثمان، المصدر السابق، ص ٥٩-٦٠.

(٢) م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی، ....، بەرگی دووەم، ل ٢١٥.

(٣) سەلام ناوخۆش، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧.

(٤) سێرپرسی کۆکس، ساڵی (١٨٦٤ز) لەدایك بووە، لەساڵی (١٨٨٤ز) پەیوەندی بەحکومەتی هندستانەوە کردووە لەدوای ساڵی (١٨٩٣ز) چەند پلەیەکی وەرگرتووە لەکەنداو و وڵاتی فارس لە (شوباتی ١٩٣٧ز) مردووە. ئەحمەد حەمەدئەمین، چەندلاپەڕەیەك لەمێژووی نوێی هاوچەرخی عێراق، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات- ٢٠١٠)، ل ٧٥ .

(٥) عبدالرحمن نەقیب: (١٨٤٥-١٩٢٧)، کوڕی سەید عەلی نەقیبە، لە تەمووزی ١٨٤٥ لە گەڕەکی باب الشیخ لەبەغدا لەدایك بووە، ڕەچەڵەکی دەگەڕێتەوە بۆ شێخ عەبدولقادری گەیلانی. یەکەم سەرۆك وەزیرانی حکومەتی کاتی بوو لەعێراق، لە ڕێککەوتی (١٩٢٧/٦/١٣ز) کۆچی دوایی کرد لەبەغدا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: رجاء حسين الخطاب، عبدالرحمن النقيب، حياته الخاصة وآراءه السياسية وعلاقاته بمعاصريه، (بغداد- ١٩٨٤)، ص ص١٠-١٣؛ علاء جاسم محمد، رجال العراق الملكي، (لندن-٢٠٠٤)، ص ص

یەكەمی ١٩٢٠ یەكەمین حكومەتی كاتی لە عێـراق دامـەزرا كـە لـە هەشـت وەزیـرو دوازدە وەزیری بێ وەزارەت پێكهێندرا كە هیچ وەزیرێكی كورد تێدا نەبوو[١].

دوای دامەزراندنی حكومـەتی كـاتی عێـراق بـە سـەرۆكایەتی "عەبـدولرەحمان نـەقیب" بەریتانیا كەوتە بیرۆكەی دانانی یەكێك بۆ سەرۆكایەتی عێراق و ئەم بیرۆكەیەش بووە یەكێك لە بابەتەكانی كۆنگرەی قاهیرە لـە سـاڵی ١٩٢١، لـەم كۆنگرەیـەدا سـێر پرسـی كـۆكس نـاوی پاڵێوراوەكانی خستەڕوو، بەڵام ناوی "فەیسەڵ كوڕی حوسێن[٢]" لە لیستی كاندیكراوان نەبوو كە دواتر بڕیاری كۆتایی لە سەر ئـەو درا، دوای گەیشـتنی میـر فەیسـڵ بـۆ بەغـدا و دانـانی وەكو شای عێراق لە ٢٣ ی ئابی ١٩٢١و بڕیاردرا كـە ڕاپرسـییەكی گشـتی ئـەنجام بـدرێت لـە هەموو عێراقدا[٣].

سـەبارەت بـە ناوچـەكانی كوردسـتان ئـەوا سـلێمانی بەشـداری هـەڵبژاردنی نـەكرد و هەروەها لە كەركووك زۆربەی دەنگەكان لە دژی مەلیك فەیسەڵ بوو كە نوێنـەری بـەریتانیا لیۆن ڕۆڵی هەبوو لە هەولێر لە بەدەسـتهێنانی دەنگـەكان كـە بەمـەرج دەنگیـان دابـوو بـە زامنكردنی مافە نەتەوەییەكان و ئەوەشیان ڕاگەیاند كە پاشگەز دەبێتـەوە گـەر بەنـدی ٦٤ی سـیڤەر جێبـەجێ كـرا و سـەبارەت بـە ویلایـەتی مووسـڵ (ئـاكرێ، زاخـۆ، دهـۆك، ئامێـدی) ئەوانیش بەمەرج دەنگیاندا بە زامنكردنی مافەكانی كورد بە چوونە پـاڵ كوردسـتانی بـاكوور

٣٧- ٤١؛ میر بصري، اعلام السیاسة في العراق الحـدیث، الجـزء الاول، الطبعـة الاولی، (لنـدن- دار الحكمـة- ٢٠٠٥)، ص ص ٦٣-٧٤ .

(١) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٢٥-١٢٦.

(٢) شا فەیسەڵی یەكەم: (١٨٨٣- ١٩٣٣)، فەیسەڵی كوڕی شەریف حسێن كوڕی عەلی شـەریفی مەكەیـە لە ٢٠ی ئایاری ١٨٨٣ لە شاری تائیف لەدایك بـووە، سـاڵی ١٨٩١ لەگـەڵ بـاوكی دەچێتـەوە ئەسـتەمبۆڵ، لەوێشەوە لەژێر سەرپەرشتی مامۆستای تایبەت، زمانی عەرەبی و ئەدەب و مێژوو دەخوێنێت، هـەروەها فێری تاكتیكەكانی سەربازیش بوو، سـاڵی ١٩٢٠ دەبێتـە پاشـای سـوریا، بـەڵام دوای چەنـد مانگێـك دوای شەڕی میسلۆن لە ٢٥ تەمووزی ١٩٢٥ جەنـەراڵ غـۆرۆ سـوریا داگـیر دەكـات و فەیسـەڵ بـەرەو ئـەوروپا دەچێت، دواتر لەدوای كۆنگرەی قاهیرە لەساڵی ١٩٢١دەكرێتـە پاشـای عێـراق و بـەردەوام دەبێتـە تـاكو ساڵی ١٩٣٣. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانـە: عبدالمجیـد كاكـل التكریتـي، الملـك فیصـل ودورة في تأسـیس الدولـە العراقیة ١٩٢١-١٩٣٣، اطروحة الدكتوراة، (جامعة بغداد- ١٩٩٠)، ص ص ٩-٤٧ .

(٣) مەهدی محەمەد قادر، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٠؛

Gerad chaliand, A people without a country: the kurds and Kurdistanm, translated by: Michael pallis, zed book ltd, (londone, ١٩٨٠), p. ٢٤٤.

ئه‌گه‌ر سه‌ربه‌خۆبوو به‌پێی به‌ندی ٦٤ سیڤه‌ر و به‌رده‌وامبوونی ماندیه‌تی به‌ریتانیا و دانانی به‌زمانی كوردی له‌ كاروباری ئیداره‌ی پاراستنی مافه‌ مه‌ده‌نی و سیاسییه‌ ڕه‌واكانی گه‌لی كورد[1]، سه‌ره‌رای ئه‌وانه‌ش ده‌رئه‌نجامی ده‌نگدانه‌كه‌ به‌ ڕێژه‌ی ٩٧% ڕاگه‌یاندرا له‌ به‌رژه‌وه‌ندی مه‌لیك فه‌یسه‌ڵ[2].

دوای هه‌ڵبژاردنی مه‌لیك فه‌یسه‌ڵ كوڕی حسێن وه‌كو پاشای عێراق، حكومه‌تی به‌ریتانیا له‌ هه‌مانكاتدا كاری له‌سه‌ر په‌یڕه‌وكردنی سیاسه‌تێكی تر كرد له‌ عێراق كه‌ ئه‌ویش مۆركردنی په‌یماننامه‌یه‌ك بوو له‌ نێوان عێراق و به‌ریتانیا كه‌ شوێنی ئینتداب بگرێته‌وه‌ كه‌ هێشتا زۆر به‌سه‌ر پاشایه‌تی فه‌یسه‌ڵ تێپه‌ڕ نه‌بوو كه‌ مه‌ندوبی سامی به‌ریتانی ڕه‌شنوسێكی پێشكه‌شی فه‌یسه‌ڵ كرد بۆپه‌یمان به‌ستن[3]، ئه‌م په‌یمانه‌ش بۆ كۆتایی هێنان به‌ ئینتدابی به‌ریتانیا بوو له‌ لایه‌ن عێراق و ده‌رچوون له‌ژێر ده‌سه‌ڵاتی به‌ریتانیا و كۆتایی هێنان به‌ قه‌یرانی سیاسه‌تی ناوخۆ بوو له‌ عێراق كه‌ دواتر به‌ دامه‌زراندنی ئه‌نجوومه‌نی دامه‌زراندن له‌ ساڵی ١٩٢٤ كۆتایی پێهات [4]

جێگای ئاماژه‌یه‌ هه‌ردوو ده‌وڵه‌تی عێراق و به‌ریتانیا به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌تیان له‌ به‌ستنی ئه‌م په‌یماننامه‌یه‌دا هه‌بوو، به‌ریتانیا بۆ ده‌رچوون له‌م كێشه‌یه‌ كه‌ به‌هۆی زۆری خه‌رجییه‌كانی سه‌ربازی ڕووبه‌ڕووی به‌رهه‌ڵستییه‌كی به‌هێزی ناو په‌رله‌مانی به‌ریتانی هاتبوو كه‌ داوای كه‌مكردنه‌وه‌ی ئه‌م خه‌رجیانه‌یان ده‌كرد، عێراقیش ئامانجی كۆتایی هێنان به‌ سیسته‌می ئینتداب و هه‌ڵكشان به‌ره‌و دانانی به‌ریتانیا بوو به‌په‌یماننامه‌كه‌ كه‌ له‌ نێوان دوو ده‌وڵه‌تی سه‌ربه‌خۆدا به‌ستراوه‌[5]

ئه‌م په‌یماننامه‌یه‌ش له‌ ١٠ی تشرینی یه‌كه‌می ١٩٢٢ ئیمزا كرا پاش ١٠ ڕۆژ له‌ پێكهێنانی كابینه‌ی سێیه‌می عه‌بدولڕه‌حمان نه‌قیب، به‌ریتانیا ڕایگه‌یاند كه‌ مه‌به‌ست له‌و په‌یمانه‌ ئه‌وه‌

(١) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣ .

(٢) توفيق السويدى، مذكراتي (نصف قرن من تاريخ العراق والقضية العربية)، (لندن – دار الحكمة – ٢٠١١)، ص ٨١.

(٣) خليل مصطفى عثمان، المصدر السابق، ص ٨١.

(٤) ل.ن. كوتلوف، ثورة العشرين الوطنية التحررية في العراق، ترجمة: عبدالواحد كرم، (بغداد- ١٩٧١)، ص ٢٦٦.

(٥) مه‌هدی محه‌مه‌د قادر، هه‌ولێر و په‌یماننامه‌كانی نێوان عێراق و به‌ریتانیا، گۆڤاری ئه‌كادمیای كورد، ژماره‌ (١٨)، (هه‌ولێر- ٢٠١١)، ل ٣٥٩.

نییە کە ببێتە جێگری ئینتداب ئەو ئینتدابەی بەشێوەی بەڵگەنامەیەکی کاریگەر دەمێنێتەوە و ئەرکەکانی حکومەتی بەریتانیا لە عێراقدا دیاری دەکات وەکو نوێنەری کۆمەڵەی نەتەوەکان، نیشتمان پەروەرەکانی عێراقی زیاتر دەنگیان بەرز دەبووەوە و بەتایبەت لە کەربەلاو بەغدا کۆبوونەوە ڕێکخرا، ڕۆژنامە نیشتمانییەکانیش باسی پێویستی دانان بە سەربەخۆیی عێراقیان دەکرد بەر لەمۆرکردنی پەیمانەکە[١]

لەبارەی هەڵوێستی کورد بە شێوەیەکی گشتی هیچ گرنگییەکی بۆ بەستنی ئەم پەیماننامەیە نەبووە و هۆکاری گرنگی نەدانیان دەگەڕایەوە بۆ چاوەڕوانیان بۆ جێبەجێکردنی پەیماننامەکەی سیڤەر، بەو هیوایەی کە ناوچەکانی باشووری کوردستان بچێتە سەر ئەو دەوڵەتانەی کە پێشنیازکراوە، کورد بەتەواوی ئەو پەیماننامەیەی فەرامۆش کردبوو بەو هیوایەی کە دەسکەوتی گەورەتر لە دەرەوەی ئەم پەیماننامەیە لەژێر سایەی بەریتانیا بەدەست بهێنێت[٢].

سەبارەت بەکێشەی مووسڵ بە بێ ڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆی ساڵی ١٩١٦ کوردستانی باشوور کە پێی وترا ویلایەتی مووسڵ بەر فەرەنسا کەوت، دواتر بەریتانیا توانی قەناعەت بە فەرەنسا بکات کە دەستبەرداری ئەم ویلایەتە بێت کە ئەمەش لەڕێککەوتننامەی سایکس بیکۆ ڕەنگی دایەوە، بەم پێیەی ویلایەتی موسڵ کەوتە ناو ناوچەکانی داگیرکاری بەریتانیا کە دەیویست دەست بەسەر سەرچاوەکانی نەوت و پێگەی ستراتیجی ویلایەتەکەدا لەڕووی سوپایی و بازرگانییەوە بگرێت[٣].

لە نێوان تورکیا و بەریتانیا ناکۆکی سەبارەت بەویلایەتی موسڵ هاتەئاراوە کە حکومەتی تورکیا ئیدیعای ئەوەی دەکرد کە ویلایەتەکە مافی ئەوە و داوای گەڕانەوەی دەکرد[٤] لەم

---

(١) فاضل حسین، کێشەی ویلایەتی مووسڵ، وەرگێران: محەمەد نانەکەلی، (بەغداد- چاپخانەی الرابطة- ١٩٥٥)، ل ل ٣٤-٣٥.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩١٤ ـ ...، ل ل ٨٧-٨٨.

(٣) *Edgar O'balance, the Kurdish stryggle ١٩٢٠ – ٩٤(،londone, ١٩٩٥), p.١٩.*

(٤) *Wallace Lyon, (kurds ،arabs and britions) the memoir of wallace lyon in Iraq (١٩١٨ – ١٩٤٤), edited and with an introduction by:david k. Fieldhouse, (I .b.tauris publishers, london – ٢٠٠٢), p. ٤٢؛*

موسى السيد علي، القضية الكردية في العراق من الاستنزاف الى تهديد الجغرافيا السياسية، (ابوظبي– مركز الامارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية –٢٠٠١)، ص ١٣.

بارەیەوە زۆر بیانووی هێنایەوە و بەریتانیاش ئەم بیانوانەی ڕەتکردەوە و کەیسەکە خرایە بەردەم کۆمەڵەی گەلان[1] دواتر لە ٣٠ی کانونی یەکەم ١٩٢٤ لەسەر پێشنیاری نوێنەری بەریتانیا لە کۆمەڵەی گەلان بەکۆی دەنگ بریار لەسەر پێکهێنانی لێژنەیەك درا بۆ لێکۆلینەوە لە بارودۆخی ویلایەتی موسڵ و گوێگرتن لە راو بۆچوونی دانیشتوانەکەی[2].

شۆڕشی "شێخ سەعید[3]" هۆکارێك بوو بۆ پەلەکردن لە کێشەی ویلایەتی مووسڵ، هەردوو وڵاتی تورکیا و بەریتانیا هیچ مافێکیان نەبوو لە ناوچەی مووسڵ کە کورد زۆرینەی زۆری دانیشتوانی ئەو ناوچانە بوون و حەزیان نەدەکرد بخرێنە ژێر ئینتداب کە بەڵگەش بۆ ئەمە خەباتی نەتەوایەتی کورد بوو بە سەرکردایەتی شێخ مەحموود و سەرکردەکانی دیکەی کورد لە ناوچەی مووسڵ[4].

---

(١) کۆمەڵەی گەلان: لەئەنجامی داواکاری ژمارەیەك لەوڵاتان و بیرمەندان و ڕێکخراوەکان وەکو دەزگایەکی نێودەوڵەتی دامەزرا تاکو ڕۆڵی خۆی هەبێت لە ڕێکخستنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و چارەسەرکردنی کێشەکان و بەدیهێنانی ئاشتی بۆ جیهان، لە (١٠\کانونی دووەم\١٩٢٠) بەشێوەیەکی فەرمی کرایەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: کەمال مەزهەر، سەرچاوەی پێشوو، بەرگی یەکەم، ل ل ٩٤- ١٠٢.

(٢) حسێن اسماعیل عزیز ، ژیانی کۆمەلایەتی لیوای سلێمانی لە نێوان ساڵانی (١٩٢١ – ١٩٥٨)، تێزی دکتۆرا پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر، ٢٠١٤، ل٢٣؛ بهمن کاك عبدالله احمد، دۆزی کورد لە ڕێککەوتننامەو پەیماننامە نێودەوڵەتیەکان لەسایکس بیکۆ تا جەزائیر ١٩١٦–١٩٧٥، (هەولێر– چاپخانەی هاوسەر–٢٠١٧)، ل ٩١.

(٣) شێخ سەعید: لە بنەماڵەیەکی ئاینی باوکی شێخ محەمەدی کوڕی شێخ عەلی یە، لە ساڵی ١٨٦٥ لە پالۆ لە دایك بووە، دوای مردنی باپیری باوکی گەڕایەوە خنس، بۆیە شێخ سەعید سەرەتای خوێندنی لە خنسەوە دەست پێ کردووە بەخوێندنی زانستە ئاینیەکان، دوای مردنی باوکی سەرپەرشتی بنەماڵەو تەکیەکانی کەوتە ئەستۆ، لە ساڵی ١٩٠٧ دەستی کردووە بە گەڕان بەناو دێهاتەکانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات دا و سەرۆکە حەمیدیەکانی ناسی بوو، هەر لەو کاتەدا نازناوی (بدیع الزمان)ی وەرگرت ئەویش لەبەر ئەوەی زۆر لە شیعر و قامەتی حریرە و بەدیع لەبەربووە، شێخ سەعید لە پاڵ کارەکانیشی وانەی دینی دەوتەوە ١٢ قوتابی بوون بەزانای گەورە، ئەوەی کە دەسەڵاتی شێخی زیاتر کرد شووکردنی کچەکانی بوو بە شێخ و سەرۆك عەشیرەتە کوردیەکان، پیاوێکی تێکۆشەرو بەهێز و بەتوانابووە، هەموو کات دژی زوڵم و زۆرداری دەوەستا، لە ٢٩ حوزەیران ١٩٢٥ دادگای ئیستقلالی دیاربەکر فەرمانی لەسێدارەدانی بۆ دەرکرد. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: تەلار علی امین، سیاسەتی کەمال و بزاڤی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە باکووری کوردستان (١٩١٨ـ١٩٣٨)، نامەی ماستەر پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەڵاحەددین، (هەولێر- ٢٠٠٠)، ل ٩٧.

(٤) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی.....، ل ل ٢٤٨-٢٤٩.

داخوازی و داواكارییەكانی كورد دەربارەی بەڕێوەبردنی خۆجێیەتی، كەسێك نەبوو گوێی بۆ بگرێت نە لەلای بەریتانیا نە لەلای ڕژێمی پاشایەتی لە عێراق، دوای ئەوەی هەردوولا گەیشتنە سەر ئەوەی كەوا ویلایەتی مووسڵ بە عێراق بلكێنرێت، لەگەڵ ئەوەی بەریتانیا و توركیا نەگەیشتنە ڕێككەوتنێكی كۆتایی دەربارەی دۆسیەی ویلایەتی مووسڵ كە ئەم دۆسیەیە ناكۆكی لەسەر بوو گوازرایەوە بۆ كۆمەڵەی گەلان[(١)].

لە ٢٩ی تشرینی یەكەم ١٩٢٤، سنوورێكی كاتی لەنێوان عێراق و توركیا دانرا كە پێی وترا (هێلی برۆكسل) لە ٣٠ تشرینی یەكەم ١٩٢٤ كۆمەڵەی گەلان بڕیاری سپاردنی كێشەی مووسڵیدا بە لێژنەیەكی تایبەتی سێ قۆڵی[(٢)] كە پێك هاتبوون لە (ام. دی.گیرسن)[(٣)] سەرۆكی لێژنە و بە ئەندامێتی هەر یەك لە (كونت تیلكی)[(٤)] (أ. باولس)[(٥)] و ژمارەیەك سكرتێر ویاریدەری شارەزا بۆ لێژنەكە داندرا كە پێك هاتبوون لە (كونت بورتالیس لە سویسرا_ السنیور.بو.رو. لە ئیتالیا_ المسیو كادیر لە فەرەنسا_ المسیو دید لە سویسرا_ كرافۆر_ ڕۆژهەڵات ناسی هۆلەندی جەواد پاشا نوێنەری توركیا)[(٦)].

بەر لە شوباتی ١٩٢٥ لێژنەی بە سەركردنەوەی ڕاستییەكان بۆ ویلایەتی مووسڵ بچێت، ئیدارەی بەریتانی لە عێراق و حكومەتی توركی كۆمەڵێ ڕێوشوێنیان بۆ بەهێزكردنی هەڵوێستیان لە نێوان دانیشتوانی ویلایەتەكە گرتەبەر، بەتایبەتی لە ناوچە كوردییەكان و لە كانوونی دووەمی ١٩٢٥ عەبدولموحسین سەعدوون وەزیری ناوخۆی عێراق گەڕان بە هەرێمی باشووری كوردستان و بەدیاریكراوی بۆ هەولێر كرد و لە گەشتەكەی بەڵێنی دا كە مافە نیشتمانییەكانی كورد پارێزراو دەبێت و دواتر دانی بە مافەكانی كورد دەنێت ئەگەر ئەوان بڕیاری تێكەڵاو بوون بدەن بە عێراق[(٧)].

بێگومان بەریتانییەكان لەوە گەیشتبوون كەوا توركەكان واز لەمووسڵ ناهێنن بۆیە

---

(١) م. س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی....، ل ٣٥.

(٢) بهمن كاك عبدالله احمد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١.

(٣) یەكێك بوو لە كار بەدەستانی وەزارەتی دەرەوەی سوید، و لەم كاتدا باڵیۆز بوو لە ڕۆمانیا.

(٤) كەسایەتییەكی سیاسی وشارەزایەكی جوگرافی بوو وماوەیەك سەرۆك وەزیرانی مەجەر بووە.

(٥) ئەفسەرێكی خانەنشینی بەلجیكی بووە.

(٦) جرجیس فتح الله، المصدر السابق، ص ص ٣٢٥ - ٣٣١.

(٧) بەیار مستەفا سەیفەددین، سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر توركیا و كاریگەرییەكانی لەسەر كوردستان، وەرگێڕان: سەرمەند ئەحمەد، چ١، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١٠)، ل ١٩٧.

کوردیان بۆ دوو مەبەست بەکارهێناوە، یەکەمیان بۆ ئەوەی هەستی نەتەوایەتی کورد بجووڵێنن دژ بە تورك و قایل نەبن بەگەڕانەوەی تورك بۆ ویلایەتی مووسڵ، دووەم بۆ ئەوەی لە دواڕۆژێکی نزیکدا کوردستان بلکێت بە میسۆپۆتامیا تا بەهۆیەوە بتوانن دەسەڵاتی خۆیان بەوە ڕابگرن کە عەرەب و کورد هەر لایەکیان سەرپێچیان کرد بەرامبەر بە ئینگلیزەکان لایەکەی تری لێڕاست بکەنەوە و لەجووڵەی بخەن[1].

ئەو لێژنەیەی لە لایەن کۆمەڵەی گەلان ڕاسپێردرابوو بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر ناوچەکە گوتی کە لەڕووی ستراتیژییەوە وای دەبینێ کە هێڵی برۆکسل هێڵێکی باشە بۆ ئەوان بکرێتە هێڵی نێوان عێراق و تورکیا، لەڕووی دانیشتوان وا دەبینێ کە دانیشتوان ویلایەتەکە کوردن، کە نە تورك نە عەرەبن و بەزمانی ئاری قسە دەکەن، بەڵام لەگەڵ عەرەب گروپێکی یەکگرتوو پێکدێنن و لە ڕووبەرێکی فراوان نیشتەجێ و ڕوونی کردەوە کە هەستی نیشتمانی بۆ عێراق لای هەندێ عەرەب نەبێت بوونی نییە و هەستی کورد هەستێکی کوردییە نەوەك عێراقی بوون[2].

لە تەمووزی ساڵی ١٩٢٥ لێژنەی کۆمەڵەی گەلان بڕیاری مانەوەی ویلایەتی مووسڵی دا لەسەر عێراق و سنووری باکووریش تاڕادەیەك وەکو سنووری کۆنی ویلایەتەکەی هێشتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دوو مەرجی دیاریکراوی دانا لەوانە مانەوەی عێراق لەژێر ئینتدابدا بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ، هەروەها دەوڵەتی عێراق دان بەسرووشتی جودایی ناوچە کوردییەکان بنێت لە ڕێگای پێدانی ئیداریەکی خۆیی بە کوردەکان و ڕێگاپێدانیان بۆ ئەوەی پەرە بە ناسنامەی کلتووری خۆیان بدەن لە ڕێگای دامەزراوەکانی تایبەت بەخۆیان[3].

کوردەکان زۆریان ئەوەیان پێ باش بوو کە لێژنەکە ترسەکانی ئەوانی لەوەی بکەونە ژێر دەسەڵاتی هەردوو حکومەتی تورکیا و عێراق بە هەند وەرگرت دوای ئەوەی کە توانیان خۆیان لەداگیرکردنێکی نوێی تورکیا وەلادەن ترسیان لە هەڵوێستی حکومەتی عەرەب بەرامبەریان هەبوو، لە لایەکی دیکەوە سەرپەرشتی کردنی کارەکانی حکومەتی عێراقی بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لە لایەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە دڵنیایی پێ بەخشین، بەڵام ئەم ڕەوشە دەگاتە کۆتایی هەر کاتێ بەریتانیا ڕایسپارد عێراق بچێتە نێو کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە

(١) م. ر. هاوار، شێخ محمودی، ....، بەرگی یەکەم، ل ٣٦٦.

(٢) بهمن کاك عبدالله احمد، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤.

(٣) هەمان سەرچاوە، ل ٩٤. چارلز تریب، چەندلاپەڕەیەك لە مێژووی عێراق، و: محەمەد حسێن و عەبدولقادر کەلهور، چ٢، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١١)، ل ٧٥.

و لەبەر ئەو پەیوەندییە گەرمەی نێوان دەسەڵاتی بەریتانیا و عەرەبەکانی سەر دەسەڵات لە عێراق ترسێکی ڕەوا هەبوو لەوەی کە نەکا بەریتانیا بەهۆی ناکۆکی و دووبەرەکی لەرێی کوردەکانی کوردستان پلانە ستراتیژییەکانی خۆی بەلاوە بنێت[١].

دوای چارەسەری یەکجاری کێشەی ویلایەتی مووسڵ بڕیاری ئەنجوومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان لە ١٦ی کانونی یەکەمی ١٩٢٥ ویلایەتی مووسڵ درایە عێراق، بەریتانیا و عێراق دەبێ دەست بەگفتوگۆ بکەن بە مەبەستی مۆرکردنی پەیمانێك بۆ ئەوەی ماوەی ئینتدابی بەریتانی بەسەر عێراق (٢٥) ساڵ بخایەنێ، (عەبدولموحسین سەعدون)ی سەرۆك وەزیران و وەزیری دەرەوەی عێراق یەکسەر بیرۆکەیەکی بۆ سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا نارد و ئاگاداری کردەوە کە عێراق ئامادەیە بۆ گفتوگۆ بە مەبەستی مۆرکردنی پەیمانە پێشنیارکراوە تازەکە، بۆیە حکومەتی بەریتانیا پڕۆژەی پەیمانێکی ئامادەکرد و ناردی بۆ نوێنەری بەرزی بەریتانیا لە عێراقدا تا بیداتە حکومەتی عێراق[٢].

بەندەکانی ئەم پەیماننامەیە لەگەڵ پەیمانی ١٩٢٢ زۆر جیاوازی نەبوو تەنها لە درێژی ماوەکەی نەبێت کە ٢٥ ساڵە و حکومەتی عەبدولموحسین سەعدون، لائیحەی پەیماننامە تازەکەی پێشکەش بە ئەنجوومەنی نوێنەرانی عێراق کرد لە ١٨ی کانونی دووەمی ١٩٢٦ بۆ گفتوگۆکردن لەسەری و بڕیاردان و سەرۆك وەزیران هەوڵی تێپەڕاندنی پەیماننامەکەیدا بەخێرایی، بەهۆکاری ئەوەی کە ئەم پەیماننامەیە جیاوازی نییە لەگەڵ پەیمانی پێشوو تەنها لە درێژی ماوەکەی نەبێت، لەمەشدا سەرکەوتوو بوو کاتێ کە ئەنجوومەنی نوێنەران کۆبوونەوەیەکی نهێنیان بەست لە ١١ی کانونی دووەمی ١٩٢٦ کاتێ کە ئەنجوومەن بەشێوەی هەڕەشە ئاگادارکرایەوە بەوەی کە یان ئیمزا لەسەر پەیمانەکە دەکرێت یان ویلایەتی مووسڵ لەدەست دەچێت[٣] و دەنگدان لەسەر پەیماننامەکە کرا کە کاتژمێر و نیوێکی خایەند، بە سەرجەم دەنگی ئامادەبووەکان کە ٥٨ کەس ئامادەبوون و پەیماننامەکەیان پەسەندکرد، ڕۆژی پێشتریش ئەنجوومەنی پیاوماقوڵانی عێراق پەیماننامەکەیان پەسەندکرد، لە ڕۆژی ١٨ی شوبات ١٩٢٦دا پەیماننامەکە خرایەپێش چاوی پەرلەمانی بەریتانیاوە و پەسەندکرا[٤].

(١) چارلز تریب، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦.

(٢) فاضل حسین، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦٠.

(٣) خلیل مصطفی عثمان، المصدر السابق، ص ١٢٤.

(٤) فاضل حسین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٣.

سەبارەت بە هەڵوێستی کورد لەپەیمانی ١٩٢٦ لە دوو هەڵوێستی پێچەوانەی یەکتر دەرکەوت.

یەکەمیان: ئەوان هەماهەنگ بوون لەگەڵ دەسەڵاتدارانی بەریتانی و مانەوەی سیستەمی ئینتداب بۆ ماوەی ٢٥ ساڵ بەم جۆرە لێکیدەدایەوە کە زامنکردنی مافەکانی کوردە، ئەگەرچی پەیماننامەکە بەهیچ جۆرێك ناوی کوردی نەهێنابوو، ئەم ئاڕاستەیە لەژێر کاریگەری لێدوانەکانی سەرۆك وەزیران وایان لێك دەدایەوە کە ئەگەر ئەم پەیماننامەیە پەسەند نەکرێت ئەوا ویلایەتی مووسڵ لە دەست دەردەچێت، ئەوانەی لەگەڵ ئەم ئاڕاستەیەدا بوون گەورە فەرمانبەرانی کورد بوون ئەم هەڵوێستەیان هۆکارێکی گرنگ بوو بۆ خۆپاراستنی بەرژەوەندییەکانیان و پلە و پایەی سیاسی و کارگێڕییەکانیان.

ئاڕاستەی دووەم: ئەوانەی کە لە دژی پەیماننامەکە بوون بەهۆی نەهێنانی ناوی کورد و داننەنان بە مافەکانی لە بەڵگەنامەیەکی فەرمی لەم جۆرە کە بەریتانیای خاوەن بەڵێنەکان بۆ کورد لایەنێکی سەرەکی ڕێککەوتنەکە بوو[1].

حکومەتی بەریتانیا لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٩ ڕایگەیاند کە نیازیەتی پشتگیری لە عێراق بکات بۆچوونە ناو کۆمەڵەی گەلانی ١٩٣٢ و گفتوگۆکردن دەربارەی پەیماننامەیەکی نوێی کە دان بەسەربەخۆیی عێراق بنرێت، لە نیسانی ١٩٣٠ گفتوگۆکان دەستی پێکرد، "نووری سەعید[2]"، هەڵبژاردنێکی توندی دەستبەسەر داگیرکراوی ئەنجام داو لە ١٦ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠دا لە پەرلەمان بە ٦٩ دەنگ بەرامبەر بە ٩ دەنگ پەیماننامەکەی پەسەندکرد و پەیماننامەکە ئینتدابی بەدوایی هێنا، بەڵام کاریگەری بەریتانیای هێشتەوە، بەریتانیا دوو

---

(١) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لە نێوان ساڵانی ١٩١٤ـ ...، ل ٣٦٠-٣٦١.

(٢) نووری سەعید: (١٨٨٨–١٩٥٨) لە گەڕەکی مەیدان لەشاری بەغدا لەدایك بووە، ساڵی١٩٠٣ پەیوەندی بە ئامادەیی سەربازی کردووە بە پلەی ملازمی دووەم دەرچووە لەسەردەمی عوسمانییەکان لە خزمەتی سەربازیدا بووە، لەگەڵ هاتنی بەریتانیا ولاتی جێهێشتووە چووە بۆ هیند، لەساڵی ١٩٢١ دەگەڕێتەوە بۆعێراق و ١٤ جار دەبێتە سەرۆك وەزیرانی عێراق و لەگەڵ ٤٧ جاریش وەکو وەزیر دەست بەکار دەبێت، دواجار لە ١٥ تەمووزی ١٩٥٨ لە عێراق لەلایەن شۆڕشگێڕان کوژرا، بڕوانە: حسن لطيف الزبيدي، موسوعة السياسة العراقية، الطبعة الثانية، (النجف- ٢٠١٣)، ص ص ٦٣٧-٦٣٨؛ مير بصري، المصدر السابق، ص ص ١٥١ ومابعدها.

(٢) إبراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدى، تاريخ العراق المعاصر، (الموصل-دار الكتب للطباعة والنشر- ١٩٨٩)، ص٧٠.

بنکەی سەربازی بەکرێ گرت و مافی خۆشی لە هەموو ئاسانکارییەکانی عێراق پاراست و ڕاوێژکار و شارەزایانی بەریتانی لە عێراق مانەوە و لە بەرامبەریشدا عێراق مافی وەدەستهێنانی مەشق پێکردن و کەلوپەلی سەربازی و یارمەتی لە بەریتانیا پێ درا[(١)]

بەندەکانی پەیماننامەکە لە ٣١ی ئازاری ١٩٣٠ ئەو پەیماننامەیە کاتێ جێبەجێ دەکرێ کە عێراق دەچێتە کۆمەڵەی گەلان، هەروەها دانان بە سەربەخۆیی عێراق وەك دەوڵەتێکی ئازاد، دوای جێبەجێکردنی پەیماننامەکە، ئینتدابی بەریتانیا کۆتایی پێ دێت، لەگەڵ هەموو پەیماننامەکانی نێوان عێراق و بەریتانیا کە لە پێشتر مۆر کرابوو[(٢)]

سەبارەت بە هەڵوێستی کورد لەم پەیمانەدا لەبەرئەوەی پەیمانە تازەکە بەتەواوی بەرامبەر بە داواکارییەکانی کورد بێدەنگ بوو، بۆیە شەپۆڵێکی ناڕەزایی لە کوردستان دژی بەردەوام بوونی سیاسەت دژ بە کورد سەری هەڵدا، ئەو سیاسەتەی کە بەریتانیا و عێراق پەیڕەویان دەکرد لە زۆربەی شارەکانی کوردستان کۆبوونەوە و خۆپیشاندان دەستی پێکرد، بە توندی ناڕەزاییان دەربڕی دژی بەریتانیا و عێراق[(٣)].

کۆمەڵەی گەلان چەند بڕیارێکی دەربارەی کورد دەرکرد و دەبێت حکومەتی عێراق پابەند بێت پێیەوە، لەوانە زمانی خوێندن زمانی کوردی بێت، کوردەکان ئیدارەیەکی فراوانیان هەبێت لە ناوچەکانیان، کوردستان بۆ ماوەی پانزە ساڵ لەژێر دەسەڵاتی بەریتانیا بێت، هەر کاتێك گۆڕانکاری لە ئیدارەی عێراق بکرێت دەبێت کورد سەربەخۆ بێت لە بڕیاردان، پێکهێنانی لیوایەکی کوردی لە ناوچە کوردییەکانی باکووری ویلایەتی مووسڵ، بەڵام ئەم داواکارییانە بەهەند وەرناگیرێت و تەنها کەمێکی نەبێت ئەوانی تر جێبەجێ نەکرا[(٤)].

(١) فیبی مار، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨.

(٢) إبراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدی، المصدر السابق، ص٧٠.

(٣) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ل ٢٧٥-٢٧٦.

(٤) غانم محمد العفو، عبدالفتاح علي البوتاني، الكورد والاحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي ١٩٢١-١٩٥٨، (اربيل- مطبعة وزارة التربية- ٢٠٠٥)، ص ص ٣٢-٣٣.

تەوەری دووەم:

«ژیان و خەباتی شێخ ئەحمەد بەر لەهەڵگیرسانی شۆڕشی یەکەمی بارزان»

پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بزووتنەوەی نەتەوەی کورد چووە نێو قۆناغێکی نوێوە، ماوەیەکی زۆری نەخایاند جەنگی یەکەمی جیهانی لە ٢٨ ی تەمموزی ١٩١٤ ڕوویدا، ساڵانی جەنگ و دەرئەنجامەکانی ئەم جەنگە کاریگەری هەبوو بۆ سەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و کوردستانیش لەو کاریگەریانە بەدوور نەبوو، چونکە کوردستان چەقی ململانێکان بوو[١].

سەبارەت بە ناوچەی بارزانیش پاش لە سێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە ساڵی ١٩١٤ شێخ ئەحمەدی بارزانی (١٨٩٦-١٩٦٩)ی برای، جڵەوی دەسەڵات لە بارزان دەگرێتە دەست، لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا[٢]، کە درێژەپێدەری هەمان ڕێبازی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بووە، بە لێهاتوویی و بە شێوەیەکی گورج و شیاو بەڕێوەی برد، هەروەها پەیوەندی نەتەوایەتی درێژەپێدا و بە چاککاریی کۆمەڵایەتی[٣]، ئەرکی ئایینی و نەتەوایەتی خۆی بەجێهێناوە، هەر بەهۆی ئەو ڕێبازەشەوە یەکەم کەس بووە بە هاواری شێخ مەحموودی بەرزنجی چوو، کاتێ لە ساڵی ١٩١٩ دژی بەریتانییەکان ڕاپەڕی[٤].

شێخی بارزان بۆ یەکەمجار لە دەرەوەی دەڤەری بارزان لە نۆڤەمبەری ١٩١٩ ناوی کەوتە سەر زاران، ئەوکاتەی لە ڕاپەڕینەکەی بادیناندا دوو کەس لە ئەفسەرەکانی بەریتانیا بە ئاگاداری و هاوکاری ئەو کوژران، لەوکاتە بەدواوە شێخ ئەحمەدی بارزانی بە یەکێك لە دوژمنە سەرەکییەکانی بەریتانیا هاتە ئەژمار[٥].

---

(١) سامی شۆڕش: بزاڤی رزگاریخوازی کوردی ئیدریس بارزانی نمونەیەك، وەرگێڕان: ڕزگار، (دهۆك- چاپخانەی زانا- ٢٠٠٥)، ل٦٠.

(٢) رشيد كريم خان عقراوى، المصدر السابق، ص ٤٣.

(٣) هوشيار مظفر علي امين، الزعيم مصطفى البارزاني، (اربيل- مطبعة الثقافة- ٢٠١٣)، ص٣٠.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٥) بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی(شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣٢.

کوژرانی ئەو دوو ئەفسەرە بەریتانییە بە ئاگادری و هاوکاری ڕێبەری لاوی بارزانییەکان نیشاندەری دژایەتی و ناڕازیبوونی ئەو ڕێبەرەیە بەرامبەر بە ئامادەبوونی ئینگلیز و بێگانەکان لە کوردستان، شێخ ئەحمەد لە هەلومەرجێکدا ڕێبەرایەتی گەلەکەی بەدەستەوەگرت، کە لە لایەکەوە بەهۆی تێکشکانی وڵاتانی ناوەند و هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتی عوسمانی، لە لایەکی دیکەوە ئامادەبوونی هێز و سوپای بەریتانی و فەرەنسا لە ناوچەکە کە بارودۆخی ڕامیاری جیهانی و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست گۆڕانکاری بەخۆیەوە بینی[1].

پێگەی شێخ ئەحمەد بارزانی لە دوای شێخ عەبدولسەلامی دووەم و شێخ مەحموود بەرزنجی لە باشووری کوردستان لە هەموویان دیارتر بووە، هەروەها دەڤەری بارزانیش هەتا ساڵی ١٩٣٢ وەك تاکە ناوچەیەکی عێراق و کوردستان ماوەتەوە کە دەوڵەتی نوێی عێراق-بەریتانیا نەیتوانیووە دەسەڵاتی بەسەردا بکات، هۆکارەکەشی بەندە بە ئامادەبوونی کەسایەتی شێخ ئەحمەد و خودی عەشیرەتی بارزان[2].

بارزانییەکان ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە ڕاپەڕینەکانی ناوچەی بادینان و زاخۆ و ئامێدی، تەنها بە بەشداریکردن نەوەستاون، بەڵکو سەرکردایەتیان کردووە و پشکی سەرەکییان هەبووە لە هێنانەکایەی بەرەیەکی یەکگرتوو لەناو هۆزە کوردییەکان، لە بەرامبەر داگیرکاری بەریتانی، دیارە دوا بە دوای خامۆشکردنی شۆڕشی بیست لە باشووری عێراق لە لایەن بەریتانییەکان، جارێکی دیکە ئاڵۆزی و پەشێوی لە کوردستان سەریهەڵدایەوە، بارزانییەکان توانیان لە ڕێگای هێزەوە بەریتانییەکان لە ناوچەکەیان دەربکەن، پاش ئەمەش بەرنگاربوونەوەکان بەردەوامی هەبووە لە نێوان ساڵانی ١٩٢١–١٩٢٤، بەڵام بە شێوەی پچڕپچڕ تاکو ساڵی ١٩٢٧[3].

سەبارەت بە ڕاپەڕینەکەی شێخ مەحموود دژ بەبەریتانییەکان لە ٢١ی ئایاری ١٩١٩پەیوەندی دەکات بە "مەحموود خانی دزلی"[4] کە هاوپەیمانی بوو[1]، پێی ڕادەگەیەنێ

(١) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧.

(٢) عەتا قەرەداغی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣١٠.

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٣٦ - ٣٧.

(٤) مەحموود خانی دزلی: کوڕی عەزیز بەگی بارا بەگە، لە ساڵی ١٨٧٠ز لە گوندی دزلی سەر بەشاری مەریوان لە کوردستانی ئێران لەدایك بووە، سەرکردەی هەورامیەکان بووە و پەیوەندی لەگەڵشێ خمەحموود پتەو بووە و خۆی بە سەربازی ئەو داناوە، بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: عومەر مارف بەرزنجەیی،

ڕادەگەیەنێ بە زووترین کات لەشکرێکی گەورە پێکبهێنێ لەپێناو دەست گرتن بەسەر شاری سلێمانی و ڕزگارکردنی، مەحموود خانی دزلیش ئامادەیی خۆی نیشاندا و بە لەشکرێکی گەورەوە دەوری سلێمانی گرت[٢]، شێخ مەحموود توانی هێزی (لیڤی)[٣] بشکێنێ کە بۆ بەرەنگاربوونەوەی نێردرابوو، هەروەها (مێجەر گرین هاوس) [٤] کە لە جێی مێجەر سۆن بەرپرس بوو لەگەڵ ژمارەیەك ئەفسەری تری بەریتانی بەدیل گیران[٥].

ئەمەو سەرەڕای ئەوەی خەزێنەی شارەکەیان شکاند و هێڵی تەلەگرافی نێوان سلێمانی و کەرکووکیان بڕی، ئاڵای بەریتانیا لەسەر بارەگای حاکمی سیاسی هێنرایە خوارەوە دەست بەسەر شارەکە و دەورووبەری داگیراو ئاڵای کوردستان هەڵکرا [٦]

لە ڕاستیدا ئەم ڕووداوە لێدانێکی کوشندە بوو لە هەیبەتی ئینگلیز درا، بۆیە ئینگلیزەکان بەپەلە کەوتنە هەوڵی دامرکانەوەی شۆڕشەکە، لەم پێناوەشدا هەموو هێزێکیان بەکارهێنا، لە دوای چەند ڕۆژێك کۆتاییان بە شۆڕشەکە هێناو لە (دەربەندی بازیان)[٧] شێخ

مەحموود خانی دزلی ولاپەڕەیەك لە مێژووی کورد، گۆڤاری ڕۆژی کوردستان، ژمارە (٤)، بغداد، ١٩٧٣، ل ل ٤١٤٢؛ کەمال مەزهەر، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنیەکانی حوکمەتی بەریتانیادا، بەرگی یەکەم، (بەیروت- چاپخانەی گرین گلۆری-٢٠٠٩)، ل ١٣٣.

(١) عبدالرحمان ادریس صالح، الشیخ محمود الحفید البرزنجی والنفوذ البریطانی فی کردستان العراق حتی عام١٩٢٥، (السلیمانیة- مطبعة شفان- ٢٠٠٧)، ص ص ١٤٢ - ١٤٣.

(٢) نەجم سەنگاوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٥.

(٣) لیڤی: کاتێك بەریتانیا عێراقی داگیر کرد، هێزیکی نێوخۆیی دامەزراند بەمەبەستی شوێن گرتنەوەی هێزەکانی خۆیان و کەم کردنەوەی خەرجیە سەربازیەکان و لێدانی بزووتنەوەو ڕاپەڕینەکانی نێو عێراق، ئەم هێزە لەتورکیاوە هێنرابوون و بە لیڤی ناسران. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: پشکۆ حەمە تاهیر ئاغجەلەری، شاری کەرکووك ١٩١٧-١٩٢٦، (سلێمانی- دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی-٢٠٠٧)، ل ٢٩٣.

(٤) بە هۆی تێکچوونی بارودۆخی سلێمانی مێجەر سۆن بە ناوی پێشوازی لە خێزانەکەی (لیند فالید) ڕۆیشت و گرینهاوسی لەجێی خۆی دانا. نیشتیمان محەمەدئەمین، مێجەرسۆن و کوردناسی، گۆڤاری کەوانە، ژمارە (٢٤)، (سلێمانی- ٢٠١٣)، ل ٢١٩.

(٥) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٣.

(٦) عقید عبدالواحد، کوردو نیشتیمانەکەیان، وەرگێڕان: حەمە صالح حاجی مەلا، (سلێمانی-٢٠٠٠)، ل ٩٢.

(٧) دەربەندی بازیان: شوێنێکە دەکەوێتە سەر ڕێگای نێوان سلێمانی و کەرکووك، بەهێڵی بەرگری سروشتی ناسراوە لەمێژوودا بۆ پارێزگاری لە لیوای سلێمانی، هەر هێزیك لێرەدا سەرکەوتوو نەبوایە ئەوا نەیدەتوانی سلێمانی بگرێت. ئومێد حەمەئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩.

مەحموودیان بە برینداری دەستگیر کرد[١].

دوای گرتنی شێخ لە لایەن بەریتانیاوە ڕەوانەی بەغدا کرا بۆ دادگایی کردنی، حوکمی لە سێدارەدانیان بەسەر داسەپاند، بەڵام دواتر بڕیارەکەیان گۆڕی و کردیان بە دەساڵ زیندانی و بە گیراوی دووریان خستەوە بۆ دورگەی (ئەندامان) لە ڕۆژهەڵاتی هیندستان تا گەڕانەوەی لە ساڵی ١٩٢٢[٢]. بەم شێوەیە کۆتایی بە یەکەمین حوکمداریەتی شێخ مەحموود هات لە سلێمانی کە حەوت مانگ و یەك ڕۆژی خایاند[٣]

شیاوی باسکردنە شێخ ئەحمەد بارزانی هێزێکی بۆ یارمەتیدانی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود لە سلێمانی نارد، بەڵام بەهۆی ڕێگریی ئینگلیزەکانەوە، کە بەربەستیان لەبەردەم ئەم هێزە دروست کرد، تا ئەو کاتەی گەیشتنە ناوچەکە شۆڕشەکەی شێخ مەحموود کپ کرابوو[٤].

لە بەرامبەردا ئینگلیزەکان بڕیاریاندا زەبرێکی توند لە ناوچەی بارزان بدەن و خەڵکەکەی دەربەدەر بکەن و لە جێگای ئەواندا ئاشووریەکان[٥] نیشتەجێ بکەن، جگە

---

(١) سەعدی عوسمان حسێن، ڕاپەڕینەکانی کوردستانی باشوور(١٩١٤-١٩٤٥)، گۆڤاری زانکۆ، ژمارە (٢٥)، (هەولێر- ٢٠٠٥)، ل ٦٤٧.

(٢) عەلی سەیدۆگەورانی، لە عەمانەوە بۆئامێدی گەشتێك بە کوردستانی باشوور، وەرگێڕان: تالیب بەرزنجی، (سلێمانی- ٢٠٠٠)، ل١٣٣؛ ڕەمزی قەزاز، بزووتنەوەی سیاسی و ڕۆشنبیری کورد لە کۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تا ناوەڕاستی چەرخی بیست، (سلێمانی- چاپخانەی ژین-١٩٧١)، ل ١٢٩.

(٣) ئاكۆ عبدالكريم شوانی، شاری سلێمانی (١٩١٨-١٩٣٢)، (سلێمانی- چاپخانەی زانست-٢٠٠٢)، ل ١١٨.

(٤) وریا رەحمانی، کوردستان وکورد لەڕوانگەی نەخشەوانییەوە، (هەولێر-چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠٠٩)، ل ل ١٨٩؛

Karen dabrowska,Geoff hann, op.cit, p.١٥٣.

(٥) ئاشوورییەکان بەر لەجەنگی یەکەمی جیهانی لەسنووری نێوان دەولەتی عوسمانی و ئێراندا دەژیان لە ویلایەتی مووسڵ و ئەرزەروم و وان و هەکاری، زۆربەی ئاشووریەکانی سنووری دەولەتی عوسمانی لەشوێنکەوتوانی کەلێسەی نەستووری بوون کەبەشێوەزاری سریانی ئارامی دەئاخەفتن و لەناو دەوڵەتی عوسمانی نیمچەسەربەخۆیەکی خودیان هەبووە بۆ فەراهەمکردنی کاروبارەکانیان، لەبەرامبەردا باجیان دەدا بەدەولەت، سەبارەت بەژمارەیان لەعێراق هەندیك سەرچاوە ئاماژە بە ٢٥٠ هەزار کەس دەکەن، بەلام فاضل حسین بە پشت بەستن بەلێژنەی لێکۆلینەوەی نێودەولەتی بۆ سنووری عێراق و تورکیا ژمارەیان بە ٨٠ تا ٩٠ هەزار کەس دیاری دەکات. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: متى عقراوي، العراق الحديث، تعريب: مجيد

لەمەش لە مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩١٩ "كۆلۆنیل بیل"ی حاكمی مووسڵ و "كاپتن سكوت" حاكمی ئاكرێ گەشتێكیان بە ناوچەكانی سورچی و زێباری و بارزاندا كرد و دەستیانكرد بە هەڕەشەكردن و سەپاندنی سزاو باجی گەورە بەسەر سەرۆك عەشیرەتەكانی ناوچەكە، كاتێك چوون بۆ بارزان شێخ ئەحمەد بارزانی پێشوازی لێ نەكردن، پاشان هەردوو حاكمەكەی بەریتانیا لە بۆسەیەكی زێباری و بارزانییەكان كوژران[1].

سەبارەت بەم ڕووداوە شێخ ئەحمەد بارزانی بەدەم داواكاری زێبارییەكان دەچێت، پاش ئەوەی داوای یارمەتی هاریكاری لێ دەكەن بۆ ئەنجامدانی ئەو كردە سەربازییە، بۆ ئەم مەبەستەش "شێخ محەمەد سەدیق"ی برای ناردە "بیرەكەپڕا" تا لەگەڵ ئەواندا بەشداری ئەو دەست وەشاندنە بێت[2].

دواتریش دەستیان بەسەر شاری ئاكرێ داگرت[3]، بەریتانییەكان لە ڕێگای ڕاپۆرتێك لەسەر كەسایەتییە سەرەكییەكانی عێراق لە ساڵی ١٩٣٥جەخت لە تێوەگلانی شێخ ئەحمەد دەكەنەوە بە هاوكاری لەگەڵ"فارس ئاغا[4]"ی زێباری لە كوشتنی دوو حاكمە سیاسییەكەی بەریتانیا[5].

دیارە هۆزەكان پاش ئەوەی دەست دەگرن بەسەر شاری ئاكرێ، لەسەر چۆنییەتی دابەشكردنی ئەو پارەیەی كە لە شارەكە دەستیان كەوت، خراپ لێكتر ناكۆك دەكەون و ئەم ناكۆكییە شێخ ئەحمەدی بارزانی نارەحەت دەكات و بە نیشانەیەكی پڕ مەترسی لە قەڵەمیدا، بۆیە سەرۆك هۆزەكانی كۆكردەوە و پێی گوتن " **ئێوە لەسەر ئەم پارە هیچەی ئەمڕۆ لەئاكرێ دەستان كەوتووە ئاوا بچن بەگژیەكترا ئەی ئەگەر گەنجینەی مووسڵتان**

خدوری، (بغداد- ١٩٣٦)، ص١٣؛ فاضل حسين، مشكله الموصل دراسة في الدبلوماسية العراقية- الانكليزية- التركية وفي الرأى العام، (بغداد-١٩٧٧)، ص ١٠١؛

A. H. Hourani, minorities in the Arab world (Londone, ١٩٤٧), p ٤٤.

(١) وریا رەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٣) وریا رەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٤) فارس ئاغا لەساڵی ١٨٨١ لەدایك بووە سەرۆك خێڵی زێبار و كوڕی محەمەد ئاغایە، ساڵی ١٩٣٧ بووەتە ئەندام پەرلەمانی عێراقلە لیوای مووسڵ تا كۆتایی شوباتی ١٩٣٩، ناوبراو لەساڵی ١٩٤١ كۆچی دوایی كردووە. ڕاپەڕینەكانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەكانی هەردوو حكوومەتی....، ل ٢١٣.

(٥) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ص ٢٣١ -٢٣٢.

دەست کەوێ چی دەکەن"[١].

لە لایەکی دیکەوە لە ساڵانی سەرەتای بیستەکاندا شۆڕشێکی نێوخۆیی بە سەرکردایەتی "نووری باویل ئاغا[٢]" لە ناوچەی ڕواندز بەرپابوو، بە هەماهەنگی لەگەڵ هۆزە هاوسێکانی لە ماوەیەکی کەم توانرا ناوچەکانی برادۆست و بارزان و باڵەك و هەریر و شەقڵاوە لە ئینگلیزەکان پاك بکرێتەوە، هەروەك هاملتۆن و ئەدمۆندز و مستەرهای و نۆیل لە نووسینەوەی یادداشتەکانیان ناتوانن ڕاستی ئەم ڕووداوانە بشارنەوە کە دەڵێن "**خەریك بوو هێزی ئەو شۆڕشگێڕانە پەلاماری هەولێر بدەن و ئینگلیز بە تەواوەتی لە کوردستان دەرپەڕێنن"**[٣].

دیارە جووڵانەوەکەی "نووری باویل ئاغا" پشتیوانییەکی بێ وێنەی لە لایەن هۆزەکانی دەوروبەری لێکراوە، لەم ڕووەوە هۆزی بارزان یەکێك بووە لەو هۆزە نزیکانەی ڕواندز، بۆ ئەم مەبەستەش شێخ ئەحمەدی بارزانی بۆ پاڵپشتیکردن لەو شۆڕشە دووجار جەنگاوەرەکانی خۆی ڕەوانە کردووە، یەکەمیان لە ساڵی ١٩١٩ نزیکەی دووسەد چەکداری ڕەوانە کردووە، پاشان بۆ جاری دووەم هێزێکی دیکە بە سەرکردایەتی "مستەفا بارزانی[٤]" ئەمەش لەوکاتەدا بوو بەر لەوەی هێزی "ئۆزدەمیر پاشا"ی تورك بگاتە ڕەواندز لە ٦ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٢١[٥].

شێخ ئەحمەدی بارزانی هەروەك هەموو شێخانی تەکیەی بارزان هەوڵیداوە دادپەروەری و یەکسانی لەنێوان چینەکانی کۆمەڵگا بهێنێتە کایەوە، لەهەمان کاتدا هەستێکی نەتەوەیی و نیشتمانی قووڵی هەبووە، هیچ کاتێك جیاوازی نەکردووە لە نێوان خەڵك لەسەر جیاکاری ئایینی و ئاینزایی، بۆ ئەم مەبەستە شێخ ئەحمەد لە ساڵی ١٩٢٠ لە لایەن "ئەندرانیك ئەرمەنی" نامەیەکی پێ دەگات تێیدا داوای لێدەکات بە ڕزگارکردنی

---

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٢) نووری کوڕی باویل ئاغا کوڕی مەلا عەزیزە، لەساڵی ١٨٩٢ لە ڕواندز لەدایك بووە، لەساڵی ١٩٢٠ شۆڕشی ڕاگەیاند لەدژی ئینگلیزەکان، پاش دەستگرتنی بەسەر شاری ڕواندز ئەنجوومەنێکی پێکهێنا بۆ بەڕێوەبردنی شارەکە، لەساڵی ١٩٦٣ بەهۆی نەخۆشی کۆچی دوایی کردووە. حسن لطيف الزبيدي، المصدر السابق، ص ٦٣٩.

(٣) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٣.

(٤) هەمان سەرچاوە، ل ١١١٣.

(٥) *Wallace Lyon, op.cit, p.* ٤٢.

خانەوادەکەی لەو ڕەشەکوژییەی کە تورکەکان دەرحەق بە ئەرمەنەکان ئەنجامی دەدەن، شێخی بارزان بەدەم داواکارییەکەی دەچێت و پۆلێك لە جەنگاوەرانی بارزان پێك دەهێنێت بە سەرکردایەتی"وەلید بەگ" کە "مستەفا بارزانی" یەکێك دەبێت لەئەندامانی ئەو دەستەیە، دەتوانرێت خانەوادەکەی ناوبراو ڕزگار بکرێت و بیگوازنەوە سوریا، لەم کردەیەشدا چواردە جەنگاوەری بارزانی گیان لە دەست دەدەن[١].

بێگومان دەسەڵاتدارانی بەریتانیا بە وردی چاودێری پەرەسەندن و ڕووداوەکانیان لە کوردستان دەکرد، لە بەهاری ١٩٢٠ ئاشووریەکانیان هاندا و ناردنی بۆ شەڕکردن لەگەڵ کوردا، لەو نێوەندەدا "فارس ئاغا"ی زێباری کە بەشداری کردبوو لە کوشتنی هەردوو حاکمەکەی مووسڵ و ئاکرێ کە لە پێشووتردا ئاماژەمان پێدا، بەخۆی و خێزان و خزم و عەشیرەتەکەی چوون بۆ ئێران و پەنایان بردە بەر سمایل ئاغای شکاك، لە بارزانیش شەڕی خوێناوی لە نێوان جەنگاوەرانی بارزانی و ئاشوورییەکان کە لەژێر فەرماندەیی "پەترۆس ئاغا" بوون قەوما، لەو شەڕەدا بارزانییەکان دیارترین فەرماندەی خۆیان بەناوی "سەعید وەلی بەگ" لە دەستدا[٢].

جگە لەمەش بە گوێرەی هەمان ڕاپۆرتی بەریتانی لەسەر کەسایەتیە سەرەکییەکانی عێراق لە ساڵی ١٩٣٥ ئاماژە بەوە دەکات کە شێخ ئەحمەد بارزانی لە ئەیلوولی ساڵی ١٩٢٢ بەشداری لەگەڵ هێزەکانی تورك کردووە و هێرشیان کردۆتە سەر ئامێدی، پاش مانگێك بارزان لە لایەن هێزە ئاسمانییەکانی بەریتانیا بە هاوکاری هێزە ئاشوورییەکان وێران کراوە[٣].

ئەو کاردانەوە توندەی بەریتانیا لەخۆڕا نەبووە، بەڵکو بەریتانییەکان مەترسی گەورەیان هەبووە لە جووڵانەوەکانی بارزان، بۆیە هەموو قورسایی و تواناکانیان خستبووە سەر ئەم ناوچەیە، بە مەبەستی ملکەچکردن و تۆڵەکردنەوە لە ڕێبەری تەکیەی بارزان[٤]، بۆ ئەم

(١) عرفات كرم ستوني، المصدر السابق، ص٦٠؛ عەلی زێباری، کەسایەتیا بارزانی و سروشتێ وی یێ خەباتێ، (دهۆك- چاپخانە پارێزگەها دهۆکێ- ٢٠١٣)، ل ١٧.

(٢) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ٩٤.

(٣) نجدة فتحي صفوة، العراق في الوثائق البريطانية سنة ١٩٣٦، من منشورات مركز دراسات الخليج العربي بجامعة البصرة، (جامعة البصرة-١٩٨٣)، ص ص ٥٦-٥٧.

(٤) حبيب تومى، الاستاذ مسعود البرزاني واستراتيجية اقامة الدوله الكردية، متاح على الموقع الالكتروني:.http: // al – nnas. Com / article/ htomi / ٢٧bvz.htm ، تمت زيارەالموقع في ١٢:٣٠ في ١٠ / ١ / ٢٠١٦

مەبەستە بەریتانییەکان لەڕووی سەربازییەوە هیچ نەما تاقی نەکەنەوە، بۆیە "کاوس قەفتان" دەڵێت" **گەلی کورد یەکەم میللەتە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە مەدەنییەتی ڕۆژئاوا بناسێت لە ڕێگای سوپا و بۆردومانکردنی دڕندانەی فرۆکەکانیان، هەروەها کوردستان بۆ بەریتانیا وەك گۆڕەپانی تاقیکردنەوەی هێزی ئاسمانی سەیر کراوە**" بۆ پشتڕاستکردنەوەی وتەکانی جەخت لەگۆتەی کەسێکی ئینگلیز دەکاتەوە کە دەڵێت "**بۆردومانکردنی کوردستان لە ڕاستیدا تاقیکردنەوەیەکی ناڕاستەوخۆی هێزی ئاسمانی بەریتانیایە**"[(١)].

پاش ئەم ڕووداوە تورکەکان لە ساڵی ١٩٢٣ لە ڕەواندز پاشەکشەدەکەن، دواتر ئاشتەواییەکی کاتی دێتە ئاراوە لەنێوان شێخ ئەحمەد بارزانی و دەسەڵاتدارانی بەریتانی–عێراقی کە تێیدا ڕێگا درا بە شێخی بارزان دەسەڵاتی لە ناوچەکەدا پەراکتیزە بکات بەبێ دەستێوەردانی حکومەت[(٢)].

لەو هەلومەرجەدا بەریتانیا ویستی بە هەرشێوازێك بێت شێخ ئەحمەد بە لای خۆیدا نزیك بکاتەوە جارێك بە هەڕەشە و جاریکی تر بە پارە هەڵخەڵەتاندن، بەڵام شێخی تەکیەی بارزان هەمیشە لەگەڵ بەرپرسە بەریتانییەکان جەختی لەوە دەکردەوە کە پلە و پایە و سامانی ناوێت، بەڵکو دەیەوێ لەسەر زێدی باب و باپیرانیان بە ئازادی بژین[(٣)].

حکومەتی عێراقی لە ساڵی ١٩٢٥ وەك هەنگاوی یەکەمی چەسپاندنی دەسەڵاتی لە گوندی بارزان بنکەیەکی پۆلیسی تێیدا کردەوە[(٤)]، مەڵبەندێکی حکومەتی "سەرا" لە بیرەکەپڕا دامەزراند، هەرچەندە ئەم هەنگاوەی حکومەت نەبووە هۆی سەرهەڵدانی هیچ ئاڵۆزییەك لە ناوچەکەدا، چونکە شێخی تەکیەی بارزان پێیوابوو ئەم هەوڵەی حکومەت بە مەبەستی بەڕێوەبردن و گرنگی پێدانی ناوچەکەیە لەڕووی خزمەتگوزاری و جێبەجێ کردنی پێداویستیەکانی دانیشتوان[(٥)].

دیارە حکومەت خوێندنەوەیەکی پێچەوانەی هەبووە بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە، بەڵکو

---

(١) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ص ٣٦-٣٧.

(٢) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٢.

(٣) وریا رەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٤) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان ....، ل ٦٥.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦-١٩٣٩، (هەولێر-لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی-٢٠١٣)، ل ١٦٥.

دەیویست لەو ڕێگایەوە ناوچەی بارزان بخاتە ناو بازنەی دەسەڵاتی[١]، بۆئەوەی کۆتایی بەو خۆبەڕێوە بردنە بێنێت کە لە ناوچەکانی بارزاندا هەبووە، چونکە ئەو ناوچەیە نیمچە سەربەخۆبووە هەر لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە بەهۆی سەختی سرووشتی ناوچەکە[٢]، لە لایەکی دیکەوە هەوڵدراوە لەم ڕێگایەوە هێڵی بروکسلی سنووری بچەسپێنێت لەپێناو بەزۆر لکاندنی ئەو بەشە گرنگەی کوردستان بەعێراق[٣].

لەو هەلومەرجەشدا کە تەکیەی بارزان لەناو بازنەی تەڵەکە و فێڵەکانی حکومەتی بەریتانی- عێراقی دەخووڵایەوە، کەچی هەستی نەتەوایەتی لە دەروونی شێخ ئەحمەدی بارزانی زیاتر چەکەرەی دەکرد، چونکە هەر لەو ماوەیەدا لە ساڵی ١٩٢٥ لە باکووری کوردستان شۆڕشێك بە سەرکردایەتی شێخ سەعیدی پیران دژ بە دەسەڵاتدارانی تورك سەرهەڵدەدات، شێخی بارزان بە مەبەستی هاوکاریکردنی شۆڕشەکە هێزێك بە سەرکردایەتی "مستەفا بارزانی" ڕەوانەی باکووری کوردستان دەکات[٤].

دوا بە دوای کپکردنی شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران لە لایەن دەسەڵاتدارانی تورك، زۆرێك لە سەرکردەکانی باکووری کوردستان ڕوویانکردە بەشەکانی تری کوردستان، سەبارەت بە باشووری کوردستان شێخ ئەحمەد بارزانی لە ساڵی ١٩٢٦ "محەمەد سەدیق"ی برای ڕەوانەی ڕەواندز دەکات بە مەبەستی کۆبوونەوە لەگەڵ سەرکردەکانی باکوور بۆ دارشتنەوە و بنیادنانەوەی شێوازێکی تۆکمەتر بۆ بەرپاکردنی شۆڕش لە داهاتوودا[٥]، هەر ئەمەش وایکردووە کە بەریتانییەکان لە ڕاپۆرتەکانی ساڵانی داهاتوویان جەخت لەوە بکەنەوە کە **دەرگای بارزان بۆ هەموو کەسێکی یاخی واڵایە، تەنها دەرگای شێخ بەڕووی بەریتانیا و حکومەت داخراوە**[٦].

بەریتانییەکان بە تەواوەتی دەرکیان بەوە کردبوو کە ناوچەی بارزان ناوچەیەکی فراوانی بزووتنەوەی کوردییە لەپێناو بەدیهێنانی مافە نەتەوییەکان، هەروەك چۆن لە سەردەمی عوسمانییەکان بەوە ناسرابوون کە ملکەچ نابن، بە کردەوەش لە ڕەوشێکی نیمچە سەربەخۆ

(١) عوسمان عەلی، کورد لە ....، ل ٢٥٠.
(٢) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٦-١٠٧.
(٣) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٥.
(٤) حامید گەوهەری، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣.
(٥) ڕۆژ عەبدوڵلا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٨ - ٢٩.
(٦) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبیة....، ص ٢٣٧.

دابوون[١]، ئەمەش بەهیچ شێوەیەك یەكی نەدەگرتەوە لەگەڵ ئەو سیاسەتەی كە بەریتانییەكان لە ناوچەكەدا پیادەیان دەكرد، بۆیە لە ساڵی ١٩٢٧ حكومەتی بەریتانی-عێراقی هێرشێكی سەربازیان دژ بە شێخ ئەحمەد بارزانی ئەنجامدا، بە مەبەستی یەكلاكردنەوەی كاری شێخی بارزان، بەڵام لە چەند كیلۆمەتری بارزاندا ڕێگای پێشڕەویان لێگیرا[٢].

دیارە لە تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩٢٧ بەر لە هێرشە سەربازیەكەی حكومەتی بەریتانی- عێراقی، شێخ ئەحمەدی بارزانی هەموو ئامادەكارییەك دەكات، هەروەها داوا لە حكومەت دەكات میلیشیا ئاشووریەكان لە ناوچەكەیان پاشەكشەپێ بكات و مافی سەرپەرشتیكردنی ناوچەكەی بۆ بگەڕێنێتەوە[٣].

كەچی بەریتانییەكان لەبڕی بەدەمەوە هاتنی داواكارییەكانی شێخی بارزان، لە ڕاپۆرتەكانیان ڕێبەری تەكیەی بارزانیان بە نانەوەی پەشێوی و دروستكردنی دڵەڕاوكێ لەدەروونی خەڵكی ناوچەكە تۆمەتبار كرد بەهۆی ئەو پرۆژەیەی كە پەیوەست بوو بەنیشتەجێ كردنی ئاشووریەكان لە ناوچەكەدا، هەروەها تۆمەتی ئەوەشی درایەپاڵ كە ناوچەكەی كردۆتە پەناگەی هەموو ئەو كەسانەی كە لە یاسا دەرچوون [٤].

بێگومان ئەم هێزە بە ناچاری لە ناوچەی "بلێ" مۆڵگەی سەربازیان دامەزراند، هاوكات لەگەڵ ڕووداوەكانی ناوچەی بارزان، لە ناوچەی سلێمانیش شێخ مەحموود بەرزنجی تەنگی بە هەڤاڵبەندییەكانی حكومەتی بەریتانی- عێراقی هەڵچنیبوو[٥]، هەر لەوساڵەدا "كۆمەڵەی پشتیوانی كورد[٦]" دروست بوو، شێخ ئەحمەدی بارزانی دەبێتە سەرۆكی لقی ئەم كۆمەڵەیە

(١) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیكە، شۆڕشەكانی ....، ل ٢٨٣.

(٢) بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی (شیوا)، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣٣.

(٣) دیڤید مكدول، المصدر السابق، ص ٢٨٣.

(٤) پێ رەش، العراق دوله بالعنف (المقاومة الكردية ضد عملية الحاق كوردستان الجنوبية بالعراق على ضوء أرشيفات الحكومة البريطانية بين أعوام ١٩١٨- ١٩٣٧، (جنيف- ١٩٨٦)، ص ٤٠.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٨.

(٦) كۆمەڵەی پشتیوانی كوردان لەلایەن ڕۆشنبیرانی كورد لەشاری بەغدا لە تەمووزی ١٩٢٧ دامەزرا لە شوێن كۆمەڵەی پێشكەوتن، دەستەی كارگێڕی لە ماڵی (ئەحمەد خواجە) بڕیاری لەسەر درا كەپێكهاتوون، لەسەرۆك و دوو سكرتێر و نۆ ئەندام ئامانجی كۆمەڵەش یەك ڕیزی و ڕێكسختنی كورد بوو بۆ داكۆكی كردن بووە لە بەدیهێنانی مافەنەتەوەییەكانی، هەروەها ئامانجی یەكخستنی كورد بوو لە باشووری

لەناو هۆزە کوردییەکانی لیوای مووسڵ بـە هاوکـاری پیاوەکـانی خـۆی وەك شـەریـف ئاغـا و عەلی محی و خەلیل شەعبان کە نیوەندگیر بوون لەنێوان شێخ و ناوچـە کوردییـەکان[1]، لـەو بارودۆخـەدا "هـنری دوبـس" مەنـدووبی سـامی نامەیـەك ئاڕاسـتەی شـێخ ئەحمـەد بـارزانی دەکات، تێیدا جەخت لەو دەکـاتەوە کـە پڕۆپاگەنـدەکان دەگەنـە بەغـدا بەوەی کـە شـێخی بـارزان ئامادەکـاری کـردووە بـە مەبەسـتی بـەرنگاربوونەوەی حکومـەت، لەهـەمان کاتـدا ئەوەشی خستبووە ڕوو کە حکومەت هیچ نیەتێکی دوژمنکارانەی نییە لە بەرامبەری[2].

پێدەچێت ئەو هەنگاوەی بەریتانییەکان بۆ ئارام کـردنەوەی بارودۆخەکـە بێـت، چونکـە بەرنگاربوونەوەی دوو بەرەی جەنگ کارێکی سـەخت دەبێـت لەسـەر شـانی بەریتانییـەکان، جگە لەو ئاڵۆزییە سیاسیەی کە بەرۆکی حکومەتی عێراقی گرتبوو بەهۆی پەیماننامەی سـاڵی ١٩٢٦.

مەندووبی سامی بۆ هێورکردنەوەی بارودۆخەکە لە ٣١ی شوباتی ساڵی ١٩٢٨ پشـکنەری کارگێڕی مووسڵ "میجور ویلسۆن" ڕادەسپێرێت بۆ کۆبوونەوە لەگەڵ شێخ ئەحمەد بـارزانی، کە کۆبوونەوەکە لە شوێنێك لە نزیك بارزان ئەنجام درا، لەم چاوپێکەوتنەدا "شێخ ئەحمەدی بارزان"داوایکرد مافی سەرپەرشتیاری و چاودێری پێبدرێت لەسەر گوندەکانی سـەربە قـەزای ڕەوانـدز، ویلسـۆن پێـی ڕاگەیانـد کـە حکومـەتی عێراقـی وەڵامـی ئـەم داوایـەی نـاداتەوە و پەسەندی ناکات، ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی حکومـەت بەرپرسـیاریەتی چەنـد ناوچەیـەك بـە

کوردستان و کار و چالاکییەکاندا ئەم کۆمەڵەیە پەیڕەوی ڕێکخستنی نهێنـی دەکـرد و سـەرچاوەی دارایـی کۆمەڵەکـەش بریتـی بـوو لـەو ئابوونەوەیـەی کـە لـە ئەندامـەکان وەردەگـیرا و ئـەو یارمەتیانـەی کـە لەلایـەنگرانی و کەسـانی بەدەرامـەت پێشکەشـیان دەکـرد و بـەپێی بەڵگەنامەیـەکی ئەفسـەری هـەواڵگری تایبەت لەشاری بەغدا تایبەت بەجموجۆڵی کۆمەڵەی پشتیوانی ئاماژە بە بڕی داهاتی مانگانەی کۆمەڵە بـە (٢٥٠) ڕوپیە دەکات کە (ئەمین ڕواندزی) لێپرساوی دارایـی بـووە، ئەنـدامانی کۆمەڵەکـە پێکهـاتبوون لـە (مستەفا شـەوقی "سـەرۆك"، ڕەشـید نـەجیب "سـکرتێری یەکـەم"، ئەحمـەد خواجـە "سـکرتێری دووەم"، خەلەف شەوقی داوودی، مـەحموود جـەودەت، عیـزەتی تـەل، عـەلی عیرفـان، حەفیـد جـەودەت، ئـەمین ڕواندزی، فائق کاکەئەمین، ڕەئووف بەگ جەلالی، بەشیر موشیر). بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێتەوە بـۆ: مەهـدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ل ٢٥٦-٢٦٣.

(١) *Air,٢٣/٤١٦/٦٠٨٨,(From S.S.O "Mosul" to Air staff. Intelligence Hinaidi)* ٦, *February,* ١٩٣٠.

(٢) *Iraq Administration Reports* ١٩١٤ – ١٩٣٢, *Vol(*٩*)*,١٩٢٨ – ١٩٣٠, *P.*١٨؛

سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٣.

شێخ بسپێرێت، بەمەش تاڕادەیەك ئارامییەکی کاتی لە ناوچەکە بەرقەرار بوو[١].

لەنێو ئەم ڕەوشە سیاسیەدا شێخ ئەحمەدی بارزانی لە نامەیەکدا بۆ شا فەیسەلی یەکەم داوای یەکبوونی هەوڵەکانی هەردوو نەتەوەی کورد وعەرەبی بۆ دەرکردنی بەریتانییەکان لە عێراق دەکات[٢].

سەبارەت بەو هێزەی کە لە بلێ مۆلگەیان دامەزاندبوو، مستەفا بارزانی لەکاتی چاوپێکەوتنەکەی لەگەڵ موتەسەریفی مووسڵ لەسەر داوای شێخ ئەحمەدی بارزانی پێی ڕادەگەیەنێت کە ئەم هێزە بەریتانییە لە"بلێ"یە بێتە هەڵگرتن، ئەگەر بوونیان پێویستە لە شوێنی ئەوان فەوجێکی سوپای عێراق دابنرێت، لەکاتی گەڕانەوەی بۆ بارزان لە "بلێ" فەرماندەی بەریتانی دەبینێت و بە "مستەفا بارزانی" دەڵێت" لە سەرکردایەتی خۆمەوە فەرمانم دراوەتێ کە بەپێی داخوازیتان ئەم ناوچەیە بدەم بە فەوجێکی عێراقی، هیوادارم لەگەڵ برا مووسڵمانەکانتان بە خۆشی بژین، وا ئێمەی ئینگلیزی کافر ناوچەکەتان بەجێ دێلین، پاشتر خۆتان دەبیننەوە[٣]".

دیارە ئەم هەڵوێستە دواتر بەکردەوە دەچێتە بواری جێبەجێ کردن، چونکە هەر لە دوای کشانەوەی هێزە بەریتانییەکە لە بلێ لە ساڵی١٩٣٠ و هاتنی سوپای عێراق بۆ شوێنیان بە سەرکردایەتی "بەرقی سدقی" برای "بەکر سدقی[٤]" ڕەوشەکە بەرەو ئاڵۆزی دەچێت[١].

---

(١) *Ibid, P.١٨ ؛*

حامد محمود عيسى، المشكله الكردية في الشرق الاوسط، (القاهرة- مكتبه المدبولى- ١٩٩٢)، ص ١٥٤.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٦.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٤) بەکر سدقی شەوقی عەسکەری کە دەگەڕێتەوە بۆ دێی (عەسکەر)ی ناحیەی ئاغجەلەر، لەبنەماڵەیەکی کوردی لەدایك بووە، پاش تەواوکردنی قوتابخانەی ئامادەیی روشدیە، ساڵی ١٩٠٨ لەقوتابخانەی عەسکەری ئەستەمبوڵ دەرچووە و پاشان کۆلێژی ئەرکانی عوسمانی خوێندووە و لەبەرەکانی جەنگی جیهانی یەکەمدا بەشداری کردووە، دوای تەواوبوونی جەنگ چووەتە ناو سوپای سوریاوە پاشان گەڕاوەتەوە بۆ بەغدا و لە سوپای عێراقدا بە پلەی (ڕەئیس) وەرگیراوە، لەساڵی ١٩٢٨دا بووە بە (عقید) و لەساڵی ١٩٣١دا پلەی زەعیمی وەرگرتووە و کراوەتە سەرکردەی سوپای باکوور، لەساڵی ١٩٣٢دا بووە بە (ئامر لیوا) و کراوەتە فەرماندەی باشوور، لەساڵی ١٩٣٦ یەکەمین کودەتای ئەنجامدا و حکومەتەکەی یاسین هاشمی ڕوخاند، تاماوەی نۆ مانگ و ٢٠ ڕۆژ بەڵام لە ئابی ١٩٣٧دا بە پیلانێك کوژرا. گەلێك کتێبی سەربازی داناوە. یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی، (سلێمانی- بڵاوکراوەکانی دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم- ٢٠٠٥)، ل ٢٠١٤؛ محمد علی الصویرکی، معجم اعلام

تەوەری سێیەم:

«هەوڵە سیاسی و سەربازییەکان بۆ لاوازکردنی پێگەی شێخی بارزان»

بەریتانییەکان بەر لە شۆڕشی یەکەمی بارزان هەوڵەکانیان چڕ کردەوە لە گوشار خستە سەر حکومەت بە مەبەستی هێرشکردنە سەر بارزان، بە مەبەستی تەمبێ کردن و ڕاگواستنی خەڵکەکەی و جێگیرکردنی ئاشوورییەکان لە ناوچەکە[٢]، بەڵام هەڵوێستی سوپا بە شێوەیەکی گشتی لەوکاتدا پێچەوانەی خواستی بەریتانییەکان بوو، چونکە هەندێك لە ئەفسەرە عەرەبە نیشتمان پەروەرەکان هەستیان بەمەترسی هەڵگیرسانی جەنگی ناوخۆیی کرد، بۆیە ڕەتیانکردەوە هەڵسن بە ئەنجامدانی کردەی سەربازی، بەریتانییەکان نەیانتوانی پێداگری بکەن لەسەر فشارەکانیان، چونکە لە لایەك مەترسیان هەبوو لە هەڵگەڕانەوەی سوپا و ئاکامەکانی، لە لایەکی دیکەوە بەستنی پەیماننامەی ساڵی ١٩٣٠ لە ڕێگادابوو، بۆیە هێرشکردنە سەر بارزان بۆ کاتێکی دیکە دواخرا[٣].

هەرچەندە حکومەت لەوکاتەدا سەرقاڵی دامرکاندنەوەی شۆڕشی شێخ مەحموود بوو لە سلێمانی، بۆیە لەگەڵ ناوچەی بارزان کەوتە شەڕی دەروونی و پڕوپاگەندە، ڕایانگەیاند کە (شێخ ئەحمەد) وازی لە ئایینی ئیسلام هێناوە و خەڵك هان دەدات بۆ گاور بوون، بەریتانییەکان دەستێکی باڵایان هەبوو لە بڵاوکردنەوەی ئەم پڕوپاگەندانەدا لە ناو ڕیزەکانی خەڵکدا[٤].

دیارە "کۆلۆنیل لاین" ئەفسەری بەریتانی لەبەشی پەیوەندییەکان ڕۆڵی سەرەکی گێڕاوە

الكرد (فى التاريخ الاسلامى والعصر الحديث في كردستان و خارجها)، (السليمانية - بنكەی ژین - ٢٠٠٦)، ص ص ١٤٦ - ١٤٧.

(١) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٧.

(٢) •*Edmund A. Ghareeb, Historical Dictionary of Iraq, (lanham- the scarecrow press, Inc – ٢٠٠٤), p.* ٤١.

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٤٥.

(٤) *Iraq Administration Reports* ١٩١٤ – ١٩٣٢ ،*Vol (*١٠*),*١٩٣١ – ١٩٣٢*, PP.*٣٥٠ – ٣٥١ ؛ سەعدی عوسمان، بزاڤی رزگاریخوازی....، ل ١٠٨.

لەو بابەتە بەتایبەت لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣٠ لەنێو هۆزەکانی دراوسێی بارزان دەستیکرد بە بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەی بەربڵاوەکانی لە دژی تەکیەی بارزان و ڕێبەرەکەی[1]، ئامانجی بەریتانییەکان لە بڵاوکردنەوەی ئەم پڕوپاگەندانە هاندانی هۆزەکانی دەورووبەری ناوچەی بارزان بوو، بۆ دژایەتی کردنی خودی شێخ ئەحمەدی بارزانی، هەوڵەکانی بەریتانیا سەری گرت و ناکۆکی و ململانێ کەوتە نێوان بارزان و یەکێك لە هۆزەکانی دەورووبەری کە هۆزی برادۆست بوو[2]، بە سەرۆکایەتی "شێخ ڕەشیدی لۆلان[3]".

دەسەڵاتدارنی عێراقی بە پاڵپشتی بەریتانیا ویستیان لە گرتنەبەری ئەو شێوازە کارکردنە ڕاستی و دروستی شۆڕشە نوێخوازەکەی کورد بزر بکەن لەبەردەم ڕای گشتی و هەڵ بدۆزنەوە بۆ کپکردنی، هەربۆیە دەستیانکرد بە ڕێکخستنی پڕۆپاگەندە فراوانەکانیان دژ بە تەکیەی بارزان و لەکەدارکردنی ڕێزو پێگە ئایینییەکەیان، بۆ ئەم مەبەستەش گەڕان بەدوای هۆکارە ناوخۆییەکان بۆ لێکترازاندنی ڕیزە تۆکمەکەی شۆڕش، ئەویش ورووژاندنی هۆزەکان بوو دژ بە شێخنشینی بارزان[4].

لەوبارەیە بەریتانییەکان زۆر بە وریاییەوە مامەڵەیان لەگەڵ ئەم دۆسیەدا کردووە، ئەویش لە ڕێگای بزاوتنی هەستی ئایینی خەڵك، بە شێوەیەك ئایینی ئیسلامیان وەك چەکێك لەم پڕۆپاگەندەیە بەکارهێناوە بۆ بەرهەڵستیکردنی داواکارییە نەتەوەییەکانی کورد[5].

لەم ڕووەوە لە ١٩ی ئابی ١٩٣٠ لە شاری سلێمانی لە ڕێگای بڵاوکراوەکانیان بەناونیشانی "المسلم الموحد الكردي" کە لەڕووی زاراوەوە ئاڕاستەیەکی ئایینی دەبەخشێت،

---

(١) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٠.

(٢) سەعدی عوسمان، بزاڤی رزگاریخوازی....، ل ١٠٨.

(٣) سەبارەت بە "ڕەشید لۆلان "شێخی تەریقەتی سۆفیە لەناوچەی برادۆست، جگە لەکوردستانی باشوور ژمارەیەك موریدی هەیە لە بەشەکانی تری کوردستان بەتایبەت لە باکووری کوردستان و ڕۆژهەڵاتی کوردستان، لەمێژووی هاوچەرخی کوردستانی باشوور، ڕۆڵی هەبووە لەدژایەتی کردنی شۆڕشەکانی بارزان. بۆپتر زانیاری بڕوانە: مێڤان عارف عبدالرحمن بادی، الحركە القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٥٨- ١٩٦٣، (اربيل- مطبعة وزارة التربية - ٢٠٠٥)، ص ٧١ ؛

*Michael m. Gunter ،op.cit, pp.*١٩ -٢٠.

(٤) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٠٣.

(٥) عزيز حسن عزيز البارزاني: الحركە القومية الكوردية التحررية فى كوردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥، (دهۆك- دار سپيرێز للطباعة والنشر- ٢٠٠٢)، ص ٣٢.

تێیدا سەرکردەو ڕێبەرە نەتەوەییەکانی کوردیان لە ناوچە کوردنشینەکان لەکەدار دەکرد[١]، وەسفیان دەکردن بە"فەرامۆشکردنی ئایینی ئیسلام" یاخود "خاوەن هزری نابەجێ" و "تێکدەر"، هەروەها جەختیان لەوە دەکردەوە کە بۆ نوێنەرایەتی گەلی کورد ناشێن[٢].

لە لایەکی دیکەوە هەر بەمەش نەوستان، بەڵکو ئەمجارە هانایان بردە بەر تۆمەت بخشینەوە لەسەر ڕەفتار و کەسیەتی شێخ ئەحمەد بارزانی بەوەی کە لەڕووی دەروونییەوە نالەبار و نەشیاوە[٣]، ئەمەش ناڕاستە بەڵگەش ئەوەیە مێژووی ڕاپەڕینی بارزان ئەو ڕاستیە ڕوون دەکاتەوە، کە شێخ ئەحمەدی بارزانی وەك پێشینانی خۆی لە ڕێبەری کردنی گەل و عەشیرەتەکەی نەك هەر سەرکەوتوو بوو، بگرە بۆیەکەم جار لە سەردەمی ئەودا بەپێی فەرمانی ئەو چەندین دەستە لە جەنگاوەرانی بارزانی نێرداونەتە باکووری کوردستان بۆ هاوکاری یارمەتیدانی شۆشگێڕانی کورد دژ بەدەسەڵاتدارانی تورك، بێگومان ئەمەش کردەوە و بڕیارێکە لە مرۆڤێکی لەباری دەروونییەوە نالەبار ناوەشێتەوە[٤].

دەکرێت بڵێین لە دوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود بەرزنجی ئاڵای خەباتی ڕزگاریخوازی لە بارزان هەر دەشکایەوە[٥]، لەگەڵ ئەوەشدا وەك قەڵایەکی پۆڵاین بوو لەبەردەم داگیرکەران و پەناگەیەك بوو بۆ هەموو ئازادیخوازێکی کورد لە هەموو پارچەکانی کوردستان، ئەمەش دەبێتە بەربەست لەبەردەم بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا و حکومەتە دەستکردەکەی لە بەغدا، بۆیە هەموو هەوڵێکیان خستبووەگەڕ بۆ لەباربردنی، چ بەشێوازی سەربازی یاخود پڕوپاگەندەی ڕێکخراو، لەوبارەیەوە "ئەحمەد خەواجە" کۆی تۆمەتەکان کە خراونەتە پاڵ شێخی بارزان بە دروستکراوی بەریتانیا وەسف دەکات و بە بەڵگە دەیسەلمێنێت و دەڵێت " **کاتێك لە "ئاسەف ڕەئووف" نووسەری کاپتن "لاین"م پرسی، ئایا ئەوە ڕاستە کە شێخ ئەحمەد بارزانی لەئایینی ئیسلام وەرگەراوە؟ ئەویش دەڵێت "بەشەڕەفم، بەنیکاحم بارزانییەکان ئاگایان لەم قسانە نییە، هەمووی لەژووری**

(١) عبدالفتاح علي البوتاني، الحركه القومية.....، ص ص٨٠- ٨١.

(٢) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص ٣٢.

(٣) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٣.

(٤) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠.

(٥) *Gerad chaliand, op.cit, p.٢٤٤.*

"لاین"وە بڵاودەکرێنەوە"[١].

بەریتانییەکان توانییان لە هاندانی شێخ ڕەشیدی لۆلان لە دژی شـێخی بـارزان سـوود لـە پڕۆپاگەندەکانیان وەربگرن، لە ماوەی مانگـەکانی تـەمووز و تشر-ینی دووەمـی سـاڵی ١٩٣١ چەندین بەرەنگاربوونەوە لەنێوانیان ڕوویدا، کە بەریتانییەکان ڕۆڵی سەرەکیان تێدا گێراوە[٢].

دیارە ڕاپۆرتی ئەفسەرێکی هەواڵگریی بەریتانی لە هەولێر دەرخەری ئـەو ڕاسـتیەن کـە بەریتانییەکان لەپشت پەردەوە هەوڵی گەورەکردنی ئەو نـاکۆکی پەشـێویانە دەدەن لـەنیوان هـەردوولا، وەك لـە ڕاپۆرتەکەیـدا دەڵێـت" **شـێخ ئەحمـەد لـە٢٩ی تـەممووزی سـاڵی ١٩٣١ نامەیەکی بۆ شێخ ڕەشیدی برادۆست دانیشتووی گوندی لـۆلان نـاردووە، داوای لێکـردووە بۆ سەر ئایینی تازە، لەوکاتەی شێخ ڕەشید ڕازی نەبووە، شێخی بـارزان هێزێکـی سـێ سـەد کەسی بەفەرماندەیی مستەفا بارزانی ناردووە بۆ ئەوەی بەزەبری هێز ملکەچیان بکات**[٣].

لـەم ڕاپۆرتـە بـە ڕوونـی دەردەکـەوێت کـە بەریتانییـەکان دەیانـەوێت دەستپێشـخەری ناکۆییەکان بخەنە ئەستۆی تەکییەی بارزان و بۆڕای گشتی نیشان بدەن کـە بارزانییـەکان لـە ڕێگای هێزەوە دەیانەوێت هەژموونی خۆیان بەسەر هۆزەکانی دیکـەی ناوچەکـە بسـەپێنن، لە ڕاستیدا ئەگـەر بارزانییـەکان دەستپێشـخەربن بـۆ هێرشـکردنی سـەر برادۆسـتەکان، ئـەی بۆچی شێخی بارزان داوا لـە حکومـەت دەکـات بـۆ هاتنـە نێـو کێشـەکە و ڕاگرتنـی دەسـت درێژییـەکانی ڕەشـید لـۆلان، بـەڵام داواکـەی هەرچەنـدە شـوێنی خـۆی نـەگرت[٤]، کـەچی سەلمێنەری ئەو ڕاستیەن کە برادۆستەکان سەرەتا هێرشیان کردووە.

سەبارەت بە پێشهات و ڕووداوەکانی نێوان شێخی بـارزان و شـێخ ڕەشـید، سـەرەتا شـێخ ڕەشیدی لۆلان بۆ وەستان لە دژی شێخ ئەحمەدی بارزانی بانگەشەی جیهادکردن بۆ سـەرۆك هۆزەکانی "سـورچی، خـەیلانی، باڵـەك و شـیوەزوی"دەکات، بـەڵام بانگەوازەکـەی لـە لایـەن سەرۆك هۆزەکان ڕەت دەکرێتەوە[٥].

---

(١) ئەحمـەد خواجـە، چـیم دی (شۆڕشـەکانی شـێخ مـەحموودی مـەزن)، (هـەولێر-دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس- ٢٠١٣)، ل ل ٢٩٥، ٢٩٧.

(٢) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٩.

(٣) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٣٩.

(٤) پێ رەش، العراق دوله....، ص ص ٣٧–٣٨.

(٥) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٩.

دوا بە دوای ڕەتکردنەوەی بانگەوازەکەی شێخ ڕەشیدی لۆلان، برادۆستەکان دەستیانکرد بە هێرشکرنە سەر بەشی ڕۆژهەڵاتی سنووری بارزان، لە ڕاستیدا ئەو هەراو پێکدانانە ئەوەندە لەسەر بنەمای ڕکابەری دەسەڵات و ململانێی هۆزایەتی نەبوو، بە قەد ئەوەی ئەوەندەی پەیوەست بوو بە سیاسەتبازی و بوختانی حکومەتی عێراقی و بەریتانییەکان، کە هەوڵەکانیان چڕ کردبووەوە لەپێناو تێك بەردانی کوردان و لەکەدارکردن و کەمکردنەوەی کاریگەری ڕۆڵی هۆزی بارزانی ڕاپەڕیوو لە کاروانی ڕەهەندە نەتەوەییەکان(١).

لە هاوینی ساڵی ١٩٣١ برادۆستەکان پەلاماری هۆزی شێروانی ناوچەی بارزانیاندا و گوندەکانی "گرکال، کۆلەك و بابکێ"یان تاڵانکردو ماڵەکەنیان سوتاند، لە بەرامبەر ئەو شاڵاوەی برادۆستەکان "مستەفا بارزانی" لەگەڵ هێزێك شوێن تاڵانکەران کەوت و لە دەشتی "هێرت" پاش لێکدانێکی کتوپڕ ماڵ و ماڵاتی ئەو گوندانەی لێ سەندنەوە(٢).

دیارە مەبەستی شێخ ڕەشیدی لۆلان بۆ هێرشکردنە سەر هۆزی شێروان بە تایبەتیش گوندی "گرکال" دەگەڕایەوە سەر بیرکردنەوەکانی خودی شێخ ڕەشید کە دەیویست هەژموونی تەکیەی لۆلان بەسەر ئەو گوندە بسەپێنێت لە دەشتی هێرت کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای ناوچەی برادۆست کە چووبوونە ژێرڕکێفی تەکیەی بارزان(٣).

جارێکی دیکە لە٢٥ تشرینی دووەمی هەمان ساڵ، برادۆستەکان پەلاماری ئەو ناوچەیان دایەوە، بەڵام بارزانییەکان بە سەرکردایەتی "وەلی بەگ" توانییان بەرەنگاریان ببنەوە و ناچار بە ڕاکردنیان بکەن، پاش ئەوەی ئەو سامانەی تاڵانیان کردبوو بە جێیان هێشت(٤).

دوا بە دوای شاڵاوی برادۆستەکان، حکومەت ڕۆڵی نێوەندگیری گێڕا بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی هەردوو لایەن، بۆیە لەسەرەتای تشرینی دووەمی ١٩٣١ لێژنەی نێوەندگیری کە پێك هاتبوون لە موتەسەریفی مووسڵ و هەولێر و قایمقامی ڕەواندز و زێبار لەگەڵ هەریەکە لە نوێنەری شێخی بارزان کە بریتی بوو لە "مستەفا بارزانی" و نوێنەری

---

(١) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٦.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨؛ عەلی زێباری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٨–١٩.

(٣) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٤) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤؛ دیڤید مکدول، المصدر السابق، ص ص ٢٨٤-٢٨٥.

برادۆستەکان لە ئاکرێ کۆبوونەوە، بەڵام کۆبوونەوەکە هیچ دەرئەنجامێکی لێنەکەوتەوە[١].

بەگوێرەی ڕاپۆرتی ئەفسەری هەواڵگری تایبەت لە شاری هەولێر، شێخ ئەحمەدی بارزانی چاوەڕوانی ئەنجامەکانی لێکۆڵینەوەی لێژنەکە دەکات و لەهەمان کاتیشدا ئەوەش ڕادەگەیەنێت کە هیچ هێرشێك بۆ سەر ناوچەکانی برادۆست ئەنجام نەدرێت تا ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە ڕادەگەیەنرێت، هەروەها ئەوەشی ڕاگەیاند ئەگەر دەرکەوت لێژنەکە بەرگری لە ڕاستی و مافەکان ناکات، ئەوە بەرگری لە پێگە و هەژموونمان لە ناوچەکە دەکەین[٢].

سەبارەت بە دوا دانیشتن لە لایەن هەردوولایەنی ناکۆك، خاوەن کتێبی "بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد" ئاماژە بە هەواڵەکانی قایمقامی زێبار"بلە" دەکات کە بەناوی حکومەتی عێراقەوە پەیوەندی بە شێخی بارزان دەکات، کە گوایە حکومەت حەز دەکات ناکۆکی لەنێوان بارزانییەکان و برادۆستەکان نەمێنێ، شێخ ئەحمەد ئەم داخوازیەی حکومەتی پەسند کرد، بە مەرجێ لایەنگرانە نەبێت، بۆ ئەم مەبەستەش "محەمەد سەدیق"ی برای وەك باوەڕپێکراوی خۆی ڕەوانەی ئەو کۆبوونەوەیە کرد، هاوکات لەگەڵ ئەم پێشهاتە "مستەفا بارزانی"لە دەرەوەی بارزان بوو[٣].

بێگومان دواتر دەردەکەوێت کە حکومەتی عێراقی و دەسەڵاتی بەریتانی بە هیچ شێوەیەك مەبەستیان چارەسەرکردنی کێشە و ناکۆکییەکان نەبوو، بەڵکو ئەم کارەیان زیاتر فێڵێکی سیاسی و سەربازی بوو، بۆ ئەوەی فەرماندە بەهێزەکانی بارزان لە ناوچەکە دووربخەنەوە، تا بەئاسانی بتوانن لە ڕێگای هێزی سەربازییەوە شێخنشینی بارزان لەناوبەرن[٤].

گوزارشتە دەرەکییەکانیش ڕەهەندێکی تری هەواڵەکانی بەریتانیا دەخەنەڕوو بۆ لاوازکردنی پێگەی تەکیەی بارزان، ئەویش لە ڕێگای باوەڕپێهێنانی حکومەتی عێراقی بەوەی کە تورکیا بەنهێنی هاوکاری شێخ ئەحمەدی بارزانی دەکات، چونکە تورکیا نیگەران و نارازی

---

(١) حسن مصطفى، البارزانيون وحركات بارزان ١٩٣٢–١٩٤٧، (بغداد- دار افاق عربية للصحافة والنشر- ١٩٨٣)، ص ٢٦.

(٢) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦....، ل ١٦٩.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨.

(٤) أيوب بارزاني، المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤–١٩٥٨، (فرنسا- دار نشر حقائق المشرق-٢٠٠٢)، ص ١٠٥.

بووە لە دانانی سەید تەهای نەهری وەك قایمقامی ڕەواندز[١].

لە بەرامبەریشدا حکومەتی تورکیا بە گومان بـوو لـە مەبەسـتی بـەریتانیا لـە نیشـتەجێ کردنـی ئاشـوورییەکان لـە ناوچـەی بـارزان، بەوەی بیکاتـە نیشـتمانێك بـۆ ئاشـوورییەکان و پێگەیەك بۆ بەریتانیا، لەهەمان کاتدا هەردوو حکومەتی تورکی و عێراقی لێك دابڕێ[٢].

هەواڵگری بـەریتانیا لـە لای خـۆیەوە بـە وردی چـاودێری جـووڵانەوەی شـێخی بـارزانی کـردووە لـە سـنووری تورکیـا، بـۆ ئـەم مەبەسـتە "عوسـمان عـەلی" ئامـاژە بەنامەیـەکی موتەسەریفی مووسڵ دەکات کە بۆ قایمقامی هەکاری ناردووە، تێیدا گلـەیی کـردووە لەوەی کە شێخ ئەحمەدی بارزانی چـەکی کڕیـووە لـە شـەمدینان و لەهـەمان کاتـدا پەیوەنـدی بـە قایمقـامی شـەمدینان کـردووە لـە ئەگـەری نوشسـت هێنـانی شۆڕشـەکەی دژ بەدەسـەڵاتی عێراقی داڵدەی بدات، ئەم کارەش لە لایەن شەریف ئاغای زێباری ئەنجام دراوە کە لە لایـەن شێخی بـارزان نـاردراوە و بـەڵێنی بەدەسـتهێنانی چـەك و تەقەمـەنی لـە حکومـەتی تـورکی وەرگرتووە[٣].

لە لایەکی دیکەوە حکومەتی تورکیـا بـە پێچەوانـەی بۆچوونـەکانی عێراقـی و بـەریتانی بەگومانەوە لـە هەڵوێسـتەکانی شـێخی بارزانیـان ڕوانیـووە، بـە جۆرێـك سـووربوون لەسـەر ئەوەی کە شێخ ئەحمەدی بـارزانی هاریکـاری کوردەکـانی بـاکوور دەکـات، لەهـەمان کاتـدا پێیانوابوو کە ناوچەی بارزان بووەتە شوێن و پەناگەی کوردە نەیارەکانی حکومەتی تورکیا[٤].

لـە ئـەیلوولی سـاڵی ١٩٣٠ حکومـەتی تورکیـا لـەکاتی سـەردانیکردنی "نـووری سـەعید" سەرۆك وەزیرانی عێراق بۆ ئەم وڵاتە، پێشنیاریان کرد بۆ ناوبراو کە شـاڵاوێکی تـەمبێ کـردن لە هێزەکانی تورکیا و عێراق لە دژی شێخ ئەحمەد لەسـەر زەوی عێـراق بـەرپابکرێت، بـەڵام سـەرۆك وەزیرانـی عێـراق بـەم پێشـنیارە ڕازی نابێـت و لە وەڵامـدا دەڵێـت "**حکومەتەکـەی نەخشەی سەربازی بەدەستەوەیە بۆ دەستبەسەراگرتنی شێخی بارزان**[٥]".

(١) عوسمان عەلی، کورد لە.....، ل ٢٥٥.

(٢) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبية.....، ص ٢٣٥. عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٢.

(٣) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٢.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٥) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٣؛ بـیلال ن. شمشـیر، بەڵگەنامـەکانی ئینگلیـز لـەبارەی کێشەی کوردی تورکیـاوە (١٩٢٤-١٩٣٨) شۆڕشـەکانی شێخسـەعیدی پـیران، ئـاگری و دەرسـیم، وەرگێـڕان: سەلمان عەلی، (سلێمانی- چاپخانەو ئۆفسێتی ئاسا-٢٠٠٢)، ل ٤٧٦.

لەوبارەیەوە ڕاپۆرتێکی بەریتانی جەخت لەوە دەکاتەوە کە "عیسمەت ئینینۆ" لەکاتی سەردانیکردنی مەندوبی سامی"فرنسیس همفریز[1]" بۆ تورکیا، پێی ڕادەگەیەنێت **کە ئومێدەوار دەبێت بەوەی حکومەتی عێراقی بەپەلە کاربکات بۆ ئەوەی شێخی بارزان بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی، چونکە بە ئاشکرا سۆزدارییەکی تەواو لە لایەن خەڵکەوە بەرامبەر بە یاخیبوونی کوردی هەیە لەتورکیا**[2].

ئێرانیش هەمان هەڵوێستی تورکیای هەبووە، بەتایبەت لەکاتی سەردانەکەی مەلیك فەیسەل بۆ تاران لە ٢٨ی نیسانی ١٩٣١ لە کۆشکی گوڵستان کۆبوونەوەیەکی فراوان بەرێوەچوو لەنێوان هەریەکە لە فروغی و تەیمورتاش لە لایەنی ئێرانی و نووری سەعید و رۆستەم حەیدەر لە لایەنی عێراقی بە مەبەستی گفتوگۆ کردن لەسەر سێ کێشەی سەرەکی نێوانیان لەوانە کێشەی شەتولعەرەب و هاریکاری نەوتی لەنێوانیان و کێشەی کورد، سەبارەت بەکێشەی کورد لایەنی ئێرانی پێداگرییان لەوە کردەوە کە هەموو دەروازەیەك داخراو دەبێت لە بەرامبەر هەر داواکارییەکی کورد کە ڕەنگدانەوەی نەتەوەیی بێت و داواکاریش بوون کە عێراق وەك تورکیا لەو بارەیەوە لەگەڵیان هاوڕا بێت، بەڵام لەم کۆبوونەوەیەدا وەڵامێکی روونیان لە لایەنی عێراقی وەرنەگرت تەنها ئەوە نەبێت کە سیاسەتی عێراق لەو بارەیەوە بریتییە لە یەکگرتوویی خاکی عێراق و رێگا بەهیچ کەس نادەن یەکێتی عێراق تێکبدات[3].

هەڵوێستە نەتەوەییەکانی شێخی بارزان تەنها قەتیس نەبوو لە باشووری کوردستان، بەڵکو هەموو پارچەکانی دیکەی کوردستانی گرتەوە، لە نیسانی ساڵی ١٩٣١ لە بارزان کۆبوونەوەیەکی ڕێکخست بۆ سەرۆکە کوردەکان، کە تێیدا بەڵێنی دا بەناردنی چوارسەد

---

(١) فرنسیس همفریز لە٢٤ی نیسانی ساڵی ١٨٧٩ لەدایك بووە، کۆلێژی سەربازی تەواو کردو وەك کۆلۆنیل سەرەتای سەدەی بیستەم لەشەری ئەفریقادا بەشداری کردووە، ماوەیەکی زۆر لەهیندستان و ئەفغانستان کاری کردووە، کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم لەشەرگەکانی ئەوروپادا بەشداربووە، لەساڵی ١٩٢٩ بووەتە مەندوبی سامی بەریتانی لەعێراق، لەنێوان ساڵانی ١٩٣٢-١٩٣٥ هەر لەعێراق بوو بەباڵیۆزی بەریتانی، دوای لەچەند کۆمپانیایەکی گەورەی وڵاتەکەیدا کاری کردووە بەکۆمپانیای نەوتی عێراقیەوە، هەریەکە لە وڵاتانی عێراق لەساڵی ١٩٣٣ و ئەفغانستان لەساڵی ١٩٢٨ خەڵاتی فەرمی بەرزیان داوەتێ، ڕۆژی ٢٨ی ئابی ١٩٧١ مردووە. کەمال مەزهەر، کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە ....، ل ١٨٩ .

(٢) بیلال ن. شمشیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١٥؛ عەتا قەرەداغی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٩.

(٣) توفیق السویدی، المصدر السابق، ص ص ٢٢٨ - ٢٢٩.

جەنگاوەر لەگەڵ ناردنی نامە بۆ سەرکردە کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەنێویاندا "سەید موحسین" برای سەید تەها کە داوای لێکردن پشتیوانی لە شۆڕش بکەن لە کوردستانی ئێران بۆ تۆڵەسەندنەوەی خوێنی "سمکۆی شکاك"[١]، هەروەها ڕاپۆرتە بەریتانییەکان ئاماژە بەڕۆڵی شێخی بارزان دەکەن لە ناردنی سەد چەکدار بۆ پشتیوانی شۆڕشگێڕانی ئۆرەماری، هەروەها تیشك دەخاتە سەر ڕۆڵی شوێنکەوتووانی شێخی بارزان کە لەئابی ساڵی ١٩٣٠ دژی تورکەکان جەنگاون[٢].

دەسەڵاتدارانی تورکیا زۆر نیگەران بوون لە فراوانبوونی چوارچێوەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەتایبەت لە باشووری کوردستان، بۆیە جارێکی دیکە یادداشتێکیان ئاڕاستەی حکومەتی عێراقی کرد، سەبارەت بە پاسەوانیی کردنی ناپێویستی سەر سنوور، لە یادداشتەکەدا ئاماژە بەوە دەکات کە کوردانی عێراق کۆمەك و هاوکاری پێشکەش بە کوردانی تورکیا دەکەن و هەوڵ دەدەن لەو ئان وساتەدا کاری تێکدەرانە بۆ بەرژەوەندی هێزەکانی کورد لە ناوچەی "ئاراڕات[٣]" ئەنجام بدەن[٤].

سەبارەت بەڕاپەڕینی ئاراڕات، دیارە تورکەکان دوای سەرکوتکردنی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران سیاسەتێکی توندیان بەرامبەر کوردەکانی باکوور لەنێوان ساڵانی ١٩٢٦– ١٩٢٧ گرتەبەر، وەك پەیڕەوکردنی سیاسەتی بە تورك کردن و بێ بەشکردنییان لە مافە کانیان و چەوساندنەوەیان و دابەزینی ئاستی بژێوی ژیانیان، تەنانەت ژمارەیەکی زۆری کوردیان

---

(١) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك....، ل ٢٤٥.

(٢) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩؛ بیلال ن. شمشیر، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٥٨، ٣٦١؛ نووری کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧؛

Jack David Eller, frome culture to ethnicity to conflict: an anthropological persective on international ethnic conflict, (United States of America– ١٩٩٩), p.١٨٦.

(٣) ئاراڕات یاخود ئاگری داغ ناوچەیەکی شاخاوی سەخت و ناهەموارە، لوتکەی ئاراڕات بەهەردوو لوتکەیەوە ئاراراتی گەورە و بچووك قەڵایەکی سروشتیە بەپانتایی ٩٦٠کم چوارگۆشەپێك دەهێنێت، کە هەردوو لوتکەکە ١٢کم لێك دوورن، ئاراڕتی بچووك بە٣٣٩٦ مەتر و ئاراڕتی گەورەش بە ٥١٥٧ مەتر لەئاستی ڕووی دەریاوە بەرزن، کە هەردووکیان لەملەی "سەردار بولاکدا"کە ٢٤٤٥ مەتر بەرزە یەکانگیر دەبن: کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٤.

(٤) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی .....، ل ٢٧٩.

ڕاگواستەوە بۆ ناوچەكانی ئەنادۆل[١].

پەیڕەوكردنی ئەم جۆرە سیاسەتانە لە لایەن توركەكان، نەبوونە هۆكاری بێ دەنگ بوونی كوردەكان لە ئاست مافەكانیان، چونكە هەستی نەتەوایەتی لەناو كوردەكان ڕەگی داكوتابوو، بۆیە لە ئەنجامی ئەم چەوساندنەوە و سەرنەكەوتنی ڕاپەڕینی شێخ سەعیدی پیران، كوردەكان بەردەوام بوون لە هەوڵەكانیان لە ڕێگەی ڕاپەڕین و دامەزراندنی ڕێكخراو بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی كوردەكان، دەستیانكرد بە چالاكی نهێنی و ئاشكرا لە ڕێگای ڕێكخراوەوە بۆ كۆكردنەوەی كوردەكان تاكو ڕاپەڕینێكی شۆڕشگێڕی ئەنجام بدەن[٢].

دیارە"كۆمەڵەی خۆیبون[٣]" كە لە ساڵی ١٩٢٧ دامەزرا ڕۆڵی گرنگی هەبوو لە بەرزبوونەوەی هەستی نەتەوایەتی لەناو كوردان و ئامادەكاری سیاسی و سەربازی بۆ ئەنجامدانی ڕاپەڕین لە ناوچەی ئاراڕات، بۆ ئەم مەبەستەش ئیحسان نووری پاشا (١٨٩٢–١٩٧٦) بۆ سەركردایەتی كردنی ڕاپەڕین دەستنیشان كرد[٤].

دەسەڵاتدارانی توركیا لەنێوان ساڵانی ١٩٢٨–١٩٢٩ هەوڵەكانی چڕ كردەوە بۆ

---

(١) م.س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی ....، ل ل٣٧١–٣٧٢؛ حەسەن ئەرفەع، كوردەكان، وەرگێڕان: حامید گەوهەری، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٧)، ل ٧٥؛ م. ئە. حەسرەتیان، یاسا دەستووریەكانی توركیا و كورد لەسەردەمی نوێدا، وەرگێڕان: دلێرئەحمەد، (سلێمانی- چاپخانەی مەڵبەندی كوردۆلۆجی- ٢٠٠٧)، ل ٢٩.

(٢) فاتح ڕەسووڵ، بنچینەی مێژووی بیرۆكەی چەپ، (سلێمانی- ٢٠٠٧)، ل ل ٦٧-٦٨.

(٣) ئەم كۆمەڵەیە لەئابی ساڵی ١٩٢٧ دامەزرا كەڕێكخراوەكانی تەعالی كوردستان و كۆمەڵەی ڕێكخراوە كوردییە كۆمەڵایەتییەكان و پارتی كۆمەڵەی سەربەخۆی كوردستان و كۆمەڵێك سەرۆك خێڵ و كەسانی نیشتمان پەروەر بەشداریان كرد تیایدا و ئەم كۆمەڵەیان دامەزراند بەیەكگرتوویی هەموو ڕێكخراوەكان، ئەم كۆمەڵەیە زیاتر سیاسی بوو، كەئامانجی دامەزراندنی كوردستانێكی سەربەخۆ لە ڕێگەی تێكۆشان و دژی تورك، تەنانەت پەیوەندی لەگەڵ پارتی ئەرمەنی"تاشناق" دروستكرد، پاشان ڕۆڵێكی گرنگی بینی لەئامادەكاری بۆ سازدانی ڕاپەڕین لەئاراڕات و ئیحسان نووری پاشای وەك سەركردەی ڕاپەڕین دەست نیشانكرد، هەروەها ڕۆژنامەیەكیان دەركرد بەناوی "ئاگری" بۆ ئاگاداربوون لەڕوودا و پێشهاتەكانی ڕاپەڕینی ئاراڕات، سەبارەت بەكۆمەڵەكە چەند لقێكیان لەسوید و لوبنان و ژمارەیەكیان لەوڵاتانی ئەوروپا دامەزراند. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی دروست بوونی ئەم كۆمەڵەیە بگەڕێنەوە بۆ: محمد ملا احمد، جمعیة خویبون والعلاقات الكردیة– الارمنیة، (اربیل- من منشورات بنكەی كاوا-٢٠٠٠)، ص ص ٣٩–٤٩؛ زنار سلۆپی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١١٨-١٣٢.

(٤) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٢٧٦–٢٧٧.

لەنێوبردنی جووڵانەوەکە، پاش ئەوەی نەیانتوانی لە دانوستانەکان لەگەڵ ئیحسان نووری پاشا کە چەندین جیاوکی زۆریان خستە بەردەمی وەك پێدانی پلەی جەنراڵی و بڕینەوەی مووچەیەکی زۆر، لەهەمان کاتدا بەڵێنیادا بەوەی کە دەیکەن بە مولحەقی سەربازی لە هەر وڵاتێکی ڕۆژئاوا کە خۆی ئارەزووی دەکات(١)، بەڵام ڕەتکردنەوەی پێشنیارەکان لە لایەن ناوبراو وایکرد تورکەکان دەست بکەن بە سیاسەتی توونتوتیژی و ڕاوەدوونانی کوردەکان، بۆیە سەرجەم هێزەکانی کورد لە ناوچە شاخاوییەکانی ڕۆژهەڵات بەتایبەت شاخەکانی ئاڕاڕات جێگیر بوون و کردیان بە بنکەی سەرەکی شۆڕشگێڕان(٢).

ئیحسان نووری پاشا سەرکردەی ڕاپەڕین لە ڕۆژنامەی"ئاگری" داوای لە کوردان کرد هاوکاری ڕاپەڕینەکە بکەن، تاکو لە زوڵم و ستەمی تورك ڕزگاریان بێت(٣)، هەرچەندە تورکەکان لەو ماوەیەدا بۆ ئەوەی مەترسی فراوانبوونی ڕاپەڕینەکە کەم بکاتەوە، هەندێك چاکسازی و ئاسانکاری لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵات ئەنجامدا(٤)، بەڵام لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٠ سوپای تورکیا بە سەرکردایەتی "ساڵح پاشا" بە هەموو پێداویستیە جەنگییەکان ڕووبەڕووی هێزی ڕاپەڕین دەبێتەوە لە دەشتی زیلان لە باکووری ئەرجیس، کە تێیدا کوردەکان شکستیان خوارد و بە ناچاری ڕوویانکردە ناوچە شاخاوییەکانی نێوان تورکیا و ئێران(٥).

هەرچەندە لەو ماوەیەدا لە کوردستانی باشوور هێزی یارمەتی گەیشتە شۆڕشگێران و ڕاستەوخۆ لەگەڵ تورکەکان بەرەنگاری یەکتربوونەوە، بەڵام یارمەتییەکانی سۆڤیەت و ئێران بۆ سوپای تورکیا، تەرازووی هێزی زیاتر لاسەنگ کرد، بەمەش لە ئەیلوولی ١٩٣٠ سوپای تورکیا پەلاماری ناوچە شاخاوییەکانی ئاڕاڕاتی دا، توانییان کۆتایی بە ڕاپەڕینەکە بهێنن، پاش ئەوەی ئیحسان نووری پاشا و ژمارەیەك لە سەرکردەکانی ڕاپەڕین پاشەکشەیان کردە ناو خاکی ئێران(٦).

---

(١) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦.

(٢) م. س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی ....، ل ٣٧٢.

(٣) فاتح ڕەسووڵ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٠.

(٤) م. ئە. حەسرەتیان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥.

(٥) م. س. لازاریف و ئەوانی تر، مێژووی....، ل ٣٧٤؛ عەبدولڕەحمان قاسملوو، سەرچاوەی پێشوو، ل٦١.

(٦) کریس کۆچێرا، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٦؛ جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی.....، ل ٢٧٠؛ حەسەن ئەرفەع، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

شیاوی باسکردنە یەکێك لە کارە هەرە دیارەکانی شێخی بارزان لە ڕۆژگاری شۆڕشی ئاراڕات لە سێدارەدانی نوح بەگی برای مووسا بەگ بوو کە بکوژی کورحسێن و پیاوەکانی بوو، دیارە نوح و برازاکەی مەدنی کوڕی مووسا بەگ هاوسەفەری کورحسێن و پیاوەکانی بوون لەکاتی ڕۆیشتنیان بۆ ناو ڕیزەکانی شۆڕشگێڕانی ئاراڕات، لە شەودا مەدەنی و پیاوەکانی هەستان بە کوشتنی کورحسێن، کاتێك شێخی بارزان بەمەی زانی دەستیکرد بە لێکۆڵینەوە و بۆی دەرکەوت کە نوح بە نهێنی پەیوەندی لەگەڵ تورکیا هەبوو، لە تۆڵەی ئەو خیانەتەدا شێخی بارزان نوح بەگی گرت و لە سێدارەی دا دواتریش مەدەنی لە لایەن نەوەی کوڕی حسێن بە ناوی بەهران دەکوژرێت و تۆڵەی باپیرەی خۆی کردەوە[(١)].

لە لایەکی دیکەوە لە بەرامبەر یارمەتی و هاوکارییەکانی شێخی بارزان بۆ ڕاپەڕینی ئاراڕات، حکومەتی تورکیا نارەزایەتی خۆی دەربڕی بۆ حکومەتی عێراق، لە وەڵامدا دەسەڵاتدارانی عێراق ڕایدەگەیەنێت کە هیچ دەسەڵاتێکی بەسەر ناوچەی بارزان و کەسایەتی شێخ ئەحمەدی بارزانی نییە[(٢)].

لە ڕاستیدا هەڵوێستە نەتەوەییەکانی شێخی بارزان و چالاکییەکانی و فراوانبوونی هەژموونی تەکیەی بارزان، مەترسیەکانی دەسەڵاتدارانی عێراقی و بەریتانی زیاتر کردووە، کە لە ڕاپۆرتەکانی حکومەت بەڕوونی دەردەکەوێت، وەك ئەوەی فەرماندەی سەربازگەی غەزلانی"ئیبراهیم فەهیم" **کە ئاگاداری دەسەڵاتدارانی عێراقی دەکاتەوە کە جووڵانەوەکانی شێخی بارزان نیشانە و هێمایە بۆ دوژمنایەتی کردنی حکومەت، بۆیە پێشنیار دەکات بۆ دەسەڵاتدارانی عێراقی کە لە لایەن سوپاوە پەلامار بدرێت**[(٣)].

لە بەرامبەردا حکومەتی تورکیا لە تشرینی یەکەم ساڵی ١٩٣٠ هێزێکی چەکداری ڕەوانەی سنووری قەزای ئامێدی و زێبار دەکات، لەوکاتەدا شێخی بارزان هەڵدەستێت بۆ خۆ ئامادەکردن و بەرگری کردن، بۆ ئەم مەبەستەش کۆبوونەوەیەك ئەنجام دەدات لەگەڵ سەرۆك هۆزە کوردییەکانی ناوچەکە، پاشان هێزێکی ١٥٠٠ کەسی ئامادە دەکات کە ٣٠٠

(١) بیرەوەریەکانی ئیحسان نووری پاشا، وەرگێڕان: وریا قانع، (هەولێر– چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە– ٢٠٠١)، ل ل ٧٦-٧٧.

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان....، ل ٦٦.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٠٦-١٠٧.

کەسیان بارزانی بوون[١].

سەرەڕای ئەو ڕووداوانەی سەرەوە، کاربەدەستانی بەریتانی بێ دوودڵی کەوتنە هاندانی حکومەتی عێراقی لە ڕێگای ئەو ڕاپۆرتانەی کە لە لایەن ئەفسەرانی سیاسییەوە دەردەکرێن، بەتایبەت ئەو ڕاپۆرتەی کە لە لایەن ئەفسەری خزمەتگوزاری بەریتانی لە مووسڵ تێیدا جەخت لەوە دەکاتەوە کە شێخ ئەحمەدی بارزانی بە بەردەوامی نامەی پێ دەگات لە ناوچەکانی زاخۆ و ڕەواندز دەربارەی سەربەخۆیی کورد[٢]، ئەوەی زیاتر مەترسیەکانی حکومەتی عێراقی قووڵتر کردەوە ئەو ڕاپۆرتانە بوون کە باسی لە هەوڵەکانی هەریەکە لە شێخی بارزان و شێخ مەحموود بوو لە پەیوەندیان لەگەڵ فەرەنسا لەپێناو بەدەستهێنانی پشتگیری دژ بەحکومەتی عێراقی[٣].

دیارە پاش هەموو ئەو هاندانانە سرووشتییە حکومەتی عێراقی بیر لەوە بکاتەوە بە هاوکاری بەریتانیا لە داڕشتنی پلان بۆ سەپاندنی هەژموونی خۆی بەسەر ناوچەکە و نەهێشتنی شێخنشینی بارزان.

---

(١) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان....، ل ٦٦.

(٢) سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٣٣.

(٣) عزيز حسن عزيز البارزاني، المصدر السابق، ص٣٧. سەبارەت بەو بابەتە سەرچاوەکان باس لەوە دەکەن کەحکومەتی فەرەنسا لەو ماوەیەدا وای دەبینی کۆتایی هێنان بە ماندێتی بەریتانیا لەعێراق مەترسی هەیەلەسەر بەرژەوەندییەکانی فەرەنسا لەسوریا، چونکە لەسوریاش داوای هەڵوەشاندنەوەی سیستەمی ماندێت دەکرێت، کە هەردوو وڵات لەیەك کاتدا سیستەمی ماندێتیان بەسەردا سەپێندرابوو، لەڕووی مەنتیقەوە مایەی قبولکردن نیەکە خەلکی سوریا لە ڕووی ڕۆشنبیری و زانسیەوە زۆر لەعێراقیەکان باڵاتربوون داوای لابردنی ئەو سیستەمە نەکەن، پێدەچێ هەر ئەمەش وایکردبێت کە فەرەنسا هەوڵەکانی چڕ بکاتەوە بۆ دروستکردنی پەشێوی ناجێگیری لەعێراق بۆئەوەی ئەو مەرجە دەستەبەر نەبێت بۆ ڕزگاربوونی عێراق لەسیستەمی ماندێت کە تێیدا جەخت لەو مەرجە دەکرایەوە کەپێویستە ئەو وڵاتە توانای پارێزگاری سیستەم و ئاسایشی ـ گشتی هەبێت لەهەموو بوارەکاندا. عبدالرزاق الحسني، تاريخ الوزارات العراقية، الجزء الثالث، (بيروت- منشورات مكتبة اليقظة العربية– ١٩٨٢)، ص ص ١٩١–١٩٢؛ فاضل حسين، تاريخ العراق المعاصر، (بغداد- ١٩٨٠)، ص ٨٠.

تەوەری چوارەم:

«ڕەوشی بارزان لە (٩ تا ١٢)ی كانوونی دووەمی ١٩٣١»

شۆڕشی شێخ عەبدولسلام بارزانی، یەكەم هەنگاو و دوا هەنگاوی بارزانییەكان نەبوو لە ئاڕاستە نەتەوەییەكان، بەڵكو ئەوان خۆیان بەداكۆكیكەرو بەرگریكار ئەزانی لە مافە كانی كورد لە هەموو ناوچە و پارچەكانی كوردستان، هەر بەو تێڕوانین و دیدگایەوە بارزانییەكان نەك لە شۆڕشدا تەنها هاوكاری شۆڕشەكانی خۆیان بوون، بەڵكو هاوپشتی شۆڕشە یەك لە دوایەكەكانی تریش بوون، بە هانای شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و سمكۆی شكاك و شێخ مەحموود چوونە[١].

بارزانییەكان لە لێدان و سەركوتكردنی نەیارەكانی دۆزی گەلی كورد و پیاوە دۆست و بەكرێگیراوی وڵاتانی دەوروبەری كوردستان قەد دەستیان نەپاراستووە، ئەو هۆزانەی چوونەپاڵ دەوڵەتی عێراق دوای دامەزراندنی ئەو دەوڵەتە بۆ لێدانی دەسەڵات و هەژموونی بارزانییەكان، تواناو هێزەكانی خۆیان لە دەست دا بەهۆی ئەو گورزانەی لەسەر دەستی بارزانییەكان بەریان كەوت لە ساڵی (١٩٣٢ز).

دەركەوتنی دۆزی كورد لە گۆڕەپانی سیاسی نێودەوڵەتی لە كۆنگرەی(سیڤەر) كە لە ١٠ئابی١٩٢٠ز، ئەنجامدرا ئومێدێكی بۆ كورد دروست كرد[٢]، دواتریش كە كۆنگرەی (لۆزان[٣]) لە ٢٤ تەمووزی ١٩٢٣ز، ڕێكخرا ئەو ئومێدەی كوردی لەباربرد[٤].

كۆنگرەی سیڤەر كە لە ساڵی ١٩٢٠ز، لەنێوان وڵاتانی هاوپەیمانانی سەركەوتوو و لەجەنگی یەكەمی جیهانی و دەوڵەتی عوسمانیدا ڕێكخرا، بە گوێرەی ئەم پەیمانە توركیا

---

(١) كارزان شاكری: شۆڕشی ئەیلوول شۆڕشێك لە پێناو مانەوە و سەربەخۆبوون، گۆڤاری سەفین (سیاسی و مێژووی وكۆمەڵایەتی گشتیە)، ژمارە (٦٢)، (هەولێر-ئابی ٢٠١٥)، ل ١١.

(٢) محمد ساڵح عەقراوی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥.

(٣) پەیمانی لۆزان: بە پێی ئەم پەیمانە پەیمانی سیڤەر هەڵوەشایەوە و توركیای كەمالی هەموو وڵاتەكەی بۆمایەوە و باسی هیچ مافێكی كورد نەهاتە كردن. مسعودبارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٢-٦٣.

(٤) جەمال نەبەز، كوردستان و شۆڕشەكەی، وەرگێڕان: كوردۆ، (ئەڵمانیا- چاپخانەی نوكسەوە-١٩٧٢)، ل ٧. ٧.

چووە ژێرباری کۆمەڵێ بەڵێنی زۆر قورسەوە[1]، کە برگەی (٦٤، ٦٣، ٦٢) دا، بەشی کوردی چەسپاندبوو لە چوارچێوەی قەوارەیەکی سەربەخۆ دوور لە دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی[2]، بەڵام بەرژەوەندی ئابووری و سیاسی وڵاتانی زلهێز بەهۆی هاتنە پێشەوەی چەند ڕووداوێکی سیاسی لە دەوڵەتی عوسمانی بەهۆی گۆڕانکاری لە سیاسەتی ئەو وڵاتانە، دواجار لە تێڕوانینیان بۆ دۆزی کورد کە بوونە هۆی فەرامۆشکردنی مافە نەتەوەییەکانی کورد لەکۆنگرەی(لۆزان) لە ساڵی ١٩٢٣ز[3].

هۆکارەکانی پاشگەزبوونەوەی هاوپەیمانان لە بەڵێنەکانیان بەکورد دەگەڕێتەوە بۆ چەند خاڵێك لەوانە: پێشکەوتنی بزووتنەوەی نیشتیمانی تورکیا کە مستەفا کەمال ئەتاتورك سەرکردایەتی دەکرد و بەستنەوەی ناوچە کوردیەکانی ئەنادۆڵ بە کۆمارە نوێیەکەی کە ئەم ناوچەیە بەشێك بوو لەو ناوچەیەی کە لە پەیمانی سیڤەر بریاری لەسەر درابوو وەك ناوچەیەکی خۆبەڕێوەبردن، هەروەها تورکیا ڕەتیکردەوە بە هیچ شێوەیەك ناوی کورد یاخود ئەرمەن لە پەیمانی لۆزان باس نەکرێت کە ئەم پەیماننامەیە شوێنی پەیمانی سیڤەری گرتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا کێشەی ویلایەتی موسڵ داواکارییەکانی هەریەکە لە تورکیا و عێراق لە لایەك و بەریتانیا لە لایەکی دیکەوە، بەرژەوەندییە نەوتییەکانی بەریتانیا لە عێراق بەتایبەت لە ناوچەی موسڵ وایکرد بەریتانیا پاڵپشتی داواکارییەکانی عێراق بکات لە لکاندنی ئەم ویلایەتە بە عێراقی عەرەبی، هەروەها نزیکبوونەوەی تورکیا لە یەکێتی سۆڤیەت هۆکاریکی دیکە بوو بۆ زیاد بوونی دڵەراوکێی بەریتانیا و ئارەزوو کردنی لە بنیادنانی پەیوەندییەکی باش لەگەڵ تورکیا و دوورکەوتنەوەی لە بیرۆکەی پاڵپشتی کردن لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی[4].

لە لایەکی دیکە کۆنگرەی قاهیرە کە لەپێناو باسکردنی دۆزی عێراق لە ساڵی ١٩٢١ز

---

(١) نەوشیروان مستەفائەمین، کوردوعەجەم مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران، چ٣، (سلێمانی- چاپخانەی ڕوون-٢٠٠٧)، ل ٢٩٥.

(٢) برهان ابابکر یاسین، کوردستان في سياسة القوى العظمى ١٩٤١ - ١٩٤٧، ترجمة: هوراس، (دهوك – مطبعة هاوار- ٢٠٠٢)، ص ٤١. بۆ زانیاری زیاتر لەسەرکۆنگرەی سیڤەر و برگەکانی کۆنگرەکە سەبارەت بەکورد بڕوانە: سەلام ناوخۆش، بەندەکانی کۆنگرەی سیڤەر و خوێندنەوەیەکی تر، چ٣، (هەولێر- چاپخانەی منارە- ٢٠٠٩).

(٣) جرجيس فتح الله، المصدر السابق، ص ص ٢٣٤-٢٣٥.

(٤) برهان ابابکر یاسین ، المصدر السابق، ص ص ٤١ - ٤٢.

ئەنجامدرا، نەیتوانی داخوازیەکانی گەلی کورد لـە چوارچێـوەی عێـراق بسـەلمێنێت، بـەهۆی پێنەگەشتنی هزری نەتەوەیی و یـەك نـەبوونی داخـوازی و خواسـتی جـەماوەری کوردسـتان لەسەر مەسەلە نەتەوایەتیەکانی، هەموو ئەمانە و پاشان هاتنە پێشەوەی کێشەی مووسڵ لـە ساڵی ١٩٢٥، ئـەم ڕووداوانـە بـوون کـە پاڵیـان بـە نـەتەوەی کـورد بـە شـێوەیەکی گشـتی و بارزانییەکان بەتایبەتی جارێکی دیکە کار بکەن لەمەڕ گـۆڕینی تێڕوانینـی ئـەو وڵاتانـەی کـە کوردستانیان بەسەر دابەشـکرابوو، یـان گـۆڕینی تێڕوانینـی وڵاتـانی زلهێـزی جیهـانی لەسـەر مافەکانی گەلی کورد بەتایبەتیش لە باشووری کوردستان[١].

بۆیە دەبینین کاتێك شیخ مەحموودی حەفید لە ساڵی١٩٣٠ز، ڕاپەڕینی بەرپا کـرد وەکـو پەرچەکردارێك لە بەرامبەر هەڵوێسـتی حکومـەتی عێراقـی و بـەریتانی و پشـتگۆێ خسـتنی مەسەلە نەتەوەییەکان، ئەوە بوو بارزانییەکان هێزێکیـان بـە سـەرکردایەتی (مـەلا مسـتەفای بارزانی) لەسەر ڕاسپاردە و پێشنیازی (شێخ ئەحمەدی بارزانی)، بۆ هاوکاری هێزەکانی شـێخ مەحموود ڕەوانەی ناوچەکە کرد، بەڵام بەر لەگەیشتنی هێزەکە ڕاپەڕینەکە سەرکوتکرا[٢].

بارزانییەکان لـە بیـرە نەتەوەییـەکانیان پەشـیمان نـەبوونەوە، بـەڵکو هەمیشـە بـە دوای گەڕاون بۆ ئەنجامدانی ڕاپەڕین و هەڵگەڕانەوە لە دژی دەسەڵات، ئەو هەوڵە جارێکی تر بۆ بارزانییەکان ڕەخسا بۆئەوەی بڕیاری هەڵگیرسانی شۆڕشی یەکـەمی بـارزان بـدەن لـە سـاڵی (١٩٣١- ١٩٣٢ز) بە ڕابەرایـەتی (شـێخ ئەحمـەدی بـارزان ١٨٩٦-١٩٦٩ز)[٣]، یـەکێك بـوو لـە سەرکردەکانی باشووری کوردستان کە لـە مێـژەوە دژایـەتی بـەریتانیا و دواتـریش حکومـەتی عێراقی کردووە بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوایەتیەکانیان[٤]. لە ڕاستیدا ئەم ماوەیەی شۆڕشـی بـارزان گرنگـی و تایبەتمەنـدی خـۆی هەیـە بـەهۆی ڕووداوەکـانی و کاریگـەریان لەسـەر

(١) واحید عومەر محیـەدین، دانوسـتانەکانی بزووتنـەوەی رزگـاریخوازی نەتـەوەی کـورد و حکومەتـەکانی عێراق (١٩٢١-١٩٦٨)، (سلێمانی- ٢٠٠٦)، ل ٤٨.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

(٣) •*Jacqueline s. Ismael, Tariq y. e and Glenn perry: Governments and politics of conternporary middle East :continuity and change, (London, Routledge-٢ edition)*, ٢٠١٦, *p.* ٢٣٣.

(٤) سەعدی عوسمان هەروتی، بزاڤی رزگاریخوازی....، ل ١٠٧؛

*Edmund A. Ghareeb, op.cit, p.*٤١.

کوردستان بەگشتی و ناوچەی شۆڕشەکە بەتایبەتی[١].

بەریتانیا لە ساڵی ١٩٣٠بڕیاریدا ئینتدابی خۆی لە عێراق کۆتایی پێبهێنێت، لەسەر ئەو بنەمایەی عێراق گەیشتوتە ئەو ئاستەی دەتوانێ خۆی بەڕێوە ببات و لە بوارەکانی ئابووری و ڕامیای و مافەکانی مرۆڤ بەرەو پێش چووە[٢]، ئەمەش بووە هۆکار و بیانوویەکی باش بۆ حکومەتی عێراقی بۆئەوەی زیاتر پشت لە بەڵێنەکانی خۆی بکات سەبارەت بە کورد کە دەبوایە بەپێی ڕاسپاردەی کۆمەڵەی گەلان مافەکانی بۆ کورد دەستەبەر بکردبایە[٣].

بە واژووکردنی پەیماننامەی ساڵی ١٩٣٠ کێشەی کورد سەریهەڵدایەوە لەکاتی گفتوگۆکردن دەربارەی پەیماننامەکە، ناوچەکانی کوردستان بە گشتی گرژی تێکەوت[٤]، لەبەرئەوەی لەو پەیماننامەیەدا هیچ ئاماژەیەك بە مافەکانی کورد نەکرابوو کە چاوەڕوان دەکرێ، لە ئەنجامدا نارەزایی کوردەکان سەریهەڵدایەوە و چەندین شێوەی وەرگرت و چەندین چالاکی لە کوردستان ئەنجام درا[٥]، لەم ڕووەوە حکومەتی عێراقی پێی وابوو (تۆفیق وەهبی)[٦] ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە هاندانی خەڵکی سلێمانی بۆ بەشداری نەکردن لەو هەڵبژاردنەی بەنیاز بوون بۆ پێکهێنانی پەرلەمانی نوێ لە عێراقدا ئەنجامی بدەن، حکومەتی عێراقیش ئەو هەڵبژاردنەی زۆر لا مەبەست بوو، چونکە پەرلەمان هەڵوەشێندرا بووەوە، دەبوایە لە ماوەی دوو مانگدا پەرلەمانی نوێ هەڵبژێردرێت، لەو بەرئەنجامەدا و بەپێی بڕیاری (٨٩٦) لە ٢٨ ی ئابی ١٩٣٠ تۆفیق وەهبی لەسەر کار لادراو بانگ کرایە بەغدا

(١) حسین مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٧.

(٢) اسماعیل عبدالله اسماعیل، ڕاپەڕینی ٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠ بەردەرکی سەرای سلێمانی هۆکار و دەرئەنجامەکانی، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (١٣)، (هەولێر- چاپخانەی ڕۆژهەڵات-٢٠١٠)، ل ٧٩.

(٣) نەوشیروان مستەفائەمین، کوردستانی عێراق لەسەردەمی قەلەم و موراجەعات (١٩٢٨-١٩٣١)، چ١، (سلێمانی- چاپخانەی ئۆفسێتی دەزگای سەردەم- ١٩٩٩)، ل ٥٠.

(٤) حمد الحمدانی، چەند لاپەڕەیەك دەربارەی مێژووی نوێی عێراق، وەرگێڕان: شەماڵ ئەحمەد، (سلێمانی- چاپخانەی چوارچرا- ٢٠١٢)، ل ٢٥ .

(٥) ئاکۆ عبدالکریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٣

(٦) تۆفیق وەهبی، کەسایەتیەکی دیاری خەڵکی سلێمانیە، یەکێکەلە کوردپەروەرانی ئەوسەردەم و زۆر دژی دژی تورك بووە، ناوبراو ئەفسەر بووە لە سوپای عێراقی و ماوەیەکیش فەرماندەی قوتابخانەی جەنگی بووە لە بەغدا. محەمەد ڕەسوڵ هاوار، سەرجەمی بەرهەم: وتارە کوردیەکان، ئامادەکردنی: ڕەفیق ساڵح، بەرگی ٤، (سلێمانی- چاپخانەی شڤان-٢٠٠٨)، ل ١٦٦ .

[1]، لە شوێنی ئەو (گاون)ی موتەسەریفی بەریتانی دانرا، ئەمەش بووە هۆی نارەزایی خەڵك و دۆخەکەی ئاڵۆز کرد و خەڵکی داوای گەڕانەوەی تۆفیق وەهبیان دەکرد[2].

حکومەتی عێراقی سووربوو لەسەر ئەنجامدانی هەڵبژاردن و ئیمزاکردنی پەیماننامەی بەریتانی _ عێراقی، لە (٦ ی ئەیلوولی١٩٣٠) هەڵبژاردن بۆ نوێنەرانی پەرلەمانی عێراق لە سلێمانی دەستی پێکرد [3]، بۆ ئەو مەبەستە حکومەتی عێراق و ئینگلیزەکان لە سلێمانی نزیکەی (٣٠) کەسیان کۆکردەوە بەناوی کەسایەتییە ناسراوەکانی کورد لە ناو سەرای سلێمانی، بۆئەوەی هەڵیانبژێرن بۆ پەرلەمانی عێراق بە ناوی شاری سلێمانی و ناوچەکانیانەوە، لەم کاتەدا زۆربەی دانیشتوانی سلێمانی و ناوچەکانی دەوروبەری بە کۆی دەنگ بایکۆتی هەڵبژاردنەکەیان کرد، لە بەردەم بارەگای موتەسەریف کۆبوونەوەیەکیان لەژێر دروشمی (بڕوخێ ئیستعمار) و (ئازادی بۆ کوردستان) سازکرد [4].

لە دواتردا جەماوەر بە هەموو چین وتووێژەکانییەوە دەستیان کرد بە خۆپیشاندان و دەربڕینی نارەزایی و هێرشکردنە سەر سەرای سلێمانی بۆ بەردبارانکردنی ئەو کۆمەڵە خۆفرۆشەی کە لەوێ کۆبووبونەوە[5]، لە ئاکامی ئەمەدا شەڕو بەیەکدادان ڕوویدا پیاوانی حکومەت تەقەیان لە خۆپیشاندەران کرد و دەیان کەس کوژران و بریندارکران و ژمارەیەکی زۆری خەڵکیش زیندانی کران[6]، ئەو ڕۆژە لە سەرچاوە مێژووییەکان ناونرا بە (ڕۆژی ڕەشی ئەیلوول)[7].

لەو هەلومەرجەدا دەڤەری بارزان لە داواکردنی مافی کوردان بەدەر نەبوو، بەتایبەت

(١) نەوشیروان مستەفا ئەمین، کوردستانی عێراقلەسەردەمی....، ل ٦١؛ ئاکۆ عبدالکریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٤.

(٢) م. ر.هاوار، شێخ مەحموودی.....، بەرگی دووەم، ل ٧١٤.

(٣) نەجم سەنگاوی، خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد (١٨٨٠-١٩٩٤)، (سلێمانی- چاپخانەی پەیوەند-٢٠٠٩)، ل ٥٥ .

(٤) نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە و......، ل ٣٨٨؛ جەلیلی جەلیل و ئەوانی تر، شۆڕشەکانی....، ل ٦٢.

(٥) نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە و ......، ل ٣٨٨.

(٦) سەعدی عوسمان حسێن، ڕاپەڕینەکانی....، ل ٦٥٧؛

Jamal jalal Abdulla, the kurds on the way to statehood, published by: author house, ٢٠١٢, p. ٩٢.

(٧) کەمال مەزهەر ئەحمەد، کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە......، ل ١٤٧.

شێخی تەكیەی بارزان لـە نیسـانی ١٩٣١ داوای لـە كۆمەڵـەی گـەلان كـرد ئۆتۆنـۆمی یـاخود سـەربەخۆیی بـدات بـەكورد[١]، لـە بەرامبـەردا حكومـەتی عێراقـی لـە دەسـپێكی وەرگرتنـی سەربەخۆیی هەوڵیدا توانا و دڕندەیی خۆی نیشانی كورد و سەركردەكانی بدات، بـەڵام شـێخ ئەحمەد بـارزانی یـەكێ لـەو ڕێبـەرە دیارانـەی كـورد كـە ئامـادە نـەبوو سـەر دانوێنێـت بـۆ دەسەڵاتی عێراقی، بۆیە حكومـەت لـە ڕێگـای داڕشـتنی چەنـدین پـیلان سـەرەتا لـە ڕێگـای هۆزەكانی دەورووبەر پاشان ئەنجامدانی لەشكركێشی لە ٩ی كانوونی یەكەم ساڵی ١٩٣١ بـۆ سەر بارزان لەژێر سەركردایەتی سەرهەنگ بەرقی بەگ[٢].

دوا بـە دوای چەنـد لـە یـەكگیربوونێك لـەنێوان بـارزان و برادۆسـتەكان كـە لەپێشـوودا باسمان لێوە كردووە، حكومەتی عێراقی گەیشتە ئەو ڕایەی كـە بەتـەواوی بچێتـە مەیـدانەوە لەگەڵ ئەوەش نەیدەتوانی ڕاستەوخۆ و بەبێ هـۆ سـوپا بنێرێتـە سـەر ناوچەكـە، لەبـەرئەوە كەوتە بیانوو گرتن، لەو كاتەشدا "بـاجی مـەڕوماڵات" وەردەگیـرا سـاڵانە ناوچـەی بـارزان لـە گۆترە هەندێ پارەی دەدا بە حكومەت لە جیاتی هەموو ئەو مەڕوماڵاتەی كە لە ناوچەكـەدا هەبووە، بەڵام حكومەت پێداگری دەكرد لەسەر سەرژمێری تەواوی مـەڕوماڵات و پارەكـە بـە گوێرەی ئەو سەرژمێرییە بدرێت[٣].

شـێخ ئەحمـەدی بـارزانی بـەم كـارەی حكومـەت ڕازی نـەبوو، دەیگـوت "**بـارزان بـە بارودۆخی تایبەتدا تێپـەڕیوە، بـەهۆی كـۆچی بـەردەوامی شـوانكارە و دانیشـتوان ژمـارەی پێویست مەڕوماڵات لە ناوچەكەدا نییە، ئەمە پێچەوانەی ئەو نەریتەیە كـە لـە كـۆنەوە لـە ناوچەی بارزان پیادەكراوە، پێشەكی باجێكی دیاریكراو دراوە بەناوی باجی سنووردار**[٤]"

لە لایەكی دیكەوە پاڵەپەستۆی حكومەتی توركیـا بەسـەر حكومـەتی عێراقـی بـەگوێرەی پەیماننامەی سێ قۆڵی نێوانیان، كە لە یەكێك لە بەندەكانی هـاتبوو هـەردوولا ڕێگـە نـەدەن بە چالاكییەكانی كورد لەسەر سنوور، ئەمەش وایكردووە حكومەتی عێراقـی هەوڵـەكانی چـڕ بكاتەوە بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی بەسەر ناوچەكە و بەسـتنەوەی بـە دەسـەڵاتی ناوەنـدی لـە بەغدا و كۆتایی هێنان بەو دەسەڵاتە خۆجێییـەی كـە لـە ناوچەكـە لـەژێر دەسـەڵاتی شـێخی

(١) *Jamal jalal Abdulla, op.cit, p. ٩٢.*

(٢) عەلی تەتەر نێروەیی، نەتەوە و نیشتمان....، ل ٦٧.

(٣) عەلائەدین سەجادی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٥٢-١٥٣.

(٤) عوسمان عەلی، چەندلێكۆڵینەوەیەك.....، ل ل ٢٣٦-٢٣٧.

بارزان بەڕێوە دەبردا[١].

جگە لەمانەش ئارەزووی ئیدارەی بەریتانی یەکێکی تر بووە لە هەوڵەکان بۆ هێرشکردنە سەر بارزان، ئەویش بە بیانووی مەشق پێکردنی سوپای عێراقی بوو لە ناوچە شاخاوییەکان، چونکە نوێنەری باڵای بەریتانی و ئەفسەرانی ئینگلیز ویستوویانە بەر لە ساڵی ١٩٣٢ سوپای عێراقی مەشقی پێویستی کردبێت[٢]، چونکە حکومەتی عێراقی بە مەبەستی باشکردنی توانا و شارەزایی سەربازی ئەفسەرەکانی لە ١ی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٢٨ قوتابخانەیەکی سەربازی دامەززاند بوو لەسەر شێوەی کۆلێژی ئەرکانی بەریتانی کە تێیدا پەرە بە تواناکانی ئەفسەرانی عێراقی دەدرا لەسەر شێواز و راهێنانی سەربازی بەریتانی[٣].

لەوبارەیەوە مەسعود بارزانی ئاماژە بە کتێبەکەی "هاملتۆن" بە ناونیشانی "طريق فی کوردستان" دەکات و بۆچوونەکەی دەگێڕێتەوە کە دەڵێت" **کاتێ ساڵی ١٩٣١ حکومەت سوپای نارده سەر شێخ ئەحمەدی بارزان، ئەم بیانووەیان بۆ من هێنایەوە: باشە ئێمە چی لەم سوپای عێراقە بکەین کە پارەیەکی زۆرمان لەچەك و سازکرنیدا خەرج کراوە، ئەگەر نەینێرینە ڕێگەی ڕەواندز کە هونەری شەڕکردن فێر ببێ، با لەم شەڕەی دژی کوردا فێرە شەڕ بێت، ئەو وەڵامەکەی بە پێکەنینەوە وەرگرتەوە: نزیکتر لەم ناوچەیە بۆ بەغدا و مووسڵ سنوورێکی بەرفراوانی بیابانی چۆڵ هەیە کە هی عێراقە بۆ تاقیکردنەوەی تۆپ و تفەنگ و بە گەڕخستنی تانك و فرینی فرۆکە و تەقاندنی تۆپ شتی چاکە، لەوێ تاقی بکەنەوە کە بەر کەسیش ناکەوێت، بەڵام مەینێرن بۆ کوردستان، چونکە ئێرە عەرەبیشی لێیە نەوەکو بەریان بکەوێ[٤]**".

دیارە لەو ماوەیەدا بەتایبەت لە نیسانی ١٩٣١ هێزی ئاسمانی پاشایەتی عیراق دامەزرا، کە لە لایەن بەریتانیاوە فرۆکەی بۆ ئامادە کرا و فرۆکەوانەکانیشی لەو قوتابیانە بوون کە لە قوتابخانەی سەربازی پاشایەتی دەرچوو بوون، هەرچەندە لە سەرەتای دروست بوونی ئەم هێزە بە دەست کەمی کەسانی شارەزاوە دەینالاند، لەگەڵ ئەوەش یەکەمین کردەی سەربازیان لە باشووری کوردستان بەتایبەت ناوچەی بارزان تاقیکردەوە لەنێوان ساڵانی

(١) عمر محمد محمد كريم، القضية الكردية في سياسة الحكومات العراقية ١٩٣٢-١٩٤٦، (السليمانية- مطبعة شظان- ٢٠٠٩)، ص ص ٧٣-٧٤.

(٢) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك....، ل ل ٢٣٦-٢٣٧.

(٣) ابراهيم محمد العقيدی، المصدر السابق، ص ٥٢.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

١٩٣١ – ١٩٣٢ [١].

لە ڕاستیدا ئەم بیانوانەی حکومەت بۆ هێرشکردنە سەر بارزان تەنها بەهانەی شاراوە بوو، سەرەڕای بوونی هۆکاری تریش لەپشتەوە کە لە لایەن بەریتانییەکان پشتگیری دەکرێ، ئەویش دانانی ئاشوورییەکان بوو لە ناوچەکانی دەوروبەری بارزان[٢]، بەڵام حکومەت ئاڵۆزی و ناکۆکییەکانی نێوان بارزان و برادۆستەکانی لە بەرژەوەندی خۆی بەکارهێنا و کردی بە بیانوویەکی ڕاستەوخۆ بۆ هێرشکردنە سەر دەڤەری بارزان[٣].

دیارە لەکاتی هەوڵەکانی قایمقامی زێبار"بلە" بۆ نێوەندگیری لەنێوان تەکیەی بارزان و برادۆستەکان کە لە پێشوودا ئاماژەمان پێکردووە، ئاگادارییەك لە حکومەتی عێراقەوە دەگاتە سەرهەنگ"بەرقی بەگ" کە پەلاماری بارزان بدات، چونکە بارزان چۆڵە و تەنها چەند پاسەوانێکی کەم نەبێت کەس لای شێخ ئەحمەدی بارزانی نییە، ئەمەش هەلێکی زێڕینە کە هاتوتە پێش بۆ دەستگیرکردنی شێخی بارزان[٤].

بەرقی بەگ بەپێی فەرمانی باڵاوە لە بەرەبەیانی ٩ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٣١ لە ئۆردوی "بلە"ی مەرکەزی قەزای زێبار کە ١٠کم لە بارزانەوە دووربوو بەرەو ئەو ئامانجەی کە بۆی دانرابوو سوپاکەی جووڵاند، بە نیازی ئابلوقەدانی بارزان و دەستگیرکردنی شێخ و بڵاوەپێکردنی دارودەستەکەی[٥]، دوا بە دوای گەیشتنی ناوبراو بە دەوروبەری بارزان، خێرا هێزەکانی دابەش کرد، تا دڵنیابوو لەوەی کە گوندەکە بە تەواوتی ئابلوقەدراوە، لەوکاتەدا شوانێك لە گوندەکە دەردەچێت و لە لایەن هێزەکە دەستگیر دەکرێت و بەرەو بارەگای بەرقی بەگ دەیبەن، لەوێش نامەیەکی هەڕەشە ئامێزی پێ ڕەوانە دەکەن بۆ شێخ ئەحمەدی بارزانی کە تێیدا داوای لێ دەکەن خێرا و بێ قەید وشەرت خۆی بەدەستەوە بدات[٦].

سەبارەت بەو نامەیەی کە بۆ شێخی بارزان ناردرابوو، لە سەرەوەی نامەکە ئاماژە بە

---

(١) F. O. ٣٧١/ ٩١٦٥٩ –EQ١٢٠١/٤, notice on the Iraqi army ١٩٥١, prepared by the general staff, the war office.

(٢) *Edgar O'balance, op.cit, p. ٢٠.*

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٣.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩.

(٥) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧.

(٦) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٦.

ئایەتێکی قورئانی پیرۆز کرابوو "**یاایها الذین امنوا اطیعوالله واطیعوا الرسول و اولی الامر منکم**"، لەژێرەوەی نامەکەشدا نووسینێك کە بەشێوازی دەربڕینێکی هەڕەشە ئامێزبوو تێیدا جەختی دەکردەوە لە ملکەچ بوونی شێخی بارزان وەك هاتبوو"**واباشترە خۆت ڕادەستی حکومەت بکەیت**" بەڵام ئەم شێوازە بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ شێخی بارزان سەرکەوتوو نەبوو، چونکە شێخ ئەحمەدی بارزانی زۆر باش ئینگلیزەکانی دەناسی کە ئایین بۆ چەوساندنەوەی گەلان بەکاردەهێنێت[1].

بێگومان ئەم دیاردەیە زۆر بەڕوونی لە حکومەتەیەك لە دوا یەکەکانی عێراق دەردەکەوێت بۆ کپکردن و لەناوبردنی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد کە"ئاین"یان کردوتە سەرمەشقی ئەنجامدانی کارەکانیان دژ بە کورد، وەك شاڵاوی بەدناوی ئەنفال، کە سوودیان لەناوی سورەتێکی قورئان وەرگرتووە بۆ جینۆسایدکردنی گەلی کورد و چەندان کاری لەم جۆرە.

لەبارەی پلانی حکومەت بۆ دەستگیرکردنی شێخی بارزان "ناجی شەوکەت[2]" کە ئەوکات وەزیری ناوخۆ بوو، لە یادداشتنامەکەیدا دەڵێت "**بڕیاردرا هێزێك ئامادە بکرێت بۆ دەستگیرکردنی شێخ و پاشان گواستنەوەی بۆ شاری مووسڵ، دوای ئەوەی کە زانرا لایەنگرانی بەهۆکاری هەندێ کاروبار لەدەورووبەری نین، وەزارەتی بەرگری فەرمانی دەرکرد بۆ "بەرقی بەگ" فەرماندەی ناوچەی مووسڵ بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە سەربازییە، بەڵام جێگای سەرسووڕمانە ئەم فەرماندەیە بۆ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە گرنگە دەستەیەکی سەبازی"سریە العسکریە" ڕاسپارد کە ئەفسەرەکەی کورد بوو، بەر لەوەی ئەرکەکەی جێبەجێ بکات ئاگاداری بۆ شێخی بارزان نارد کە خۆی ڕادەست بکات، ئەمەش بۆ شێخ**

(١) عزیز حسن عزیز البارزانی، المصدر السابق، ص ٣٨.

(٢) ناجی شەوکەت کوڕی شەوکەت پاشا سەرۆکی پۆلیسی- بەغدا لەساڵی ١٨٩٣ لە کوت لەدایك بووە، یاسای خوێندووە لەجەنگی جیهانی یەکەم پەیوەندی بە سوپای عوسمانی کردووە لەساڵی ١٩١٧ لەلایەن ئینگلیزەکان بەدیل دەگیرێت، پاشان پەیوەندی دەکات بەجووڵانەوەکەی شەریفی مەککە، لەماوەی فەرمانرەوایەتی پاشایەتی لەعێراق یەك جار بووەتە سەرۆکی کابینەی حکومەت لە ١٩٣٢/١١/٢٠ تا ١٩٣٣/٣/١٨، لە حکومەتی بەرگری نیشتمانی ساڵی ١٩٤١ لەپۆستی بەرگری کاری کردووە، پاشان لەساڵی ١٩٤٥ لەئیتالیا دەستگیر دەکرێت و ڕادەستی حکومەتی عێراقی دەکرێتەوە، بۆ ماوەی ١٥ ساڵ فەرمانی زیندانی بەسەردا سەپێنرا، دواتر مانەوەی زۆرەملێ بەسەردا سەپێندرا لەساڵی ١٩٤٧ بەڵام ساڵێك دواتر بەر لێخۆشبوونی گشتی کەوت، ناوبراو لەساڵی ١٩٨٠ کۆچی دوایی کردووە. عبدالوهاب حمید رشید، المصدر السابق، ص ١٨٥.

ئەحمەدی بارزانی دەرفەتێك بوو کە لایەنگرانی کۆبکاتەوە و بەرەنگاری دەستە سەربازییەکە ببێتەوە[١].

دیارە حکومەتی عێراقی وا گومانی بردبوو، ئەگەر بەنهێنی لە شەودا گەمارۆی بارزان بدات، پاشان هێرشی لەناکاو ئەنجام بدات کاریگەری دەبێت لەسەر ڕووخانی ورەی بارزانییەکان، کە ئەنجامەکەی خۆبەدەستەوەدانیان دەبێت بە هێزەکانی عێراق[٢]، بەڵام فەرماندەی ناوچەی مووسڵ لە گەڕانەوەی "مستەفا بارزانی" و جەنگاوەرەکانی بۆ ناو بارزان لە ئێوارەی ڕۆژی ١٩٣١/١٢/٨بێ ئاگابوو[٣].

شێخ ئەحمەدی بارزانی پاش گەیشتنی نامە هەڕەشە ئامێزەکەی فەرماندەی ناوچەی مووسڵ، دەست بەجێ جەنگاوەرانی ناو بارزانی کۆکردەوە، پاش ڕاوێژکردن لەسەر پێشهاتەکان بڕیاردرا بەرگری بکەن تا دوا دڵۆپی خوێنیان، بۆیە لە بەرامبەردا نامەیەکی توندی بۆ بەرقی بەگ ناردەوە و پێی ڕاگەیاند"**تۆ و هێزەکەت هاتوونەتە سەر ماڵی ئێمە، بەرگریکردنیش مافی ڕەوای ئێمەیە، لەبەرئەوە ئێمە پارێزگاری لە خۆمان دەکەین و تۆش چیت لەدەست دێت بیکە**[٤]".

لەو هەلومەرجە ناهەموارەدا کە ڕووبەڕووی بارزان دەبوویەوە، کەچی شێخ ئەحمەد لە بیری ڕزگارکردنی ئەو قوتابیە گەنجانەوە بوو کە لە ئامێدی و هۆرەماری و ناوچەکانی تر ڕوویان کردبووە تەکیەی بارزان بە مەبەستی خوێندن لەسەر دەستی مەلا سەعید ئاکرەیی[٥]، بێگومان ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێ کە شێخانی تەکیەی بارزان لە ڕۆژگارە سەخت و ناخۆشەکاندا هێزی گەنجی خوێندەوار و خاوەن زانستیان بە سەرمایەی میللەت زانیووە، بۆیە بەر لە بیرکردنەوە لە گیانی خۆیان، هەوڵیانداوە گیانی ئەم توێژە پارێزراو بێت.

سەبارەت بەشەڕ و پێکدادانەکەی نێوان بارزان و سوپای عێراق لە بەرەبەیان دەستی پێکرد تاکو ئێوارە بەردەوام بوو، کە هێزی بارزانییەکان لە ٨٠ جەنگاوەر تێنەدەپەڕی توانییان فەوجێکی سەربازی سوپای عێراق تێکبشکێنن، کە فرۆکەیەکی جەنگی بەریتانی پاڵپشتی

(١) ناجی شوکت، سیرة وذکریات ثمانین عاما، (بیروت- ١٩٧٥)، ص ١٩٩.

(٢) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٥.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠.

(٥) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٦.

دەکردن[١]، پاش تێکشکانی سوپای عێراق، فەرماندەی ناوچەی مووسڵ و ژمارەیەکی کەمی ئەو هێزەی بەشداری کردبوو لە شاڵاوەکە توانییان خۆیان لە چنگی جەنگاوەرانی بارزان دەرباز بکەن و خۆیان بگەیەننە بارەگای فەوج لە بلە[٢]، پاش ئەوەی نزیکەی ١٢٦ لاشەی سەربازی کوژراو و بەشێکی زۆر لە چەك و جبەخانەیان لە مەیدانی جەنگ جێهێشت، لە بەرامبەریشدا تەنها پێنج جەنگاوەری بارزانی گیانیان لە دەستدا[٣]، هەرچەندە بارزانییەکان بەهۆی ڕووخانی ورەی سەربازانی عێراقی دەیانتوانی دەست بگرن بەسەر "بلە" سەنتەری قەزای زێبار، بەڵام شێخی بارزان فەرمانیدا بە وەستاندنی پێشڕەوییەکانی جەنگاوەرانی بارزان[٤].

حکومەتی عێراقی پاش شکستە سەربازییەکەی بەرامبەر تەکیەی بارزان بەیاننامەیەك لە ١٦ی کانوونی یەکەمی ١٩٣١بڵاودەکاتەوە بۆ پەردەپۆشکردنی شکستەکەی و سەرلێشێواندنی ڕای گشتی عێراقی کە تێیدا هاتووە" **لەم دواییەدا شوێنکەوتووانی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەست درێژیان کردۆتە سەر دێهات و دانیشتوانی دراوسێکانیان و کاری سووتاندن و کوشتنیان تێیدا ئەنجام داوە، بۆیە حکومەت فەرمانی بەو فەوجەی کە لە"بلە"یە کردووە بۆ هەڵسان بە هەندێ ڕێوشوێنی پێویست، لە ئەنجامی ئەودا ڕووبەڕووبوونەوە ڕوویدا لەنێوان مەفرەزەیەکی فەوجەکە و پەیڕەوانی شێخ لە بەرەبەیانی ٩ی کانوونی یەکەم کە بوتە هۆی کوژرانی ١٣ سەرباز لەگەڵ ئەفسەرێك و بریندار بوونی ٩ کەس لە سوپا و پۆلیس، هەروەها کوژرانی نزیکەی ٢٠ کەس و برینداربوونی ٣٠٠ کەسی تر لە چەتەکان، حکومەتیش جدییە لە وەرگرتنی ڕێوشوێنی کاریگەر بۆ لە ڕیشە دەرهێنانی ئەو خراپەکارانەی کە ئاسایش دەشێوێنن و ئاسوودەیی دانیشتوان تێکدەدەن**[٥].

لێرەدا پێویست بە هەڵوەستەیەك دەکات بۆ دەرخستنی ڕاستی بەیانەکەی حکومەتی عێراقی، ئەویش ئەو زیادەڕەوییە لە کەمکردنەوەی زیانەکانی حکومەت و نیشاندانی

---

(١) وریا رەحمانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

(٢) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(٤) ناجی شوکت، المصدر السابق، ص ١٩٩.

(٥) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٥٣-١٥٤؛ ئەحمەد خواجە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠١ .

.

ژمارەیەکی گەورە لە زیانەکانی جەنگاوەرانی بارزان[١]، بەڵام ئەگەر سەیری سەرچاوەکانی ئەو سەردەمە بکەین دەبینین جیاوازی زۆر لەنێوان سەرچاوەکان بەدی دەکرێت لە ژمارە و زیانەکانی سوپای عێراق، وەك ئەوەی"ناجی شەوکەت"ی وەزیری ناوخۆ لەکاتی ڕووداوەکە لە یاداشتننامەکەیدا ئاماژە بە کوژرانی زیاتر لە ٥٠ سەرباز دەکات، کەچی بەیانەکەی حکومەت تەنها ئاماژە بە١٤ کوژراو دەکات[٢]، بێگومان جیاوازی باسکردنی ژمارەی زیانەکان دەرخەری ئەو ڕاستیەن کە بەیانەکەی حکومەت دوورە لە ڕاستی و تەنها بۆ پەردە پۆشکردنی ڕاستی و دروستی ڕووداوەکەیە.

دوای شکستخواردنی سوپای عێراق بەرامبەر بارزانییەکان، هێزە ئاسمانییەکانی بەریتانیا لەسەر داوای حکومەتی عێراق بۆ ڕۆژی دووەم بۆردومانی گوندی بارزانیان کرد[٣]، هاوکات لەگەڵ ئەو بارودۆخەی کە بارزان پێدا تێدەپەری، محەمەد سەدیق وەك نوێنەری شێخی بارزان لەسەر ڕاسپاردەی قایمقامی زێبار بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانیان لەگەڵ برادۆستەکان چووبوو بۆ گفتوگۆ و دانوستاندن، بەڵام لەگەڵ بیستنی هەواڵەکانی بارزان دەستیکرد بە دەستگیرکردنی قایمقام و پیاوەکانی[٤].

محەمەد سەدیق گەیشتە ئەو بڕوایەی کە هیچ هەوڵێك لە ئارادا نییە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، بەڵکو نەخشە و پیلانی حکومەتە بۆ دوورخستنەوەی ژمارەیەکی زۆری چەکدارە بارزانییەکان لە بارزان بۆ ئەوەی بە ئاسانی داگیری بکات و شێخی بارزانیش دەستگیر بکات یاخود لەناوی ببات[٥]، بۆیە لە ١١ی کانونی یەکەم محەمەد سەدیق بەیاوەری هێزەکەی و قایمقام و پاسەوانەکانی گەیشتنە بارزان، ڕۆژێك دواتر شێخی بارزان فەرمانیدا بە ئازادکردنی قایمقام و پاسەوانەکانی لەگەڵ هەموو ئەو دیلانەی کە لە شەڕی بارزاندا دەست بەسەرکرابوون[٦]، لەگەڵ بەڵێندان بە گەڕاندنەوەی ئەو چەك و جبەخانەیەی کە لە لایەن جەنگاوەرانی بارزان لەکاتی شەڕەکەدا دەستی بەسەردا گیرابوو[٧].

---

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١١٢.

(٢) ناجی شوکت، المصدر السابق، ص ١٩٩.

(٣) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبية....، ص ٢٤١.

(٤) پێ رەش، العراق دوله....، ص ٥٤.

(٥) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٦.

(٦) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل٣١.

(٧) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ٣٠.

هەر لەم ڕووەوە شێخی بارزان پەیامێکی بە قایمقامی دەستبەسەرکراو نارد بۆ بەرپرسانی حکومەت و داخی خۆی بۆ ئەم ڕووداوە پیشاندا تا ئاشتی و ئارامی بگەڕێتەوە ناوچەکە[١]، هەروەها جەختی کردەوە لەوەی کە هیچ ویستێکی نییە بۆ دووبارە هەڵگیرساندنەوەی شەڕ[٢]، لە بەرامبەردا حکومەت لەبەر چەندین هۆکار وای نیشاندا کە داخوازی شێخ ئەحمەدی بارزانی بە دڵە، لەوانە خەریك بوونی هێزە سەربازییەکانی عێراق بە شۆڕشی شێخ مەحموود کە لەپیرانەوە بەرەو سلێمانی هاتبوو[٣]، لە لایەکی دیکەوە بەسەرداهاتنی وەرزی زستان کە نەدەتوانرا لە ناوچەکەدا کردەی سەربازی ئەنجام بدرێت تاکو وەرزی بەهار، ئەمەش دەرفەت بوو بۆ حکومەت تا لەو ماوەیەدا نەخشە و پلانێکی سەربازی وورد و پێشکەوتوتر دابڕێژێت[٤].

جگە لەمانەش حکومەتی عێراقی لەو ئاگربەستە کاتییەدا دەیویست سوود لەو ماوەیە وەربگرێت بۆ کۆکردنەوە و ڕاکێشانی ئاغا و دەرەبەگ و سەرۆك هۆزەکانی ناوچەکە کە دژ بە تەکیەی بارزان بوون لە ڕێگای پڕ چەککردنیان و هەروەها ئامادەکاری کردن بۆ میلیشیا ئاشوورییەکان و بەکارهێنانیان دژ بە بارزانییەکان[٥].

هەروەها بەهۆی ئەو بەرگریکردنە سەختەی بارزانییەکان نواندیان ئەو دەرسە واتابەخشەی بە فەرماندەی ناوچەی مووسڵیاندا لە ٩ی کانوونی یەکەمدا دڵنیابوونی دەسەڵاتداران لە نەتوانینی هەڵسانی فەوجی"بلە" بە شالاوێکی دیکە بێ ئەوەی چەند هێزێکی زیاتر خاوەن چەکی باشتر یارمەتی بدات، ئەم هۆیانە پاڵیان بە حوکمەتەوە نا کە بە شێوەیەکی کاتی لە هەڵوێستی خۆی پاشگەز ببێتەوە و ئامادەیی و ئارەزووی خۆی پێشان بدات بۆ لە یەکگەیشتن لەگەڵ شێخی بارزان[٦].

دیارە دوای سەرنەکەوتن و هەرسهێنانی پلانی حکومەت لە داگیرکردنی بارزان، قەیرانێکی گەورەی خوڵقاند لە ناوەندە فەرمییەکانی دەسەڵات لە بەغدا، بەتایبەت لەنێوان "نووری سەعید" کە ئەوکات سەرۆك وەزیران بوو لەگەڵ "ناجی شەوکەت"ی وەزیری ناوخۆ،

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١.

(٢) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبية....، ص ٢٤١.

(٣) مەعرووف چیاووك، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤.

(٤) حسن مصطفی، المصدر السابق، ص٢٩؛پێ ڕەش، العراق دوله....، ص ٥٤.

(٥) سروة اسعد صابر، کوردستان الجنوبية....، ص ص ٢٤١-٢٤٢.

(٦) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.

کار گەیشتە ئەوەی کە سەرۆك وەزیران داوای دەست لە کارکێشانەوەی وەزیری نـاوخۆی لـە "شا فەیسەل" کرد، بەڵام وەزیری ناوخۆ ڕەتیکردەوە و تکای لە فەیسـەل کـرد فـەرمان بـدات بە ئامادەبوونی لەبەردەم دادگا لەگەڵ "جەعفـەر عەسـکری[١]" وەزیـری بـەرگری، پاشـان شـا فەیسەل و نووری سەعید لە داواکەیان پاشگەزبوونەوە[٢].

لـە دوای ئـەم ڕووداوە وەزیـری نـاوخۆی عێـراق داوا لـە "کورنـوالیس[٣]"ی ڕاوێژکـاری وەزارەتی ناوخۆ دەکات، بە یارمەتیدانی هێزە ئاسمانییەکانی بـەریتانیا بۆسـوپای عێراقـی بـە مەبەستی تەمبێ کردنی شێخنشینی بارزان، لە بەرامبەر داواکاریەکەی وەزیـری نـاوخۆ، پـاش دوو ڕۆژ کۆرنۆالیس وەڵامێکی ئەرێنی پێدەدات[٤].

دوای ئاگربەسـتەکەی بـارزان، حکومـەت سـەرقاڵی دامرکانـدنەوەی شۆڕشـەکەی شـێخ مەحموود دەبێت لە سلێمانی، سەبارەت بە شۆڕشـەکەی شـێخ مـەحموود کـە هاوکـات بـوو

(١) جەعفەر عەسکەری: (١٨٨٥- ١٩٣٦)، سەرۆك وەزیرانی پێشوو و یەکەم وەزیری بـەرگری عێـراق بـوو محمد جەعفەرکوڕی مستەفا کوڕی مـەلا عبـدالرحمن عەسـکەرییە، لـە ١٥ ی ئـەیلوولی ١٨٨٥ لـە شـاری بەغـدا دایـك بـووە، سـەرەتایی و دوا ناوەنـدی لەبەغـدا تـەواو کـردووە، دواتـر دەچێتـە ئەسـتانەلەوێ قوتابخانەی سـەربازی تـەواو دەکـات بەپلـەی ملازمـی دووەم، دواتـریش لـە سـوپای عوسـمانی خزمـەتی کردووە، هەروەها بەشداری کردووە لە شۆڕشی عەرەبی بەسەرکردایەتی شـەریف حسـین، پاشـان دەبێتـە حاکمی حەلەب لەنێوان ساڵانی (١٩١٩-١٩٢٠)، دواتر دەگەڕێتەوە عێراق و دەبێتـە وەزیـری بـەرگری. بـۆ زانیاری زیـاتر بڕوانـە: حسـن لطيـف الزوبيـدي، موسـوعة الاحـزاب العراقيـة، (بـيروت- مؤسسـة المعـارف للمطبوعات-٢٠٠٧)، ص ٤٦٥

(٢) عبدالرزاق الحسني، المصدر السابق، ص ١٨١.

(٣) سـێر کینهـان کۆرۆنـوالیس لـە ١٩ی شـوباتی سـاڵی ١٨٨٣ لـەنیۆیۆرك لـەدایك بـووە، بـاوکی نووسـەر و ڕۆژنامەنووسێکی ناسراو بوو، زانکۆی ئۆکسفۆردی تەواو کردووە، زمـانی عـەرەبی خوێنـدووە و سـاڵی ١٩٠٦ لەسـودان، وە دوای ئـەوە لەمیسرـو عەرەبسـتان کـاری کـردووە، لەشـەڕەکانی وڵاتەکەیـدا دژی لەشـکری عوسمانی لەسوریا و فەلەستین بەشداری کردووە، لەساڵی ١٩١٦ بووتە کۆلۆنێل و کراوەتە بەڕێوەبەری بیرۆ (مەکتەبی) عەرەبی بەناوبانگ لەساڵی ١٩١٩ەوە پەیوەندی نزیکی لەگەڵ مەلیك فەیسەلی یەکەمدا هەبووە و حوزەیرانی ساڵی ١٩٢١ لەگەڵیدا هاتووتەعێراق، لەوساوە بۆماوەی ١٥ ساڵان بووەتە ڕاوێژکـاری وەزارەتی ناوخۆی عێراقی، ساڵی ١٩٣٥ خۆی خانەنشین کردووە و بەو بۆنەیەوە مـەلیك غـازی ویسـامی رافیـدەینی داوەتێ، لەگەڵ بەرپابوونی جەنگی دووەمی جیهانی گەڕاوەتەوە سەر کار و لەنیسانی ساڵی ١٩٤١ تا ئازاری ساڵی ١٩٤٥ بووەتە باڵیۆزی بەریتانی لەعێراق، ڕۆژی ٣ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٥٩ لە لەندەن مردووە. کەمال مەزهەر، کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە.......، ل ١٧٩.

(٤) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١١٤.

لەگەڵ شۆڕشی یەکەمی بارزان، مەترسییەکی گەورەیان لەسەر حکومەتی عێراقی و دەسەڵاتی بەریتانی لە عێراق دروست کرد، دیارە شێخ مەحموود لە ساڵی ١٩٢٧ لەژێر گوشاری ئینگلیز بە ناچاری بەوە ڕازی بوو لەناو خاکی کوردستانی ئێران بمێنێتەوە و دەستیش نەخاتە ناو کاروباری باشووری کوردستان[١]، بەڵام دوای کوشتاری شەشی ئەیلوول و هانابردنی کەسوکاری کوژراوەکان بۆ شێخ مەحموود سەرلەنوێ دەستی دایەوە چەك و ئەو پەیمانەی شکاند کە دابووی بە مەندووبی سامی بەریتانی و حکومەتی عێراق [٢] .

لەو بارودۆخەدا حکومەتی عێراق و بەریتانیا ترسێکی زۆریان لاپەیدا بوو لەوەی شێخ دووبارە دەسبکاتەوە بە شۆڕش و ڕاپەڕینەکانی، هەر لە چوارچێوەی ئەم مەبەستەدا لە١٠ی ئەیلوولی ١٩٣٠ "جەمیل مەدفەعی[٣]" وەزیری ناوخۆی عێراق، نامەیەکی بۆ شێخ مەحموود نارد و داوای سەرپێچی نەکردنی ئەو پەیماننامەی لێکرد کە لەگەڵ حکومەتدا مۆریکردووە لە ساڵی١٩٢٧[٤]، بەڵام شێخ مەحموود گوێی پێنەدا کەوتە خۆئامادەکردن، لەوبارەیەوە شێخ سەلامی شاعیری بە نهێنی نارده بەغدا بۆ بەدەستهێنانی پشتگیری ئەو ئەفسەرە کوردانەی کە پشتی پێدەبەستن، بۆیە ژمارەیەك لەو ئەفسەرانە هەڵاتن و خۆیاندایە پاڵ شێخ مەحمود و کەوتنە خۆئامادەکردن بۆ ڕاپەڕینی داهاتوو[٥].

شێخ مەحموود هێزێکی زۆری لەدەور کۆبووەوە لەو بەرئەنجامەدا بڕیاریدا دەست بە هێرش بکات، لێرەدا هێزەکەی کردە دووبەش، بەشێکی بۆ دەورووبەری پێنجوێن و شارباژێر و بەشەکەی تریشی بۆپشدەر نارد[٦]، بەریتانیا و حکومەتی عێراق مەترسیەکی زۆریان

(١) کەمال مەزهەر، کوردو کوردستان لە بەڵگەنامە......، ل ١٩٦.

(٢) نەجم سەنگاوی، کوردستان و سەرکردە....، ل ٣٨٨ .

(٣) جەمیل کوڕی محەمەد عەباس لەساڵی ١٨٩٠ لەمووسڵ لەدایك بووە، لەقوتابخانەی سەربازی خۆێندوویەتی، دواتر لەساڵی ١٩١١ بەئەفسەری تۆپهاوێژ لەئەندازەی سەربازی لەئەستانە دەردەچێت، بەشداری جەنگی جیهانی یەکەمی کردووە لەسوپای عوسمانی، لەساڵی ١٩٢٣ گەڕاوەتەوە عێراق پۆستی جۆراجۆری وەرگرتووە، لەساڵی ١٩٥٨ لەبەغدا کۆچی دوایی کردووی. ئەحمەد حەمەدئەمین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٦.

(٤) م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی......، بەرگی دووەم، ل ٧٥٤.

(٥) کەمال مەزهەر، چەندلاپەڕەیەك لە.....، بەرگی دووەم، ل ١٠١. ئەفسەرەکان بریتی بوون لە (مەحموودجەودەت، حامد جەودەت، ملازم کامل حەسەن). نەوشیروان مستەفائەمین، کوردستانی عێراق لەسەردەمی......، ل ١٤٥.

(٦) جەمال بابان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٨-١٧٩.

لێنیشتبوو لەوەی شێخ مەحموود و چەکدارەکانی پەلاماری سلێمانی بدەن، بۆیە نەخشەیەکی وردیان بۆبەرگریکردن لە سلێمانی دانا بەناوی (پڕۆژەی بەرگری کردن لە سلێمانی)[١]، بەڵام ئەمە مەترسییەکانی کەم نەکردەوە، هەر بۆیە بە پاساوی نائارامی بارودۆخ بەپێی بڕیارێك، ئەنجوومەنی وەزیرانی عێراق لە ٢٤ئاداری١٩٣١حوکمی عورفی لە سلێمانی ڕاگەیاند وبڕیاردرا کاروباری سەربازی و مەدەنی بدەنە فەرماندەیەکی سەربازی لێهاتوو تاکو باری نائارامی لە شارەکەدا نەهێڵێت[٢].

پاشان لە ٥ی نیسانی ١٩٣١ ڕاپەڕینی ئاوباریك[٣]ڕوویدا، فڕۆکەکانی ئینگلیز و سوپای سوارە و پیادەی حکومی دریغیان نەکرد لە بۆردومانکردنی سەنگەری شۆڕشگێڕان[٤]، ئەمانە لە لایەك و لە لایەکی تریشەوە خیانەتی هەندێك لە عەشایەرە کوردەکانی ئەوناوچەیە و ڕێککەوتنیان لەگەڵ دوژمناندا لەکاتێکدا شێخ هیوایەکی هەرە گەورەی بەوان هەبوو، هەروەها ناهاوسەنگی لە هێزی هەر دوولادا، وایکرد شێخ مەحموود لەم هەوڵەشی شکست بهێنێ[٥].

دوای شکستەکەی شێخ مەحموود لە ئاوباریك هەوڵیدا بپەڕێتەوە بۆ ناو سنوورەکانی ئێران، بەڵام ئێرانیش ئامادە نەبوو داڵدەی بدات، بەڵکو هەردوو حکومەتەکە بە فیتی ئینگلیزەکان ڕێککەوتن لە ١٣ی مایس هێرشی هاوبەش دەستپێبکەن دژی شێخ مەحموود، بەم جۆرە شێخ ناچاربوو دەست لە خەباتی چەکداری هەڵگرێت لە١٤ی مایسی ١٩٣١ڕوویکردە ناوشار و خۆی ڕادەستی حکومەت کرد[٦].

لە دوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود بەرزنجی ئاڵای خەباتی

(١) ئاکۆ عبدالکریم شوانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٤٧.

(٢) م. ر. هاوار، شێخ مەحموودی......، بەرگی دووەم، ل ٧٥٧.

(٣) ئاوباریك شوێنێکە لە نزیك کەرکووك.

(٤) عومەر مەعرووف بەرزنجی، مەحموود خانی دزڵی– شۆڕشگێڕی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، (سلێمانی-٢٠٠٠)، ل ١٢٣.

(٥) جەمال بابان، سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٩.

(٦) حەسەن جاف، گرینگی شەڕی ئاوباریك ١٩٣١ لەمێژووی شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی حەفیددا، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(٦)، (هەولێر- چاپخانەی منارە-٢٠٠٨)، ل ١٠٧؛ تاريخ وقائع الشهر في العراق وماجاورة في.....، ص ٦٤٣.

ڕزگاریخوازی لە بارزان هەر دەشكايەوە[1]، بۆيە جارێکی دیکە حکومەت بەخۆی کەوتەوە بۆ ئەوەی بەدڵنیایی و بێ ترس ئاوڕ لە پەلاماردانی بارزان بداتەوە[2]، کەهەردەم وەك قەڵایەکی پۆڵاین بوو لەبەردەم داگیرکەران و پەناگەیەکیش بوو بۆ هەموو ئازادیخوازێکی کورد لە هەموو پارچەکانی کوردستان، ئەمەش بەربەستێك بوو لەبەردەم دەسەڵاتدارانی عێراقی لە لایەك و بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە لایەکی دیکەوە.

(١) *Gerad chaliand, op.cit, p. ٢٤٤.*

(٢) فاخر عالی عبابکر، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

تەوەری پێنجەم:

«خامۆشکردنی شۆڕشی یەکەمی بارزان و دەرئەنجامەکانی»

دوای شکستخواردنی سوپای عێراق بە سەرکردایەتی بەرقی بەگ لە ٩ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٣١، ڕەوشی ناوچەی بارزان تا بەهاری ساڵی ١٩٣٢ ئارام بوو، بەڵام ئەم هێمنییە تا سەر بەردەوام نەبوو، چونکە هەر لە بەرهاری هەمان ساڵ ئاگاداری گەیشتە شێخی بارزان کە حکومەت نیازی خراپە و خەریکە لە ناوچەکانی ڕواندز و ئاکرێ و ئامێدی هێزی زۆر کۆدەکاتەوە بە هیوای پەلاماردانێکی گەورە بۆ سەر ناوچەکە[١].

بەپێی بەڵگەنامەیەکی بەریتانی لە٣١ی کانوونی دووەمی ١٩٣١، کە تێیدا حاکمی مووسڵ ئاگادارکراوەتەوە کەوا شێخی بارزان بە جیدی خۆی ئامادە دەکات بۆ هێرشگەلی نوێ، چونکە دەسەڵاتدارانی عێراقی هێزەکانی خۆی کۆدەکاتەوە کە زۆر پێ دەچێت بەرەو دهۆك بڕۆن، لە مووسڵیش تەواوی هێزەکانی بارزان نازانرێت و بەهۆی خراپی کەشوهەواوە فرۆکەوانی بەریتانی مەحاڵە بتوانن سووسەی ناوچەکە بکەن[٢]. ئەمەش دەرخەری ئەو ڕاستیەن کەوا شێخی بارزان ئاگاداری نیاز خراپی حکومەت بووە، لە ئەنجامدانی شاڵاوێکی گەورە بۆ سەر دەڤەری بارزان.

بێگومان لەسەر حکومەت پێویست بوو چاو بە پلانەکانی خۆیدا بگێڕێتەوە، چونکە ئەو بەرگرییە سەخت و بوێرانەی کە لە شەڕی بەرقی بەگ تووشی سوپاکەی هاتبوو پێی سەلماند کە پەلاماردانی بارزان پێویستی بە نەخشەیەکی ورد و هێزێکی زۆرتر هەیە[٣]، لەوبارەیەوە حکومەتی عێراقی بەر لە دەسپێکردنی شاڵاوەکانی بۆ سەر بارزان، داواکارییەکی فەرمی لە ١٨ی شوباتی ١٩٣٢ ئاڕاستەی تورکیا دەکات، کە ڕێگا بگرێت لە چوونی شێخی بارزان و

---

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

(٢) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٤١.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢.

لایەنگرەکانی بۆ ناو خاکەکەی[١].

حکومەتی عێراقی لە ١٠ی ئازاری ١٩٣٢ ئاگادارییەك ئاڕاستەی شێخ ئەحمەدی بارزانی دەکات بۆئەوەی لەبەردەم قایمقامی زێبار"بلە" ئامادەبێت و لەهەمان کاتدا پێیان ڕاگەیاند کە حکومەت بە نیازە بە دامەزراندنی بنکەی حکومەتی لە ناوچەی بارزان[٢]، بۆ ئەم مەبەستەش ماوەی دوو ڕۆژیان بۆ شێخی بارزان دیاریکرد تا ڕازی بوونی خۆی سەبارەت بەو بابەتە ڕابگەیەنێت، واتای ئەمەش کۆنترۆڵکردن و دەست بەسەرداگرتنی تەواوە بەسەر ناوچەکە و بەرگریکردنە لە جووڵانەوەی هێزەکانی بارزان[٣].

شێخی بارزان ئەم وریاکردنەوەی فەرامۆشکرد، چونکە بە تەواوەتی نیازی حکومەتی دەزانی، هەر بگاتە ئەوێ دەستگیری دەکەن[٤]، بۆیە حکومەت پاش ئەوەی بۆی ڕوون بوویەوە کە شێخ ئەحمەدی بارزانی نایەتە ژێر باری داواکارییەکانیان، دەستی کرد بە خستنەڕووی بەڵێنی بریقەدار بۆ خودی شێخی بارزان، لەوانە ئەگەر شێخ ملکەچی خۆی بۆ حکومەت دەرببڕێت ئەوە لە بەرامبەردا حکومەت بەڵێنی سەلامەتی دەداتێ و پێشیان ڕاگەیاند با لەمووسڵ نیشتەجێ بێت و بە ئازادانە هەڵسوکەوت لەگەڵ ناوچەکەیدا بکات[٥].

بەپێی بەڵگەنامەیەکی بەریتانی لە٢٤ی شوباتی ١٩٣٢ موتەسەریفی هەولێر "جەلال بابان" لە لایەن حکومەتی عێراقی ڕادەسپێردرێت بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شێخی بارزان، بۆ ئەم مەبەستە لە ٢٧ی شوبات سەردانی ئامێدی دەکات و لە ڕێگای نامەیەك داوای دیدەنی شێخ ئەحمەد بارزانی دەکات، وەك دەردەکەوێت لە نامەکەدا بەناوی حکومەتەوە پێشنیاری کۆمەکێکی زۆری بۆ کردووە، بەرامبەر وازهێنان لە شۆڕشەکەی[٦].

لە بەرامبەر پێشنیارەکەی حکومەت، شێخی بارزان وەڵامی موتەسەریفی هەولێر دەداتەوە و دەڵێت" **بەوانە بڵێ کە دەیانبینی کەوا من بۆ فرۆشتن نیم و هەموو زێڕی**

(١) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٩.

(٢) فاضل البراك، مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة، (بغداد- دار الشؤون الثقافية العامة-١٩٨٩)، ص ص ٧٦–٨٢؛ نیسان حسن رۆستم، کورد و دەسەلاتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق ١٩١٦–١٩٦٨، (سلێمانی- خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما–٢٠١٧)، ل ٥٥.

(٣) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٥.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.

(٥) عبدالعزيز العقيلي، تاريخ حركات بارزان الاولى ١٩٣٢، (بغداد- مطبعة الشباب- ١٩٥٥)، ص ٢٧.

(٦) مەهدی محەمەد قادر، هەولێر لەساڵانی ١٩٢٦...، ل ١٧٠.

حکومەت ناتوانێ من بکڕێ، من شێخی بارزانم و هەر بە شێخی بارزان و سەرۆکی شۆڕشگێڕانی کورد دەمێنمەوە کە خەبات دەکات بۆ ئازادی گەلەکەی و بڕیاری من گەڕانەوەی لێ نییە"[١].

لە لایەکی دیکەوە مەندووبی سامی "فرنسیس همفریز" نامەیەك بۆ شێخی بارزان دەنێرێت و تێیدا داوا لە شێخ ئەحمەدی بارزانی دەکات بە مەرجەکانی حکومەت ڕازی بێت[٢]، لەهەمان کاتدا وەزیری ناوخۆی عێراقیش جەختی لەوە دەکردەوە لە ئەگەری ڕەتکردنەوە شێخی بارزان بە داواکارییەکەی حکومەت، ئەو بە یاخی و دەرچوو لە دەسەڵاتی حکومەت هەژمار دەکرێت و چاوەڕێی سزای توندبێت[٣].

دوا بە دوای ڕەتکردنەوەی داواکارییەکانی حکومەت لە لایەن شێخی بارزان، بڕیاری لەنێوبردنی شۆڕشەکەی بارزان درا لە ڕێگای هێزی سەربازی عێراقی بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەریتانی[٤]، چونکە حکومەتی عێراقی و دەسەڵاتی بەریتانی مەترسی ئەوەیان هەبوو لە بەرفراوانبوونی بڵێسەی شۆڕش و ناکۆکییەکان بۆ ناوچەکانی دیکە[٥]، لەوبارەیەوە بەڵگەنامەیەکی بەریتانی بە ڕوونی هەوڵ و ئامادەکارییەکانی حکومەتی عێراقی دەخاتەڕوو بۆ دەستگرتن بەسەر ناوچەی بارزان کە تێیدا هاتووە " **لەم ساڵدا بڕیاردرا لەکاتێکدا کەشوهەوا لەباربێت و پێداویستییەکان ئامادەکاری بۆ کرابێت، هێزێکی گەورەی سوپای عێراقی بە قۆناغ بنێردرێت بۆ داگیرکردنی تەواوی ناوچەی بارزان، پاش زاڵ بوونی سوپای عێراقیش بەسەر تەواوی ناوچەی بارزان، ئیدارەی مەدەنی تێیدا دابمەزرێت، بە پاڵپشتی هێزێکی لێهاتوو، هەروەها لەسەر داواکاری حکومەتی عێراقی، هێزی هەوایی پاشایی بەریتانی تەواوی ڕەزامەندی خۆی نیشانداوە بە بەشداریکردن لەگەڵ هێزەکانی عێراقی بۆ جێبەجێ کردنی ئەم کردە سەربازییە"**[٦].

هاوکات لەگەڵ جمووجۆڵە سەربازییەکانی حکومەتی عێراقی، شێخی بارزان هەستی بەوە کرد کە پێویستە دەست بە ئامادەکاریەکان بکات بە مەبەستی بەرگریکردن، بۆیە

(١) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٤٦.
(٢) محمود الدره، القضية الكردية، (بيروت- منشورات دار الطليعة- ١٩٦٦)، ص ١٩٩.
(٣) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٨.
(٤) محمود الدره، المصدر السابق، ص ١٩٩.
(٥) فاضل البراك، المصدر السابق، ص ٧٦.
(٦) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١٠٨.

لەیەكەم هەنگاویدا دەستیكرد بە دابەشكردنی ئەو هەزار جەنگاوەرەی خۆی بۆ سەر سێ بەرە[١]، كە هێزی سەرەكی بە سەركردایەتی "مستەفا بارزانی" كە ئەركەكەی بریتی بوو لەبەرگریكردن لە قۆڵی (مێرگەسور- شێروان)[٢]، بەرامبەر هێرشی لیوای عێراقی هێرشبەر بەناوی "دای"، هەروەها هێزێكی دیكە بە سەرۆكایەتی محەمەد سەدیق بارزانی بە یاریدەدەری حاجی تەها ئاكرەیی بۆ بەرەی (باڵندە- ئامێدی)، بەرامبەر بە ڕەتلی (بۆل)، شێخی بارزانیش هێزێكی لەژێر سەرپەرشتی خۆی هێشتەوە بەرامبەر ئەو فەوجەی كە لە"بلە"ی نیمچە گەمارۆدراو بۆ ڕێگەگرتنی پیرس لەو هێزە یەدەگەی كە لە (ئاكرێ)وە دەهات[٣].

سەبارەت بە پێكهاتەی سوپای عێراقی لەو شاڵاوەدا بریتی بوون لە (٢٥٠) ئەفسەر و (٤٤٣٧) پلەداری جۆراوجۆر و (٦) تیپی پیادە و دوو تۆپخانەی چیایی و كەتیبەیەكی سوارە، لەگەڵ هەندێك یەكەی خزمەتگوزاری دیكە، كە ئەوكات نیوەی سوپای عێراقیان پێكدەهێنا، جگە لەمانەش حكومەتی عێراقی توانی سەرۆك هۆزەكانی دەورووبەری بارزان بەلای خۆیدا ڕابكێشێت و هێزێكیان لێ پێكبهێنێت بۆ پاڵپشتیكردنی سوپای عێراقی لەكاتی ئەنجامدانی شاڵاوە سەربازییەكەی بەهۆی شارەزابوونیان لە جوگرافیای ناوچەكە[٤].

سوپای عێراقی لە ١٥ی ئازاری ١٩٣٢ بەپێی پلانێكی پێشتر نەخشە بۆ دارێژراو لە هەرسێ قۆڵی قەزاكانی (ڕواندز و ئاكرێ و ئامێدی)یەوە بە یارمەتی هێزی كرێگرتەی هەندێ لە هۆزەكان دەستكرا بە ئامادەكاری بۆ هێرشێكی بەربڵاوی گەورە بۆ سەرناوچەكانی بارزان[٥].

یەكەم جەنگیش لە ١٨ی ئازاری هەمان ساڵ ڕوویدا لە دەورووبەری گوندی "كوركێ" لە ڕۆژهەڵاتی مێرگەسۆر، یەكەكانی هێزی "دای" پێشڕەوییان كرد بە ئاڕاستەی ئەو شەڕگەیەی بەرامبەریان، هێزێكی بارزانییەكان بە فەرماندارییەتی "ئەحمەد نادر" لە دوای شەڕێكی

---

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

(٢) هوشیار مظفر علي امين، المصدر السابق، ص ٣٢.

(٣) عوسمان عەلی، چەندلێكۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٨.

(٤) أيوب بارزاني، المصدر السابق، ص ص ١٠٨-١٠٩. سەبارەت بەووردەكاری نەخشەی سوپای عێراق بۆ پەلاماردانی بارزان كە لەلایەن فەرماندەی ئەركانی سوپا و وەزارەتی ناوخۆ لە ١٩٣٢/٣/١٥ دارێژرابوو بگەڕێتەوە بۆ: مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٣٤-٣٥.

(٥) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٨؛ *Edmund A. Ghareeb، op.cit، p.٤١.*

سەخت، توانیان هێزەکەی "دای" بشکێنن و پاشەکشەیان پێبکەن بەرەو مێرگەسۆر، پاش ئەوەی ژمارەیەك لاشە و تەقەمەنی لە دوای خۆیان جێهێشت[١]، لە تۆڵەی ئەم شکستە و بۆ بەرزکردنەوەی ورەی گیانی ئەوانەی مابوون، هێزی ئاسمانی بەریتانی (R.A.F) لە ڕۆژی ١٩ی ئازای ١٩٣٢ هاتە مەیدان و شاڵاوی توندی هێنایە سەر دەڤەری بارزان، بەتایبەت گوندی بارزان کە شاڵاوە ئاسمانییەکانی هێزی هەوایی بەریتانی بە شەو و ڕۆژ نەدەپسایەوە، بە شێوەیەك شەڕی سەر زەوی تەنیا ببوو بە وردە تەقەی کەم بایەخ، ئەم بارودۆخەش تا دوای مانگی ئازار درێژەی کێشا[٢].

بەریتانییەکان لە ڕێگای ئەم بۆردومانە سەختانەی کە ئەنجامی دەدا، دەیانویست بە هەرشێوەیەك بێت بە خێراترین کات شۆڕشەکەی بارزان خامۆش بکەن، بۆئەوەی کێشە بۆ عێراق دروست نەبێت بەهۆی زڕاندنی ناوبانگییەکەی لەکاتی چوونی بۆ ناو کۆمەڵەی گەلان، لەوبارەیەوە "جەواهیر لال نەهرۆ" بە ڕوونی تیشك دەخاتە سەر دڕندەیی هێزی هەوایی بەریتانی و دەڵێت" **هەوڵیاندا کۆتایی بەم شۆڕشە بهێنن بەهێزی ئاگر، بە شێوەیەك ئەم هێزە ببوو بەهێزێکی پۆلیسی**[٣]"، لە ڕاستیدا وابوو چونکە بەبێ ئەوەی بەزەییان بە ژن و منداڵ و پیر و پەککەوتەدا بێتەوە ناوچەکەیان دووچاری بۆردومانێکی سەخت کردەوە[٤].

لەسەرەتای مانگی نیسانی ١٩٣٢ هێزی "دای" بە سەرکردایەتی عەقید "حاج سری ئەحمەد" شاڵاوێکی فراوان و توندی کردە سەر ئەو بەرەیەی کە گوندەکانی نێوان مێرگەسۆر و شێروانی دەگرتە خۆ، بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بەریتانی، لە ٣ی نیسانی هەمان ساڵ بارزانییەکان لە ڕێگای پیادەکردنی تەکتیکێکی سەربازی بە تەواوەتی ئەو دۆڵەیان واڵا کرد بۆ حکومەتی عێراقی کە درێژ دەبوویەوە بەرەو بێرسیاڤ و خۆیان لە بەرازاییەکان قایم کرد، هێزەکانی حکومەت وا گومانیان برد کەوا بەبێ بەرگری توانیویانە مەبەستەکانیان بپێکن لە داگیرکردنی ناوچەکە، بەڵام خۆشیەکانی حکومەت بوو بە کارەسات و دۆڕاندن، چونکە "مستەفا بارزانی" دوای کۆکردنەوەی هێزەکانی لەو قۆڵەدا هێرشێکی توند و پێچەوانەی ئەنجامدا، کە تێیدا توانی ئەو هێزەی گەیشتبووە بیرسیاڤ لە هێزەکانی

(١) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٩.

(٢) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧.

(٣) کاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٤.

(٤) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٤.

تری بەرەکە دایببڕێت[١].

مستەفا بارزانی بە یاوەری جەنگاوەرەکانی لە شەڕێکی دەستەویەخەدا تووانیان شکست بەو هێزەی "دای" بهێنن و جگە لە ژمارەیەکی کەم کەسیان لێ دەرنەچوو، ژمارەی کوژراوان گەیشتە "٢٥٣" و برینداریکی زۆر و ژمارەیەکیش بەدیل گیران، لەگەڵ دەست بەسەرداگرتنی هەموو ئەو کەلوپەلە سەربازیانەی کە هەبوو، ئەم مەیدانداریە بە شەڕی "دۆڵا ڤاژی[٢]" ناودەبرێت[٣].

جێگای ئاماژەپێکردنە هێزەکانی بارزان پاش ئەوەی تووانیان هێڵی گواستنەوەی نێوان هێزی دای و مێرگەسۆر لە یەك دابڕن، ئەوکاتەی کاروانێکی سەربازی بە سەرکردایەتی پشکنەری گشتی سوپای عێراقی "رۆبنسۆن" بەرەنگاری هێزی شۆڕشگێران دەبێتەوە و لە ئاکامدا کاروانی سوپای عێراقی تووشی شکست دەبێتەوە و پشکنەری گشتیش بە برینداری پاشەکشە دەکات بەرەو مێرگەسۆر[٤].

هەواڵی ئەم نەبەردییە وەك کوتکێك بوو کە بەسەر ئینگلیز و پیاوەکانی کەوت، هەرچەندە هێزی نوێیان لە کەرکووك و بەغدا هێنا، بەڵام نەیانتوانی پەلامارێکی دیکە لەو ناوچەیە ساز بکەن، بۆیە هەموو توانستی خۆیان خستە سەر هێزی ئاسمانی کە بەشەو و ڕۆژ بە چەشنێکی دڕندانە بۆردومانیان دەکرد[٥].

"حەسەن مستەفا" لەکتێبەکەیدا کە پڕاوپڕ تێروانینەکانی بەلای حکومەتدا دەشکێنێتەوە سەبارەت بەشەڕی دۆڵاڤاژی دەنووسێت" **پاش سەرکەوتنی بارزانییەکان بووە هۆکارێك بۆ بەرزبوونەوەی ورەیان و باش بوونی بارودۆخیان لە دەستەبەرکردنی خۆراك و زیادبوونی چالاکی و کردە سەبازییەکانیان، بەڵام دوای یەك ڕۆژ لە شەڕەکەدا، ڕەتلی "دای" بە یارمەتی هێزی ئاسمانی بەریتانی توانیان گەرووی "مامسیك" و ناوچەی زازوك پاك بکەنەوە لە چەکدارانی بارزانی پاش ئەوەی هەندێك لە دێهاتەکانی ناوچەکەیان وێرانکرد، زیانی زۆریان بە دوژمن "مەبەستی بارزانییەکانە" گەیاند، کە ژمارەی کوژراو و بریندارەکانیان زیاتر بوو لە ١٢٥ چەکدار، لە بەرامبەردا هێزەکانی عێراق تەنها ٣ کوژرا و ٤**

(١) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص١٢٠.

(٢) شەڕی دۆڵاڤاژی لەسەرچاوەکان بە شەڕی "مامیسك" هاتووە.

(٣) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

(٤) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص١١١.

(٥) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨.

برینداریان هەبووە[1]".

بێگومان دەکرێت بڵێین تێڕوانیینەکانی "حەسەن مستەفا" لەڕووی لۆژیکەوە دوورە لە ڕاستی، چونکە بەپێی یاسا گشتییەکانی سەربازی، هەمووکات ئەو هێزەی کە هێرشبەرە زیانی زیاترە لەوەی کە لەسەنگەری بەرگریدایە، دیارە ناوبراو هەوڵی داوە لە ڕێگای باسکردنی ئەو بابەتە ڕاستی زیانە گەورەکانی سوپای عێراقی بشارێتەوە.

شیاوی باسکردنە شەڕ تەنها لە بەرەی مێرگەسۆر- شێروان قەتیس نەبوو، بەڵکو لە هەموو بەرەکاندا بارزانییەکان بەرەنگاری سوپای عێراقی دەبوونەوە، لەم ڕووەوە هێزەکانی ڕەتلی ئاکرێ لە بەرەی بارزان- ئاکرێ سەرکەوتوو نەبوون لە داگیرکردنی شاخی پیرس کە لە کۆتایی مانگی ئازاری ١٩٣٢ هەوڵی بۆ درابوو، لە سەرەتای مانگی نیسانی هەمان ساڵدا جارێکی دیکە هەوڵەکە دووبارە کرایەوە، بەڵام هیچ ئەنجامێکی نەبوو، بۆیە فەوجی "بلێ" هەر لەو شوێنەی خۆی بە ئابلوقەدراوی بێ جووڵە مایەوە، هەرچەندە هەموو هەوڵێك درا لە لایەن حکومەتی عێراقی بە پاڵپشتی و یارمەتی سەرۆك هۆزە کوردیە بەکرێگیراوەکان بۆ گەیاندنی یارمەتی بۆیان[2].

دیارە هەوڵەکانی حکومەت لە چڕکردنەوەی شاڵاوەکانی بۆ"بلێ" زیاتر بۆ گوشار دروستکردن بوو لەسەر شۆڕشگێڕان لە بەرەی باشوور، بۆیە حکومەتی عێراقی دەستی کرد بە پێکهێنانی ڕەتلێکی نوێ بە ناوی ڕەتلی "باز" لەژێر سەرکردایەتی عەقید "ئیسماعیل نامیق" کە پێکدەهات لە بارەگای ڕەتڵ و سێ فەوجی پیادە و کەتیبەیەکی سوارە و چەند دەستەیەك لە تەلگراف، تەندروستی، بەیتەرە و گواستنەوە، ئەرکی ئەم ڕەتڵە بریتی بوو لە داخستنی هەموو ئەو ڕێڕەوانە لەڕووی جەنگاوەرانی بارزانی بەتایبەت لەسەر زێی گەورە[3].

سەبارەت بە هێڵی بالندە- ئامێدی، سەرۆك هۆزی ڕێکانی پاڵپشتی حکومەتی عێراقی دەکرد لەم قۆڵەدا کە جێگای مەترسی بوو لەسەر بارزان، بەڵام نەیانتوانی هیچ پێشڕەوییەك لەم بەرەیەدا بکەن، ئەوەی زیاتر بووە مایەی نیگەرانی بارزانییەکان ڕەفتاری "سەدیق ئاغای ئۆرەماری" بوو کە بەر لە شاڵاوەکانی حکومەت لە دەست ڕێکانییەکان ڕایکردبوو، لە لایەن بارزانییەکان پەنادرابوو، بەڵام ناوبراو لەو بارودۆخەدا خیانەت دەرحەق بە بارزانییەکان

(١) حسن مصطفى، المصدر السابق، ص ص ٣٨-٤١.

(٢) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

(٣) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٢.

دەکات، لە بەرامبەر خەڵاتێکی کەمی ئینگلیزەکان هەڵدەستێ بە گرتنی ٢٥ بارزانی و ڕادەستکردنیان بە هێزەکانی حکومەت لەئامێدی[١].

بە شێوەیەکی گشتی دوای سەرنەکەوتنی سوپای عێراق لە هەموو قۆڵەکان لە بەرامبەر هێزەکانی بارزان، وایکرد هێزە ئاسمانییەکانی بەریتانیا بخزێتە ناو شەڕەکان بە شێوەیەکی چڕ و بەرفرەوان، بۆ ئەم مەبەستە فرۆکە بەریتانییەکان ڕۆژانە دە جار بۆردومانی گوندەکانی دەڤەری بارزانیان دەکرد، لەم ڕووەوە لە ٢٧ی نیسانی ١٩٣٢ "باڵەفرێکی بەریتانی[٢]" لە باشووری ناوچەی شێروان لە لایەن بارزانییەکانەوە دەخرێتە خوارەوە، پاش دەستگیرکردنی "فرۆکەوانەکە و یاریدەدەرەکەی[٣]"، شێخی بارزان داوای ناردنی پزیشکی کرد، بە مەبەستی تیمارکردنیان[٤]، هەرچەندە شێخی بارزان بە وتەی دوژمنەکانی کە تاوانی بێ دینی خرابووە پاڵ، بە میهرەبانی ئیسلامی و ئینسانییەوە لەگەڵیان جووڵایەوە، هەوڵیدا بە لە بەرچاوگرتنی هەلومەرجی تەنگژاویی دەڤەری بارزان و نابەرابەری و ناهەوسەنگی هێز لەو ڕێگایەوە کۆتایی بە شەڕەکە بهێنێت[٥].

دیارە کەوتنەخوارەوەی فرۆکە بەریتانییەکە بۆ ماوەیەك شەڕ و بۆردومانەکانی وەستاند، لەو بارەیەوە بەریتانییەکان هەر زوو بەدەم داواکارییەکەی شێخی بارزان چوون، لە ناردنی پزیشك بە یاوەری کاپتن"هۆلت" سکرتێری باوەرپێکراوی بەریتانی و وەرگێرێك، لە ٣ی ئایاری ١٩٣٢ کاپتن "هۆلت" چاوی بە شێخی بارزان دەکەوێت، لەم دیدەنییەدا شێخ ئەحمەدی بارزانی بۆچوونی خۆی و ئەو دەست درێژی و زۆردارییەی بەسەر بارزان دەکرێت بۆی ڕوون کردەوە[٦].

پاشان ڕێککەوتن لەسەر ئەوەی کە فرۆکەوانەکان ئازاد بکرێن لە بەرامبەردا کاپتن هۆلت بە ناوی حکومەتی بەریتانیا بەڵێنیدا بە ئازادکردنی ئەو ٢٥ بارزانییەی کە "سەدیق ئاغای ئۆرەماری" ڕادەستی حکومەتی کردبوون لە ئامێدی، هەروەها بڕیاردرا شەڕ ڕابگیرێت و دەست بکرێت بە وتوویژ بۆئەوەی تەناهی و ئاشتی بگەڕێتەوە و سوپا بگەڕێتەوە

(١) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٨٢-٨٣.

(٢) فرۆکەکە لەجۆری (Wapiti) بوو.

(٣) ناوی فرۆکەوانەکە (J.Wells) و یاریدەدەرەکەی (G.Vans) بوو.

(٤) أیوب بارزاني، المصدر السابق، ص ١١٢؛ نیسان حسن رۆستم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٧.

(٥) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٤.

(٦) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٢.

بنکەکانی پێشووی خۆیان و ناوچەکە ئاوەدان بکرێتەوە و تەنها فەرمانگە و بنکەی پۆلیس بهێڵدرێتەوە، لەگەڵ دەرکردنی لێبووردنی گشتی[١].

کاپتن "هۆلت" بەڵێنەکانی خۆی بردەسەر، هەر بە گەیشتنەوەی بە شاری هەولێر، ئەو ٢٥ بارزانییە ئازاد کران و فرۆکەوانەکانیش گەڕاندرانەوە، بەڵام ئاشتی زۆر درێژ خایەن نەبوو، چونکە ئەو ڕێککەوتنەی پێشوو کە ڕەزامەندی لەسەر درابوو لە لایەن حکومەتی عێراقی ڕەتکرایەوە، بەڵکو بەغدا دەیویست بە گشتی دەڤەری بارزان و شێخنشینەکەی لەناو ببات، بۆیە داوای دانانی چەکی بەبێ مەرج لە بارزانییەکان کرد[٢].

بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی عێراقی لە کۆتاییەکانی مانگی ئایاری ١٩٣٢ "شێخ نوورەدین بریفکانی" ڕادەسپێرێت بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ شێخی بارزان بە مەبەستی گەیاندنی داواکارییەکانی حکومەت لە دەست پێکردنەوەی وتووێژەکان، هەرچەندە شێخی بارزان ڕازی بوونی خۆی نیشاندا بۆ "شێخ نوورەدین بریفکانی" بە ئەنجامدانی گفتوگۆ لەگەڵ لایەنی عێراقی- بەریتانی[٣]، کەچی لایەنی عێراقی- بەریتانی جەختیان دەکردەوە لە ئەنجامدانی گفتوگۆ لە گوندی هۆستان کە ئەوکات فەوجێکی تەواوی سوپای عێراقی تێیدابوو، شێخی بارزان باوەڕی بە ئینگلیزەکان نەبوو، بۆیە ئەم مەرجەی قبوڵ نەکرد، داوای کرد کۆبوونەوەکە لە شوێنێك دوور لە بارەگای هێزە عێراقییەکان ئەنجام بدرێت و چەندیش دەیانەوێت با چەکدار لەگەڵ خۆیاندا بهێنن، لە حالەتێکیشدا ئەم دوو پێشنیارەیان ڕەتکردەوە جارێکی تر گوێ لە مەرجەکانیان ڕاناگیرێت[٤].

لە لایەکی دیکەوە شێخی بارزان بە شێخ نوورەدین بریفکانی ڕاگەیاند" **ئەگەر چەکەکانمان فڕێ بدەین ئینگلیز وازمان لێ ناهێنێت، ئەوان دەیانەوێت ئێمە مافمان نەبێت و بیروڕا دەرنەبڕین، ئەوان داگیرکەری خاکی ئێمەن و دوژمنی دینمانن، من باش دەزانم کە هۆزێکی بچووکی وەك ئێمە ناتوانێت بەربەرەکانی ئینگلیز بکات، بەڵام ژیان بریتییە لە وەستانەوەی بە شەڕەفانە، ئینگلیز دەتوانێت هەموو گوندەکانی ئێمە بسوتێنێ و دەرمان**

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

(٢) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

(٣) زبیر بلال اسماعیل، المصدر السابق، ص ١٢٥.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٣-٤٤.

بکات و بمانکوژێت، بەڵام ناتوانێت بمانکاتە لایەنگری خۆی"[١].

نووسەری کتێبی"پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین" لەبارەی دیدارەکەی شێخی بارزان و شێخ نوورەدین بریفکانی ئاماژە بەوە دەکات **کە داواکارییەکانی شێخ ئەحمەدی بارزانی هیچ خواستێکی سیاسی یاخود نەتەوەیی لە حکومەت نەبووە، بەڵکو دەیویست حکومەت لێی ببورێت و وازیان لێ بهێنێت لە شوێنی خۆیان بژین، حکومەت دەست وەرنەداتە کاروباری ناوچەکەیانەوە، لە ناکۆکی ئەوان و عەشیرەتەکانی تردا بەلای دوژمنەکانیدا دانەشکێنێت**[٢].

لەوبارەیەوە دەکرێت تیشك بخەینە سەر چەند بەڵگەیەکی مێژوویی کە دەرخەری ئەو ڕاستیەن کە شێخی بارزان هەمووکات مەبەستە نەتەوایەتییەکەی لا گرنگ بووە لەوانە:

١-سەرەڕای نەبوونی ڕێکخستنێکی سیاسی لەو سەردەمەدا بۆ پاڵپشتی کردنی شۆڕشەکە لە لایەك و بڵاوبوونەوەی نەخوێندەواری و نەزانی لە لایەکی دیکەوە هۆکارێك بوون بۆ لاوازبوونی هوشیاری سیاسی، لەگەڵ ئەوشدا شێخی بارزان و شۆڕشەکەی ڕێگایان خۆشکرد بۆ بنیادنانی هوشیارییەك لەبارەی کێشەی کورد لە کوردستانی عێراق.

٢-داواکارییەکانی شێخی بارزان ناوچەگەرایی نەبووە، چونکە بۆ لەنێو بردنی ئەم شۆڕشە و شێخنشینی بارزان هەریەکە لە وڵاتانی تورکیا و عێراق و ئێران لەگەڵ پاڵپشتییەکانی هێزی ئاسمانی بەریتانی بەشدارییان تێیدا کردووە، هەر ئەمەش وایکرد لە ٨ی تەمموزی ساڵی ١٩٣٧ ڕێککەوتنامەی "سەعد ئاباد" لە تارانی پایتەختی ئێران ببسترێت بۆ لەنێوبردنی هەر بزاڤێکی شۆڕشگێڕی کورد لە هەر پارچەیەکی کوردستان.

٣- جگە لەمانەش شێخی بارزان هەر جووڵانەوەیەکی شۆڕشگێڕی لە هەر پارچەیەکی کوردستان هەبووایە، ئەوە بێ دوودڵی جەنگاوەرانی خۆی ڕەوانە کردووە، لەوانە بۆ یارمەتیدانی شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران، هەروەها شۆڕشەکەی شێخ مەحموود بەرزنجی و شۆڕشەکەی ئاگری داغ و ئەنجامدانی کۆبوونەوە لە بارزان بە مەبەستی پاڵپشتی کردن لە شۆڕشگێرانی کوردستانی ڕۆژهەڵات بۆ تۆڵەکردنەوە لە خوێنی سمکۆی شکاك، هەموو ئەمانە دەرخەری ئەو ڕاستیە نین کە شێخی بارزان چەند پێداگری کردووە لە مافە نەتەوییەکان.

---

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٥.

(٢) نەوشیروان مستەفائەمین، پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین (دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩–١٩٨٣، (بێ شوێنی چاپ- ١٩٩٧)، ل ٤٤.

٤- چەندین بار دەستەوارەی زۆری پێدراوە لە لایەن حکومەتی عێراقی بۆ ئەوەی واز لە شۆڕشەکەی بهێنێت، بەڵام وەڵامەکەی بریتی بوو لەوەی کە "هەموو زێڕەکانتان ناتوانێت من بکڕێت" ئەمەش بەڵگەیەکی ڕوونە لەسەر ئەوەی کە شێخی بارزان هیچکات بە دوای پلەوپایە و سامان نەبووە، بەڵکو هەموو ئارەزووەکانی بۆ بەدەستهێنانی ئازادی و مافەڕەواکانی گەلی کورد بووە.

دوو ڕۆژ پاش گەڕانەوەی "شێخ نوورەدین بریفکانی" ژمارەیەکی زۆر فرۆکەی ئینگلیزی و بە شەپۆڵی یەك لە دوای یەکدا ڕوویانکردە سەر ناوچەی بارزان، هەر شتێکیان لە خوارەوە بەرچاو کەوتبایە بۆردومانیان دەکرد، تەنانەت بۆمبی دانراو (القنابل الموقوتە) لەو ناوچەیە بەکارهێنرا کە منداڵێکی زۆری کوشت، چونکە لە بۆمبە فڕێدراوەکان کۆدەبوونەوە و لە پڕێکدا دەتەقیەوە و لەناوی دەبردن[١]، بێگومان ئەمەش دەرخەری ئەو راستییە کە هێزەکانی ئاسمانی بەریتانی رۆڵێکی شەرمەزاریکەری بینیووە لە کپکردنی شۆڕش و دەنگە نارازییەکانی گەلی کورد بە شێوەیەکی دڕندانە[٢].

لە ئەنجامی بۆمبارانکردنی سەختی ناوچەی بارزان بە گشتی و گوندی بارزان بە تایبەت، لە لایەن فرۆکە بەریتانییەکان لەکاتی ڕۆژدا، وایکرد دانیشتوانی دێهاتەکان پەنا ببنە بەر چیاکان و ئەشکەوتەکان[٣]، لەهەمان کاتدا دانیشتوانی گوندەکان لە شەودا ڕوویان لە دێهاتەکانییان دەکردەوە بە مەبەستی دابینکردنی خواردەمەنی و پێداویستییە تایبەتیەکانی ژیانیان، بەڵام بەهۆی بۆمبە فڕێدراوە کاتییەکان لە کتوپڕیدا بەهۆی تەقینەوەکان ماڵەکان وێران دەبوون و زیانی گیانی و ماددی زۆری بە دوای خۆیدا دەهێنا[٤].

ئەم بارودۆخە ناهەموارە بارزانییەکانی ناچار کرد شەو و ڕۆژ لە ئەشکەوتەکان بمێننەوە و دێهاتەکانیان چۆڵ بکەن[٥]، چونکە زیانی گیانی خێزانەکان زۆر زیاتر بوو لە زیانی چەکدارە شەڕکەرەکان[٦]، بە جۆرێك لەو ماوەیەدا فرۆکە بەریتانییەکان نزیکەی ٧٩ گوندیان وێران کرد، لە کۆی ٢٣٨٢ خانوو لەو دەڤەرە ١٣٦٥ خانوو بەهۆی بۆمبارانکردنی فرۆکەوە

(١) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٢) ماجد عبدالرضا، القضية الكردية في العراق، (بغداد – منشورات الطريق الجديدة - ١٩٧٥) ، ص ٦٨.

(٣) ئەحمەد خواجە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٢.

(٤) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٥.

(٥) وەدیع جوەیدە، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨٦.

(٦) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢.

ڕوخێنران و سوتێنران، سەرەڕای ئەوەش بەکارهێنانی "مین" کە پێشێل کردنێکی ڕوون بوو لە"پەیماننامەی هیگ[١]"ی ساڵی ١٩٠٧ و پەراوی یاسای سەربازی بەریتانی ساڵی ١٩١٤، کەچی لەو ناوچەیە بەکارهات و زیانێکی گەورەی گیانی لەنێو خەڵکی سڤیل دروست کرد[٢].

دوا بە دوای ئەو توندوتیژیانەی دەرحەق بە بارزانییەکان ئەنجام درا، بە هیچ شێوەیەك ویژدانی جیهانی پێشکەوتووخواز نەجووڵا بە لۆمەکردن بێت یاخود ڕەخنەیەك لە هەڵسوکەوتەکانی بەریتانیا و دەسەڵاتدارانی عێراقی، هەر ئەمەش هۆکاربوو بۆ ئەوەی دەستی بەریتانیا واڵا بێت بۆ هەر کارێك بخوازێت ئەنجامی بدات لە سوتاندن و وێرانکردن و لەناوبردن، بۆ ئەم مەبەستە "ویلسۆن" حاکمی سیاسی بەریتانی لە عێراق لە دوای جەنگی جیهانی یەکەم دەڵێت "**بارودۆخی کەمینەکان لە عێراق جیاوازە لەوانی دیکە، بەهۆی نەبوونی ئەندام یاخود نوێنەر لەکۆمەڵەی گەلان بۆ ئەوەی دەنگیان بگەیەنێتە جنێڤ**"[٣].

لەو بارودۆخەدا ڕۆژنامە فەرمییەکانی بەریتانیا پڕ بوون لە بابەتی هەمەلایەنە دەربارەی پێشکەوتنەکانی عێراق و جەخت کردنەوە لە خۆشگوزانییەکانی، هەرچەندە لەکاتی وەرگیرانی عێراق لە کۆمەڵەی نەتەوەکان لە بەیاننامەیەکدا پێداگری کرابوو لە دانپێدانانی عێراق بە مافی کەمە نەتەوایەتییەکان و دابینکردنی مافی ژیان و ئازادی ئاینی، بەلام ئەوەی جێگای سەرنج بوو دەزگاکانی ڕۆژنامەوانی بەریتانی هیچ دەرفەتیکیان لەدەست نەدەدا، بەلکو هەر زوو ڕۆڵ و کاریگەری ئینگلیزیان بە گوێی دەسەڵاتدارانی عێراقی دەچرپاند لە نەهێشتنی مەترسی کوردی(الخطر الكوردي) لەسەر سیستەمی حوکم لە عێراق، لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی " تایمز" دەنوسێت " **هەنگاوانی عیراق بە ئاراستەی سەربەخۆیی زۆر خێرا بوو بەتایبەت پاش ئەو ڕێوشوێنانەی کە دوو سال لەمەوبەر کاری لەسەر کردبوو بە**

---

(١) لەبەشی دووەمی پەیماننامەکە بەناونیشانی کردەسەربازییەکان و بەندی یەکەمی ئەم بەشەش جەخت دەکاتەوە لە بەکارهێنانی ئەوکەل وپەلانەی کە زیان بە بەرامبەر دەگەیەنێت لەگەڵ ئابلوقەدان و بۆمبارانکردن، بەجۆرێك لەمادەی ٢٢ی ئەم بەندە هاتووە لایەنە شەڕکەرەکان مافی ڕەهایان نیە لەهەڵبژاردنی ئەوکەل و پەلە سەربازیانەی کەزیان بەبەرامبەرەکەی بگەینێت، لەماددەکانی ٢٣ و ٢٥ تیشك دەخاتەسەر ڕێگا پێنەدراوەکان، بەتایبەت ئەوچەکانەی کەزیانی گیانی زۆر بگەینێتە هاولاتی سڤیل و هەروەها ڕێگاگرتن لە هێرشکردن و بۆمبارانکردنی شار و گوند و ماڵی نەپارێزراو بەهەموو شێوەیەك. بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێتەوە بۆ: اتفاقية هيغ ١٩٠٧/١٠/١٨ الاتفاقية الخاصة باحترام قوانين واعراف الحرب البرية، www.icrc.org/ara/resources(international **committee of the red cross)**

(٢) ديڤيد مكدول، المصدر السابق، ص٢٨٦؛ جەمال گردەسۆری، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢.

(٣) كاوس قفطان، المصدر السابق، ص ٥٦.

مەبەستی جێگیر کردنی پایەکانی دەسەڵاتی پاشایەتی، بەلام ئەوەی جێگای پرسیارە بەر لە ١٢ مانگ بابەتی حوکمرانییە لە بارزان، ئایا شێخ ئەحمەد بارزانی دەسەڵاتداری بارزانە یاخود پاشا و کابینەی حکومەتەکانی"[١]. دیارە ئەم نووسینە وەك بیرخەرەوەیەکە بۆ دەسەڵاتدارانی عێراقی کە بەبێ بەریتانیا پایەی دەسەڵات لە عێراق هیچ کات جیگیر نەدەبوو.

شێخی بارزان لە یەکی حوزەیرانی ١٩٣٢ هەموو لێپرسراوانی هۆزی بارزانی وەکو "وەلی بەگ، خەلیل خۆشەڤی، ئەحمەد نادر، عەبدوڵلا کرکەموی و حەسەن محەمەد ئەمین"ی بانگ کرد، پاش وتوویژ کردن لە بارودۆخی ناوچەکە لەڕووی سیاسی و سەربازییەوە بڕیاریاندا پەنا ببنە بەر تورکیا و بە شێوەیەکی ڕێك وپێك و بەردەوام بن لە داکۆکی کردن و داپۆشینی کشانەوە، هەر کە شوێنێکیان بەجێ دەهێشت، هێزەکانی سوپا پێش دەکەوتن بۆ داگیرکردنی[٢].

لە ١٠ی حوزەیران خێزانە بارزانییەکان لە دۆڵی "زێت" و گوندەکانی دەوروپشتی کۆبوونەوە بۆ چوونە ناو تورکیا، بەڵام شێخی بارزان پاش کۆبوونەوەی لەگەڵ لێپرسراوە بارزانییەکان بڕیار لەسەر چەند خاڵێك درا لەوانە: کەمترین ژمارەی خێزان بچێتە ناو تورکیا، هەروەها ئەو خێزانانەی کەمەترسیان لەسەر نییە بگەڕێنەوە گوندەکانیان[٣] و خەریکی ژیانی ئاسایی خۆیان بن، لەگەڵ بردنەوەی چەکی کۆن لەگەڵ خۆیان بۆ ڕادەستکردنەوەی بە حکومەت، تەنیا ئەو خێزانانە بچن بۆ تورکیا کە مەترسیان لەسەرە، لەگەڵ مانەوەی (٢٠٠–٣٠٠) چەکدار بە فەرماندەیی"وەلی بەگ، خەلیل خۆشەڤی، ئەحمەد نادر، عەبدوڵلا کرکەموی و حەسەن محەمەد ئەمین "لەسەر سنوور لەنێوان گوندەکانی "گەردی"، بە جۆرێك چەکی زیادە لای ئەوان بێت تا لەکاتی پێویستدا کەڵکی لێ وەربگرن[٤].

شێخ ئەحمەدی بارزانی لە٢٠ی حوزەیرانی١٩٣٢ هەریەکە لە محەمەد سەدیق و حاجی تەها ئامێدی ڕەوانەی گوندی گرانە کرد، کە گوندێکی گەردیەکانە دەکەوێتە ناو خاکی تورکیا، بە مەبەستی ڕاوێژ کردن لەگەڵ دەسەڵاتدارانی حکومەتی تورکیا بۆ ڕێکخستنی

---

(١) شاكرو خدو محوى، المسألة الكوردية في العراق المعاصر، ترجمة: عبدي حاجى ، (دهوك ، دار سبيريز للطباعة والنشر- ٢٠٠٨) ، ص ٩٢.

(٢) مەنسوور شێخ ڕەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٩.

(٣) نیسان حسن رۆستم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨.

(٤) مەسعود بارزانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

ڕێوشـوێنە تایبەتییـەکان بـۆ چوونـە نـاوەوەی خێزانـە بارزانییـەکان بـۆ نـاو تورکیـا[١]، پاشـان حکومەتی تورکیا ڕەزامەندی خۆی نیشاندا بەوەی کـە خێزانـە بارزانییـەکان وەك پەناهەنـدە وەربگرێت، بەو مەرجەی لە گونـدی گرانـە چەکـەکانیان بـە دەسـتەوە بـدەن و لـە ڕاسـتیدا بارزانییەکان بۆ دوورکەوتنەوە لە سازکردنی هەر گیروگرفتێك لەگـەڵ تورکـەکان هەنـدێك لـە چەکەکانیان ڕادەستی حکومەتی تورکیـا کـرد، بەمـەش خێزانـە بارزانییـەکان دەسـتیانکرد بـە پەڕینەوە لەسنوور و چوونە ناو گوندی گرانە[٢].

شێخی بارزان لە ٢٢ی حـوزەیرانی ١٩٣٢ خـاکی عێراقـی بـە جێهێشـت و ڕوویکـردە نـاو خاکی تورکیا، پاشان تورکەکان شێخ ئەحمەدی بارزانی بە یاوەری هەریەکـە لـە حـاجی تـەها ئامێدی و عەلی مح بارزانی گواستەوە بۆ ئەنقەرە و ئەوانی تریشی لەگەڵ مستەفا بـارزانی و محەمەد سەدیق گواستەوە بۆ ئەرزرووم، زیاتر لە ١٠٠ بارزانی بە بیانووی بەشداری کردنیـان لە شۆڕش لە دژی حکومەتی تورکیا لە سێدارەدران و ماڵباتێکی زۆریشی ڕادەستی حکومـەتی عێراقی کردەوە[٣].

سەرەڕای خۆڕاگری لایەنگرانی شـێخ ئەحمـەدی بـارزانی، بەرامبـەر هێرشـەکانی سـوپای عێراقی کە لە لایەن هێزی ئاسمانی بەریتانی پاڵپشتی لێدەکرێ[٤]، لەگەڵ نـەبوونی یەکسـانی هێـز و چـەك، هـەروەها لەگـەڵ بـوونی چەنـد فاکتـەرێکی نـاوخۆیی و دەرەکـی کـە بوونـە کۆسپێکی گەورە لەبەردەم چالاکییەکانی شێخی بارزان و ڕێرەوی شۆڕشەکەی لـە سـەرکەوتن بـەرەو هەرسـهێنان بـرد[٥]، چونکـە نـەبوونی یەکسـانی لـەڕووی ژمـارەی سـەرباز وچـەك و تەقەمـەنی، کـە بـە شـێوەیەکی فـراوان لاسـەنگی دورسـت کردبـوو، بـە شـێوەیەك ژمـارەی جەنگاوەرانی بارزان لە هەزار چەکدار تێنەدەپەری، کـە پشـتیان بـەو چەکانـە دەبەسـت کـە لەکاتی شەڕەکاندا دەستیان دەکەوت[٦]، لە بەرامبەردا سوپای عێراق ئامادە کرابوو بە چـەکی

(١) زبير بلال اسماعيل، المصدر السابق، ص ١٢٦.

(٢) مەنسوور شێخ رەئووف بەرزنجی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٠.

(٣) پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٥؛ تلار علی امين، المصدر السـابق، ص ٨٣.

(٤) *Wallace Lyon, op. cit, p. ٤٢.*

(٥) *nadar entessar ،Kurdish politicsin the middle east, (lanham - rowman and littlefield publishers – ٢٠١٠), p. ٧٣.*

(٦) عوسمان عەلی، چەندلێکۆڵینەوەیەك.....، ل ٢٤٨.

نوێ و خزمەتگوزارییە سەربازییەکان، لەڕووی ژمارەی سەربازەوە کە بەشدار بوون لەو کردە سەربازیەدا نیوەی سوپای عێراقی ئەوکاتەیان پێکدەهێنا[١].

لە مانگی ئایاری ١٩٣٣ پەیامنێری گۆڤارێکی فەرەنسی لە بەغدا ڕایگەیاندووە کە (١٠) هەزار سەرباز و پۆلیسی عێراقی بە پاڵپشتی فرۆکەکانی بەریتانیا توانیان هێزەکانی شێخ ئەحمەدی بارزانی بشکێنن[٢]، بۆ ئەم مەبەستە بەڵگەنامەیەکی بەریتانی ئاماژە بەوە دەکات کە بەریتانییەکان (٣٦) فرۆکەیان بۆ پاڵپشتی کردنی سوپای عێراق هێناوە، بە ئامانجی بە دواداچوونی ئۆپراسیۆنەکان لە دەڤەری بارزان، کە بارەگای گشتی لە"دیانە" بووە[٣].

هەرچەندە ئینگلیزەکان سوپای عێراقی پڕچەك کردبوو بە هەموو جۆرە چەکێك، بەڵام ئەوەی لە شەڕەکانی کوردستان ڕۆڵی سەرەکی گێڕا هێزی ئاسمانی بەریتانی بوو نەوەك سوپای عێراق[٤]، هەر ئەمەش وایکرد هاوسەنگی هێز بۆ بەرژەوەندی سوپای عێراق بگۆڕدرێت[٥]، سەرەڕای ئەوەش زۆر ئاساییە ناوچەیەکی بچووکی وەك بارزان بە توانایەکی زۆر کەمی ماددی و ڕێکخستنەوە بتوانێت لەوە زیاتر خۆی ڕابگرێت، کە لە هەموو لایەکەوە گەمارۆدرابوو، تەنها پشتیان بە خۆیان بەستبوو لەپێناو بەدیهێنانی مافە نەتەوایەتییەکاندا[٦].

سەبارەت بە پڕۆپاگەندە ڕێکخراوەکانی هەریەکە لە دەسەڵاتی بەریتانی و حکومەتی عێراقی کەکاریگەریان هەبوو لەسەر ڕەوت و پەرەسەندنەکانی شۆڕشی یەکەمی بارزان، بەتایبەت هەوڵدانی بەریتانیا بۆ لێدانی پێگەی ئایینی شێخی بارزان بە هەڵبەستی پڕۆپاگەندەی ڕێکخراو لەسەری کە گوایە لە ئایینی ئیسلام لایداوە و بووەتە مەسیحی و خواردنی گۆشتی بەرازی حەڵاڵ کردووە، بەمەش تا ڕادەیەك سەرکەوتوو بوون لە دروستکردنی ناکۆکی لەنێوان بەشێك لە هۆزە کوردییەکان دژ بە بارزان بەناوی ئایینەوە[٧].

سەرەڕای ئەوەش لە بەڵگەنامەیەکی بەریتانیدا هاتووە کە حکومەتی عێراقی لەکاتی

(١) مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٨.

(٢) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٥.

(٣) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٦٠.

(٤) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩١.

(٥) جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٦.

(٦) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩١؛ جەلیلی جەلیل و ئەوانی دیکە، شۆڕشەکانی....، ل ٢٨٦.

(٧) حسێن مەدەنی، سەرچاوەی پێشوو ، ل ٣٨٩؛ مستەفا جوندیانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١٥.

شەڕدا لە ١٠ی نیسانی ١٩٣٢ لە ڕێگای بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاندووە کە زۆر لە پیاوەکانی شێخی بارزان وازیان لە چەکداری هێناوە و گەڕاونەتەوە ناو خێزانەکانیان، تەنها ژمارەیەکی کەمیان لای شێخ ئەحمەدی بارزانی ماوە، ئەمە بە پێچەوانەوە بوو هیچ دابڕانێك لەناو ڕیزەکانی لایەنگرانی شێخی بارزان ڕووی نەدابوو[١]. بێگومان ئەمانە هەر هەمووی پێداگری کاربەدەستانی عێراقی و بەریتانی بووە بۆ لاوازکردن و نەهێشتنی دەسەڵاتی شێخی بارزان.

لە لایەکی دیکەوە نەبوونی هەستی نەتەوایەتی لە لای بەشێك لە سەرۆك هۆزەکانی کورد و چوونە پاڵ حکومەت وەك ئاغاکانی ڕێکانی و زێبار و سورچی وشێخ ڕەشیدی برادۆستی لە دژی شێخی بارزان، هەرچەندە هۆزەکانی مزووری و هۆرەماری و گەردی و بەشێك لە هەرکی و برادۆستەکان چوونە پاڵ شێخی بارزان[٢].

هەروەها لاوازی هەماهەنگی نێوان شۆڕشی بارزان و هۆزەکانی ناوچەی سلێمانی و کەرکووك، زیاتر دەگەڕایەوە بۆ گوشارە توندەکانی حکومەتی عێراقی و بەریتانی، کە لە دوای دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ مەحموود خستبوویانە سەر ئەو ناوچەیە، سەرەڕای ئەوەش هیچ سەرچاوەیەك باس لە هاوکاری ئەندامانی کۆمەڵەی پشتیوانی کورد ناکەن بۆ شۆڕشەکەی شێخ ئەحمەد بارزانی، کە خودی شێخی بارزان ئەندامێکی دیاری کۆمەڵەکە بووە لە ناوچەی لیوای مووسڵ[٣].

شیاوی باسکردنە فاکتەرە دەرەکییەکانیش ڕۆڵی سەرەکیان گێڕاوە لە دامرکاندنەوەی شۆڕشی یەکەمی بارزان، بەتایبەت هەریەکە لە وڵاتانی ئێران و تورکیا، بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی کۆمیسیۆنی خۆی لە تارانەوە لە ١٨ی حوزەیرانی ١٩٣٢ داوا لە حکومەتی ئێران دەکات کە هاوکاری عێراق بکات لە گرتن و دەست بەسەرکردنی شێخی بارزان و لایەنگرەکانی ئەگەر هانای هێنایە بەر خاکی ئێران، وەزیری دەرەوەی ئێران هەڵوێستی ولاتەکەی بۆ نوێنەری عێراق لە تاران ڕوونکردەوەو پێی ڕاگەیاند کە داخوازییەکەی لاپەسندە و هیوای سەرکەوتنی بۆ حکومەتی عێراقی خواست دژی کورد و ئاواتەخوازی خۆی دەربڕی بەرامبەر گەڕانەوەی ئارامی و هێمنی ناوچە سنوورییەکان بە

(١) ڕاپەڕینەکانی بارزان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی....، ل ٥٤.

(٢) *nadar entessar,op.cit, p ٧٣؛*

سروة اسعد صابر، كوردستان الجنوبية....، ص ٢٤٢.

(٣) عەبدولخالید سابیر کەریم، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ٤٩٦-٤٩٧.

قازانجی وڵاتانی هاوسێوە[١]، هەروەها حکومەتی عێراق بەهۆی لێپرسراوی سیاسی خۆی لە ئەنقەرە داوای هاریکاری لە حکومەتی تورکیا کرد کە سنووری وڵاتەکەی لەڕووی بارزانییەکان دابخات، نەوەك لەوێوە (کوردستانی باکوور) پشتیوانی و چەك و تەقەمەنیان بۆ بێت، لەم ڕووەوە حکومەتی تورکیا داخوازییەکەی حکومەتی عێراقی جێبەجێ کرد، لە ترسی ئەوەی نەوەك پڕوشکی شۆڕش بپەڕێتەوە ناو ولاتەکەیان، بۆ ئەم مەبەستە تورکیا هێزێکی جەندرمەی نارده سەر سنوور لە کەناری ڕووباری "حاجی بەگ" کە سنووری سرووشتی عێراق و تورکیا پێکدەهێنێت لە باکووری ناوچەی بارزان[٢].

بە شێوەیەکی گشتی ڕاستە شێخ ئەحمەدی بارزانی نەیتوانی بگاتە ئامانج و مەبەستە سەرەکییەکانی شۆڕشەکەی خۆی، بەڵام شۆڕشەکەی زەمینەساز و ڕێگەخۆشکەر بوو بۆ ئەوەی دواتر وێرای هەموو هەوراز و نشێوەکان"مستەفا بارزانی"برا بچووکەکەی بە دەرچوون و خۆدەربازکردنی مێژوویی خۆی کۆت و بەندی دیلی و دووره وڵاتی پساند و بزووتنەوە کپ کەوتووەکەی کوردی گەشاندەوە و درێژەی پێدا و خەباتی نەتەوەیی و گشتگیری لە ماوەی نزیك بە (٥٠) ساڵدا ڕێبەرایەتی کرد[٣].

---

(١) ڕۆژ عەبدوڵڵا عادل ئەرگوشی، سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥.

(٢) محمد بریفکانی، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٧-١٨.

(٣) فەرەیدوون نووری، سەرچاوەی پێشوو، ل ل ١٢٧-١٢٨.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم / أ- کتێبە بەڵگەنامەییەکان

- **بەزمانی کوردی**

- بیلال ن. شمشیر، **بەڵگەنامەکانی ئینگلیز لەبارەی کێشەی کوردی تورکیاوە(١٩٢٤-١٩٣٨) شۆڕشەکانی شێخ سەعیدی پیران، ئاگری و دەرسیم**، وەرگێڕان: سەلمان عەلی، (سلێمانی- چاپخانەو ئۆفسێتی ئاسا- ٢٠٠٢).
- **ڕاپەڕینەکانی بارزان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی هەردوو حکوومەتی فەرەنسا و بەریتانیادا ١٩٣١- ١٩٤٩**، وەرگێڕان: نەجاتی عەبدوڵڵا، بەرگی یەکەم، دەزگای بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.
- کەمال مەزهەر، **کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی حکومەتی بەریتانیادا**، بەرگی یەکەم، چاپخانەی گرین گلۆری، بەیروت، ٢٠٠٩.
- **کورد و کوردستان لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا ١٩٢٠-١٩٢٢**، وەرگێڕان: شیرکۆ فەتحوڵا، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.
- **کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردییەکان(١٩١٨- ١٩٣٣) لەبەڵگەنامەکانی هەردوو وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا و فەرانسادا**، وەرگێڕان:نەجاتی عەبدوڵڵا، ، چاپخانەی شیڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- محەمەد ساڵح عەقراوی، **کوردو دەوڵەتی سەربەخۆ بەپێی بەڵگەنامە نێودەوڵەتییەکان**، چاپخانەی خانی، دهۆك، ٢٠٠٧.
- ولید حمدی، **کورد و کوردستان لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیا**، وەرگێڕان: موحەمەد نوری تۆفیق، سلێمانی، ١٩٩٩.
- ئەفراسیاو هەورامی، **کورد لە ئەرشیفی ڕووسیا و سۆڤیەت دا**، پێداچوونەوە: مستەفا غەفوور، دەزگای توێژینەوەو بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، ٢٠٠٦.

- **بەزمانی عەربی**

خليل علی مراد، عبدالفتاح علی البوتانی، **صفحات من تاريخ الكرد و كوردستان الحديث فی الوثائق العثمانية (١٨٤٠-١٩١٥)**، مطبوعات الاكاديمية الكوردية، أربيل، ٢٠١٥.

نجده فتحی صفوه، **العراق فی الوثائق البريطانييهة سنه ١٩٣٦**، من منشورات مركز دراسات الخليج العربی بجامعة البصرة، جامعة البصرة، ١٩٨٣.

- **بەزمانی فارسی**

و. همدی، **كردستان و كرد در اسناد محرمانه بريتانيا**، ترجمة: بهزاد خوشحالی، (همدان- انتشارات نور علم-١٣٥١هـ.ش).

ب- بڵاوکراوە حکومییەکان(بەریتانی)

١٩٣٢ - ١٩١٤ ***Iraq Administration Reports***، ***Vol (٩)***، ١٩٢٨ – ١٩٣٠.

١٩٣٢-١٩١٤ ***Iraq Administration Reports***، ***Vol (١٠)***، ١٩٣١ – ١٩٣٢.

دووەم/ دەست نووس (بڵاونەکراوە)

صالح محمود البارزانی، **رواية محەمەدأمين أبو زيد البارزانی خادم الشيخ الخاص**، نسخه خطيه بحوزه (ئـ د. ئـ)، رقم الملف (p.٣).

سێیەم / یاداشتەکان

أ / بەزمانی کوردی

ئەحمەد خواجە، **چیم دی(شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی مەزن)**، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٣.

ئەحمەد تەقی، **خەباتی گەلی کورد لەیاداشتەکانی ئەحمەد تەقیدا**، ڕێکخستن و

ئامادەکردنی:جەلال تەقی، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠١١ .

- **بیرەوەریـەکانی ئیحسـان نـوری پاشـا**، وەرگێـران: وریـا قـانع، (هـەولێر–چاپخانـەی وەزارەتی پەروەردە–٢٠٠١).
- مێجەر نوئێل، **یاداشتەکانی مێجەر نوئێل لـە کوردسـتان**، وەرگێران:حسـین ئەحمـەد جاف، حسین عپمان نیرکسە جاری، بەغدا، ١٩٨٤.

ب/ بەزمانی عەربی

- توفيق السويدى، **مذكراتي(نصف قرن من تاريخ العراق والقضية العربية)**، (لنـدن – دار الحكمة – ٢٠١١).
- ناجي شوكت، **سيره وذكريات ثمانين عاما**، بيروت، ١٩٧٥.

ج/ بەزمانی ئینگلیزی

- *Wallace* Lyon,***(kurds ،arabs and britions)the memoir of wallace lyon in Iraq (١٩١٨ – ١٩٤٤), edited and with an introduction by: david k. Fieldhouse, (I .b.tauris publishers, london – ٢٠٠٢).***

چوارەم / نامەی زانکۆیی

أ/ دکتۆرا

- به زمانی کوردی

- حسێن اسماعیل عزیز، **ژیانی کۆمەلایەتی لیوای سلێمانی لە نێوان ساڵانی (١٩٢١ – ١٩٥٨)**، تێزی دکتۆرا پێشکەش کراو بە کۆلێژی ئەدەبیات- زانکۆی سەلاحەدین/ هەولێر، ٢٠١٤.

- **به‌زمانی عه‌ره‌بی**

- شكری محمود نديم، **أحوال العراق فی مرحلة المشروطية الثانية(١٩٠٨_١٩١٨)**، اطروحة الدكتوراه، جامعة بغداد، بغداد، ١٩٨٥.

- عبدالمجيد كاكل التكريتی، **الملك فيصل ودوره فی تأسيس الدولة العراقية ١٩٢١-١٩٣٣**، اطروحة الدكتوراه، جامعة بغداد، ١٩٩٠.

ب/ ماسته‌ر

- **به‌زمانی كوردی**

- ته‌لار علی امين: **سیاسه‌تی كه‌مال و بزاڤی ڕزگاریخوازی نه‌ته‌وه‌یی كورد له‌ باكووری كوردستان (١٩١٨ـ١٩٣٨)**، نامه‌ی ماسته‌ر پێشكه‌ش كراو به‌ كۆلێژی ئه‌ده‌بیات- زانكۆی سه‌لاحه‌دین، هه‌ولێر، ٢٠٠٠.

- ڕۆژ عه‌بدوڵڵا عادل ئه‌رگوشی، **ناوچه‌ی بارزان له‌نێوان ساڵانی (١٩٣١- ١٩٤٦)**، نامه‌ی ماسته‌ر پێشكه‌شكراو به‌ كۆلێژی ئه‌ده‌بیات- زانكۆی سه‌لاحه‌دین، ٢٠١٠.

- **به‌زمانی عه‌ره‌بی**

- ابراهيم خليل احمد، **ولايه الموصل دراسه فی تطورها السياسی ١٩٠٨-١٩٢٢**، رسالة ماجستير، قدمت لكلية الاداب، جامعة بغداد، ١٩٧٥.

- خليل مصطفی عثمان، **كوردستان الجنوبيه/العراق فی سنوات الاحتلال والانتداب البريطاني ١٩١٨-١٩٣٢**، رسالة ماجستير، كلية اداب، جامعه دهوك، ٢٠٠٥.

پێبجه‌م / كتێبه‌كان

أ / به‌زمانی كوردی

- ب. ن. ن: **كوردستان له‌چاپكراوه‌ عوسمانییه‌كاندا**، وه‌رگێران: فه‌یسه‌ڵ ده‌باخ، هه‌ولێر، ٢٠٠٤.

- بابە شێخ مەردۆخ ڕۆحانی(شیوا)، **مێژووی ناودارانی کورد**، وەرگێران: ماجد مەردۆخ ڕۆحانی، بەرگی سێیەم، ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠١٢.
- **بازیل نیکتین و کوردناسی**، وەرگێران: نەجاتی عەبدوڵڵا، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- بهمن کاك عبدالله احمد، **دۆزی کورد لە ڕێککەوتننامەو پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان لە سایکس بیکۆ تا جەزائیر ١٩١٦–١٩٧٥**، (هەولێر– چاپخانەی هاوسەر– ٢٠١٧) .
- بەیارمستەفا سەیفەددین، **سیاسەتی بەریتانیا بەرامبەر تورکیا و کاریگەرییەکانی لەسەر کوردستان**، وەرگێران: سەرمەند ئەحمەد، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠.
- پاول شیسمەن، خۆشەوی مەلا ئیبراهیم، **لەژێر ئاڵای کوردستاندا ژیان و ڕێبازی مەلا مستەفا بارزانی**، خانەی موکریانی بۆچاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، ٢٠١٤.
- پشکۆ حەمە تاهیر ئاغجەلەری، **شاری کەرکووك١٩١٧- ١٩٢٦**، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- جەرجیس فەتحوڵڵا، **وریابوونەوەی کورد مێژوویێکی سیاسی(١٩٠٠_١٩٢٥)**، وەرگێران:حەسەن جاف، ب١، چاپخانەی خانی، هەولێر، ٢٠٠٩.
- جەعفەر عەلی، **سۆفیزم و کاریگەری لە بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی نەتەوەی گەلی کورددا(١٨٨٠-١٩٢٥)**، هەولێر، ٢٠١٣ .
- جەلادەت عالی بەدرخان، **شەریف پاشای خەندان بیرەوەریەکانی بەرهەڵستێك بەربەرەکانی کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی**، وەرگێران: زریان ڕۆژهەڵات ی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- جەلیلی جەلیل وئەوانی دیکە، **شۆڕشەکانی کورد لە سەردەمی نوێدا**، وەرگێران:بەهادین مستەفا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٣.
- جەلیلی جەلیل، **ڕاپەڕینی کوردەکان ١٨٨٠**، وەرگێران:کاوس قەفتان، بەغداد، ١٩٨٧.
- جەمال بابان، **سلێمانی شارە گەشاوەکەم**، بەرگی١٢، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١٢.

- جەمال گردەسۆری، **بارزانی نەمر رابەرێك لە سەدەی بیستەم**، (هەولێر – چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین – ٢٠١٢).
- جەمال نەبەز، **کوردستان و شۆڕشەکەی**، وەرگێران: کوردۆ، چاپخانەی نوکسەوە، (١٩٧٢، ئەڵمانیا).
- حامید گەوهەری، **ئیدریس مستەفا بارزانی و بارزانییەکان باشتر بناسین**، چاپخانەی شەهاب، هەولێر، ٢٠١٤.
- حەسەن ئەرفەع، **کوردەکان**، وەرگێران: حامید گەوهەری، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧.
- حەمید بۆز ئەرسلان، **مێژووی تورکیای هاوچەرخ**، وەرگێران:نەجاتی عەبدوڵلا، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.
- حسین مەدەنی، **کوردستان و ستراتیژی دەولەتان**، بەرگی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٩.
- حمد الحمدانی، **چەند لاپەڕەیەك دەربارەی مێژووی نوێی عێراق**، وەرگێران، شەماڵ ئەحمەد، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠١٢.
- خالد مەحمود کەریم، **دەوڵەتی عوسمانی و عەشیرەتە کوردەکان لە کوردستانی باشوور (١٨٦٩-١٩١٤)**، بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای هوشیاری و پێگەیاندنی کادیران، سلێمانی، ٢٠١٢.
- خەلیل اسماعیل محەمەد، **بارزان لەنێوان ئاڕاستەکانی ئاین و هوشیاری نەتەوەیدا**، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزیە، هەولێر ٢٠١٠.
- دلێر شاوێس، **هۆکارەکانی سەرکردایەتیکردنی بارزانییەکان بۆ بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان**، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزیە، هەولێر ٢٠١٠.
- رەمزی قەزاز، **بزوتنەوەی سیاسی و ڕۆشنبیری کورد لە کۆتایی چەرخی نۆزدەهەمەوە تا ناوەراستی چەرخی بیست**، چاپخانەی ژین، سلێمانی، ١٩٧١.

- رفیق سابیر، **ئیمپراتۆریای ئم (دەربارەی ئیسلام، خێڵ و ناسیۆنالیزم)**، لە بڵاوکراوەکانی رابوون، سوید، ١٩٩٨.
- ڕۆهات ئەلاکۆم، **کوردەکانی ئەستەمبوڵی کۆن(١٤٥٣-١٩٢٥)**، وەرگێڕان: ئەحمەد تاقانە، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٥.
- ڕێبوار ڕەمەزان بارزانی، **ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی بارزانییەکان بۆ باشووری عێراق لە سەردەمی بەعسدا**، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٩.
- ڕێبین سەعید مەلا، **سەید تەهای نەهری**، (هەولێر-چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین-٢٠١٦).
- ڕێکارێ مزویری، **سەربۆرا تراژیدیاییێن بارزانییان**، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
- زنار سلۆپی، **دۆزی کوردستان**، وەرگێڕان: فیزوڵلا برایم خان، بارزان وەهاب، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بیر، ٢٠٠٧.
- سامی شۆڕش: **بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی ئیدریس بارزانی نمونەیەك**، وەرگێڕان:ڕزگار، چاپخانەی زانا، دهۆك، ٢٠٠٥.
- سەعد بەشیر ئەسکەندەر، **سەرهەڵدان و ڕووخانی سیستەمی میرنشینی لە کوردستان**، وەرگێڕان:جەوهەر کرمانج، چاپخانەی داناز، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- سەعدی عوسمان هەروتی، **بزاڤی ڕزگاریخوازی کوردی(سەرهەلدان و قۆناغەکان و نمونەیەك)**، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.
- سەعدی عوسمان هەروتی، **چەند لایەنێکی مێژووی ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستان لە سەردەمی عوسمانیدا**، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٣.
- سەلام ناوخۆش، **بەندەکانی کۆنگرەی سیڤەر و خوێندنەوەیەکی تر**، چ٣، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٩.
- سەلام ناوخۆش، **شێخ محمود و سێ ئەفسەرەکەی داگیرکەران**، چ١، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠١٠.

- سەید محەممەد تاهیر سەید زادەی هاشمی، **مەولانا خالید و تەریقەتی نەقشبەندی**، وەرگێران لە فارسیەوە: دلێر میرزا، چاپخانەی قانع، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- سیامەند محمود سێلکی، **کاروانێ سەرفرازیێ**، هەولێر، ٢٠٠٦.
- شەعبان عەلی شەعبان، **هەندێك زانیاری سیاسی و مێژوویی**، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٣.
- چارلز تریب، **چەندلاپەڕەیەك لە مێژووی عێراق**، وەرگێران: محەمەد حوسێن و عەبدولقادر کەلهور، چ٢، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١١.
- عبدالخالید سابیر کەریم، **بیری نەتەوەیی لەپەیڕەو و ئامانجەکانی جەمعیەت و حزبە کوردییەکان(١٩١٩-١٩٤٥)**، چاپخانەی کەمال، سلیمانی، ٢٠١٣.
- عبدالرحمان قاسملوو، **کوردستان و کورد**، وەرگێران:عبدالله حسن زادە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، چ٨، هەولێر، ٢٠١٤.
- عبدولحمید بەرزنجی، **دادپەروەری و کۆمەڵایەتی لەڕوانگەی بارزانەوە،** کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی هزرا مرۆڤایەتی وژینگەپارێزییە، چاپخانەی ئاراس– هەولێر، ٢٠١٠.
- عەبدولرەحمان مەلا حەبیب ئەبوبەکر، **عەشیرەتی بارزان لەنێوان (١٩٣١–١٩٩١)**، چ١، هەولێر، ٢٠٠١.
- عەبدوڵلا عەلیاوەیی، **کوردستان لە سەردەمی دەوڵەتی عوسمانی دا (لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا جەنگی یەکەمی جیهان)**، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاوێر، ٢٠٠٤.
- عەبدولمونعیم غولامی، **سێ قوربانییەکە (شێخ سەعید بەرزنجی، شێخ عەبدولسەلام بارزانی، شێخ زاری ئەلزەوبەعی)**، وەرگێران: ئیحسان ئیروانی، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.
- عەتا قەرەداخی، **گوتاری ناسیۆنالیستی کوردی**، چاپخانەی رەنج، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- عەدالەت عومەر ساڵح، **بارزانییەکان لەڕاگواستنەوە تاکو جینۆساید بەپێی بەڵگەنامەکان فەرمی و مێژووییەکان**، کۆنفراسی جینۆساید لەناسنامەوە بۆ پڕۆژە،

چەمچەماڵ، ٢٠١٦.

عەلائەدین سەجادی، **شۆڕشەکانی کوردو و کوردو کۆماری عێراق**، ئەتلەس چاپ، تاران، ٢٠٠٥.

عەلی تەتەر نێرەوەی، **بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ (١٩٠٨-١٩٢٧)**، چاپخانەی وەزارتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٢.

عەلی تەتەر نێروەیی، **(سەرهەلدان وگەشەکرنا ژیانا حزبایەتی و کۆمەڵە و ڕێکخراوێن سیاسی ل کوردستانێ و دەوری شێخ عەبدولسەلامێ بارزانی تێدا)**، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣ .

عەلی تەتەر نێروەیی، **نەتەوە و نیشتمان د بزاڤێن بارزاندا**، کۆنفرانسی یەکەمی بارزان: سەدەیەکە بارزان پێشەنگی مرۆڤایەتی و ژینگەپارێزیە، هەولێر ٢٠١٠.

عەلی زێباری، **کەسایەتیا بارزانی و سرووشت ێ وی یێ خەباتێ**، (دهۆك–چاپخانەپارێزگەها دهۆکێ– ٢٠١٣).

عەلی سەیدۆ گەورانی، **لە عەمانەوە بۆئامێدی گەشتێك بە کوردستانی باشوور**، وەرگێران: تالیب بەرزنجی، سلێمانی، ٢٠٠٠.

عزیز شەمزینی، **جوڵانەوەی ڕزگاری نیشتیمانی کوردستان**، وەرگێران:فەرید ئەسەسەرد، چاپخانەی شەهید ابراهیم عەزو، چ٢، ئەیلولی ١٩٨٥.

عقید عبدالواحد، **کوردو نیشتیمانەکەیان**، وەرگێران: حەمە صالح حاجی مەلا، سلێمانی، ٢٠٠٠.

علی محەمەد الصلابی، **دەوڵەتی عوسمانی**، وەرگێران:أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبیب الله، دارالمعرفه، بیروت، ٢٠٠٧.

عوسمان عەلی، **بزاڤی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی " لێکۆلینەوەیەکی بەڵگەنامەییە لەهۆکارە ناوخۆیی و هەرێمیەکاندا"**، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣.

عوسمان عەلی، **چەند لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد**،

وەرگێران:کامەران جەمال بابان زادە، بەرگی یەکەم، چاپخانەیڕێ نوێ، سلێمانی، ٢٠١٠.

عومەر مەعروف بەرزنجی، **مەحمود خانی دزڵی-شۆڕشگێری ڕۆژهەڵاتی کوردستان**، سلێمانی، ٢٠٠٠.

فاتح ڕەسول، **بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ**، سلێمانی، ٢٠٠٧.

فاضل حسین، **کێشەی ویلایەتی موسڵ**، وەرگێران: محەمەد نانەکەلی، چاپخانەی الرابطە، بەغداد، ١٩٥٥.

فائق ئەبو زێد، **(دەرخستنی واتاکانی ژیان لە ژیانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی)**، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، کۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣ .

فەریدوون نوری: **بزاڤی بارزانی**، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٧.

فیبی مار، **مێژووی نوێی عێراق**، وەرگێران: حەمەشەریف حەمە غەریب، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠.

قامووسئەعلامی شەمسەدین سامی، **کورد و کوردستان لەیەکەم ئەنسکلۆپیدیای تورکی**، وەرگێران:ئەحمەد تاقانە، چ٢، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١٠.

کەمال بورکای، **کورد و کوردستان لە سەردەمی باستانەوە تا کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم**، وەرگێران: علی فەتحی، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٨.

کەمال مەزهەر ئەحمەد، **چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی گەلی کورد**، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.

کریس کۆچێرا، **کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستدا**، حەمە کەریم عارف، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، چ٦، هەولێر، ٢٠١١.

کۆمەڵەی خۆیبوون، **قەتڵوعامی کورد لە تورکیا**، وەرگێران:نەجاتی عەبدوڵلا، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧.

کۆمەڵێك نووسەر، **عوسمانییەکان**، وەرگێران:سەلام عبدالکەریم، چ٤، چاپخانەیگەنج،

سلێمانی، ٢٠١٣.

- م. ڕسوڵ هاوار، **کوردو باکووری کوردستان لە سەرەتای مێژووە هەتا شەڕی دووەمی جیهان**، بەرگی یەکەم، چاپخانەی خاك، سلێمانی، ٢٠٠٠.
- م. ئە.حەسرەتیان، **یاسا دەستوورییەکانی تورکیا و کورد لە سەردەمی نوێدا**، وەرگێران: دلێر ئەحمەد، چاپخانەی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- م.ر.هاوار، **شێخ مەحمودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان**، ب١، چاپکراوی بلاك رۆز، لەندەن، ١٩٩٠.
- م.س لازاریف و ئەوانی تر، **شۆڕشەکانی کورد لە سەردەمی نوێدا**، وەرگێران: بەهادین جەلال مستەفا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٤.
- م.س لازاریف و ئەوانی تر، **مێژووی کوردستان**، وەرگێران: هوشیار عبدالله سەنگاوی، ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات ، .
- م.س.لازاریف، **کێشەی کورد**، وەرگێران:کاوس قەفتان، ب١، چاپخانەی الجاحظ، بەغداد، ١٩٨٩.
- مارتن ڤان برۆنسن، **ئاغا و شێخ و دەوڵەت**، وەرگێران:کوردۆ عەلی، ب٢، سلێمانی، ٢٠٠٣ .
- مالمیسانژ، **جڤاتا هێڤی تەلەبەیێ کوردان(١٩١٢-١٩٢٢)**، وەرگێران:زریان ڕۆژهەڵات ی، بنکەی ژین، چاپخانەی شیڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- مالمیسانژ، **جەمعیەتی تەعاون و تەرەقی کورد و ڕۆژنامەکەی**، وەرگێران: زریان ڕۆژهەڵات ی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- مامخان شێروانی، **بارزان و ڕەچەڵەکی بارزانیان (لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی و مێژووی یە لەسەر بارزان تا بەهاری ١٩٧٤)**، لەندەن، ١٩٧٤.
- مەسعود بارزانی، **بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد (١٩٣١-١٩٥٨)**، هەولێر، ٢٠١٢.
- مەسعود عبدالخالق، **ناسنامەی حزبە کوردستانییەکان**، چاپخانەی هێڤی، ٢٠١٢.

- مەعروف چیاووك، **كارەساتی بارزانی زوڵملێكراو**، وەرگێران: ئەبوبكر ساڵح ئیسماعیل، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ٢٠٠٩.
- مەعروف قەرەداغی، **بارزان و نهێنییەكانی**، چاپخانەی معاریف، بەغدا، ١٩٥٩.
- مەلا ئەیوب، **پێداچونەڤەك ل مێژوویا بارزان ١٨٢٠–١٩١٤**، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠٠٧.
- مەنسور شێخ رەئووف بەرزنجی، **چەند ڕاستییەكی مێژوویی لەبارەی شۆڕشی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شۆڕشەكانی دیكەی بارزان تا ١٩٤٥**، چاپخانەی خەبات، دهۆك، ٢٠٠١.
- مەنسور عبدالحكیم، **مستەفا كەمال ئەتاتورك**، وەرگێران:شەویار حەسەن، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١١.
- مەهدی محەمەد قادر، **هەولێر لە ساڵانی ١٩٢٦-١٩٣٩**، لە بڵاوكراوەكانی ئەكادیمیای كوردی، هەولێر، ٢٠١٣ .
- مەهدی محەمەد قادر، **هەولێر لەنێوان ساڵانی ١٩١٤-١٩٣٠**، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٨.
- محەمەد رەسول هاوار، **سەرجەمی بەرهەم: وتارە كوردیەكان**، ئامادەكردنی: رەفیق صالح، بگ٤، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- محەممەد سوهەیل تەقوش، **عوسمانییەكان لە دامەزراندنی دەوڵەتەوە تا كودەتا بەسەر خەلافەتدا**، وەرگێران:نەریمان خۆشناو و مستەفا سەید مینە، چاپخانەیڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٩.
- محەمەد بریفكانی، **چەند راستی یەكی مێژوویی لە بارەی بارزانی یەكان**، وەرگێران: چەپەر، بەغدا، ١٩٥٣.
- محەمەد ئەمین زەكی بەگ، **خولاصەیەكی تأریخی كورد و كوردستان**، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠٦.
- مستەفا جوندیانی، **(هەلدانەوەی چەند لاپەرەیەك لە ڕاپەڕینەكەی خەلیل خۆشەوی)**، لە (مومتاز حەیدەری و ئەوانی تر، كۆنگرەی یادەوەریی سەدساڵەی بارزانی

نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٣ .

- ملا خالید فریزی، **پوختەی مێژووی کورد**، بێ شوێنی چاپ، ٢٠٠٣.

- موجتەبا بورزوویی، **بارودۆخی سیاسی کوردستان(١٨٨٠-١٩٤٦)**، وەرگێران: نازناز مەحەمەد عبدالقادر و ئەوانی تر، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەوێر، ٢٠٠٥.

- میر بەسری، **ناودارانی کورد**، وەرگێران: عەبدول خالق عەلائەدین، دەزگای چاپ وپەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.

- میر شەرەف خانی بدلیسی، **شەرەفنامە "مێژووی ماڵە میرانی کوردستان"**، وەرگێران: ماموستا هەژار، پەخشانگای پانیز، تاران، ٢٠١٠.

- نەجم سەنگاوی، **خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد (١٨٨٠-١٩٩٤)**، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی، ٢٠٠٩.

- نەجم سەنگاوی، **کوردستان و سەرکردە و ڕاپەرین و شۆڕشەکانی لە(١١٦٩-١٩٩٤)**، چ١، بێ شوێن، ٢٠١٤.

- نەوشیروان مستەفا ئەمین، **پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین(دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق ١٩٧٩ – ١٩٨٣**، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٧.

- نەوشیروان مستەفا ئەمین، **کوردستانی عێراق لە سەردەمی قەڵەم و موراجەعات (١٩٢٨١٩٣١)**، چ١، چاپخانەی ئۆفسێتی دەزگای سەردەم، سلێمانی، ١٩٩٩.

- نەوشیروان مستەفائەمین، **کوردوعەجەم مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران**، چ٣، چاپخانەی ڕوون، سلێمانی، ٢٠٠٧.

- نوری کەریم، **پانۆرامای دیرۆکی کورد ٤٠٠پ ز–١٩٧٥ز، کورد(نەتەوە، نیشتمان، ناسنامە، کولتور)**، بەرگی دووەم، (سلێمانی– چاپخانەی چوارچرا– ٢٠١٧) .

- نیسان حسن رۆستم، **کورد و دەسەڵاتەیەك لە دوای یەکەکانی عێراق ١٩١٦– ١٩٦٨**، (سلێمانی- خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما– ٢٠١٧).

- هاشم شێروانی، **دەڤەرا بارزان(جوگرافیا، دیرۆك، کلتور)**، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٨.

- هاوکار کریم حمە شریف، **شۆڕشی ئەیلوول "لێکۆڵینەوەیەکە لە ڕێکخستن و چالاکییە سەربازییەکان ١٩٦١-١٩٧٠"**، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ٢٠١٢.
- هەژاری موکریانی، **بارزانی**، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٨.
- هیوا عەزیز سەعید، **ناسیۆنالیزمی کوردی ١٨٨٠ - ١٩٣٩**، سلێمانی، ٢٠٠٣.
- واحیّد عمر محیّدین، **دانوستانەکانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەی کورد و حکومەتەکانی عێراق(١٩٢١-١٩٦٨)**، سلێمانی، ٢٠٠٦.
- وەدیع جویدە، **جووڵانەوەی نەتەوەی کورد و بنەماو پەرەسەندنی**، وەرگێران:یاسین سەردەشتی، چاپخانەی سیما، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- وریا ڕەحمانی، **کوردستان و کورد لەروانگەی نەخشەوانییەوە**، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٩.
- یاسین صابر سالح: **ئینسکلۆپیدیای گشتی**، لە بڵاوکراوەکانی دەزگەی چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٥.
- ئاکۆ عبدالکریم شوانی، **شاری سلێمانی (١٩١٨-١٩٣٢)**، چاپخانەی زانست، سلێمانی، ٢٠٠٢.
- ئەحمەد باڵایی، **سەرهلدانا شێخ عەبدولسەلام بارزانی ١٩٠٧–١٩١٤**، بەرلین، ٢٠٠٣.
- ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر، **کێشەی کورد لە سەردەمی ئاشتی و دوای جەنگی یەکەمی جیهانی**، چ١، چاپخانی سلێمانی، ٢٠١٢.
- ئەحمەد حمەد ئەمین، **چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێی هاوچەرخی عێراق**، هەولێر، ٢٠١٠.
- ئەلبێرت عیسا، **ناسیۆنالیزمی عەرەبی لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە بۆ عێراقی سەردەمی فاشیزم (وێنەیەك لە رابردوو کە نایەوێت راببورێت)**، (سلێمانی – دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم – ٢٠٠٩).
- یوسف ئەحمەد، **بەدرخانییەکان مالباتێکی خەباتکەر**، چاپخانەی منارە، هەولێر،

.٢٠٠٥

- ئومێد حەمە ئەمین، **شێخ مەحمودی حەفید ١٩٢٢-١٩٢٥**، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، ٢٠٠٨.
- ئیریك جەی زۆچەر، **مێژووی هاوچەرخی توركیا**، وەرگێران:یاسین سەردەشتی، چاپخانەی سیڤار، سلێمانی، ٢٠٠٩.

ب/ بەزمانی عەرەبی

- إبراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدى، **تاريخ العراق المعاصر**، دار الكتب للطباعة والنشر، ١٩٨٩، الموصل.
- ابراهيم محمد العقيدى، **الجيش العراقي والسياسة ١٩٤١ – ١٩٥٣**، (بغداد – مكتبة النهضة العربية للطباعة والنشر والتوزيع – ٢٠١٧).
- أحمد عثمان ابوبكر، **اكراد الملى و ابراهيم باشا**، مطبعة دارالجاحظ، بغداد، ١٩٧٣.
- احمد عثمان ابوبكر، **الاثار الكاملة**، الجزء الثاني، اعداد: ازاد عبيد صالح، مؤسسة ژين، السليمانية، ٢٠١٠.
- أحمد محمد أحمد، **أكراد الدوله العثمانية "تاريخهم الاجتماعي والاقتصادي والسياسي(١٨٨٠–١٩٢٣)"**، مطبعة حجى هاشم، اربيل، ٢٠٠٩.
- أرنست أ.رامزور، **تركية الفتاة و ثورة ١٩٠٨**، ترجمة:صالح أحمد العلي، بيروت، ١٩٦٠.
- انور المائي، **الاكراد فى بهدينان**، الموصل، ١٩٦٠.
- أيوب بارزانى، **المقاومة الكردية للاحتلال ١٩١٤–١٩٥٨**، دار نشر حقائق المشرق، فرنسا، ٢٠٠٢.
- برهان ابابكر ياسين، **كوردستان في سياسة القوى العظمى ١٩٤١ - ١٩٤٧**، ترجمة: هوراس، (دهوك – مطبعة هاوار- ٢٠٠٢).
- **تاريخ وقائع الشهر فى العراق وماجاوره فى (مجلة لغه العرب البغداديه: يوليو ١٩١١– اكتوبر ١٩٣١م)**، تحقيق: ابراهيم حامد الخالدى، (بيروت–جداول للنشر

والترجمة والتوزيع– ٢٠١٤).

- تـلار علـى امـين، **موقـف تركيـا مـن القضـية الكرديـة فـى العـراق ١٩٣٧-١٩٧٥**، (السليمانية– مطبعة بينايى–٢٠١١).
- توماس بـوا، **تـاريخ الاكـراد**، ترجمـة: محەمـەد تيسـير ميرخـان، دارالفكـر المعـاصر، دمشق، ٢٠٠١.
- پـى رەش، **العـراق دولـة بـالعنف (المقاومـة الكرديەضـد عمليـة الحـاق كوردسـتان الجنوبيه بالعراق علـى ضـوء أرشـيفات الحكومـة البريطانيـة بـين أعـوام ١٩١٨–١٩٣٧**، جنيف، ١٩٨٦.
- پى رەش، **بارزان وحركة الوعى القومي الكـوردي(١٨٢٦-١٩١٤)**، دون مكـان الطبـع، ١٩٨٠.
- جاوان حسين، **الكورد و دورهـم فـى جمعيـة الاتحـاد والترقـي**، دارالزمـان، دمشـق، ٢٠١٢.
- جـرجيس فـتح الله، **يقظـة الكرد(تـاريخ سياسـى ١٩٠٠-١٩٢٥)**، دار ئـاراس للطباعـة والنشر، اربيل، ٢٠٠٢.
- حامد محمود عيسى، **المشكلة الكردية فى الشرق الاوسط**، مكتبة المدبولى، القـاهره، ١٩٩٢.
- حسن لطيف الزوبيدي، **موسوعة الاحزاب العراقيـة**، مؤسسـة المعـارف للمطبوعـات، بيروت، ٢٠٠٧.
- حسن لطيف الزبيدى، **موسوعة السياسة العراقية**، الطبعة الثانية، النجف، ٢٠١٣.
- حسن مصطفى، **البارزانيون وحركات بارزان ١٩٣٢–١٩٤٧**، بغداد، ١٩٨٣.
- خليل على مراد، **دراسات فى تاريخ الاوروبى الحديث والمعاصر**، دارالكتب، موصـل، ١٩٨٩.
- دبليـو.أى.ويگرام، ادگـار.تى.أى.ويگرام، **مهـد البشرـية"الحياة فـى شرق كردسـتان"** ترجمة:جرجيس فتح الله، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠١٠.
- دبليو.ئار.هى، **سنتان فى كوردستان**، ترجمة: فؤاد جميل، ط١، ج٢، بغداد، ١٩٧٣.

- دونالد ولبر، **ايران ماضيها وحاضرها**، ترجمة: عبدالنعيم محەمەد حسنين، مراجعة، ابراهيم امين الشواربي، القاهره، ١٩٥٨م .
- ديفيد مكدول، **تاريخ الاكراد الحديث**، ترجمة: راج ال محەمەد، دارالفارابى، بيروت، ٢٠٠٤.
- رجاء حسين الخطاب، **عبدالرحمن النقيب، حياته الخاصة وآراءه السياسية وعلاقاته بمعاصريه**، بغداد، ١٩٨٤.
- رشيد كريم خان عقراوى، **التجربه البارزانييه تقويمها وسبل تطويرها**، (دهوك- مطبعة زانا- ٢٠٠٢).
- **رواية محمد أمين أبو زيد البارزانى خادم الشيخ الخاص، معركه قوره بگ**، نسخه خطيه بحوزة كاتب البحث.
- زبير بلال اسماعيل، **ثورات بارزان ١٩٠٧-١٩٣٥**، وزاره الثقافة، اربيل، ١٩٩٨.
- ستيفن هيمسلى لونگريك، **العراق الحديث من سنه ١٩٠٠ الى سنه ١٩٥٠**، ترجمة: سليم طه التكريتى، الجزء الاول، بغداد، ١٩٩٨.
- سروه أسعد صابر، **كردستان من بدايه الحرب العالمية الى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤_١٩٢٦)**، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠١.
- سروه أسعد صابر، **كوردستان الجنوبيه ١٩٢٦-١٩٣٩**، ط١، مطبعة حمدى، السليمانية، ٢٠٠٦.
- سعدى عثمان هروتى، **كوردستان والامبراطورية العثمانية(١٥١٤_١٨٥١)**، مطبعة خانى، دهوك، ٢٠٠٨.
- شاكرو خدو محوى، **المسألة الكوردية في العراق المعاصر**، ترجمة: عبدي حاجى، (دهوك، دار سبيريز للطباعة والنشر- ٢٠٠٨).
- صالح البياتى، **الشيخ محمود الحفيد البرزنجى**، ط٢، مطبعة شفان، السليمانيه، ٢٠٠٧.
- صديق الدملوجى، **امارة بهدينان الكردية**، مطبعة الاتحاد، الموصل، ١٩٥٢.
- عباس العزاوى، **عشائر العراق الكردية**، بغداد، ١٩٤٧.
- عباس العزاوى، **تاريخ العراق بين احتلالين**، بغداد، ١٩٥٦.

- عبدالرحمان ادريس صالح، **الشيخ محمود الحفيد البرزنجي والنفوذ البريطاني في كردستان العراق حتى عام١٩٢٥**، مطبعة شفان، السليمانيه، ٢٠٠٧.
- عبدالرزاق الحسني، **تاريخ الوزارات العراقية**، الجزء الثالث، منشورات مكتبة اليقظة العربية، بيروت، ١٩٨٢.
- عبدالعزيز العقيلي، **تاريخ حركات بارزان الاولى ١٩٣٢**، مطبعة الشباب، بغداد، ١٩٥٥.
- عبدالفتاح على البوتاني، **ملا مصطفى البارزاني قائد الثورة الكوردية وملهمها**، مطبعة جامعة دهوك، ٢٠١٣.
- عبدالفتاح على البوتاني، **الحركة القومية الكوردية التحررية" دراسات و وثائق"**، (اربيل– مطبعة وزارة التربية-٢٠٠٤).
- عبدالفتاح على البوتاني، **الحياة الحزبية في الموصل ١٩٢٦–١٩٥٨**، (اربيل-مطبعة وزارة التربية–٢٠٠٣).
- عبدالوهاب الشعراني، **الانوار القدسية في معرفة قواعد الصوفية**، بيروت، ١٩٦٢م.
- عبدالوهاب حميد رشيد، **العراق المعاصر**، دارالمدى للثقافة والنشر، دمشق، ٢٠٠٢.
- عرفات كرم ستوني، **الحياة الدينية من نهرى الى بارزان**، مطبعة اراس، اربيل، ٢٠١٠.
- عزيز الحاج، **القضية الكردية في العشرينات**، ط٢، مطبعة الانتصار، بغداد، ١٩٨٥ .
- عزيز حسن عزيز البارزاني: **الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥**، دار سپيريز للطباعة والنشر، دهوك، ٢٠٠٢.
- علاء جاسم محەمەد، **رجال العراق الملكي**، لندن، ٢٠٠٤.
- عمر محمد محمد كريم، **القضية الكردية في سياسة الحكومات العراقية ١٩٣٢–١٩٤٦**، مطبعة شڤان، السليمانية، ٢٠٠٩.
- غانم محمد الحفو و عبدالفتاح على البوتاني، **الكورد والاحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي ١٩٢١-١٩٥٨**، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٥.
- فاضل البراك، **مصطفى البارزاني الاسطورة والحقيقة**، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٩.
- فاضل حسين، **مشكلة الموصل دراسه في الدبلوماسية العراقية– الانكليزيه– التركية**

وفى الرأى العام، بغداد، ١٩٧٧.

- فاضل حسين و كاظم هاشم نعمه، **التاريخ الأوروبى الحديث ١٨١٥ -١٩٣٩**، دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، ١٩٨٢.
- فاضل حسين، **تاريخ العراق المعاصر**، بغداد، ١٩٨٠.
- فريدأسسرد، **أصول العقائد البارزانية**، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية، السليمانية، ٢٠٠٨.
- فؤاد صالح السيد، **اعظم الاحداث المعاصرة ١٩٠٠–٢٠١٤**، مكتبة حسن العصرية، بيروت، ٢٠١٥.
- كاوس قفطان، **الانتفاضات البارزانية (صفحات من تاريخ الحركة التحررية الكردية فى النصف الاول من القرن العشرين)**، دار ئاراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٣.
- كمال مظهر احمد، **كردستان فى سنوات الحرب العالمية الاولى**، ترجمة: محمد الملا عبدالكريم، دار اراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠١٣.
- ل.ن. كوتلوف، **ثوره العشرين الوطنين التحررية فى العراق**، ترجمة: عبدالواحد كرم.
- ماجد عبدالرضا، **القضية الكردية في العراق**، (بغداد – منشورات الطريق الجديدة - ١٩٧٥).
- متى عقراوى، **العراق الحديث**، تعريب: مجيد خدورى، بغداد، ١٩٣٦.
- محمد على حاج يوسف، **ايجاز البيان عن سيره فضيلة الشيخ رمضان (حياه لاموت فيها وموت لا حياه فيه)**، تقديم: محمد شريف الصواف، محمد سميح دعدوش، دمشق، ٢٠١٢.
- محمد على الصويركى، **معجم اعلام الكرد (فى التاريخ الاسلامى والعصر الحديث في كردستان و خارجها)**، (السليمانية – بنكەی ژين – ٢٠٠٦).
- محمد ملا احمد، **جمعيه خويبون والعلاقات الكرديه–الارمنييه**، من منشورات بنكەی كاوا، اربيل، ٢٠٠٠.
- المس بيل، **فصول من تاريخ العراق القريب**، ترجمة:جعفرالخياط، بيروت، ١٩٧١.
- مصطفى عبدالقادر النجار و اخرون، **تاريخ الخليج العربى الحديث والمعاصر**، مطبعة جامعة البصره، ١٩٨٤.
- مير بصرى، **اعلام السياسة فى العراق الحديث**، الجزء الاول، الطبعة الاولى، دار

الحكمه، لندن، ٢٠٠٥.

- ميڤان عارف عبدالرحمن بادی، **الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق ١٩٥٨- ١٩٦٣**، (اربيل- مطبعة وزارة التربية - ٢٠٠٥).
- هوشيار مظفر علی امين، **الزعيم مصطفى البارزانی**، (اربيل–مطبعة الثقافة–٢٠١٣).

ج / به‌زمانی فارسی

- سعيد نفيسی، **تاريخ اجتماعی و سياسی ايران در دوره معاصر(از اغاز سلطنت قاجار تا پايان جنگ نخستين با رووسيه)**، جلد اول، (تهران- ناشر شرق- ١٣٤٤هـ ش) .
- محمد علی سلطانی، **اوضاع سياسی اجتماعی تاريخی ايلی بارزان**، چاپ دوم، انتشارات سازمان اسناد وكتابخانه ملی جمهوری اسلامی ايران، تهران، ١٣٨٤ه.ش.

د / به‌زمانی ئینگلیزی

- Bernard Lewis, the Emergence of modern turkey, London, ١٩٦١.
- EdgarO'balance, theKurdishstryggle١٩٢٠– ٩٤, Londone, ١٩٩٥.
- Edmund A. Ghareeb, Historical Dictionary of Iraq, (lanham- the scarecrow press, Inc – ٢٠٠٤).
- Gerad chaliand, a people without a country: the kurds and Kurdistan, translated by: Michael pallis, zed book ltd, Londone, ١٩٨٠.
- H. Hourani ،minorities in the Arab world, Londone, ١٩٤٧.
- Jacqueline s. Ismael, Tariq y. Ismael and Glenn perry: Governments and politics of conternporary middle east: continuity and change, (London ،Routledge-٢ edition), ٢٠١٦.
- Jack David eller, frome culture to ethnicity to conflict: an anthropological persective on international ethnic conflict, (United States of Amerca– ١٩٩٩).

- **Jamal jalal Abdulla, the kurds on the way to statehood, published by: author house, ٢٠١٢.**
- **Karen dabrowska ،Geoff hann, Iraq a then and now: A Guide of the country and its people, (London – ٢٠٠٨).**
- **Michael m. Gunter ،the A to Z of the kurds, (published by scarecrow prees, United Kingdom – ٢٠٠٩).**
- **Nadar entessar, Kurdish politicsin the middle east, (lanham - rowman and littlefield publishers – ٢٠١٠).**

شەشەم / توێژینەوە و وتار

أ / بەزمانی کوردی

- اسماعیل عبدالله اسماعیل، **ڕاپەڕینی٦ی ئەیلوولی ١٩٣٠ بەردەرکی سەرای سلێمانی هۆکارو دەرئەنجامەکانی**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(١٣)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٠.
- حەسەن جاف، **گرینگی شەڕی ئاوباریك ١٩٣١ لە مێژووی شۆڕشەکانی شێخ مەحمودی حەفید دا**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(٦)، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٨.
- سەعدی عوسمان حسێن، **ڕاپەڕینەکانی کوردستانی باشوور(١٩١٤-١٩٤٥)**، گۆڤاری زانکۆ، ژمارە(٢٥)، هەولێر، ٢٠٠٥.
- سەدیق صالح، **بەڵگەنامەیەکی دووەم حکومەتی کوردستانی باشوور**، گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە(٦)، سلێمانی، ١٩٩٨.
- عبدولحمید بەرزنجی، **بارزانی نەمر: کەسایەتی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی**، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٥)، هەولێر، ٢٠٠٠.
- عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، **بزاڤی شێخ عەبدولسەلام بارزانی لە هەردوو باری سیاسی و پێشمەرگایەتی دەستپێکی خەباتی کوردانە**، سەنتەری برایەتی، ژمارە (٩)، هەولێر، ١٩٩٨.

- عومەر مارف بەرزنجەیی، **مەحمود خانی دزلی ولاپەڕەیەك لە مێژووی كورد**، گۆڤاری ڕۆژی كوردستان، ژمارە (٤)، بغداد، ١٩٧٣.
- فاخر عالی عابكر، **مێژووی بارزان و ڕاپەڕینەكانی لە نیوەی یەكەمی سەدەی بیستەم دا**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە (٢٧)، ساڵی حەوتەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، هاوینی ٢٠١٣.
- كارزان شاكری، **شۆڕشی ئەیلوول شۆڕشێك لەپێناو مانەوە وسەربەخۆ بوون**، گۆڤاری سەفین(سیاسی و مێژووی وكۆمەڵایەتی گشتیە)، ژمارە(٦٢)، هەولێر، ئابی ٢٠١٥.
- كەریم شارەزا، **شۆڕشگێڕی كورد شێخ عەبدولسەلامی بارزانی (١٨٨٧–١٩١٤)**، گۆڤاری K٢١، ژمارە(٤)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠٠٩.
- مەهدی مەحەمەد قادر، **هەولێر و پەیماننامەكانی نێوان عێراق و بەریتانیا**، گۆڤاری ئەكادمیای كورد، ژمارە(١٨)، هەولێر، ٢٠١١.
- نیشتیمان محەمەد ئەمین، **مێجەر سۆن و كوردناسی**، گۆڤاری كەوانە، ژمارە(٢٤)، سلێمانی، ٢٠١٣.
- ئەحمەد شەریفی، **بارزانی یەكان لە زانستنامەی دنیای ئیسلام دا**، گۆڤاری هەولێر، ژمارە(٧)، هاوینی ٢٠٠٧.
- ئیمان ئیبراهیم صالح، **شێخ مەحمود و هەڵویستی نیودەوڵەتی لە بەرامبەر شۆڕشەكانی لەنێوان ساڵانی(١٩١٨-١٩٢٧)**، گۆڤاری مێژوو، ژمارە(٢٠)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات ، هەولێر، ٢٠١٣.

ب/ بەزمانی عەرەبی

- ف. نيكيتين، **العائلة البارزانية**، ترجمة: كاوس قفطان، مجله شمس كردستان، العدد(٥)، السنة الثانية، بغداد، ١٩٧٣.

حەوتەم / ئینتەرنێت

- حبيب تومى، **الاستاذ مسعود البرزانى واستراتيجيه اقامه الدوله الكرديه**، متاح على الموقع الالكترونى:

Http: // al – nnas. Com / article/ htomi / ٢٧bvz.htm.

- عبدالعزيز المفتى، **محاضره التبعيه السياسيه للكورد**، متاح على الموقع الالكترونى:

Http: // algadenia. Com

- لقمان شرف، **البارزانيه(الجغرافيه والتاريخ والخصال الاصليه)**، متاح على الموقع الالكترونى:

Http: // ciwanen – Kurdistan. Com

- انور باشا www.wikiwand.com/ ar/
- محمود شوكت باشا /www.marefa.org/index.php
- اتفاقيه هيغ www.icrc.org/ara/resources

پاشكۆكان

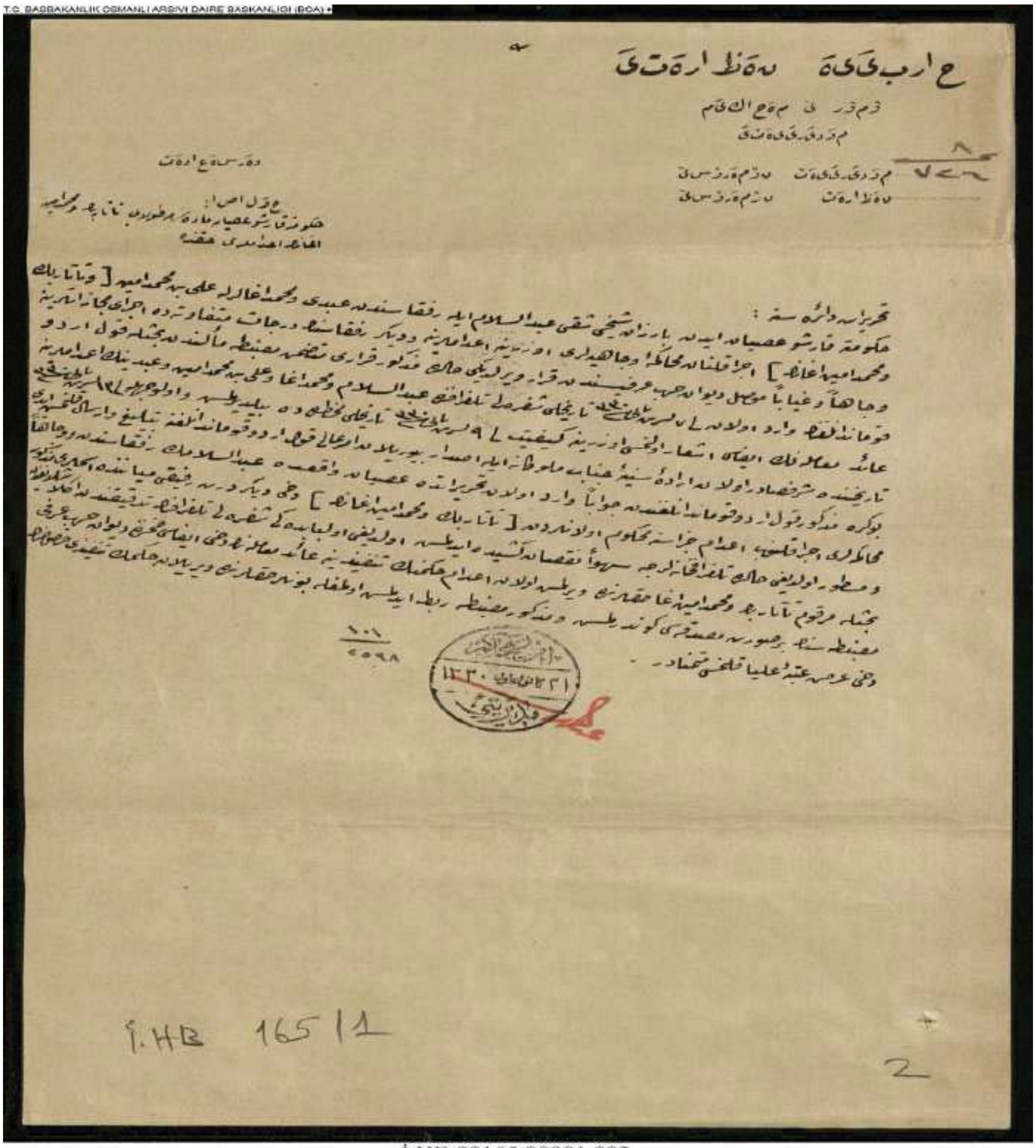

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

حربیه نظارتی

İ.HB 165/1

2

İ.HB.00165.00001.002

پاشکۆی ژمارە(١)

بەڵگەنامەیەکی عوسمانی (بلاو نەکراوە)

کە تێیداجەختکراوەتەوە لەسەر لەسێدارەدانی شێخ عەبدولسەلام بارزانی و سێ لەشوێنکەوتووانی.

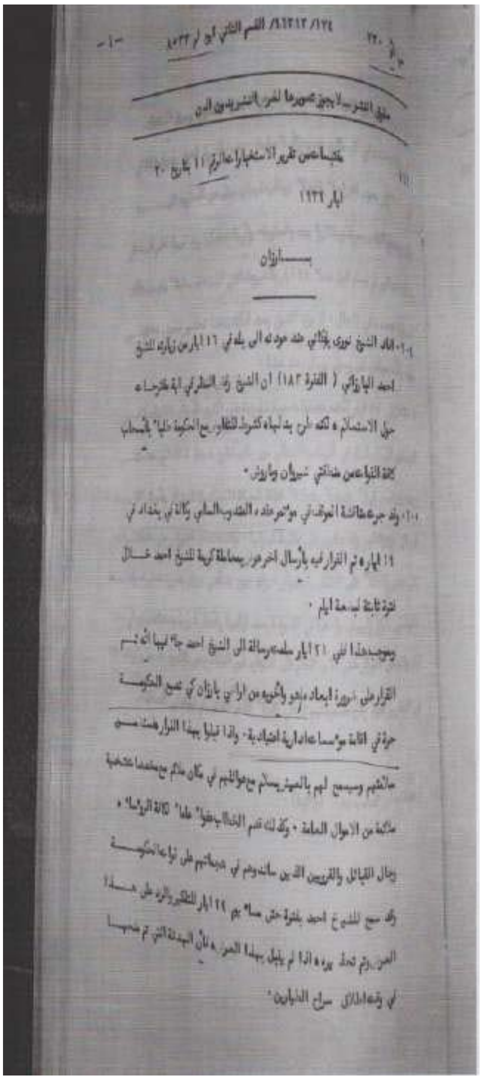

٢٢٠ ١٢٤/ ٦٢٣١٢/ القسم الثاني ايو ل ٥٠٣٢ -١-

ملوق الشرب لايجوز ... الدين

مقتبساً من تقرير الاستخبارات المرقم ١١ بتاريخ ٢٠ ايار ١٩٣٢

بـــــارزان

٢٠١- افاد الشيخ نوري ... عند عودته الى بلده في ١٦ ايار من زيارته للشيخ احمد البارزاني (الفقرة ١٨٣) ان الشيخ ... حول الاستسلام ... مع الحكومة ... بانسحاب كافة القوات عن مناطق شيروان ومزوري .

٢٠٢- وقد جرت ... في ... الشيوخ ... وكالة في بغداد في ١٩ ايار ... تم القرار فيه بارسال ... للشيخ احمد خلال فترة ثابتة لبحث الامر .

وبموجب هذا في ٢١ ايار ... رسالة الى الشيخ احمد ... ان ... القرار على ... ابعاد ... من اراضي بارزان ... الحكومة حرة في اقامة مؤسسات ادارية ... واذا قبلوا بهذا القرار ... عائلتهم ... الى مكان ... ملكية من الاموال العامة . ... رجال القبائل والقرويين الذين ساندوهم في ... على ... الحكومة ... الشيخ احمد ... حتى مساء يوم ٢٩ ايار ... لم يقبل ... في وقت ... سلاح الطيارين .

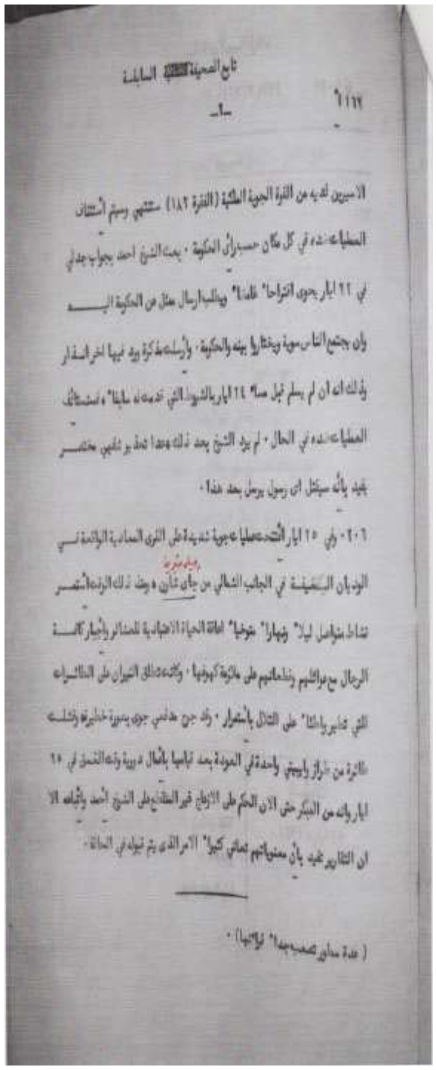

تابع الصفحة ... السابقة

٦١٦٢ -٢-

الاسيرين لديه من القوة الجوية الملكية (الفقرة ١٨٢) ستنتهي ويتم استئناف العمليات ... في كل مكان حسب رأي الحكومة . بعث الشيخ احمد بجواب ... في ٢٢ ايار يحوي اقتراحا" ... ويطلب ارسال ممثل من الحكومة اليه وان يجتمع الناس ... بينه والحكومة . وارسلت مذكرة ... فيها اخر انذار بذلك انه ان لم يسلم قبل مساء ٢٤ ايار ... التي ... سابقا" ... العمليات ... في الحال . لم يرد الشيخ بعد ذلك ... مختصر ... بانه سيقتل اي رسول يرسل بعد هذا .

٢٠٦- وفي ١٥ ايار ... عملياً ... شديدة على القرى ... الواقعة في الوديان ... في الجانب الشمالي من جبل شارين ... ذلك ... نشاطا متواصل ليلا" ونهارا" ... الحياة الاعتيادية ... الرجال مع ... على ... الطيران على ... التي ... على القتال باستمرار . وقد ... جوي ... طائرة من ... واحدة في العودة بعد ... في ٢٩ ايار ... حتى الان ... على الشيخ احمد واتباعه الا ان التقارير ... بان معنوياتهم ... كبيرا" الامر الذي ... في ...

(عدة ...)

پاشکۆی ژمارە(٢)

بەڵگەنامەیەکی (بلاو نەکراوە)

ڕاپۆرتێکی هەواڵگری بەریتانی لەسەربارزان ٣٠ ئایاری ١٩٣٢

دائرة السجلات العامة

المرجع
جو سي او ٧٣٠ ‏/١٧٤/٩٦٣٩٣ القسم الثاني ايج ام ٨٥٣٣

حقوق النشر – لا يجوز تصويرها لغرض النشر بدون اذن.

٤٢ مقتبس من جريدة العراق الرقم ٣٠ بتاريخ ٣٢/٦/٢٤
(الاصل في ٣٢/٩٦٣٥٣٠ العراق).
٥٠٦

(ارادة ملكية الرقم ١٢٩).

٢٨١٠ نحن اصدرنا هذه ارادتنا الملكية.

بناء على الاقتراح الذي قدمه وزير الدفاع وكالة.

لمنح انواط الشجاعة للضباط وضباط الصف والجنود ورجال الشرطة التالية اسماؤهم:
للشجاعة النادرة التي اظهروها اثناء العمليات العسكرية الاخيرة في منطقة بارزان:

الرتبة	الرقم	الاسم	الوحدة
عقيد		عبد الحميد ابن ابراهيم الشالجي	الفوج الثالث
عقيد		احمد رشدي ابن الحاج محمد	الفوج الثاني
م. ثاني		عبد القادر بن جميل الخطيب	الفوج الثالث
طبيب المدفعية الملكية		محمد زكي بن محمود اليوسف	صنف الطبابة
رئيس		سلمان ابن عباس الجنابي	مساعد الفوج الثالث
م. اول		سيد حميد ابن السيد طه	الفوج الثالث
م. اول		علي غالب بن الحاج عثمان	= =
م. اول		قاسم بن يحيى	= =
م. ثاني		شليمون بن ميخائيل	= =
م. ثاني		سيد عبد الله بن الشيخ محمد	= =
رئيس		عباس حلمي بن طه	الكتيبة الثالثة
رئيس		عمر موفق ابن طه	البطرية الجبلية الثانية
م. ثاني		نعمان ثابت بن عبد اللطيف	سرية الخيالة الثالثة
م. اول		طاهر ابن علي رضا	الفوج الثالث
م. اول		عبد الحميد ابن احمد	الفوج الثالث
م. ثاني		الشهيد محسن بن الشهيد عرف	الفوج التاسع

الرقم	الاسم	الوحدة
	رفعت ابن احمد توفيق	الفوج الثاني
	توفيق ابن الحاج عيسى	الفوج الثاني
	روف ابن صالح	قوة الشرطة السيارة
	حميد بن صبار	الفوج الثاني
٣٦١	قدر ابن صالح	الفوج الثاني
٥٤٤٨	شلش ابن خليل	الفوج الثاني
٢١٠٥	مجيد ابن عبد الله	= =
١٨٢٦٢	بستان ابن عطا نور	= =
٧٥١	جمعة بن شكور	= =
١٩٩٢٤	حسين بن رشق	= =
١٨٥٥٩	جواد بن عبد	= =
٩٤٦٦	محمود ابن سلطان	= =
٢٣٣٨٧	شلال ابن طاقي	= =
٢٤٣٧٠	جابر ابن عاشي	= =
١٥٠٢	مناتي ابن عيدان	= =
٢٥٠١١	شعلان ابن شكور	= =
٢٤٤٩٤	سايت ابن حسين	= =
١٢١	سعيد بن عبد القادر	الفوج الثالث
١٤٧٠	شين ابن عريبي	الفوج الثالث
٢٢٠٧١	عبد ابن خطاب	الفوج الثالث
٢١٨٩	علي ابن كريم	= =

پاشکۆی ژماره (٣)
به‌ڵگه‌نامه‌یه‌کی(بلاو نه‌کراوه)
پێدانی مه‌دالیا به ئه‌فسه‌ر و سه‌رباز و پۆلیسی عێراقی که‌به‌شداربوون
له‌شه‌ڕی بارزان
ژماره‌ی به‌ڵگه‌نامه: ٣٠ له ١٩٣٢/٦/٢٤

تابع للصحيفة السابقة

٤٦

الرتبة	الرقم	الاسم	الوحدة
ـريف	١٤٦٩	احمد بن عمر	الفوج الثالث
ـحريف	٨٤٤٠	توما ابن ججو	= =
ـيـف	٨٣٩	حسين بن دولت	= =
ـيـف	٥٤٥١	يوسف بن محمد علي	= =
ـال	٢٠١٧٠	أوكو ابن يعقوب	الكتيبة الثالثة
شرطي	٣٤٤	عبد الله ابن رزاق	الشرطة الخيالة

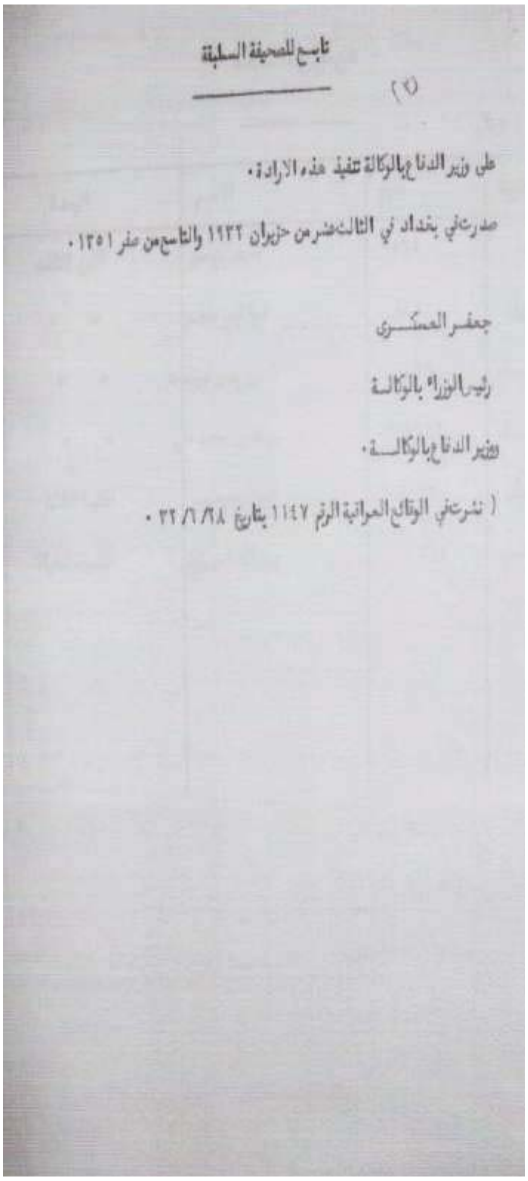

تابع للصحيفة السابقة

(٢)

على وزير الدفاع بالوكالة تنفيذ هذه الارادة .

صدرت في بغداد في الثالث عشر من حزيران ١٩٣٢ والتاسع من صفر ١٣٥١ .

جعفر العسكري

رئيس الوزراء بالوكالة

وزير الدفاع بالوكالة .

(نشرت في الوقائع العراقية الرقم ١١٤٧ بتاريخ ٢٨/٦/٣٢ .

پاشکۆی ژمارە(٣)

بەڵگەنامەیەکی(بلاو نەکراوە) / تەواکەری بەڵگەنامەی پێشوو

پێدانی مەدالیا بەئەفسەر وسەرباز وپۆلیسی عێراقی کەبەشداربوون لەشەڕی بارزان

ژمارەی بەڵگەنامە: ٣٠ لە ١٩٣٢/٦/٢٤

دائرة السجلات العامة

المرجع

جو سي او ٧٣٠ ١٧٤/٩٦٣٩٣/ القسم الثاني ايج ام ٨٥٣٣ .

حقوق النشر ـ لايجوز تصويرها لغرض النشر بدون اذن

البلاط الملكي الرقم ٢١/وای ائی

الديوان

بغداد ، ٢٦ حزيران ، ١٩٣٢

عزيزي السير فرانسس

بمناسبة استسلام الشيخ احمد الى قائد القوات التركية

نتيجة لتعاون ، الجيش العراقي مع القوات الجوية العراقية يسرني جداً " لاعبر عن امتناني لفخامتكم ولقائد الجو وضباطه وجنوده على المساعدة القيمة التي قدموها وساعدت على اخماد الحركة السيئة التي قام بها الشيخ واعوانه .

ان هذه المساعدة التي اعبر فيها عن امتناني لكم ليست الاولى من نوعها . ان ، الجهود المشتركة التي تمت ممارستها حتى هذا الوقت في ادامة السلم تركت في نفوسنا انطباعاً " عميقاً " ، واني مسرور لارى بأن هذه الجهود تكللت بالنجاح في الوقت الذى اصبح العراق على ابواب الدخول الى عصبة الامم .

يسرني جداً " لو تفضلتم بنقل امتناني لحكومة صاحب الجلالة البريطانية ولوزير الطيران .

صديقكم المخلص

فيصل

فخامة السير فرانسس همفريز

المندوب السامي لصاحب الجلالة البريطانية .

بغداد .

پاشکۆی ژمارە(٤)

بەڵگەنامەیەکی(بلاو نەکراوە)

دەقی نامەی شا فەیسەلی یەکەم بۆ مەندوبی سامی بەریتانی لەعێراق

بەبۆنەی کۆتایی هاتنی شۆڕشی یەکەمی بارزان

دائرة السجلات العامة

المرجع
جو سي او ٧٣٠ ١٧٤ / ٩٦٣٩٣/ القسم الثاني ايج ام ٨٥٣٣٠

حقوق النشر — لايجوز تصويرها لغرض النشر بدون اذن .

دار الاقامـــة

بغداد ٢٧ حزيران ، ١٩٣٢ .

صاحب الجلالة .

أسمح لي ان اعبر عن امتناني لكتاب جلالتكم الرقيق والتقدير الكريم للمساعدة التي قدمتها القوة الجوية الملكية في الحركات الاخيرة ضد الشيخ احمد برزان . بما رفع رسالة جلالتكم السامية الى قائد الجو لنقلها الى القوات العاملة تحت قيادته ، كما انني سانقل تعبير جلالتكم عن الامتنان ، كما اقترحتم الى حكومة صاحب الجلالة البريطانية ووزير الجو البريطاني .

لقد كان امتياز للقوة الجوية الملكية في الاشتراك في عمليتين مهمتين اثناء الثمانية عشر شهرا " الماضية في التعاون مع قوات جلالتكم وانني اعلم بان لواء الجو لد لو — هويت والضباط العاملين تحت قيادته يرغبون في الانضمام معي في تقديم تهانيهم المخلصة لجلالتكم ، ولزملائهم في الجيش العراقي والشرطة على الانتهاء الناجح لواجبهم الصعب .

وانه لسرور خاص لي لان استطيع تهنئة جلالتكم على ادخال الطرق ومخافر الشرطة والادارة المنتظمة الى تلك المناطق النائية والمتمردة حتى الان .

پاشکۆی ژمارە (٥)

بەڵگەنامەیەکی(بلاو نەکراوە)

وەڵامی مەندوبی سامی بەریتانی لەعێراق بۆ شا فەیسەڵی یەکەم

ناسنامەی پرۆژە

پرۆژەی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان، لە پێناو ناساندن، کۆکردنەوە، بە دیکۆمێنتکردن و بڵاوکردنەوەی مێژووی پڕ لە سەروەریی کار و خەباتی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەسەر پێشنیازی ڕێزدار مەسرور بارزانی، ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان، لە ساڵی٢٠١٤ دامەزراوە.

ئەم بەرهەمەی بەردەستی بەڕێزتان بەشێکە لە هەوڵ و ئامانجەکانی ئەم پرۆژەیە.

P.D.K ENCYCLOPEDIA